

46. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Center za slovenščino
kot drugi/tuji jezik

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Ljubljana, 28. 6.–16. 7. 2010

Zbornik predavanj

Семинар
Словенское слово в словенском языке, литературе и культуре
Сборник лекций

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Center za slovenščino
kot drugi/tuji jezik

46. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

**Slovanstvo v slovenskem jeziku,
literaturi in kulturi**

28. 6.–16. 7. 2010

Zbornik predavanj

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6(082)
821.163.6.09(082)
930.85(497.4)(082)

SEMINAR slovenskega jezika, literature in kulture (46 ; 2010 ; Ljubljana)

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi : zbornik predavanj / 46. seminar slovenskega jezika, literature in kulturi, Ljubljana, 28. 6.-16. 7. 2009 ; [uredila Vera Smole ; povzetke prevedel David Limon] ; [izdala] Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. - V Ljubljani : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010

ISBN 978-961-237-363-4
1. Gl. stv. nasl. 2. Smole, Vera
251478272

46. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Zbornik predavanj. Uredila Vera Smole, povzetke prevedel David Limon, tehnično uredila Mateja Lutar, oblikovala Metka Žerovnik, založila Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, izdal Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko, tisk Birografika Bori d. o. o.

Naklada: 600 izvodov.

Cena: 16,16 EUR.

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2010.
Vse pravice pridržane.

Izdajo zbornika je omogočilo Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo Republike Slovenije.

Ljubljana, junij 2010

Vsebina

Vera Smole	Uvodna beseda	7
Predavanja		
Jezik		
Najda Ivanova	Ideja o slovanski vzajemnosti v zadnjih desetletjih 19. stoletja med znanostjo in ideologijo	11
Simona Klemenčič	Besede iz drugih slovanskih jezikov v slovenščini	22
Irena Orel	Slovanstvo v zgodovini slovenskega jezika	27
Marko Snoj	Slovenska zemljepisna imena v luči etimologije	39
Andreja Žele	O vplivih slovanskega jezikoslovja na obravnavo nekaterih skladenjskih pojavov v slovenščini	51
Literatura		
Luka Vidmar	»Pájzhina« Jerneja Kopitarja in Žige Zoisa: prva povezava med slavističnim severom in jugom	61
Andrej Rozman	Ideja o literarni vzajemnosti med različnimi plemeni slovanskega naroda – včeraj in danes	68
Vladimir Osolnik	Slovanstvo v junaških pesnitvah južnih Slovanov (19. stoletje) ..	76
Đurđa Strsoglavec	Še sreča, da je slovenščina (južno)slovanski jezik	83
Milena Mileva Blažić	Primerjalna analiza lika čarownice v ruskih in slovenskih pravljicah – študija primera: Jaga baba in Pehta	95
Kultura		
Jože Ramovš	Slovenščina kot orodje človeškega dialoga	107
Vincenc Rajšp	Primož Trubar in slovanski svet	115

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Drago Kunej	»Vtisi iz nove dežele maloznanega jezika« Zbiranje, snemanje in raziskovanje slovenskih ljudskih pesmi ruske folkloristke J. E. Linjove	121
Janko Rožič	Narodni stil v arhitekturi	129

Izbirni tečaji

Jezikoslovni tečaj

Matej Šekli	Oblikotvorje in jakostni naglas glagola v knjižni slovenščini	139
-------------	---	-----

Literarni tečaj

Lijana Dejak, Tatjana Jamnik, Đurđa Strsoglavec	Prevajanje v slovenščino	161
---	------------------------------------	-----

Parada mladih

Mojca Horvat	<i>Sadni, zelenjavni in cvetlični vrt v slovenskih narečjih</i> (po gradivu za SLA)	164
Mateja Kosi	Poudarjalni členkovni konektorji v govoru prleške vasi Cven	171
Alenka Jelovšek	Nemilo posluževanje inozemskih inačic v žurnalističnih umotvorih: »srbohrvatzmi« v časniku <i>Delo</i> po letu 1991	175
Zuzanna Krystyna Kobos, Petra Jurič	Pogled v poljsko, slovensko in makedonsko jezikovno čustveno plat	179
Ana Cukijati	Spodbude literarnega ustvarjanja Pavline Pajk	185
Januška Gostenčnik	Vzporednice med demonskimi bitji na južnoslovanskem območju – nekršcene duše otrok in karakondžoli z delovanjem v »nekrščenih dnevih«	189

Ekskurzija

Jožica Narat	Celodnevna ekskurzija po Dolenjski: kulturna dediščina ob dolenjski avtocesti	195
Predstavitev avtoric in avtorjev	203

Ko so naši predniki pred tisočletjem in pol začeli osvajati predel okrog vzhodnega dela Alp, se tu bolj stalno naseljevati, stavljati s prvotnimi prebivalci in prilagajati novim naravnim razmeram, spremenljajočim se na majhnih območjih, so nujno začeli spremenljati tudi svoj jezik in se tako ne samo fizično, ampak tudi jezikovno začeli cepiti, vse bolj deliti in oddaljevati od skupnega praslovenskega jezika in skupne kulture, se vse bolj osamosvajati in skupaj z drugimi ozaveščati: šli so skozi proces, ki nas je sčasoma izoblikoval v narod, ta pa skozi vmesne stopnje v državotvorni narod. Kljub temu pa pred 1500 leti začeti proces še ni zaključen: Slovenci se še vedno preseljujemo in odseljujemo, stavljamо z drugimi narodi, zmanjšujemo tako ozemeljsko kot številčno, spremenjamо kulturo, se odtujujemo od narave in drug od drugega; predvsem pa se navznoter delimo, cepimo, grizemo, žremo, samoubijamo ... A kljub temu preživimo vse manjše in velike, tudi svetovne viharje, zavidljivo uspevamo v športih, še posebej ekstremnih in bolj individualnih, ter dokazujemo, da smo kljub številčni majhnosti veliki. Velja to za vse ali samo za posameznike? Razumljivo, da se s pozitivnim identificiramo vsi, do negativnega pa se distanciramo. Kot v družini. »Le od kod se je vzel,« pravimo pri nas za otroka, ko stori kaj, kar nam ni všeč – in že iščemo krivce v rodu, seveda ne svojem. Posredno s tem priznavamo (tudi svojo) dedno določenost.

Tako nam avtorji prispevkov odkrivajo, koliko smo Slovenci (še) Slovani; koliko »vzajemnosti« v delu in povezovanju je bilo med Slovenci ter Slovani in Neslovani; koliko izgubljenega ali novoslovenskega smo bili skozi zgodovino spet pripravljeni sprejeti. Nekateri avtorji pa ponovno, z današnjega gledišča, pretresajo (stare) težnje po (ponovni) slovanski skupnosti. Kljub zavesti, da samo slovanska politična skupnost ne bo nikoli obstajala, pa obstaja vsaj možnost združitve v združeni Evropi ter poteka trajno iskanje gospodarskih, kulturnih (npr. Forum slovanskih kultur) in predvsem jezik(oslo)vnih povezav (npr. Mednarodni slavistični komite z bolj ali manj dejavnimi mednarodnimi komisijami za različne vseslovanske projekte).

Prispevki, ki bodo predstavljeni kot predavanja, so kljub svoji pogosti interdisciplinarnosti razdeljeni na tri klasična vsebinska področja – včasih samo zato, ker se njihovi avtorji v svojih siceršnjih raziskavah posvečajo enemu izmed njih: po pet za jezik in literaturo ter širje za kulturo. Večplastnemu pogledu na dela avtorjev ideje o slovanski vzajemnosti v drugi polovici 19. stol. sledita prispevka, ki analizirata slovanjenje že osamosvojene slovenščine skozi zgodovino, najbolj intenzivno ravno v času širjenja panslavističnih idej. Kdo – Slovani ali ne – je skozi čas poimenoval kraje, kjer danes živimo, in kdo od Slovanov je preko teorij vplival na obravnavo skladenskih pojmov v slovenščini, zvemo iz zadnjih dveh jezikoslovnih prispevkov.

Interdisciplinarnemu prispevku o možeh, ki so že na začetku 19. stol. povezovali slavistični (oz. slovanski) sever in jug, sledi prav tak, vendar z obravnavo širšega časovnega obdobja in zemljepisnega območja s poudarkom na literaturi kot odsevu zgodovinskih dogajanj ter vprašanjem o smislu

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

kulturnega in znanstvenega sodelovanja med slovanskimi narodi (tudi) v današnjem času. Paralelizem junaških pesnitev 19. stol. pri južnih Slovanih, obravnavan v naslednjem prispevku, je veliko bolj povezovan kot prevajalske zagate, nastale pri prevajanju enega od sodobnih romanov, ki ni napisan v knjižni slovenščini. Pogled v zgodovino na primeru lika čarownice v slovenskih in ruskih pravljicah pa ta oddaljena naroda celo zbliža.

Kulturološki del se začenja in končuje s prispevkoma, ki izpostavlja slovensko/slovansko nasproti neslovanskemu in ponujata kritične poglede, a dobronamerne namige za nadaljnje, nad-slovansko skupno življenje in ustvarjanje ob upoštevanju sočloveka in narave. Neizčrpen vir raziskav je tudi Trubarjeva skrb za tolažbo v veri v lastnem jeziku za vse južne Slovane. In kar kdaj daš, se ti povrne: ruska folkloristka nam je naredila prve ohranjene posnetke slovenskih narodnih pesmi. Poleg smernic za jutranji prevajalski tečaj iz slovenščine v druge slovanske jezike prinaša zbornik tudi zelo didaktično shematično sinhrono predstavitev oblikotvorja in jakostnega naglasa slovenskega knjižnega glagola s kratko diahrono naglasoslovno interpretacijo.

Prispevki s parade mladih so pretežno jezikoslovni – štirje, dva literarna in en etnološki. Prva dva obravnavata slovensko narečno besedje oziroma skladnjo, tretji prevzemanje srbohratizmov v publicističnem jeziku, četrti primerjavo ljubkovalnic v slovenščini, poljščini in makedonščini, peti manj znano slovensko pisateljico – začetnico »ženskih« romanov, in zadnji demonska bitja iz časa zimskega solsticija pri južnih Slovanih. Skrbno, s poglobljeno osebno noto, je opisana tudi celodnevna ekskurzija na Dolenjsko. Zbornik se zaključuje s samopredstavitvijo sodelujočih avtorjev.

V letu, ko naše mesto nosi Unescov naslov *Ljubljana – Svetovna prestolnica knjige*, dajemo v branje in kritično presojo tudi naš zbornik, s katerim smo želeli obudititi, kritično dopolniti in večplastno osvetlitvi temo *Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* kot našo genetsko določenost in kot še enega izmed povezujočih dejavnikov za sožitje na modrem planetu. Odprtih rok in vedrega srca sprejemamo vse udeležence seminarja in občasne obiskovalce. Veseli velikega zanimanja za naš seminar si želimo, da se o nas ne samo učite, ampak nas kar najgloblje doživljate, da se bomo vzajemno bogatili.

Vera Smole
predsednica 46. SSJLK

Predavanja

Jezik

Ivanova

Klemenčič

Orel

Snoj

Žele

Literatura

Vidmar

Rozman

Osolnik

Strsoglavec

Blažić

Kultura

Ramovš

Rajšp

Kunej

Rožič

Najda Ivanova

Sofijska univerza »Sv. Klement Ohridski«, Sofija

UDK 811.16'26"18"

Ideja o slovanski vzajemnosti v zadnjih desetletjih 19. stoletja med znanostjo in ideologijo

V panslavističnih razpravah 19. stol. se izoblikujejo teoretična načela slovanske standardologije in interlingvistike. Hkrati pa nastanejo politično ideologizirani načrti, ki na različne načine vplivajo na nadaljnjo zgodovino slovanskih jezikovnih standardov. Na Kollarjevi koncepciji o slovanski vzajemnosti, ki se je proti koncu 19. stol. razvila v neoslavizem, temelji interlingvistični načrt slovenskega filologa A. Bezenška. Na drugi strani pa sta ruska slovanofila A. Budilovič in A. Dobrjanškij ponudila načrt o uveljavljanju ruščine kot jezika nadetnične komunikacije. V pričujočem prispevku je na podlagi omenjenih načrtov analizirana ideologizacija slavističnega sociolinguističnega diskurza in prav tako tendenze v izoblikovanju slovanske jezikovne politike in jezikovnega načrtovanja v zadnjih desetletjih 19. stol.

From the pan-Slavic debates of the 19th century there emerged the theoretical principles of Slavic standardology and interlinguistics. At the same time there appeared ideological plans which in different ways influenced the further development of Slavic language standards. Kollar's concept of Slavic mutuality, which in the late 19th century developed into neo-Slavism, was the basis for the interlinguistic plan of the linguist Anton Bezenšek. By contrast, the Russian Slavophiles Budilovič and Dobrjanskij put forward a proposal for Russian as the language of inter-ethnic communication. By comparing these projects, the ideologisation of Slavist sociolinguistic discourse is analysed, as well as tendencies within the shaping of Slavic language policy and language planning in the last decades of the 19th century.

1 Uvod

1.1

Na področju slavistike je prišlo v 19. stol. do nastanka vrste monografij, posvečenih temeljnim aspektom družbenega in kulturnega razvoja vseh slovanskih narodov. V njih se v skladu s teoretičnimi principi primerjalno-zgodovinske metode razvršča in osmišlja velika količina informacij iz slovanske literarne vede (P. J. Šafařík, *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, 1826), slovanske zgodovine in etnografije (P. J. Šafařík, *Slovanské starožitnosti*, 1837, in *Slovanský národopis*, 1842) ter slovenskega jezikoslovja (F. Miklošič, *Vergleichende Formenlehre der slavischen Sprachen*, 1856). Omenjene monografije predstavljajo slavistični znanstveni kanon in tako postanejo glavni vir enciklopedičnih informacij o slovanskih narodih. Posebne pozornosti je v tem pogledu vredna prva češka enciklopedija *Slovník naučný*, Praha (1869), pod uredništvom F. L. Riegerja, kjer je objavljen članek *Slováné* (VIII (12): 589–632, VIII (13): 633–644), ki je sestavljen iz treh delov: 1) *Dějiny Slovanstva*, 2) *Slovánská vzájemnost. Panslavismus* in 3) *Jazyky slovanské*. Avtor prvih dveh delov je J. Perwolf, tretjega pa J. Gebauer. Perwolfovo študijo je pozneje prevedel J. Majciger in jo kot posebno poglavje vključil v enciklopedično delo *Slovanstvo. Prvi del: Občni pregled – Jugoslovani: Slovenci. Hrvati in Srbi. Bolgari*. Ljubljana (1879); avtorja in sestavitelja tega dela sta poleg J. Majcigera, še M. Pleteršnik in B. Raič. Ta izdaja je prispevala k popularizaciji problemov slavistike med zahodnim delom južnih Slovanov. Članek o slovanstvu v *Enciklopediji* F. L. Riegerja in prav tako slovenska knjiga J. Majcigera,

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

M. Pleteršnika in B. Raiča *Slovanstvo* predstavlja strnitev rezultatov slavističnih raziskovanj v okvirih primerjalno-zgodovinske metode na podlagi panskavistične ideologije Slovanov habsburške Avstrije.

1.2

V zadnjih desetletjih 19. stol. nastanejo tudi prve splošne raziskave iz zgodovine slovanskih knjižnih jezikov. Leta 1892 je izšel spis v dveh zvezkih ruskega slovanofila A. Budiloviča *Общеславянский язык в ряду других общих языков древней и новой Европы. Том I. Очерки образования общих языков Южной и Западной Европы.* 436 str., *Том II. Зарождение общего языка на славянском Востоке.* 374 str., Varšava. V. Jagić je A. Budiloviča opredelil kot »borbenega slavista«, ki je svoja prizadevanja usmeril na rusifikacijo zahodnih krajev ruskega imperija ter na administrativno obrambo pravoslavlja, kar ga je oviralo, da bi se posvetil slovanski znanosti (Jagić 1910: 789). Ta precej neprijazna ocena je povezana s pripadnostjo A. Budiloviča imperijskemu tipu ruskega slovanofilstva iz zadnjih desetletij 19. stol.

2 Znanstvene in ideološke osnove študij o slovanski vzajemnosti

2.1

V študiji J. Perwolfa (in ustrezno v prevodu J. Majcigerja) je na podlagi podatkov iz slovanske zgodovine, etnografije in folkloristike narejen celoten pregled duhovne in materialne kulture Praslovanov, njihovega razseljevanja in nadaljnega kulturnozgodovinskega razvoja posameznih slovanskih narodov. A. Budilovič pa je izpeljal celotno primerjavo zgodovine slovanskih jezikov z drugimi evropskimi knjižnimi jeziki. Njegov spis se da uvrstiti v vire za raziskovanje geneze slovanske diahrone sociolinguistike, teorije in zgodovine slovanskih knjižnih jezikov in prav tako slovanske interlinguistike.

2.1.1

Obe besedili vsebujeta poglavja, posvečena aktualnim vprašanjem panskavizma, in sicer: *Závěrečné úvahy* J. Perwolfa ter Budilovičeve zaključno V. poglavje drugega zvezka *Теоретическая разработка вопроса об общеславянском языке.* J. Perwolf prikazuje zgodovino ideje o slovanski vzajemnosti na podlagi določenih sociokulturalnih meril, pri čemer loči dve obdobji: do 18. stol. in po 18. stol. Specifična realizacija vseslovanske ideje je raziskovana v okviru dveh osnovnih področij: 1) v zgodovini in književnosti ter 2) v »praktičnem življenu«, tj. v politiki in družbenem razvoju. Češki znanstvenik obravnava knjižni jezik kot specifičen tip družbene aktivnosti, kar pomeni, da je njegova interpretacija usmerjena lingvosociološko. Budilovičeve besedilo je sociolinguistično – v njem je prikazana zgodovina idej o ustvarjanju vseslovanskega knjižnega jezika, ki je ponazorjena z obsežnimi citati iz spisov J. Križaniča, J. Herkela, J. Kollarja, F. L. Riegerja, M. Majarja, J. Jungmanna, L. Štura ter drugih pobudnikov za slovansko jezikovno združitev. Avtor razlaga omenjene teorije s svojega ideološkega stališča, pri čemer si prizadeva, da bi uveljavil idejo o sprejetju ruskega jezika kot mednarodnega jezika slovanstva.

2.2

Študiji J. Perwolfa in A. Budiloviča zastopata dve osnovni smeri v slovanofilstvu iz zadnjih desetletij 19. stol., in sicer: avstroslavizem Kollarjevega tipa in rusko slovanofilstvo imperijskega tipa, hkrati pa uvajata principe lingvosociološkega oziroma sociolingvističnega pristopa.

2.2.1

Po eni strani pridejo v spisih do izraza specifična načela selekcije in abstrahiranja vsebinske informacije, uveljavlja se ustrezna terminologija za razvrstitev in razčlenitev empirijskega gradiva, kar pa odslikava prevladujoče splošnoteoretične filozofske predstave o razmerju med družbo in jezikom določenega obdobja. Ta tip specifikacije znanstvenega diskurza je odvisen od ideološke podlage ustrezne metodološke paradigmе, za katero so se raziskovalci odločili.

2.2.2

Študija J. Perwolfa vsebuje pomembna lingvosociološka opažanja o dinamični spremenljivosti družbenih funkcij knjižnega jezika – navedeni so primeri knjižnojezikovne partikularizacije v obdobjih prevlade verskega dejavnika v družbenem razvoju (v tem smislu je razložena razločevalna vloga vere na južnoslovanskem jezikovnem prostoru). Po drugi strani pa je poudarjena možnost, da bi v primeru državnega razkroja in prevlade političnega faktorja knjižni jezik prevzel združevalno funkcijo (na primer pri ustanovitvi nemške nacije) (Perwolf 1869: 642).

2.3

Teoretični problemi, o katerih v svoji študiji razpravlja Budilovič, se ujemajo z značilnimi smermi v zgodovinski tipologiji slovanskih knjižnih jezikov in standardologiji iz druge polovice 20. stol. Samo primerjalno proučevanje slovanskih jezikov z drugimi evropskimi jeziki, ki upošteva stopnjo genetične sorodnosti, vlogo določenih zemljevidnih in družbenih parametrov ter vpliv posameznika na jezik, predstavlja poskus tipološke razvrstitev, ki je prehitel kasnejše teorije D. Brozoviča in N. Tolstoja. Prav tako je problematizirana premičnost kulturnih središč v slovanskem svetu, v katerih je bilo omogočeno funkcioniranje določenih slovanskih jezikov kot instrumentov nadetničnega sporazumevanja od 9. do 16. oziroma 17. stol. Kot nadaljevanje tega kronološkega zaporedja A. Budilovič napoveduje, da bi v prihodnosti pod vplivom določenih zunajjezikovnih dejavnikov tudi ruski jezik prevzel podobno funkcijo (Budilovič 1892: 296–297). Analiza A. Budiloviča se je pojavila skoraj stoletje prej, preden je N. Tolstoj formuliral trditev o policentrizmu v razvoju starega slovanskega jezika v zgodovini knjižnih jezikov pravoslavnih Slovanov (v tem pogledu so Tolstojevim raziskavam na omenjeno temo najbolj podobni spisi J. Perwolfa).

2.3.1

V analizah avtorjev, ki jih A. Budilovič citira, in v svojih lastnih zaključkih pride do izraza bistvena pojmovna napaka tedanje slavistike. Povzročilo jo je mitologiziranje starožitne slovanske kulture v zgodnji romantični etapi razvoja slavistike, ki je bila reakcija na pangermansko gibanje za »kulturno nemško nacijo«, ki se je razvilo v 30. letih 19. stol. (Pavlenko 1998). Avtorji izvajajo analogijo med razvojem sodobnih slovanskih jezikov in jezikovno situacijo stare Grčije, delajo tudi primerjave

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

najpogosteje z narečno diferenciacijo nemščine, italijanščine in španščine iz obdobja ustvarjanja njihovih sodobnih knjižnih norm. Zaradi kronoloških in značajskih razlik med primerjanimi razvojnimi fazami pride do transponiranja odnosa »narečno – knjižno«, ki obstaja v okviru enega knjižnega jezika, na razvoj celotne skupine sorodnih knjižnih jezikov. V študiji A. Budiloviča je prikazano mnenje privržencev bolj zgodne različice ideje o književni vzajemnosti – Jana Kollarja in M. Majarja, ki sta enačila slovansko jezikovno razkrojenost 19. stol. z multinarečno jezikovno situacijo stare Grčije ter z Nemčijo pred Lutherjem, da bi obrazložila možnost medsebojne razumljivosti pri vzporednem ali neodvisnem narečnem razvoju. Po drugi strani zagovorniki enega skupnega knjižnega jezika (M. Hatala, L. Štur, M. Pogodin, A. Dobrjanski in tudi sam A. Budilovič) poudarjajo pomembnost ustanovitve skupnega knjižnega jezika, s katerim se lahko premaga narečna pestrost, kot se je to, po mnenju avtorjev, na primer zgodilo pri izoblikovanju grškega koine ali pa pri uveljavitvi saškega narečja v nemščini, toskanskega v italijanščini, pariškega v francoščini. Toda preko doda-janja analognih primerov iz zgodovine slovanskih jezikov – in sicer s poudarjanjem vloge praškega narečja v češčini ter moskovskega v ruščini – omenjena analogija izgubi svojo logično podlago. Po eni strani so slovanski jeziki obravnavani kot narečja enega skupnega vseslovanskega jezika, ki ustreza sodobnim evropskim jezikom, po drugi strani pa se posamezni slovanski jeziki po rangu poenotijo z določenimi sodobnimi evropskimi jeziki, ki so se oblikovali na mononarečni osnovi (Budilovič 1892: 335–336). Razširjenost omenjene napačne analogije se da razložiti z njenom izrazito in raznovrstno ideologizacijo v znanstvenem diskurzu 19. stol.

2.4

Neutemeljenost omenjene teze je prepričljivo dokazana v enciklopedični študiji J. Perwolfa. Preko Majcigerjevega prevoda so se s to znanstveno interpretacijo vprašanja seznanili tudi slovenski kulturni krogi. J. Perwolf dokazuje, da je proces nacionalne identifikacije slovanskih narodov že končan, da se nihče ne more in noče odpovedati svoji nacionalnosti ter je v tem smislu treba Slovane obravnavati kot multinacionalno in multijezično skupino, ki je primerljiva z romanskimi ali pa z germanskimi narodi (Perwolf 1869: 642–643). Perwolfov sklep je ovrgel enega glavnih argumentov privržencev ustvarjanja skupnega slovanskega knjižnega jezika (bodi si umetnega bodisi naravnega), ki je uveljavljal ugled njihove teorije na podlagi ugotavljanja podobnosti med sodobnim razvojem slovanstva in vrhunskimi obdobji razvoja evropske civilizacije.

3 Znanstvena in politična ideologizacija diskurza

3.1

Problematika ideje o slovanski vzajemnosti spada na področje različnih družbenih ved: zgodovine, politike, prav tako makrosociolingvistike in interlingvistike. Zaradi tega potekajo debate med predstavniki posebnih smeri in področij v slavistiki 19. stol. v spisih različne žanrske pripadnosti – ne le v znanstvenih traktatih in študijah, ampak tudi v leposlovnih delih, javnih govorih poljudno-znanstvene ali politične vsebine, v publicistiki, osebni korespondenci itn. Posamična besedila pogosto vsebujejo sestavine več omenjenih žanrskih oblik. Tovrsten žanrski sinkretizem povzroča formiranje nekega drugega tipa ideologizacije, ki ni značilen za znanstveni diskurz, temveč se ure-sničuje v publicističnem in literarnem diskurzu, kjer se subjektivni odnos in manipulacija izražata

preko ekspliziranja določenih vsebinskih prvin brez navajanja ustreznne znanstvene obrazložitve preko uporabe besedišča ekspresivnega in aksiološkega pomena, stilističnih figur, modalnih konstrukcij ter raznovrstnih pragmatičnih markerjev. Vzporedno z enoznačnim izražanjem pozitivnega ali pa negativnega odnosa s pomočjo omenjenih jezikovnih sredstev avtorji uporabljajo bolj zapletene jezikovne manipulativne strategije na makrotekstovni ravni.

3.2

Različni tipi znanstvene in publicistične ideologizacije diskurza pridejo na primer do izraza v načinih, na katerih so v dveh omenjenih študijah predstavljene panslavistične refleksije J. Križanića. Medtem ko J. Perwolf bolj podrobno obravnava njegove politične poglede, A. Budilovič poudarja filološke ideje tega hrvaškega misijonarja. Avtorja posvečata posebno pozornost tistim Križanićevim purističnim analizam, v katerih je negativni odnos do neslovanskih tujk metaforiziran kot »pokaženost«, »pokvarjenost«, »grdoba«, medtem ko sta za jezik starejše dobe značilni »čistota« in pravilnost. Ni slučajno, da sta oba filologa, J. Perwolf in A. Budilovič, Križanićeva opažanja o čistosti slovanskih jezikov sprejela in detajlno prikazala. Njihova aksiološka shema je trajno ohranjena ne le v purističnih smereh slovanskih narodov iz obdobja preporoda, ampak je pustila sledi tudi v metaforičnosti terminološke nominacije s področja sodobne jezikovne kulture.

3.2.1

V Perwolfovi študiji je J. Križanić predstavljen tudi kot izvrsten poznavalec slovanskih političnih in kulturnih odnosov. Citirani so njegovi nazori o medsebojnih odnosih med slovanskimi jeziki in narodi, ki so metaforizirani preko aktualizacije določenih značilnosti medosebnih razmerij v rodovno-patriarhalni praslovanski družbi (prim. predstavo o Poljakih in Rusih kot otrocih enega očeta, ki živijo v sovraštvu). Po drugi strani so navedena razmišljanja J. Križanića o stikih z neslovanskimi narodi, ki so figurativno prikazani na podlagi analogije z nasprotnim tipom obnašanja, povezanim z bojem, v katerem so udeleženci lahko zavezniki ali pa sovražniki (na primer uničevanje, žalitve, ki so jih Nemci povzročili Slovanom, širjenje zlobe in neprijazen odnos) (Perwolf 1869: 609, 617). Na ta način se uveljavlja konceptualno metaforično razmerje med videnjem kulturnih stikov med sorodnimi slovanskimi jeziki, pri čemer vsak ohrani svojo samostojnost, in etičnimi vzorci, ki regulirajo družbeno obnašanje starih Slovanov. Metaforični scenarij, preko katerega se razumevajo odnosi Slovanov z neslovanskimi narodi v multinacionalnih imperijih, temelji na značilnostih nasilnega človeškega obnašanja.

3.2.2

Vzporedno pa je izrazito subjektivna ocena J. Križanića v študiji A. Budiloviča dosežena s pomočjo dodatnih stilističnih postopkov, ki so uporabljeni na ključnih mestih ustreznega besedilnega fragmenta: na začetku (kjer je hrvaški misijonar pojmovan kot »prerok« (Budilovič 1892: 298)), pri analizi njegovih filoloških idej (»vreden Hrvat, ki je po čudežu zaslutil eno popolnoma različno, toda resnično obliko jezikovnega poenotenja Slovanov v prihodnosti« (Budilovič 1892: 309) in na koncu besedila (Budilovič 1892: 364). V ekspresivno-publicističnem Budilovičevem prikazu J. Križanića prevladuje bilbijska simbolika; njegove ideje so upodobljene kot »glas vpijočega v puščavi«

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

(Budilovič 1892: 319), on je »vedež«, »človek, ki se je odpravil v obljubljeno Moskvo kot perzijski mag za zvezdo, ki je napovedovala rojstvo mesije« (Budilovič 1892: 310). Metaforično ustvarjanje Križanićevega lika kot rusofila odraža prizadevanje, da bi se ruskemu narodu in ruskemu jeziku pripisale mesijanske funkcije.

4 Različni nazori avtorjev glede skupnega mednarodnega slovanskega jezika

4.1

V svojih študijah J. Perwolf in A. Budilovič zastopata različne nazore glede enega ključnih vprašanj panslavizma; tj. možnosti uveljavitve skupnega slovanskega jezika za mednarodno komunikacijo in s tem povezane dileme izbire živega ali umetnega jezika v omenjeni funkciji. Kot je že bilo poudarjeno na podlagi celotne analize zgodovine in sodobnega kulturnega in političnega razvoja slovanstva, J. Perwolf zagovarja tezo o popolni nacionalni izoblikovanosti posameznih slovanskih narodov proti koncu 19. stol., ki so kot etnična in jezikovna skupina primerljivi z german-skimi in romanskimi narodi. Češki znanstvenik ocenjuje napore za njihovo združitev kot »Sizifovo delo« (Perwolf 1869: 644). V tem kontekstu avtor domneva možnost uveljavitve mednarodnega slovanskega jezika le v sferi diplomacije in najbrž v znanosti. Hkrati pa J. Perwolf ne meni, da je izbira ruskega jezika za to vlogo vnaprej določena; sam daje prednost zedinjenju slovanstva v duhovni sferi v skladu z neoslavističnimi idejami F. L. Riegerja o »raznoterosti v harmoniji«, ki so izražene v njegovem govoru na Slovanskem zboru v Moskvi leta 1867. Hkrati J. Perwolf poudarja kulturno zaostalost vzhodnih in južnih Slovanov, ki je po njegovem mnenju ne povzročajo samo neugodne zgodovinske okoliščine, ampak tudi njihova oddaljenost od zahodne krščanske kulture (Perwolf 1869: 644).

4.2

Nasprotno pa A. Budilovič zasleduje zgodovinsko specifiko uporabe posameznih živih slovanskih jezikov kot instrumentov za mednarodno komunikacijo. Avtor loči štiri podobne uresničitve v knjižnojezikovni zgodovini slovanstva, in sicer: 1) cerkvenoslovanski (Ciril-Metodov) jezik v obdobju Prvega bolgarskega cesarstva in njegov nadaljnji vpliv na ostali slovanski svet, 2) srbski jezik kot diplomatski jezik na Balkanu na začetku osmanske invazije, 3) češki jezik v času husitskega gibanja in čeških bratovščin in 4) poljski jezik v obdobju Sigismundove Poljske. Ob ustreznih zunajjezikovnih dejavnikih A. Budilovič napoveduje prevzemanje podobne vloge ruskemu jeziku (Budilovič 1892: 296–298).

4.3

Kljud različnim programskim izhodiščem prideta J. Perwolf in A. Budilovič do istega negativnega mnenja glede poskusov ustvarjanja hibridnih nadnacionalnih jezikov. Z vidika svoje znanstvene naravnosti k primerjalno-zgodovinski metodologiji in rabi socialno-političnih meril načrte o slovanskih umetnih jezikih Perwolf ocenjuje kot otročje (Perwolf 1896: 644). Čeprav A. Budilovič ne zanika pomembnosti interlingvistične problematike, se je tudi sam izrekel proti konstruiranim jezikom, toda ne na podlagi znanstvenih argumentov, temveč s ciljem, da bi ignoriral konkurenčne jezike v korist ruščine, ki jo podpirajo rusifikacijsko usmerjeni slovanofili. Ne glede na svoj

skrajnji subjektivizem pa A. Budilovič načrtu slovenskih filologov M. Majarja in F. Podgornika priznava interlingvističnost ter ga primerja z drugimi koncepti izoblikovanja skupnega slovanskega jezika v 19. stol. Politična ideologizacija problema se kaže v različnem Budilovičevem pogledu na mešanje jezikov pri J. Križaniču in M. Majaru, ki dejansko spadajo k isti smeri. Ker je hrvaški filolog privrženec rusofilske ideologije, slovenski pa avstroslavizma, dobi pozitivno oceno Križaničeve hibridna pismena praksa, češ da je nastala zaradi neugodnih zgodovinskih okoliščin, medtem ko je Majarjev jezik objekt ostre kritike in označen kot »osmoglav« in »brez hrbtenice«.

5 Od programov k jezikovnemu načrtovanju: ob zaslugah Slovenca A. Bezenška

5.1

Na navedenih panslavističnih modelih odnosov med slovanskimi knjižnimi jeziki ob koncu 19. stol. temeljita dva različna konkretna programa, ki vsebujeta elemente jezikovnega načrtovanja. Kot je bilo omenjeno, je slovenski prevod Perwolfove študije, ki ga je naredil J. Majciger, vključen v knjigo *Slovanstvo*, iz katere se je z njim seznanil slovenski filolog in kulturni delavec Anton Bezenšek (1854–1915).¹ A. Budilovič poudarja, da je prvi program praktične uresničitve njegovega panslavističnega modela naredil »karpatskoruski« družbeni delavec in filolog Adolf Ivanovič Dobrijanskij - Sačerov (1817–1901) v članku *Взгляд на вопрос об общеславянском языке*, objavljenem v *Варшавский дневник* (1888 №№ 183, 184, 188).

5.2

A. Bezenšku je uspelo uresničiti skoraj vse ideje Jana Kollarja, ki jih je slovaški izobraženec izrazil v svojem članku *O literárnej vzájemnosti mezi kmeny a náročími slavskými* (1836) in so pozneje postale ideološka podlaga za znanstvene raziskave problema v Perwolfovi enciklopedični študiji o slovanstvu. Ni slučajno, da A. Bezenšek sledi tradiciji že omenjenega metaforičnega prikazovanja medslovanskih razmerij v obliki družinske povezanosti (na primer ob gostovanju srbske pevske družbe v Plovdivu avtor poudarja, da se s pesmijo izraža »bratska ljubezen na način bolj slovesen in bolj ganljiv, kot je preprosta beseda: pesem označuje skladnost, soglasje, slogo, ki morajo obstajati med brati« (Bezenšek 1895: 68–69)).

5.2.1

Slovenski filolog je nadvse znan kot izumitelj bolgarske stenografije, toda eno najbolj pomembnih njegovih interlingvističnih početij je poskus ustvariti skupno južnoslovansko stenografsko pisavo. Z njeno pomočjo si je A. Bezenšek prizadeval premagati močno ideologiziran spor o prednosti latinice ali cirilice v času preporoda. V svojem edinem kodifikacijskem delu s tega področja, tj. *Jugoslavjanska stenografija* (1896), je sestavil nov grafični in pravopisni sistem na podlagi Gabelsbergerjeve in češke stenografske pisave, ki naj bi simboliziral nagnjenje moderne družbe za izpopolnitve načinov zapisovanja in ohranjevanja informacije.

1 Na primer v svoji *Bolgarsi slovnici in čitanki s slovensko-bolgarskimi razgovori*, Sofija, 1914, slovenski proroditelj podpira svojo trditev o podobnosti med bolgarščino in slovenščino s citatom iz poglavja o bolgarskem jeziku v knjigi *Slovanstvo*.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

5.2.1.1

A. Bezenšek je izdajal mednarodno kulturno revijo *Jugoslavjanski stenograf*, ki je najprej izhajala v Zagrebu med letoma 1876 in 1878, potem pa od leta 1880 do 1896 v Sofiji in Plovdivu–Celju. Revija je enkratna predvsem zaradi tega, ker so članki napisani v štirih južnoslovanskih jezikih: slovenščini, hrvaščini, srbsčini in bolgarščini, ima dopisnike iz vseh južnoslovanskih držav ter obravnava ne le strogo strokovna stenografska vprašanja, temveč je odprta za dogodke in tendence v kulturnem življenju. Leta 1895 se je pojavila priloga za kulturo *Jugoslavjanski glasnik*, leta 1896 pa je *Jugoslavjanskemu stenografu in glasniku* dodan *Književni glasnik*.

5.2.2

Slovenski preroditelj je dobro znan po svoji aktivni prevajalski dejavnosti. Tako je v bolgarščino prvi prevedel slovenskega pesnika in svojega prijatelja A. Aškerca, Ivana Vazova pa predstavljal slovenskim bralcem. Poleg leposlovja je A. Bezenšek prevajal tudi poljudno literaruro, kot je na primer *Пчеларска книжка*, 1903, *Кнайпови книжки. Свеска I.*, 1897, ipd. Močen javni odmev je imel tudi njegov prevod Karnegijeve ankete iz leta 1914.

5.2.3

Kot pisatelj in publicist je A. Bezenšek ustvarjal izvirna poljudnoznanstvena dela, med katerimi je bila posebno popularna knjiga *Bolgarija in Srbija*, Celovec, 1897, svojevrsten kompendij narodne kulture, zemljepisnih značilnosti, zgodovinskega in sodobnega razvoja bolgarske in srbske družbe, ki je v mnogih pogledih kot vzorec upoštevala knjigo *Slovanstvo*.

5.2.4

Drugo izvirno značilnost Bezenškovega interlingvističnega načrta predstavlja moderna metoda za poučevanje tujih sorodnih jezikov, ki pride do izraza v njegovi slovnici bolgarskega jezika, namenjeni Slovencem: *Bolgarska slovnica in čitanka s slovensko-bolgarskimi razgovori*, Sofija (1914). Prikazovanje zakonitosti glasovnih ustreznic med dvema jezikoma, razvrstitev oblikoslovnih podobnosti in razlik ter leksikalna pojasnila na vseh ravneh in fazah pouka pripomorejo k usmeritvi k izvirnemu besedilu kot glavnemu izhodišču pri poučevanju tujega jezika, omogočajo omejitve jezikovne interference ter naravnost pouka k diskurzni kompetenci posameznika.

5.2.5

Leta 1880 je A. Bezenšek skupaj z J. Proškom postal ustanovitelj in bil izbran za prvega tajnika društva »Славянска беседа« v Sofiji, ki se uveljavlja kot svojevrstna »narodna univerza« ter središče kulturne dejavnosti čeških, slovenskih, slovaških, hrvaških in drugih strokovnjakov v Bolgariji v duhu ideje slovanske vzajemnosti. A. Bezenšek je predstavil dve raziskavi o bolgarskih narodnih pesmih (*Оценение на българските народни песни по формата и по съдържанието им. Две сказки, държани в »Славянска беседа«*, Sofija (1881), s svojimi študijami je sodeloval v ediciji *Библиотека на Славянска беседа*« ter v reviji društva *Славянски глас*.

5.2.6

V času svojega bivanja v Plovdivu je A. Bezenšek leta 1896 s svojim bratom Alojzijem ustanovil prvo akademsko knjigarno »Пчела« s tiskarno, ki je širila znanstveno, leposlovno, študijsko in gospodarsko literaturo (Klisarov, Gergov 1969: 87–88). Dal je pobudo za obvezno poučevanje etike v bolgarskih šolah in za ta predmet napisal prvi učbenik *Етика или нравоучение*, Plovdiv (1894).

5.2.7

A. Bezenšek je odločilno prispeval k popularizaciji slovanske slovstvene in glasbene kulture. Bil je začetnik in prvi predsednik Zveze jugoslavjanskih pevskih družb (1896), član gledališkega odbora pri Rumelijskem narodnem gledališču in organizator Učiteljske družbe v Plovdivu, kjer je leta 1897 imel dve javni predavanji o kaznih v šoli in družini.

5.2.8

Celosten Bezenškov načrt predstavlja skupna južnoslovanska grafija in pravopis na podlagi stenografske pisave, zblíževanje južnoslovanskih knjižnih jezikov v besedišču, pri čemer vsak jezik ohranja posebnosti svojega slovničnega sestava (s poudarkom na skupnih prvinah tudi v tem segmentu). Omenjeni proces naj bi potekal spontano, brez zunanjega pospeševanja in še manj z nasilnim uvajanjem umetnih norm. Spremembe naj bi nastajale s spodbujanjem kulturnih stikov in učenja južnoslovanskih jezikov prek sodobnih metod, kar naj bi zblížalo leksične, semantične in slovnične sisteme sorodnih slovanskih jezikov.

5.2.8.1

Bezenškovi pogledi sicer težijo k neoslavizmu, a se geopolitični obrisi njegovega kulturnega programa ne ujemajo z nobeno izmed obstoječih neoslavističnih smeri. Slovenci, Hrvati, Srbi in Bolgari so v tem obdobju usmerjeni različno: k avstroslavizmu, jugoslavizmu, liberalnemu ruskemu neoslavizmu ali pa h klasičnemu tipu rusofilstva. Bezenšek si prizadeva, da bi s povečanjem medsebojnih kulturnih in jezikovnih stikov prišlo do prestrukturiranja sredobežnih razvojnih tendenc v sredotežne, južni Slovani bi tako maksimalno razvili svojo kulturno in gospodarsko zmogljivost, s tem pritegnili ostale slovanske narode ter na ta način ustvarili alternativo rusofilstvu. V okvirih takratne evropske in slovanske interlingvistike ponuja A. Bezenšek enkraten načrt o jezikovnem zblíževanju omejenega kulturnega območja (Ivanova 2008: 203–214).

5.3

Profiliranje koncepta o medslovanskih jezikovnih in kulturnih stikih temelji na semantičnih strukturah različnih izhodiščnih področij. Slovanofili Kollarjevega tipa upodabljam omenjeni koncept na podlagi predstav o patriarhalnih družinskih odnosih. Rusifikacijsko usmerjeni slavisti pa izpostavljajo komponente neprijateljskega človeškega obnašanja, ki so se v dotedanjem slavističnem diskurzu specializirale za metaforizacijo odnosov med slovanskimi in neslovanskimi narodi. Ni slučajno, da v svojih komentarijih A. Budilovič zavrača Kollarjevo teorijo kot »fiktivno« in »sentimentalno« (Budilovič 1892: 308), hkrati pa prikazuje latinščino kot jezik, ki sistematično uničuje svoje tekmece

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

(Budilovič 1892: 367). V primeru hipotetičnega zavračanja ruščine kot skupnega jezika Budilovič napoveduje »boj na življenje in smrt z vso okrutnostjo in neusmiljenostjo, ki sta značilni za to vrsto kolizij« (Budilovič 1892: 367).

Slovanofilski model, na katerem sloni načrt A. Dobrjanskega, uveljavlja ruščino kot skupni jezik zaradi njegove normirane azbuke in pravopisa, kodificirane slovnične in besediščne norme, razvitih funkcionalno-stilističnih zvrsti, pri čemer ne gre prezreti možnosti stabilne institucionalne podpore pri financiranju in organizaciji njegovega razširjenja kot jezika za mednarodno komunikacijo. Avtorja načrta priznavata, da bi prilagoditev ruskega jezikovnega sistema nadnacionalni rabi zahtevala določene poenostavitev pravopisa ter v besedišču omejitev nemških in drugih tujk (npr. *фрейлина, календарь, оберъ-прокуроръ, агитировать, телеграфировать, герой* (namesto *ирой*), *библиотека* (namesto *вивліотика*) itn. (Budilovič 1892: 352).

5.3.1

Srž načrta A. Dobrjanskega kot zagovornika rusifikacijsko naravnanih ruskih slovanofilov predstavlja določitev morebitnega funkcionalnega obsega ruskega jezika kot vseslovanskega; uveljavljal naj bi se v izobraževanju, sodstvu in upravljanju, znanosti, književnosti ter javnem življenju posameznih slovanskih držav. V tem kontekstu je poudarjena potreba po ukrepih za prestrukturiranje njihovih izobraževalnih sistemov. A. Dobrjanski razvršča slovanske narode v štiri skupine le na podlagi geopolitičnih merit: a) narodi na območju ruske države (ustrezni del Poljske), b) samostojne države, povezane z Rusijo (Bolgarija in Črna gora) c) države, nepovezane z Rusijo (Srbija) in d) Slovani v neslovanskih državah (v Avstriji, Nemčiji, Turčiji). A. Dobrjanski ustvarja celotno strategijo uvajanja ruskega jezika v notranjeetnično jezikovno situacijo ustreznih slovanskih narodov: predvideva ure za teoretičen in praktičen pouk ruskega jezika, za primerjalno slovnico določenega slovanskega jezika z ruskim, poučevanje zgodovine in zemljepisa v nedomačem jeziku v osnovni šoli in gimnaziji, uvajanje cerkvene slovanščine kot učnega predmeta v gimnazije ter uveljavljanje ruščine kot učnega jezika na slavističnih fakultetah in cerkvene slovanščine na teoloških fakultetah (Budilovič 1892: 352–356). Proti koncu 19. in v začetku 20. stol., ko so slovanski nacionalni knjižni jeziki končno oblikovali svoje norme, uresničitev tega programa ni bila mogoča.

6 Sklep

V panslavističnih razpravah se v 19. stol. izoblikujejo nekatera temeljna načela slovanske standardologije in slovanske interlingvistike, ki so v soglasju z najbolj inovativnimi idejami takratnega evropskega jezikoslovja. Hkrati pa nastanejo politično ideoizirani načrti, ki na različne načine vplivajo na nadaljnjo zgodovino slovanskih jezikovnih standardov. Na Kollarjevi koncepciji o slovanski vzajemnosti, ki se je proti koncu 19. stol. razvila v neoslavizem, temelji interlingvistični načrt A. Bezenška. Kljub temu, da je njegova celotna uresničitev naletela na ovire, vezane na neugodne politične okoliščine na Balkanu v prvih desetletjih 20. stol., to dejstvo ni argument, da bi ideje slovenskega narodnoprebudnega delavca proglašili za utopijo. V novejši zgodovini evropskih knjižnih jezikov skandinavska jezična situacija potruje možnost, da bi vsak od govorcev sorodnih jezikov lahko rabil svoj jezik kot sporočansko sredstvo, kar je namreč eno ključnih izhodišč Bezenškove koncepcije. V sociolinguistiki je tovrstni tip komunikacije definiran kot oblika

asimetrične komunikacije, tj. »semikomunikacije«, ki vzporedno s preklopitvijo kodov zagotavlja visoko stopnjo razumljivosti (Braunmüller 2002).

Na drugi strani pa se je načrt o uveljavljanju ruščine kot jezika nadetnične komunikacije uresničil v naslednjem stoletju – v spremenjenem obsegu in v drugih sociokulturalnih odnosih – v dveh oblikah: v okviru narodov SSSR in kot eden od svetovnih jezikov.

V 19. stol. so na podlagi ideje o slovanski vzajemnosti bili zasnovani izvirni programi za humanizacijo kulturnega, političnega in jezikovnega razvoja slovanskih narodov. K temu so prispevali tudi nekateri najbolj nadarjeni slovenski preporodni izobraženci. Njihov prispevek k razvoju slovanske interlingvistike in makrosociolingvistike, osmišljen v širšem kontekstu takratnega znanstvenega diskurza, je vreden posebne raziskave, na podlagi katere bi se izpostavilo njihovo pravo mesto v zgodovini slovanske filologije.

Literatura

- BEZENŠEK, Anton, 1895: Priem't na sr'bskoto pevčesko družestvo v B'lgarija. Bezenšek, Anton: *Jugoslavjanski glasnik*. Plovdiv: 68–73.
- BRAUNMÜLLER, Kurt, 2002: Semicommunication and accomodation: observations from the linguistic situation in Scandinavia. *International Journal of Applied Linguistics* 12/1. 1–23.
- BUDILOVIČ, Anton, 1892: *Obščeslavjanskij jazyk v rjadu drugih obščih jazykov drevnej i novoj Evropy*. Tom I. *Očerki obrazovanija obščih jazykov Južnoj i Zapadnoj Evropy*, Tom II. *Zaroždenie obščago jazyka na slavjanskem Vostoke*. Varšava: Izd. iždiveniem S.-Peterb. slav. blagotv. o-va.
- IVANOVA, Najda, 2008: *Južnoslavjanskite ezici meždu nacionalnata individualnost i slavjanskata vzaimnost v s'činenijata na Anton Bezenšek (1854–1915)*. Veliko Trnovo: Izdatelstvo Faber.
- JAGIĆ, Vatroslav, 1910: *Istorija slavjanskoj filologii*. Sankt-Peterburg: Imperatorskaja akademija nauk. Otd. Russkago jazyka i slovesnosti.
- KLISAROV, Georgi, GERGOV, Spas, 1969: *Anton Bezenšek. Biografičen očerk*. Sofija: Narodna prosveta.
- PAVLENKO, Ol'ga, 1998: Panslavizm. *Slavjanovedenie*. Moskva: RAN, Institut slavjanovedenija 6. 43–60.
- PERWOLF, Jozef, 1869: Dějiny Slovanstva, Slovánská vzájemnost. Panslavismus. 1869. *Slovník naučný* (Redaktor: Dr. Frant. Lad. Rieger). Díl osmý, Sešit 12, Sešit 13. Praha: Nakladatel kněhkupectví: I. d. Kober. 589–632, 633–644.

Simona Klemenčič

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'373.45=16

Besede iz drugih slovanskih jezikov v slovenščini

V članku so zbrane nekatere bolj pogoste besede, ki jih je slovenščina prevzela iz drugih slovanskih jezikov in so se obdržale v slovenskem knjižnem jeziku. Sodobni slovenski jezik ima največ prevzetih besed iz hrvaščine in srbsčine, ruščine in češčine ter nekaj besed iz (stare) cerkvene slovanščine in poljščine.

The article presents some of the more frequent words borrowed by Slovene from other Slavic languages which have become established in the standard language. Modern Slovene has most loan words from Croatian and Serbian, Russian and Czech, as well as having some from (Old) Church Slavonic and Polish.

1

Ves čas obstoja knjižne slovenščine so se obdobja zmernega zanimanja za slovanske jezike izmenjava z obdobji okrepljenega navdušenja, ki se kaže kot povečano prevzemanje besed iz drugih slovanskih jezikov. Že Valentin Vodnik se je leta 1797 v razpravi *Povedanje od slovenskega jezika* v časniku *Lubljanske novice* navduševal nad ruščino in cerkveno slovanščino (ki jo imenuje *bukviski jezik*), s pomočjo katerih bomo »naše krajnsko pomankanje bogatili, inu po bukviskim popravljali, kar smo se od stare korenine na stran zašli«.

2

Iz nabora prevzetih besed v slovenščini je razvidno, kateri slovanski jeziki so imeli največji vpliv na slovensko besedje: slovenski jezik ima največ prevzetih besed iz hrvaščine in srbsčine (če ju obravnavamo skupaj, saj ni mogoče v vseh primerih ugotoviti, ali gre za srbsko ali za hrvaško besedo), ruščine in češčine ter nekaj besed iz (stare) cerkvene slovanščine in poljščine. Iz makedonščine in ukrajinščine smo prevzeli nekatere kulturno specifične besede. Nobene prevzete besede nimamo iz ene ali druge lužiške srbsčine, beloruščine, slovaščine in bolgarščine.

3

Do nastanka Jugoslavije so bili stiki med slovenščino in drugimi slovanskimi jeziki predvsem knjižni. Breznik je v izčrpni razpravi *O časnikarski slovenščini* opozoril na vpliv jezika časnikarjev na vpeljavo novih besed iz drugih slovanskih jezikov v slovenščino. V obdobjih formiranja knjižne slovenščine so pisci jemali besedje iz ostalih slovanskih jezikov po različnih virih, npr. mnogo čeških besed je prišlo v knjižni jezik s slovarjem Antona Murka (1833), ki jih je sprejel iz del Ravnika, Dajnka, Metelka in Jarnika, ti pa so jemali iz Dobrovskega. Iz njega so črpali pravopisne posebnosti in besedje.

Breznik navaja, da so prvi časnik, ki je začel uvajati besedje iz hrvaškega in srbskega jezika, *Kmetijske in rokodelske novice*, ki so izhajale od leta 1843. Te so uvedle med drugim prevzete besede *žrtvováti* po več slovanskih jezikih, *tóčka* in *tóčen* ter *odlíka* (*odlikováti*) iz ruščine, *načélo* iz stare cerkvene slovanščine ali ruščine, *jáven*, *razlíka*, *razpráva* in *slika* iz hrvaščine ter *témel* (*témeljen*, *temeljít*), *zanimív*, *ogrômen*, *motríti* in *malénkost* iz hrvaškega ali srbskega jezika.

Nekaj slovanskih besed je uvedel Levstik, ki je v obdobjih, ko se je navduševal nad različnimi slovanskimi narodi, uporabljal več slovanskih izposojenk (predvsem srbskih in hrvaških ter ruskih), v vmesnih obdobjih pa manj. Vpeljal je med drugim *čín* iz srbskega ali hrvaškega jezika, *dovtípen* iz češčine, *nagráda* iz ruščine, *razlikováti* po *razlíka* iz hrvaščine, *móžen* iz ruščine ali češčine ter véšč po več slovanskih jezikih.

V časniku *Slovenski narod*, ki je izhajal od 1868, je sprva opazen močen vpliv srbskega, hrvaškega, ruskega in češkega jezika, ki se je kasneje unesel, časopis pa je še zmeraj ostal zelo pro-iliirski. Urednik *Slovenskega naroda*, ki je po Brezniku ta časnik najbolj »privijal na srbohrvaščino«, je bil Josip Jurčič. »Hrvaškega besedila je prinašal toliko, da je imel opraviti s sodiščem, češ da ima od oblasti dovoljenje le za slovenski list« (Breznik 1982b: 149). Jurčič je uvedel med drugim *klevetanje* (iz cerkvenoslovanskega *kleveta* oz. po več slovanskih jezikih), *laskáti* in *prápor* po več slovanskih jezikih, *vzhíčen* iz ruščine, iz srbaščine oziroma hrvaščine pa *otvóriti*, *oklévati*, *nabáviti si*. Po Jurčičevi smrti se je *Slovenski narod* spet obrnil bolj k slovenščini, v knjižni jezik pa so skozi ta časnik še zmeraj prihajale nove besede iz drugih slovanskih jezikov, kot so *zagonétká* ali *upravítelj* po *upráva* iz hrvaščine, *tíralica* prilagojeno iz hrvaščine, *sôbarica* k *sôba* iz hrvaščine, kamor je beseda prišla iz madžarščine, nadalje *drážesten*, *ožigósati*, *poréklo*, *dobavítelj* iz srbskega oziroma hrvaškega jezika ali na podlagi besed, ki smo jih prevzeli iz tega jezika, *déjstvo* iz cerkvene slovanščine ter na podlagi tega *udejstvováti* se, ter po več slovanskih jezikih *pojáv* in *prém*.

4

Iz prevzetih besed so nastale cele nove besedne družine, npr. na podlagi besede *smér*, ki smo jo prevzeli iz češčine, imamo *smérnica*, *usmériti* itn. Znotraj iste besedne družine pa se lahko znajdejo tako domače kot prevzete besede, zato ni vedno lahko ugotoviti, katera beseda je domača in katera prevzeta. Jakopin (1992: 91) opozarja, da so se pod vplivom drugih slovanskih jezikov »v slovenščini začeli sprožati prej zakrneli besedotvorni postopki in obujati nekatere prvine iz notranje-jezikovne nuje, a tudi po drugoslovanskih vzorcih, ki so jih v slovenščini aktivirale prevzete besede in s tem razširile besedotvorne možnosti.« Zaradi tega je ugotavljanje, kaj je domače in kaj prevzeto, v mnogih primerih oteženo.

Upoštevati je treba tudi dokaj pogosto možnost, da je beseda, ki jo je slovenščina poznala že prej, dobila nov pomen pod vplivom drugih slovanskih jezikov, tako kot se dogaja tudi danes, da se pomen besede spremeni pod vplivom angleškega jezika (primer za to je beseda *patétičen*, ki jo v zadnjem času uporabljam tudi v pomenu »vreden usmiljenja« pod vplivom angleškega *pathetic*). Tako se je pod vplivom drugih slovanskih jezikov preoblikoval tudi pomen besed *drúštvo*, *škrób*, *vésna*, *zabáva*. Besede *jébati*, *načín*, *slutíti* pa predstavljajo primer za besede, ki jih je slovenščina v omejenem obsegu že poznala, razširile pa so se šele pod vplivom srbskega oziroma hrvaškega jezika.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

5

Ko govorimo o besedah, prevzetih iz drugih slovanskih jezikov, je ta drugi slovanski jezik lahko izvorni, lahko pa le posredniški jezik za neko besedo. Slovenščina je prevzela mnogo turških besed, ki so prišle k nam s srbskim ali hrvaškim posredništvom. To so: *báker, búzdovan, džúveč, jáničar, júriš, kájmak, karávla, korobáč, pajdáš, páša, rákija, sárma* in *tòp*. Iz srbščine smo dobili tudi turške besede, ki jih je turščina prevzela iz arabščine (*bakláva, budálo, čefúr, čevápčič, džámija, džézva, hálva, hárem, katrán, musáka, rája, rátluk, žèp*), perzijščine (*búrek, čáršija, čôrav, čórba, hán, muslimán, šôtor*) in grščine (*čútara, kalúp, kolíba*). Besede, ki so iz turščine, so bolj verjetno prišle k nam s srbskim posredovanjem, čeprav je nekaj tudi hrvaških (*káva, korúza, bedák*). Čížem je lahko prevzet iz turščine s srbskim ali hrvaškim posredovanjem ali pa preko madžarskega jezika.

Izvorno madžarske besede, če niso bile prevzete neposredno v slovenščino, so k nam prišle večinoma s hrvaškim posredovanjem (*gázda, čípka, hajdúk, sôba*).

6

Semantično med prevzetimi besedami izstopajo kulturno vezane ali kulturno specifične besede, ki smo jih v različnih obdobjih prevzemali in še prevzemamo kot poimenovanja tujih kulturnih realij. Mnogo je izrazov, povezanih s specifično družbeno ureditvijo, določenimi družbenimi skupinami, institucijami, kulturno vezanimi pojavi (denimo pisava, ples, denarna enota, prevozno sredstvo, vrsta domovanja, oblačila, veroizpoved ...). Take besede so med drugim:

- iz srbščine ali hrvaščine: *dínar, gúsle, opánek, vampír*;
- iz hrvaščine: *glagólica, ustáš*;
- iz srbščine: *čétnik, pravoslávie*;
- iz ruščine: *balalájka, bojár, boljševík, cár, carína, dáča, dróžka, dúma, glásnost, gubernátor, gubérnija, gulág, jága bába, kaftán, kazačök, kolhóz, kozák, kozmodróm, kozmonávt, kulák, mužík, perestrójka, rúbelj, sovhóz, trójka*;
- iz poljščine: *pólka, mazúrka, sêjm, zlót*;
- iz makedonščine: *sobránje*;
- iz ukrajinščine: *bandúra, dúmka*.

Med kulturno vezanimi besedami predstavlja veliko skupino kulinarično izrazje:

- iz srbščine in hrvaščine: poleg zgoraj naštetih prevzetih iz turščine *bakláva, búrek, čevápčič, čórba, čútara, džézva, džúveč, hálva, kájmak, musáka, rákija, rátluk, sárma* še *pásulj, pléska-vica, prebránec, rážnič, róštilj, vínjak* in druge; iz hrvaščine imamo *sladoléd*;
- iz ruščine: *blín, bóršč, čaj, kefír, piróg, samovár, ščí, vódka, zakúska*;
- iz češčine: *pívo*;
- iz makedonščine: *mástika*.

Med besedami za specifično favno in floro ter drugimi geografsko vezanimi besedami predstavljajo najbolj obsežno skupino besede, vezane na morje. V slovenščino smo veliko teh besed prevzeli iz hrvaškega jezika:

- besede, povezane z mornarištvom kot *brodolôm, gúsar, kírcati, lúka, mornár, obála, palúba* (to iz ruščine), *prištanišče, sídro*;

- nekaj specifičnih zemljepisnih pojmov (*síga, úvala, špílja, bíbabica, oséka, plíma*);
- besede za specifično favno: *cípelj, dágnja, galéb, gírica, incún, jástog, lígenj, lúben, rárog, ráža, spúžva, škarpína, škóljka, špár*.

Poleg teh terminov je še nekaj botaničnih izrazov:

- hrvaško ali srbsko: *páprika, lókvanj*;
- iz hrvaščine: *lóvor, lúbenica, perúnika*.

Geografsko vezana so tudi nekatera poimenovanja za živali (npr. rusko *sóbolj*, češko *lösos*), predvsem avtohtone pasme živali, kot je srbsko *šárplaníec* ali rusko *borzój*. Med geografsko vezane besede sodijo ruske *túndra, tájga*, lahko bi prišeli tudi *jántar*.

Nekateri slovanski jeziki pa so posredovali tudi pri prevzemu poimenovanj za živali, ki se v naravi pojavljajo na povsem drugih območjih:

- hrvaško ali srbsko: *naóčarka, nój*;
- rusko: *udàv*;
- češko: *mróž, velblód*.

Nadalje je slovenščina posvojila besede, ki so prišle k nam najverjetneje skupaj s predmetom ali pojavom, ki ga poimenujejo, vendar tega ni več mogoče ugotoviti v vseh primerih. Včasih smo se ozrli po sosednjih slovanskih jezikih za slovanskim poimenovanjem realije, ki je prišla k nam z drugega, najpogosteje nemškega govornega področja ali pa zanjo prej nismo imeli slovenskega poimenovanja. V nekaterih primerih je tuja beseda izrinila domačo. V to široko kategorijo sodijo naslednje besede:

- iz srbščine ali hrvaščine imamo: *čín, dobáviti, glôba, hájka, jámčiti, kopréna, košárka, krínka, lútka, márica, métek, nabáviti, načín, nadoknáditi, nadzòr, naknáden, naslòv, níz, obkóliti, obzír, otvorítev, pobrátim, podátek, poréklo, poróčnik, poróta, potómec, povórka, prikólica, pristáš, prozóren, prtljága, pustolóvec, razporedíti, stránka, svíha, šápa, škíga, tálec, tkivo, trobójnica, ustanovíti, véžba, vítek, zádruga, zalízec, zanímati, značáj, žíca, žíg, žigósati*. Nadalje smo skozi srbski ali hrvaški jezik dobili še *odnòs* in *rázred* iz ruščine;

- iz hrvaščine: *blagájna, brzoyáviti, dvorána, brúc, gráničar, ináčica, istovéten, izpít, izvíď, izdátek, kážipót, klápa, kolodvór, narédnik, néga, oblíž, oborína, odmòr, okvíř, pélod, plúta, plóčnik, pójem, položáj, poslédica, predújem, prestónica, prevòj, prióbčiti, pročélje, proizvòd, promèt, prosláva, prosvéta, ravnátelj, razlíka, razpráva, rezbár, samokrés, slíka, smótka, spomeník, stanarína, stróka, svečeník, šárenica, tájnik, tráčnica, tvár, tvrdka, upráva, uvòd, zalédje, zmáj, žúpnik*. Skozi hrvaščino smo dobili še *podánik* in *pestič* iz ruščine;

- iz ruščine: *izráziti, jávka, króžek, ličínka, mílo, nagradíti, naréčje, óbčestvo, ploščad, pogrom, pokrovítelj, postojánka, povòd, pričéska, privíženec, rusálka, slovár, slučáj, sposóben, stíh, svéž, tóčka, zlòg, žréc*;

- iz češčine: *brádlja, dójem, dovolíti, dovtíp, gêslo, gmôta, kôlek, lepénka, nabòj, nabóžen, názor, nazóren, odpòr, pívo, pivovár, posádka, pribòr, prispévati, rákev, raznóžka, sádra, slóg, smér, stávka, tlák, továrna, urád, ustáva, véda, vlák, vodík, vzajémen, známka, žêzlo, načêlnik, plín, pehôta*. Iz češke besede obzor smo naredili *obzörje*;

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

- iz poljščine: *skrômen, vplív;*
- iz stare cerkvene slovanščine in iz cerkvene slovanščine: *bístvo, blagoslovíti, bodóči, déjstvo, klevéta, kŕsta, ljudímeč, mogótec, načélo, občeváti, prêstol, rúno, smísel, smóter, svíla, šlém, vélmóž, vsemírje, žítje.*

Izluščimo lahko še skupino besed, ki smo jih prevzeli zaradi ekspresivnosti:

- iz srbščine ali hrvaščine imamo: *búniť se, čestítati, drážest, grúdi, malénkost, motríti, naričati, odvráten, oklévati, otvóriť, potvóriť, povériti, pronícati, smátrati, típati, túga, vzhičen, zabušávati, zlíkovec, zločín, žícati, zmígati;*
- iz hrvaščine: *bléšav, díven, dostoјánstven, kolébati, krut, lebdéti, očárati, oprézen, osúpniti, pustóšiti, stás, širokogrúden, štéediti, zagonétka, zaprepáštiti, zdrávo, žívijo;*
- iz ruščine: *blestéti, bóder, grómek, iskrén, odličen, odlíka, odtének, prelést, stihýa, streméti, stróg, tajínstven, tóčen, tôlpa, udóben, zvónek.* Iz ruščine imamo še izraze *bábuška, báťuška, njánja, mátuška;*
- iz češčine: *pôdel, prevrát;*
- iz cerkvene slovanščine: *razvrát.*

7

Jakopin (1992: 96) opozarja, da se v primerih parov tipa *običaj : navada, brati : čitati, dejavnik : činitelj, zahod : zapad prevzeta beseda ohranja ob domači kot knjižna, starinska ozioroma zastrela.*

8

Nekatere kulturno ali zemljepisno specifične besede so se iz slovanskih jezikov razširile tudi v druge, neslovanske, in postale del fonda mednaravnega besedja, na primer: *paprika, vampir, krvata, polka, robot, sejm, mazurka, balalajka, čaj, mig, borzoi, car, bojar.*

Vnos novih besed iz drugih slovanskih jezikov se je v zadnjih desetletjih zmanjšal, ni pa izginil, čeprav se dogaja, da dobimo slovansko besedo s posredovanjem kakšnega drugega jezika, predvsem angleščine.

Literatura in viri

- BEZLAJ, France, 1967: *Eseji o slovenskem jeziku.* Ljubljana: Mladinska knjiga.
BREZNÍK, Anton, 1982a: Dobrovskega vpliv na slovenski pismeni jezik. Toporišič, Jože (ur.): *Anton Breznik: Jezikoslovne razprave.* Ljubljana: Slovenska matica. 63–81.
BREZNÍK, Anton, 1982b: O časnikarski slovenščini. Toporišič, Jože (ur.): *Anton Breznik: Jezikoslovne razprave.* Ljubljana: Slovenska matica. 133–161.
JAKOPIN Franc, 1992: Slovanske izposojenke v slovenskem knjižnem jeziku (v 19. stoletju in danes). Hafner, Stanislav, Orožen, Martina in Hočevar, Mateja (ur.): *Slovenski jezik v stiku s slovanskimi in neslovanskimi jeziki in književnostmi. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 2.* Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport. 86–98.
SNOJ, Marko, 2003: *Slovenski etimološki slovar.* Ljubljana: Modrijan.

Irena Orel

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6–112:811.16"14/18"

Slovanstvo v zgodovini slovenskega jezika

Prispevek podaja kratek pregled izbranih (južno)slovanskih jezikovnih vplivov v zgodovini slovenskega (knjižnega) jezika. Nenamerno so izpričani že v srednjem veku (1428), od 16. stol. pa hrvaški kajkavski in istrsko-dalmatinski leksemi v prevodu biblije in slovarjih razlagajo ali zamenjujejo kranjske. Primerjalnoslovansko raziskovanje se krepi v prerodnem času od srede 18. stol. in se intenzivira z razvojem slavistike v 19. stol. Jezikovno približevanje in združevanje doseže vrh sredi 19. stol. v ilirizacijskih in slavizacijskih težnjah predvsem na koroško-štajerskem obrobju in se umiri ob koncu 19. stol.

A short overview is given of selected (South) Slav language influences on the historical development of the Slovene language. They are unintentionally born witness to as early as the Middle Ages (1428), while from the 16th century Croatian Kajkavian and Istra-Dalmatian lexemes in the translation of the Bible gloss or replace Carniolan ones. Comparative Slavic research strengthens in the transformational period in the 18th century and develops more rapidly with the growth of Slavic studies in the 19th century. The coming together and combining of languages reaches its peak in the mid-19th century, with the Illyrian movement and pan-Slavic tendencies particularly on the Carinthia-Styria margins, and fades by the end of the century.

1 Slovanski vplivi skozi čas

1.1

Slovenščina je kot najzahodnejša potomka slovanskega prajezika ohranila veliko skupnih slovanskih jezikovnih lastnosti in se razvijala v svoji kulturni in jezikovni specifiki. Sočasne slovanske jezikovne prvine so prehajale v slovenski (knjižni) jezik zaradi različnih družbeno- in kulturno-zgodovinskih dejavnikov v različnih časovnih obdobjih in z različno stopnjo intenzivnosti. Slovenski knjižni jezik je zrasel iz starocerkvenoslovanskega jezikovnega izročila svetih bratov Konstantina in Metoda, ki je bilo v pokrajinah osrednjega dela v območju oglejskega patriarhata delno prekrito z zahodnim frankovskim in bavarskim misijonarskim vplivom, medtem ko se je v panonskem prostoru v večji meri ohranjalo.

1.2

V srednjem veku je glede na skromno bero ohranjenih rokopisov vnašanje drugoslovanskih jezikovnih prvin priložnostno oz. naključno – zaradi zapisovalcev neslovenskega slovenskega porekla na naših tleh. V predknjižnem obdobju zaznamo v *Stičkem rokopisu* (1428) sled naključnih čeških jezikovnih prvin oz. posamezne interference zaradi jezikovnega porekla zapisovalca, neznanega češkega meniha v cistercijanskem samostanu v Stični, in sicer predvsem v zapisu dveh molitev: v invokaciji pred pridigo, npr. glagol *raciti* 'želeti' (*ta raz smen ino swamy byti*), in v molitvi Češčena bodi, kraljica (*my ktebe vpyeme*, [...] *zduchugeme* 'vpijemo, vzdihujemo', *placzecz* 'plačeč', *slif* 'solz').

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

1.2.1

Za slovenski knjižni jezik je v starejših obdobjih model jezikovne norme predstavljala jezikovna podoba biblijskih besedil (prevod sv. pisma, lekcionarji), ki se je deloma zgledovala pri sosednjih sorojakih, od razsvetljenstva, predvsem od 19. stol. dalje, pa je nanj vplivala slovnična kodifikacija, ki je bila usmerjena primerjalnoslovansko. Od začetne deželnojezikovne osrediščenosti od 16. stol. dalje in pokrajinske razpršenosti ob koncu 18. in začetku 19. stol. je prerodno gibanje odpiralo nove pobude za slovanske integracijske procese, saj so družbenokulturne razmere privedle do medsebojnega povezovanja in sovplivanja, do krepitve slovanske zavesti in medsebojne povezanosti, ki se je udejanjala ne samo na kulturnem in literarnem področju, temveč tudi v postopnem jezikovnem približevanju na višji knjižnojezikovni ravni, skupni jezik pa bi omogočil nastanek skupnega kulturnega prostora.

1.2.2

Najbolj dovetno za neposredno vplivanje slovanskih jezikov je vsekakor besedje, ki je namesto ustaljenih nemških izposojenk in prevodnih vplivov dobilo poimenovalne in terminološke zglede v slovanskem svetu. Dotok besedja v mejah iste jezikovne skupine z bližnjega ali daljnega slovanskega vzhoda je pomenil trajen vir bogatitve besednjaka. Tako so bili slavizmi kot nadomestilo germanizmov v zgodovini slovenskega jezika uspešno sredstvo izražanja in potrjevanja slovenske identitete od začetnika Primoža Trubarja do njegove utrditve konec 19. stol.¹ Slovanofilski razcvet, izražen tudi na področju jezikoslovne znanosti, je ustvarilo prerodno gibanje sredi 18. stol. in se krepilo v 19. stol. vzporedno z idejo o združenju vseh Slovencev.²

1.2.3

Iz zgodovinske perspektive so bile sledi iliristične miselnosti oživljene na različnih razvojnih stopnjah slovenskega jezika. V 16. stol. je ob spočetju slovenskega knjižnega jezika Primož Trubar Vergerijevo zamisel o skupnem ilirskem jeziku za prevajanje *Svetega pisma* odločno zavrnili. V uraškem tiskarskem zavodu je poskrbel za različne južnoslovenske tiske, ob upoštevanju njihove jezikovne in pisne specifike se je zavzemal za dovršenost jezikovnega izraza. Trubar je svoje deklarativno odvračanje od vnašanja hrvaških leksemov v slovenska besedila sam razložil z načelom razumljivosti. Ker se je odločil za razločevanje slovenskega od hrvaškega jezika, ni uporabljal »hrvaških« besed, ker je hotel »ostati pri preprostem kranjskem jeziku«, kakor sam navaja v pismu ljubljanskemu cerkvenemu odboru (19. marca 1560): »Lahko bi prevel in postavil za *vrshah vsroh*, za *gnada miloſt*, za *miloſt pomilosardy*, za *ferdamnene pogublene oli sgublene*, za *troſt vitſania*, za *nuz prid*, za *leben ſhuot*, za *erbfzhina dedina*, za *lon plazhia*, za *shtima glas* itn.,³ kakor sem nekatere teh besed tudi rabil.« (Rajhman 1986: 59–60.)

¹ O tem prim. Orožen 2003, Orel 1996, Jakopin 1996 idr. Jakopin je poudaril: »[d]a je o drugoslovanskih jezikovnih prvinah v slovenščini mogoče govoriti že v zvezi z Bržinskimi spomeniki«. (Jakopin 1996: 28–29).

² Prim. še Orožen 1983, Jakopin 1979.

³ Izraze navajam v zapisu po nemškem izvirniku, ne po slovenskem prevodu pisma, ki je naveden na tem mestu.

1.2.4

Od Trubarjeve odločitve za slovenski jezik pri prevajanju *Svetega pisma* je potekalo sопostavljanje oz. primerjanje, redko pa tudi sporadično izmenjevanje osrednjeslovenskih (kranjskih) besed, da bi bile razumljive tudi drugim južnoslovenskim bralcem, z diferencialnimi hrvaškimi knjižnimi in narečnimi kajkavskimi ter čakavskimi istrskimi in dalmatinskim besedami v robnih opombah in *Registru* v Dalmatinovem prevodu *Biblije* (1578, 1584). Navajam nekaj primerov iz *Registra* (1584): iz 3. stolpca (slovensko ali bezjaško): npr. *batriviti* (*troštati* 'hrabriti'),⁴ *brašno* (*špendija* 'hrana'), *cipelši* (*čevljii*), *čalaren* (*galufija*), *čemer* (*strup*), *razbojnik* (*mordrar* 'morilec'); iz 4. stolpca (hrvaško, dalmatinsko, istrsko, kraško): npr. *brime* (*butora*, v 3. stolpcu *breme*), *broj* (*čislu* 'število'), *celovati* (*kušati* 'poljubljati'), *ciraj*, *cirjak* (*tvur*), *običaj* (*navada*, *postava*, *šega*), *vžurnik* (*buhernik*, v 3. stolpcu *ozurnik* 'skopuh') itn. Nekateri leksemi predvsem iz 3. stolpca so postali v 19. stol. tudi del slovenskega knjižnega jezika, kot npr. *blagosloviti* (namesto *žegnati*), *občina* (namesto *gmajna*), *pogan* (namesto *ajd*), *sidro* (namesto *ankora*, *železna mačka*), *venec* ((*vijenac*) namesto *kancelj*), *karati* (namesto *kregati*), *zrak* (namesto *luft*), *svedok* (3), *svidok* (4) (namesto *priča*), *trgovci* (4) (namesto *kupci*), *zakon* (*postava*)⁵ itn.

1.2.5

Sebastijan Krelj, imenovan tudi prvi ilirist pod vplivom svojega učitelja Matije Vlačića Ilirika, je menil, da bi se mogel slovenski jezik zgledovati po staro cerkveno-slovanščini, in tožil po »lepem curilskem pismu«, a se je vendar z obžalovanjem uklonil že zastavljeni 10-letni Trubarjevi pisni praksi, v jezik pa je sprejel nekaj starocerkvenoslovenskih in hrvaških jezikovnih prvin, kot npr. *a* za nenaglašeni polglasnik, člasti v sklopu šč in v deležnikih, dvojnico i poleg *inu* 'in', ja poleg *jas* in *jest*, pogosto rabljene deležniške oblike: npr. *flusheozhi*, *Gostiradperiemliozh*, lekseme *blagoslov* ob *žegen*, *prinos* 'dar' ob *ofer*, *puhštab* in *slovo* 'črka' itn.⁶ V *Otročji bibliji* (1566) je poleg slovenskega in tujejezičnih prevodov objavil tudi hrvaški prevod katekizma in tako nazorno pokazal izrazne in besedne razlike med obema jezikoma, v hrvaškem delu se je oprl na čakavsko besedilo in upošteval glagoljaško tradicijo: npr. *Sinu nega ediniga Gospoda našiga - Sina niegova iedinoga Gospodina našega, IEST - IA; deshele - semle, sam tebe ispelial - ispelah, predigarftvu - prodizhaſtvo, vſtaenie - uſkrishenie* (primeri po Kuhar 2004: 55–58).

1.2.6

Hrvat Jurij Juričič (Vinodol?), ki je l. 1560 prišel v Ljubljano kot pridigar v cerkvi nemškega viteškega reda in nato prestopil v evangeličansko vero, se je svojih rodnih interferenc skušal otresti s posnemanjem jezikovnih značilnosti svojih predhodnikov Trubarja in Krelja, a so pri njem še izpričani hrvaški elementi: npr. *prebiuauuzh* 'prebivajoč', *jam* 'sem', *naiamnik*, *Petar*, *bude*, *budu*, *nezhu*, *nijedne* (*priglihe*) 'nobene', *kako* 'kakor'; *obežuje* 'obljublja', *v kashtel*, *poglavica* itn., pa tudi dvojnice, npr. *Mrishe* – *Mreshe*, *i* – *inu* itn.⁷

⁴ V oklepaju je navedena poknjižena kranjska iztočnica iz *Registra* k Dalmatinovi *Bibliji* (1584).

⁵ O tem prim. Orel 2005: 193–208.

⁶ Prim. Orožen 1996: 170–187.

⁷ Glede jezikovne primerjave med Kreljevim in Juričičevim jezikom prim. Merše 1998.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

1.2.7

Tudi slovenski jezikoslovci so začeli izkazovati zanimanje za univerzalno jezikoslovje, primerjajanje jezikovne zgradbe in besednega sestava že v humanističnem obdobju. Tako je npr. Adam Bohorič v svoji slovničici *Arcticae horulae succisivae* (Vitebergae, 1584) upošteval cirilsko pisavo v prvi preglednici, ukrajinski in možovitski pravopis v drugi z navedbo nagrobnega napisa kraljice Katarine Bosenske iz Rima, glagolski pravopis, »ki ga je baje sveti Hieronim Stridonski iznašel Hrvatom rojakom« (Bohorič 1987: 15/3), v tretji preglednici in sopostavil šest oz. osem »narečij« (Bohorič 1987: 35, 59) v peti preglednici v objavi očenaša v kranjskem in hrvaškem (»s tem se večidel ujemata ukrajinski in možovitski), češkem, poljskem in lužiškem jeziku. V slovansko poveličevalno rodoljubnem uvodu je izražal humanistične ideje in poudarjal starost in razprostranjenost slovanskega sveta, pomembnost poznavanja njegovega jezika, jezikovno sorodstvo ter zapisal, »da se slovanska (Slavicum) beseda razlega po večjem delu sveta, če že ne po vsej zemlji« (Bohorič 1987: Predgovor, 14–15).⁸

1.3

Slovanski jeziki so bili vir zanimanja tujih in slovenskih avtorjev tudi v času protireformacije: podobno kot Bohorič in Nemec Megiser je tudi Italijan Alasia da Sommaripa v svojem slovarju *Vocabolario italiano e schiauo* (1607) poudarjal slovansko veličino v nagovoru bralcu (slovanski jezik je zanj med ljudskimi jeziki največji in najbolj razprostranjen (Alasia 1607/1979: 14)). Neznani pisec pa je v trijezičnem slovensko-nemško-latinskem rokopisnem slovarju *Krajsko besediske pisano* iz prve polovice 17. stol. iz Megiserjevega mnogojezičnega slovarja *Thesaurus Polyglottus* (1603) izpisal občasno ob slovenskih tudi slovanske besede (hrvaške /cro/, dalmatinske /d/, češke /b/, poljske /p/, lužiške /lus/), npr.: *paliza, hlod, podvirk* (*kolb, fustis*), /d/ *palicza, /p/ kiey, /b/ palice, /lus/ kai; vufta, /d.b.p/ vfta* itn. V 17. stol. se je škof Tomaž Hren I. 1612 oprijel hrvaških besed zaradi odpora proti nemškim izposojenkam, npr. *brumen* > *pravičen, ferratati* > *izdati, žlahta* > *rod, erbič* > *dedič, pet tavžent* > *pet jezer* (ali *millarjov*), *punt* > *hrup* itn. (Rigler 1968: 213), medtem ko jih je Janez Ludvik Schönleben nadomeščal z že uveljavljenimi germanizmi zaradi njihove neaktualnosti v rabi, kar je omenil v predgovoru bralcu in opozoril, da se dalmatinsko enako piše in izreka npr. *prišhal*, kranjsko pa z izpustom samoglasnikov *pršhl*.

2 Medslovanski jeziko(slo)vni stiki v obdobju preroda

2.1

Svoj delež k primerjalni obravnavi jezikov so prispevali tudi slovenski razsvetljenci. Specifičnost slovenske prerodne aktivnosti se kaže v njeni jezikovnoobrambni vlogi, saj je postal položaj deželnega jezika ob prevladi nemškega državnega in uradnega jezika v času svobodomiselnih idejnih premis pomembnejši. Protigermanska usmerjenost se je izražala tradicionalno z bližnjimi in daljnimi slovanskimi navezavami, preroditelji pa so pojmovali jezik notranjeavstrijskih Slovanov kot slovanski dialekt, ki se je povezoval z južnoslovanskim kajkavskim in zahodnoslovanskim (češkim in

⁸ O prerodnih idejah in slovanstvu v Bohoričevi slovničici prim. Honzak Jahić 2004, o miselnih postavkah uvoda v slovnico prim. Vidovič Muha 2009.

slovaškim) jezikovnim zgledom pa tudi z velikim ruskim delom slovanstva. Filološki vidiki slovanske enotnosti se kažejo tudi v preučevanju jezikovne sorodnosti in različnosti, s protistavnimi raziskavami slovanskih jezikov. Josip Matešić je v razpravi o slovanski zavesti in njeni vlogi v slovenskem razsvetljenstvu domišljeno ovrednotil slovensko dvosmerno prerodno situacijo: »Naglaševanjem jezičnog srodstva isticalo se jedinstvo slavenskog svijeta i ujedno utirao put ka vlastitom mediju.« (Matešić 1979: 397.)⁹ V razsvetljenstvu, ko je slovansko sorodstvo predstavljalo povezovalni znanstveni potencial in ideal z ruskimi načrti združevanja jezikovne tvornosti vseh narodov, so vzniknile interlingvistične ideje tudi pri nas (prim. Duličenko 2007: 18–22). Slovensko prerodno gibanje je bilo usmerjeno v ohranitev jezika in je bilo ustvarjalno na verskem, pedagoškem in umetnostnem področju, obenem si je zadalo jezikoslovne naloge, usmerjene v pripravo pravopisnih, slovničnih in slovarskih znanstvenih del, s težnjo normirati osrednji (= kranjski) slovenski knjižni jezik tudi primerjalno z drugimi slovanskimi jeziki.

2.2

Rezultati slavističnega (so)delovanja so vidni v jezikoslovnem delu slovenskih preroditeljev, ki so pojmovali slovenski jezik kot del slovanskega, kar je neposredno izraženo tudi v naslovih nekaterih razsvetljenskih rokopisnih gramatik, ki poudarjajo kranjsko-slovensko usmeritev: npr. *Versuch einer historisch-kritischen Krainisch-Slavischen Grammatik* (1779–1795) Blaža Kumerdeja, *Slavische Sprachlehre* Jurija Japlja in *Krainerisch-slavische Sprachlehre* Janeza Debevca, do najpomembnejše, izmed njih edine natisnjene *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (Laibach 1808) Jerneja Kopitarja. Stiki slovaških in prekmurskih evangeličanov so bili tudi jezikovno povezovalni (prim. Jesenšek 2000/01).

2.3

Njihovo navdušenje nad slovanskimi jeziki se je odražalo tudi v leksikografskih delih z upoštevanjem drugih, tudi slovanskih, jezikov pri Popoviču, Pohlinu, Kumerdeju, Japlju, Vodniku, Antonu Murku). Pohlin je navajal češke besede že v svoji *Krajinski gramatiki* (1678) in v svojem slovarju *Tu malu besediske treh jesikov* (1781), s katerimi je bogatil slovenski besednjak, npr. *zamek* 'ključavnica', *společnu godenje* 'simfonija', *strom* (*stipes*, *Stamm*) 'deblo, drevo' itn. Upošteval je tudi kajkavski Belostenčev slovar *Gazophylacium latino-illyricorum onomatum ærarium* (1740) (Breznik 1926: 144), npr. *Baržun* (Purpura), *Blagahranische* (Magazin), *Blagaynik* (Fisco Praefectus), *Blagovit* (Opulentus) idr. (Breznik 1926: 147). Podobno je tudi Korošec Ožbalt Gutsman v svojem *Deutsch-windisches Wörterbuch* (1789) uporabljal Sušnik-Jambrešičev kajkavski vir *Lexicon latinum* (1742) in prevzel nekatere slovaške izraze, med njimi se je uveljavil npr. *urad* s tvorjenkami (Breznik 1926: 166, Jakopin 1996: 29, Orel 1996: 39).

2.4

Po drugi strani je slovanski vpliv razviden v pisnih delih, ki so nastala na podlagi občudujočega odnosa do slovanstva in še posebej Rusov (Kumerdej). Slovenski preroditelji so videli v ruskem

⁹ Prim. Orel 2008: 222.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

jeziku vodilni slovanski jezik, na katerega bi se lahko naslonili pri iskanju novih izrazov (prim. Jakopin 1968, 1979, 1996). Rusizme prek slovarskih zgledov zasledimo v slovaropisu od 19. stol. dalje, kar sta zlasti potrjevala Vodnik in Murko v njunih slovarjih,¹⁰ npr. pri Vodniku *bratstvo* (die Bruderschaft), *glagol* po Heymu (das Zeitwort, Verbum), *hram* (der Tempel), *nasilje* (die Gewalt), *priznati* (bekennen, anerkennen), *soglasje* (die Übereinstimmung, Harmonie) itn.

2.5

Osrednja osebnost prerodnega gibanja, ki je zbrala okoli sebe najvidnejše predstavnike osrednjeslovenske znanstvene misli in jih navduševala za slovstveno in znanstveno ustvarjanje, je bil baron Žiga Zois pl. Edelstein, ki je začel zbirati slavistično literaturo (knjige) že v letu 1779, ko je potoval po Evropi in poznal že cirilico in glagolico, zlasti v Italiji je kupoval slovanske knjige in nabral do katalogizacije 1780–1782 že 105 pomembnih slavističnih del (Kidrič 1930: 41). V pismu Vodniku (20. marca 1794) razkriva svoje slovniške načrte, ki jih je uresničeval Kumerdej: ževelj je filozofsko-kritično slovniko, ki ne bo vsebovala le analitičnih pravil kranjskega knjižnega jezika, temveč bo »pregled knjižnega jezika in vseh slovanskih narečij, ki iz njega izvirajo«, ki naj ga da v presojo slovanskim jezikoslovcem (Vodnik, Izbrano delo 1970: 18). Zois Vodniku, ko ga prosi za pomoč pri sestavi slovarja, v pismu omenja tudi slovanski delež v Kumerdejevem slovarskem delu, popisu kranjskih besed do črke R so dodani sinonimi iz drugih slovanskih jezikov (Izbrano delo 1970: 37).

2.6

Blaž Kumerdej, doktor svobodnih umetnosti in filozofije ter šolnik, je kot navdušen slovanofil I. 1779 ustanovil slovensko-filološko akademijo, v kateri je zbral 15 slovenskih filologov in že v nagovoru za sejo 28. maja 1779 slavil »presijajna dela naših rodnih bratov Rusov« (Kidrič 1930: 38). Stike z ruskimi jezikoslovci je za *Veliki slovar vseh jezikov sveta* vzpostavil ravno on, ko je istega leta poslal ruski akademiji spis *Über die Sprachkunde der Slaven und Russen*, da bi navezel stike z ruskimi slavisti, vendar odgovora ni prejel.¹¹ L. 1780 začeto delo za filozofsko-kritično kranjsko-slovensko slovniko jo do 1884 trikrat predelal in po Zoisovem nasvetu razširil v univerzalno slovensko slovniko, tako da je v tretji spremembi pravilom kranjskega jezika dodal glavna pravila slovanskih jezikov (SBL). V obeh delih se je skliceval na slovanske jezike. Odobraval je ideje vseslovanskega jezika (SBL, Duličenko 2007: 19). Za tisk je pripravljal tudi Sovičev prevod slovnice Meletija Smotrickega, kjer v predgovoru spodbuja vse Slovane k učenju in spoštovanju stare cerkvene slovanščine (SBL).

2.7

Tudi Jurij Japelj je sodeloval z Rusi pri posredovanju slovenskega gradiva za slovar vseh jezikov sveta (Duličenko 2004). Okoli 1801 pa se je odločil, da sestavi splošno vseslovansko ali univerzalno slovniko *Slawische Sprachlehre* v smislu Schlözerjevih smernic na osnovi primerjalne metode, ki je

¹⁰ Prim. sezname rusizmov v delu A. Lägreid 1976.

¹¹ O tem prim. Jakopin 1996: 30.

zaradi njegove smrti ostala v rokopisu. Japelj se je lotil tudi sestavljanja slovarja, za kar je uporabljal ruske, poljske in ilirske slovarje (Kidrič 1930: 78).

2.8

Primerjalna slovanska vnema, ki so jo nadaljevali v 19. stol. Jarnik, Anton Murko idr., je dosegla poglobljeno znanstveno raven šele v drugi polovici 19. stol. v slovničnih, besedoslovnih in slovarskih delih prvega profesorja slavistike na dunajski univerzi Frana Miklošiča in njegovih učencev.

3 Ilirizem in panslavizem

3.1

Ilirizem, ki je izhajal iz prerodno-romantičnega dela J. G. Herderja (Ivanišin 1963) v drugi polovici 18. stol. in vplival na ideje Slovaka Jana Kollarja, nacionalnega in literarnega preroditelja Slovanov, se je razvil v obrobnih predelih slovenskega ozemlja (na Koroškem in na Štajerskem), kjer je nemščina ogrožala status slovenskega jezika. V obdobju prve polovice 19. stol. so vzporedno s slovenskozdruževalnimi procesi I. 1848 s peticijo o *Zedinjeni Sloveniji* v boju za narodno enakopravnost in politično osamosvojitev potekali tudi procesi slovenskega jezikovnega stavljanja v funkcionalno zamejenem obsegu – v umetnostnem jeziku.¹²

3.2

Ilirizem je sprejel koroški preroditelj, pesnik, jezikoslovec Urban Jarnik (1784, Potok v Ziljski dolini – 1844, Blatograd), ki je izkazoval splošnoslovensko in južnoslovensko usmerjenost in se zavzemal za ilirsko gibanje s kompromisom. Za Vrazovo Kolo (I., 1842) je napisal prvo slovensko dialektološko razpravo *Obraz slovenskoga narečja u Koruškoj* v »ilirskem jeziku«, Ivan Grafenauer pa je v *Slovenskem biografskem leksikonu* o njej zapisal, da ga je etimologija »zapeljala, da je privzel preveč strsl., ruskih i. dr. slovanskih besed«. Njegov učenec in sorojak, najpomembnejši pobudnik in zavzet uresničevalec enakovrednosti slovenskega jezika na vseh funkcijskih področjih, eden prvih ter najoddločnejših oblikovalcev slovenskega političnega programa *Zedinjene Slovenije* ter duhovni vodja ilirskega gibanja na Slovenskem, sestavljač umetnega slovenskega jezika za književno in znanstveno ustvarjalnost, »glasnik vseslovanske ideje« (2004: 5), koroški duhovnik, narodopisec, politični delavec, jezikoslovec Matija Majar – Ziljski (1809, Goriče v Ziljski dolini – 1892, Praga) je sestavil celo *Pravila kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik* (1848) in kasneje vseslovansko slovnicu *Vzajemni pravopis slavjanski, to je uzajemna slovница* (1863, 1865). V ljudstvu namenjenem letaku *Kaj Slovenci terjamo?* je izrazil željo po samostojnem življenju vsakega naroda v monarhiji in za jezikovno obrambo predlagal: »Da se vsi Slovenci, kakor naj bližnji brati, zjednimo v jeden narod, in da bi imeli vsi vkup jeden slovenski zbor«, ne pa bili razdeljeni na sedem strani. S *Pravili* je skušal v šole uvesti tudi učenje cirilice, da bi šolarji lahko brali srbske in ruske knjige. Ilirske posebnosti so bile naslednje: glasovne ē, ā, šč, neupoštevanje samoglasniškega upada, oblikovne (nalikovne in glasovne) -om v O ed. in D mn. moškega spola, -u v T ed. ženskega spola (*ribu*) in O ed. 2. ženske sklanjatve (*s kostju*), oblike deležnikov *delajuć*

12 O ilirizmu prim. Petre 1939, Čurkina 1974, zbornik *Matija Majar Ziljski* 1995, zbornik *Die Slavische Idee* 1992 idr.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

nam. *delajoč*, veznika i 'in', *nego* 'temoč', zaimenske oblike što 'kaj', koji ob kteri, ovi ob toti idr. V svoji vzajemni slovanski slovnici je poudaril domač izvor besedja: »Slavjanščina v obče naj več merzi tudja slova, zato malokada prijavi i naskitne se něko tudje slovo v cirilštině i v starih slavjanskih narečijh« (Majar 1865: 233).

3.3

Ilirizem je uspešno prispeval k določitvi nove pisave, ki se je po neuspeli »črkarski pravdi« naslonila na hrvaško, kot jo je predstavil Ljudevit Gaj v svojem delu *Kratka osnova slaveno-hrvatskoga pravopisanja* (Budim, 1830), ki je uvedel po češkem vzoru klukice (hačke) nad c, s, z za zlitrnike (afrikata) č, š, ž, v svojem časopisu *Novine horvatske* (1835) je označil še ē, kar se je tudi uveljavilo v slovenskem knjižnem jeziku druge polovice 19. stol.

3.3.1

Val iliriziranja je zajel tudi publicistična besedila v pomarčnem času. Majarjeva *Pravila* je objavil Cigaletov časopis *Slovenija*. Slovanske jezike je delil na štiri narečja, ilirsko, češko, poljsko, rusko, slovenščina je le eno od podnarečij ilirskega narečja. Zavzemal se je za postopno vpeljavo vseslovanskega jezika, bralce želel seznaniti z ilirskim jezikom, a ne prisiliti v njegovo rabo ter je dopuščal ohranitev podnarečij. »Pervo i naj više pravilo: Piši u svojem ilirskom podnarečju, pa tako, da bude, kolikor moguće, podobno vsim ilirskim podnarečjem, i da se ne oddaljuje od drugih slavenskih narečjah [...]« (40. št., 17. nov. 1848, 160) (po Habe 2004: 34). Uvedel je razslojevanje na slovenski jezik za preproste ljudi, nabožno, gospodarsko, uradno pisanje, ter ilirsko, jugoslavensko za izobražence, namenjeno Slovencem, Hrvatom in Srbom. Predvidel je tudi vseslovanske učbenike (*Slovenija* 1849, št. 6, 21). Skrajnejši ilirizem je viden pri Štajercu Ivanu Macunu, ki bi zaradi majhnosti zavrgel slovenski jezik in se pridružil bližnjemu ilirskemu, zato je predlagal uvedbo ilirščine v pisarne in šole (*Slovenija*, št. 3, 11. 7. 1848, 129) (po Habe: 36–37).

3.3.2

V mladinskem listu *Vedež*, ki ga je izdajal Ivan Navratil, je l. 1849 uvedel novo rubriko »Vsakdanji pogovori v slovenskim in ilirskim jeziku«, z namenom »sleherniga prepričati, da je razloček med slovenšino in iliršino zares prav majhen (*Vedež*, št. 8, 23. avgusta 1849, 63, Navratil v uvodu k rubriki), v njem pa dodaja tudi drobtinice iz slovenske slovnice, očenaš v treh jezikih – slovenskem, ilirskem in ruskem (1850, št. 1, 7). V njem je objavljal slovensko-ilirsko jezikovno mešanico, npr. Fran Jeriša, s ps. Detomil, piše v mešanem jeziku in uvaja ilirske besede ali besedotvorne vzorce, npr. *bivatelji* 'prebivalci', *ponašanje* 'vedenje', *kamo idete* 'kam greste'. V zadnjem letniku ni več objavljal slovenskih besedil z ilirskimi primesmi, temveč osem besedil vzporedno v slovenskem in ilirskem jeziku: npr. sedem basni in prilik, smešnico, srbske pregovore (npr. *Vrana vrani očiju ne vadi*. – *Vrana vrani oči ne izkljuje*. (*Vedež*, št. 47, 375, po Kralj 2002: 49). L. 1850 je razlago novih in nenavadnih besed zamenjal s »Slovensko-ilirskim slovnikom«, npr. *Ali*, *ali*, *ili*, *iliti*; *Ampak*, *nego*; *Avša*, *budala* itn. (1850, št. 1, 8, po Kralj 2002: 50).

3.4

Praktičen primer, kako se je iliristična težnja sprostila v besedilih, je opazen v jezikovni mešanici zgodovinskega romana *Mlinarjev Janez* Ferda Kočevarja, ki je izšel dvakrat, prvič l. 1859 pod ilirskim vplivom, drugič jezikovno popravljen ob koncu stoletja. Kočevar je v predgovoru k prvi izdaji opredelil svoj jezik z naslednjimi besedami, iz katerega lahko spoznamo tudi jezikovne značilnosti, razločevalne s slovenskimi, ki so predvsem glasovne, besedne in besedotvorne:

»Kar se jezika tiče, bo svaki čestitih **čitateljev** koj na prvi pogled zapazil, da nisam se držal ne 'železnih pravil' ne izključive slovenščine, to je, jezika, kteri se dan današnji sploh v slovenskih knjigah rabi; ampak, da sam se v slovstvenih odlikah, i sèm ter tje tudi v **poedinih** izrazih hrvatsko-srbskomu poreklu bližal, al to vendar tudi samo toliko, da razumljivost moje besede bo vsakomu Slovencu lahka, kjer se je le malo čez prag svoje hiše po svetu ogledal. Ako bi se pa vendar kdo na čim spotikal, naj se v naših časopisih zoper mene oglasi, odgovor bo dobil, kolikor toliko zadostiven; celo kjer nočem naštevanjem i razlaganjem posebnostih moje pisave ta predgovor čez namiru raztegnuti.«

Pretirano slovanjenje zaradi vala ilirističnega navdušenja je kasneje samodejno presahnilo.

3.5

Češke besede so bile vnesene v slovenski jezik tudi s prevajanjem, lep primer za to je prevod *Robinsona mlajšega* (1849) Oroslava Cafa, kjer so češke vzporednice ne glede na zaporedje uporabljene z namero, da bi pokazal na zbližanje obeh jezikov, saj se je že od l. 1845 v *Novicah* zavzemal za zbližanje Slovanov, predvsem Ilirov: npr. *sprejemati* – *vitati*, *habati* – *varovati*, *tatinek* – *očka*, *dvojili* – *pohibovali*, *koristen* – *užitečen*; *vetek korabelj* – *star korabelj*; *levica* – *šujica*, *sok* – *mest, nine* – *zdaj, ljute zverine* – *čuda* itn. (po Jesenšek 2003: 435).

3.6

V slovaropisu po l. 1848 prevladujejo t. i. »ilirske besede«, ki jih je npr. Janežič uvedel v svoj *Slovensko-nemški ročni slovar* (1851) po drugih slovarskih virih, Murkovem *Nemško-slovenskem in slovensko-nemškem ročnem besedniku* (1833), Drobničevem *Ilirsko-njemačko-talijanskim malim rěčníkem* (1846–1849), nekaj pa tudi Mažuranić-Užarevićevem *Němačko-ilirskem slovarju* (1842); del jih je označil s črko (i), npr. *zabrinuti*, *zabuna*, *začelje* 'najvišje mesto pri mizi', *zadača*, *zaglava* 'Ende, Schluss', *zaglibiti se* 'in Kot versinken', *zagonetati*, *zastor*, *zaštita*, *zašto*, *zatraviti*, *zavet*, *zavičaj*, *zbilja* 'resno' itn., dela pa ni označil (po Peček 1996: 66–67).

3.7

Ustvarjanje strokovnega izrazja je vseskozi (kot že ob koncu 18. stol. in v 19. stol.) potekalo prek terminoloških zgledov iz slovanskega sveta. Vsi slovaropisci so upoštevali sočasne slovanske slovarje z nemščino (ruske, češke, poljske, slovaške, kajkavske, srbski Vukov Rečnik idr.). V prvem slovenskem terminološkem slovarju *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča* (Ljubljana 1880) M. Cigale¹³ med izrazi iz 24 strokovnih področij prevzema ali navaja tudi

13 O drugoslovanskih besedah v Wolf-Cigaletovem nemško-slovenskem slovarju (1860) prim. Orel 1996.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

izraze iz hrvaškega vira *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja osobito za srednja učilišta* (Zagreb 1874–1875) Bogoslava Šulka, ki je bil celo pobudnik za nastanek slovenskega in njegov najpomembnejši vir, na oba pa je vplival češki Šafaříkov terminološki slovar iz I. 1853 (Praga). Cigale v Predgovoru svojega slovarja odvisnost od hrvaškega vira neposredno poudarja, saj se zavzema za skupno slovansko izrazje, sprejete izraze iz obeh slovarjev tudi posebej označi (*kroat. T., böhm. T.*), ravno tako tudi prevzem (*nach der kroat. T., nach der böhm. T.*) oz. navedbo iz hrvaškega jezika (*kroat., böhm.*), tako kot še iz drugih jezikov (srbsčine, ruščine, poljščine, stare cerkvene slovanščine).¹⁴

4 Sklep

Slovensko jezikovno zgodovino so zaznamovala slovanska medjezikovna stičišča in prepletanja, uvajanja in prejemanja slovanskega besedja in strokovnega izrazja, ki so imela pozitiven učinek na podobo slovenskega jezika, medtem ko so bile politično opredeljene zamisli ilirskega in kasneje panslavističnega jezikovnega približevanja in združevanja obsojene na propad, v dobro jezikovne samoniklosti in suverenosti.

Literatura in viri

- ALASIA DA SOMMARIPA, Gregorio, 1607/1979: *Vocabolario italiano e schiauo. Slovar italijansko-slovenski*, druga slovensko-italijanska in slovenska besedila. Videm 1607. Faksimile, *Monumenta litterarum Slovenicarum*. Ljubljana, Občina Devin - Nabrežina, Trst: Mladinska knjiga in Založništvo tržaškega tiska.
- BEZLAJ, France, 1967: *Slovenčina v krogu slovanskih jezikov*. Zadravec, Franc (ur.): *3. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 17–29.
- BOHORIČ, Adam, 1584/1987: *Arctiae horulae succisivae = Zimske urice proste*. (Prevedel Jože Toporišič.) Maribor: Obzorja.
- BREZNIK, Anton, 1909: *Slovanske besede v slovenščini*. Čas 3. Ljubljana: Katoliška bukvarna.
- BREZNIK, Anton, 1926: *Slovenski slovarji. Razprave DHV III*. Ljubljana.
- BREZNIK, Anton, 1967: *Življenje besed*. Maribor: Založba Obzorja.
- BURIAN, Vaclav, 1928: *Po stopách českých a české knihy v starším slovenském písemnictví*. Praga: T. České Grafické Unie.
- CIGALE, Matej, 1880: *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie*. Ljubljana: Matica slovenska.
- CIGALE, Matej, 1860: *Deutsch-slowenisches Wörterbuch*. Laibach.
- ČURKINA, Iskra, 1974: *Matija Majar Ziljski. Razprave VIII/2*. SAZU: Ljubljana.
- DULIČENKO, Aleksandr D., 2004: Neznan rokopis Jurija Japlja o slovenskem jeziku iz leta 1773. *Slavistična revija* 52/1. 49–70.
- DULIČENKO, Aleksandr D., 2007: Slovanska in slovenska interlingvistika ter problematika lingvokonstruiranja v zgodovini slovenskega knjižnega jezika. Orel, Irena (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika, Obdobja 24*. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- HABE, Janja, 2004: *Jezik v časopisu Slovenija*. Diplomska naloga. (Mentorica Irena Orel.) Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- HONZAK JAHIĆ, Jasna, 2004: Idejne prvine Bohoričeve slovnice – konstitutivne prvine slovenske razsvetljenske misli. Nedvědová, Milada K. in Piko - Rustia, Martina (ur.): *Matija Majar Ziljski v česko-slovenském kontextu/ Matija Majar Ziljski v češko-slovenskem kontekstu*. Praha: Národní knihovna ČR, Slovanská knihovna. 103–121.
- IVANIŠIN, Nikola, 1963: J. G. Herder i ilirizam. *Radovi, razdio historije, arheologije i historije umjetnosti* (I), 1960/1961, 2/zv. 2. Zadar: Filozofska fakultet.
- Izbrano delo – Marko Pohlin, Žiga Zois, A. T. Linhart, Valentin Vodnik, 1970. (Uredil Janko Kos.) Ljubljana.
- JAKOPIN, Franc, 1968: O deležu ruskih elementov v razvoju slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija* 16. 65–90.

¹⁴ O tem prim. Orožen 2003b.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

- JAKOPIN, Franc, 1979: K vprašanju ruskih jezikovnih prvin v slovenščini. *15. seminar slovenskega jezika, literature in kulturo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 45–63.
- JAKOPIN, Franc, 1996 Slovensko knjižno besedišče v stiku z drugimi slovanskimi jeziki. Derganc, Aleksandra (ur.): *32. seminar slovenskega jezika, literature in kulturo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 27–35.
- JESENŠEK, Marko, 2000/2001: Stične točke pri oblikovanju slovaškega in slovenskega (prekmurskega) knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo*, 46/7–8. 297–303.
- JESENŠEK, Marko, 2003: Sopomenskost besedja v Cafovem prevodu Robinsona Mlajšega. Hladnik, Miran in Kocjan, Gregor (ur.): *Slovenski roman. Obdobja 21*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 429–438.
- KIDRIČ, France, 1930: *Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe*. Ljubljana: Znanstveno društvo.
- KOČEVAR, Ferdo, 1859: *Mlinarjev Janez slovenski junak ali vplemenitev Teharčanov*. <http://lit.ijs.si/janez1.html>.
- KOČEVAR, Ferdo, 1892: *Mlinarjev Janez slovenski junak ali vplemenitev Teharjanov*. <http://lit.ijs.si/janez2.html>.
- KRALJ, Tina, 2002: *O jeziku v Vedežu*. Diplomska naloga. (Mentorica Irena Orel.) Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KUHAR, Urška, 2002: *Jezikovne značilnosti Kreljeve Otročje Biblike*. Diplomsko delo. (Mentorica Irena Orel.) Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- LÄGREID, Annelies, 1973: *Die russischen Lehnwörter im Slavenischen: Die in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts übernommenen Wörter*. Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slawen, XII. Munich: Dr.Dr. Rudolf Trofenik.
- MAJAR, Matija, 1863–1865: *Uzajemni pravopis slavjanski (= Uzajemna slovnica ali mluvnica slavjanska)*, 2 zvezka. V zlatnom Pragu: Komisija v slovanskem knjigkupečtvě, v Gorjah (Kärnten).
- MATEŠIĆ, Josip, 1979: O slavenskoj svijesti i njezinoj ulozi u razdoblju slovenskog prosvjetiteljstva. Paterni, Boris, Pogorelec, Breda in Koruza, Jože (ur.): *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Obdobja 1*. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. Ljubljana. 371–381.
- MERŠE, Majda, 1998: Primerjava besedja Kreljeve in Juričeve Postile. Šivic - Dular, Alenka (ur.): *Vatroslav Oblak, mednarodni simpozij Obdobja 17*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- MIHKAILOV, Nikolai, 2001: *Jezikovni spomeniki zgodnje slovenščine. Rokopisna doba slovenskega jezika (od XIV. stol. do leta 1550)*. Trst: Mladika.
- MORITSCH, Andreas (ur.), 1992: *Die slavische Idee. Beiträge am Matija Majar - Ziljski – Symposium vom 6. bis 10. Juli 1992 in Tratten/Pošišče, Kärnten*. Bratislava: Slovak Academic press.
- MORITSCH, Andreas, RAJŠP, Vincenc (ur.), 1995: *Matija Majar - Ziljski*. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj: Verlag Hermagoras/Mohorjeva družba.
- NEDVĚDOVÁ, Milada K., PIKO - RUSTIA, Martina (ur.), 2004: *Matija Majar Ziljski v česko-slovinském kontextu/Matija Majar Ziljski v češko-slovenskem kontekstu*. Praha: Národní knihovna ČR, Slovanská knihovna.
- Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy. Od komise k ustanovení vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy. Deutsch-böhmischa wissenschaftliche Terminologie, 1853. Praha: Kalve.
- OREL POGAČNIK, Irena, 1996: Slovansko besedje v Nemško-slovenskem slovarju iz leta 1860. Derganc, Aleksandra (ur.): *32. seminar slovenskega jezika, literature in kulturo, zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 37–51.
- OREL, Irena, 2005: Izmenjava in ustaljevanje besedja v slovenskem dvojezičnem slovaropisu 19. stoletja. Jesenšek, Marko (ur.): *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*. Maribor: Slavistično društvo (Zbirka Zora, 32). 391–416.
- OREL, Irena, 2008: Entwicklung der slowenischen Slawistik Ende des 18. Jahrhunderts. Aloe, Stefano (ur.). *Lo sviluppo della slavistica negli imperi europei: atti del convegno internazionale della Commissione per la Storia della slavistica dell'MKS: materialy Međunarodnoj konferencii Komissii po istoriji slavistiki pri MKS*. (Verona 16–17 ottobre 2007). Milano: Massimo Valdina the Coffee House art & adv., cop. 2008. 221–232.
- OREL, Irena, 2009a: Hrvaško-slovenski stiki pri oblikovanju slovenskega kemijskega izrazja v drugi polovici 19. stoletja. Peti - Stantić, Anita (ur.): *Treći hrvatsko-slovenski slavistički skup: Opatija 7. i 8. travnja 2006*. Zagreb: FF press. 63–78.
- OREL, Irena, 2009b: Trubarjeva posvetila k južnoslovenskim protestantskim tiskom. Hladnik, Miran (ur.): *Zbornik referatov s Četrtega slovensko-hrvaškega slavističnega srečanja, ki je bilo v Jeruzalemu v Slovenskih goricah, 13.–14. junija 2008*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 13–34.
- OROŽEN, Martina, 1983: Sinonimička funkcija leksičkih srbohrvatizama u slovenačkom književnom jeziku 19. veka. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane XII/1*. Beograd: Filološki fakultet.
- OROŽEN, Martina, 1996a: Kreljev jezikovni koncept. *Poglavlja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- OROŽEN, Martina, 1996b: *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

- OROŽEN, Martina, 2003a: Kontinuiteta starocerkvenoslovenskega besedišča v slovenskem jeziku. *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. Maribor: Slavistično društvo 238–258.
- OROŽEN, Martina, 2003b: Oblikovanje slovenskega strokovnega izrazja. *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. Maribor: Slavistično društvo 259–276.
- PEČEK, Blanka, 1996: *Hrvaške/srbske besede v Popolnem ročnem slovarju slovenskega in nemškega jezika Antona Janežiča (1851)*. Diplomska naloga. (Mentorica Irena Orel.) Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- PETRE, Fran, 1939: *Poizkus ilirizma pri Slovencih*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Pisma Primoža Trubarja*, 1986. (Uredil Jože Rajhman.) Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.,
- POGORELEC, Breda, 1996: »Slovenska« ali »slovenska« naravnost načrtovanja slovenskega knjižnega jezika v drugi polovici 19. stoletja (teze). Derganc, Aleksandra (ur.): *32. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 53–54.
- POHLIN, Marko, 1781: *Tu malu besediske treh jesikov*. www.dlib.si
- RIGLER, Jakob, 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: SAZU.
- Slovenski biografski leksikon*. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:sbl/VIEW/>
- SCHÖNLEBEN, Janez Ludvik, 1672: *Evangelia inu Lystuvi*. www.dlib.si
- STABEJ, Jože, 1976: Wörterverzeichnis der Sprachbemerkungen und des Registers in der Biblia Dalmatins 1584. *Jurij Dalmatin. Biblia 1584. II. Theil: Abhandlungen*. München: Rudolf Trofenik. 101–181.
- ŠULEK, Bogoslav, 1874–1875: *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja osobito za srednja učilišta. Po nalogu dalm.-hrv.-slav. zemaljske vlade sastavio dr. Bogoslav Šulek*. Deutsch-kroatische wissenschaftliche Terminologie. *Terminologia scientifica italiano-croata*. Zagreb: Tiskom narodne tiskare dra. Ljudevita Gaja.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2008/2009: 16. stoletje – čas vzpostavitev narodotvorne vloge jezika. Merše, Majda (ur.): *Slavistična revija. Trubarjeva številka* 56/4, 57/1. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 13–22.

Marko Snoj

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'373.21:81'373.6

Slovenska zemljepisna imena v luči etimologije

V članku so predstavljene tri plasti slovenskih zemljepisnih imen, kot se pokažejo v luči etimologije. Najstarejša plast je substratna, predslovanska, najbolj razčlenjena in najobsežnejša je avtohtona, slovenska plast, tretja pa je adstratna in superstratna, ki vključuje imena, motivirana v sosednjih jezikih oz. jezikih kasnejših priseljencev na slovensko ozemlje. Težišče prispevka je na prikazu avtohtone plasti, ki je delno osvetljena tudi z imenotvornega vidika. Vse tri plasti in njihove podskupine so ponazorjene z ilustrativnimi zgledi.

The article presents three layers of geographic names in the light of etymology. The oldest layer is substrate, pre-Slavic; the broadest and most fragmented is the autochtonous Slovene layer; the third is adstrate and superstrate, and includes names motivated by neighbouring languages or the languages of later immigrants. The focus of the paper is on the autochtonous layer, which is partly illuminated from a name-forming point of view. All the layers and their sub-groups are illustrated by examples.

1

Etimološka¹ problematika slovenskih zemljepisnih imen je preobširna celo za obsežno znanstveno monografijo, kakršne Slovenci še nimamo, zato ta sestavek prinaša le poenostavljen prikaz najosnovnejših, skopo odmerjenih spoznanj, ki jih večinoma ne argumentira in ne dokumentira.²

1.1

Zemljepisno lastno ime je etimološko razloženo, ko prepoznamo njegove sestavne dele in razumemo razloge, ki so povzročili njegov nastanek. V nasprotju z etimološkim raziskovanjem občnih imen, pri katerem dokončna analiza vključuje prepoznavo vseh morfemov in njihovih pomenov, se pri analizi lastnih imen lahko zadovoljimo s prepoznavo večjih pomenonosnih enot. Zemljepisno ime *Sócka* je tako etimološko razloženo, ko ugotovimo, da izvira iz občnega imena *sőtēska v pomenu »zelo ozka dolina«. Etimološka analiza tega občnega imena nas pri obravnavi zemljepisnega imena *Sócka* ne zanima več, kakor nas ne zanima etimologija osebnih imen *Dragočajb, *Postoja ali Krt, ki jih ugotovimo v zemljepisnih imenih *Dragočájna*, *Postójna* in *Krtína*. Ta tri krajevna imena so zadovoljivo razložena, ko ugotovimo, da so prvotno označevala Dragočajovo, Postojevo oz. Krtovo naselbino. Ugotavljanje morfemov in prvotnega pomena besede *sőtēska spada na področje etimološkega raziskovanja občnih imen, ugotavljanje morfemov

1 Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCOLA (<http://ZRCOLA.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil dr. Peter Weiss.

2 Osnovna argumentacija in dokumentacija posameznih etimoloških razlag, uporabljenih v tem sestavku, je na ustreznih mestih dostopna v Bezljaj 1956–1961, Bezljaj 1977–2007 ali Snoj 2009.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

in prvotnega pomena imen **Dragočajb*, **Postoja* in *Krt* pa na področje etimološkega raziskovanja osebnih lastnih imen.

1.2

Slovenska zemljepisna lastna imena delimo glede na izvor v tri osnovne plasti. Najstarejšo plast imenujemo substratno. Vanjo uvrščamo imena, ki so označevala zemljepisne danosti na našem ozemlju že pred prihodom Slovanov, torej pred drugo polovico 6. stol. Druga plast obsega vsa imena, ki so nastala po prihodu Slovanov v naše kraje s slovanskimi in posledično slovenskimi imenotvornimi sredstvi, v tretjo pa imena, ki smo jih prevzeli od naših neslovensko govorečih sosedov ali neslovenskih kolonistov, ki so v srednjem veku in v začetku novega poselili dele našega ozemlja. Zemljepisna imena, ki smo jih na robovih našega ozemlja prevzeli od neslovenskih sosedov, imenujemo adstratna, tista, ki smo jih prevzeli od neslovenskih kolonistov znotraj našega prostora, pa superstratna.

2

Substratna imena so nastala v enem od jezikov ljudstev, ki so pred Slovani naseljevali vzhodne Alpe in ozemlje ob Muri. Ob prihodu Slovanov na področje današnje Slovenije in zamejstva so tu prebivali romansko govoreči prebivalci, ki so nasledili Kelte, na zahodu tudi Venete, Karne in še kako drugo ljudstvo, ti pa neko še starejše indoevropsko ljudstvo, ki so jih včasih enačili z Iliri, danes pa jim bolj neopredeljeno in bolj previdno pravimo paleoevropski substrat. V času naselitve Slovanov so bili na ozemlju današnje Slovenije verjetno še ostanki zahodnogermanskih Langobardov, ki so se leta 568 pod vodstvom kralja Alboina iz naših krajev preselili v Italijo.

2.1

Imen iz predslovanskega obdobja, ki so jih naši slovanski predniki prevzeli od romansko govorečih staroselcev, ni mnogo, komaj kak odstotek, so pa pomembna že zato, ker označujejo večino daljših rek in nekaj večjih krajev. Zlasti med naselbinskimi imeni so pogostejsa na zahodu. Izvorno romanskih in keltskih ostalin je komajda za vzorec, romansko ime je npr. *Koper*, ki smo ga prevzeli iz refleksa latinskega *Capris*, ablativa množinskega imena *Caprae*, skrajšanega iz *Insula caprae*, ki v latinščini pomeni »kozji otok«. Področje koprskega mestnega jedra je bilo namreč nekdaj otok, ki so ga šele v začetku 20. stol. umetno povezali s celino. Romanskega izvora je tudi *Solkàn*, prevzeto kot **Sъlkānъ* iz romanskega **Silicānum*, kar je tvorjeno iz lat. *silex* »kremen«. Gotovo keltskega izvora je naselbinsko ime *Logátec*, prevzeto kot **Lögātъcъ* iz romanskega **Longāticum*, tvorjenega iz keltskega **longatis* »ladjar, brodar«. Logatec je bil torej prvotno naselbina brodnikov, ladjarjev, namreč tistih, ki so pri Vrhniki (lat. *Nauportus*) skrbeli za vleko in pristajanje tovornih ladij. Domnevno venetsko ime je *Tŕst*, ki smo ga kot **Tъrzbſtъ* prevzeli iz romanskega *Tergeste*. Ime vsebuje venetski koren *terg-* »trgovati«, ki je znan še v besedi z nagrobnega napisa v zgornji Panoniji *Tergitio*, prevedeni v lat. kot *negotiator* »trgovec«, in pripono *-este* za tvorbo poimenovanj krajev. Ime je v venetščini torej pomenilo »trg, tržišče«.

Langobardskih imenskih ostalin je pri nas še manj, pa še vprašljive so. Še najverjetnejše je krajevno ime *Grosúplje*, če je nastalo iz **Grosluplé (selo)*, kar lahko pojmujemo kot sicer že

slovansko pridevniško tvorjenko iz domnevnega osebnega imena **Groslupъ*, prevzetega in delno latiniziranega iz langobardskega osebnega imena *Grasulf*, zloženega iz *gras* »jezen, besen« in *ulf* »volk« (lat. *lupus*). Večina substratnih zemljepisnih imen pa pripada še starejšemu, paleoevropskemu sloju. To so npr. rečna imena *Sáva*, *Dráva*, *Kríka*, *Kólpa*, *Sóča*, naselbinska *Célje*, *Ptúj*, *Kránj* in pokrajinsko *Krás*. Nekaterim teh imen, zlasti rečnim, znamo ugotoviti vsaj korensko etimološko razlogo. Ime *Dráva*, ki je prevzeto iz romanskega *Drāvus*, je zelo verjetno tvorjeno iz indoevropskega korena **drew-* »teči, hiteti«, *Sáva*, ki smo ga prevzeli iz romanskega *Sāvus*, pa iz **s(h₂)euH-* »teči, liti, deževati«. Za mnoga imena iz te plasti ne vemo, po kom ali po čem so motivirana, saj preslabo poznamo jezik ali jezike, v katerih so nastali. Imeni *Ptúj*, ki smo ga prevzeli iz romanskega *P(o)etovio*, in *Célje*, ki smo ga prevzeli iz romanskega *Celeae*, sta etimološko povsem temni.³

2.2

Substratne romanske govoreče prebivalce so naši slovanski predniki imenovali **Vőlxъ*. Iz tega imena, ki izvira iz latinskega imena keltskega plemena *Volcae*,⁴ se je po metatezi likvid in pričakovani redukciji vzglasnega *v-* razvilo današnje sloven. *Làh*, ki je v rabi kot slabšalna oznaka za Italijana, pa tudi kot priimek. Iz osnove **Vőlxъ > *Vlákъ > Vlăh > Làh* je tvorjeno več zemljepisnih imen prvotno staroselskih naselbin, npr. *Láško* (iz **Vlašьsko selo*), *Lášna* (< **Vlašina*), *Láhovče* (< **Vlahoviče*), domnevno tudi *Lášče* (če < **Vlašiče* ali **Vlašičane*). Iz te osnove je tudi rečno ime *Láhinja*.

3

Daleč največ slovenskih zemljepisnih imen je *slovenskega izvora*. V imenoslovju prištevamo v to plast vsa imena, ki so nastala s slovenskimi in posledično slovenskimi imenotvornimi sredstvi iz občno- ali lastnoimenskih podstav, ne glede na njihov izvor. Slovenskega izvora je tako vodno in naselbinsko ime *Slívnica* (tvorjeno iz *slíva*, kakor je npr. iz *bréza* tvorjeno vodno in naselbinsko ime *Bréznica*), v katerem so vsi morfemi izvorno slovanski, in *Júršinci*, v katerem je korenski morfem svetniško ime *Jur(ij)*, ki je izvorno grško.

3.1

Zemljepisna imena slovenskega izvora najprej delimo v dve veliki skupini. V prvo spadajo imena, ki imajo v osnovi občno ime, npr. *Sócka*, *Slívnica*, *Prépolje*, *Ravnáce*, v drugo pa imena, ki imajo v osnovi lastno, najpogosteje osebno ime, npr. *Radôvljica*, *Drážgoše*.⁵ Obe skupini se dalje delita na več podskupin, ki so v nadaljevanju prikazane z imenotvornega stališča.

³ O substratnih imenih glej Furlan 2002.

⁴ Ime je lahko prevzeto z germanskim posredovanjem, prim. stvнем. *uualha* v Kasselskih glosah, lahko pa je prevzeto neposredno iz romanščine, prim. tako *hláče* < **xolčę* iz vulgarnolat. *calcea*.

⁵ Delitev zemljepisnih imen na tista, ki so tvorjena iz osebnih imen, in ona, ki so tvorjena iz občnih, je pomembnejša, kot je prikazano v tem sestavku. Nanjo je v praksi opozoril že Miklošič v svojih temeljnih delih slovenskega imenoslovja, *Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen* (1865) in *Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen* (1872), ki sta bili skupaj z razpravo *Die Bildung der slavischen Personennamen* (1860) ponatisnjeni leta 1927.

3.2

3.2.1

Zemljepisna lastna imena lahko nastanejo po čisti konverziji iz občnih, redkeje iz osebnih. Taka imena so npr. *Sócka* iz narečno pričakovanega refleksa besede *sóteska* (danes *sotéska*) »zelo ozka dolina« < **sótěska*, *Préska* iz **préšěka* (*préseka*, danes *preséka*) »poseka« in »živa meja«, *Dolína* iz *dolína* »nižji svet med hribi ali v gričevnati pokrajini«, *Planína* iz *planína* »gora brez drevja, neporasla gora«, *Hrást* iz *hrášt* »drevo *Quercus*«, *Snovík* iz **jesenovik* »jesenov gozd«, *Sídol* iz *suhí dól*. Staro konverzijo osebnega lastnega imena v zemljepisno verjetno izkazuje naselbinsko *Ambriús*, ki je leta 1433 zapisano kot *dorf zu Ambros*. Lastno ime *Ambros* < lat. *Ambrosius* je prvotno gotovo osebno. V naselbinsko se je domnevno razvilo prek hišnega **pri Ambrosu*.

3.2.2

Nekatera zemljepisna imena so prvotno označevala več enako poimenovanih stvarnosti, zato so bila že prvotno množinska. Krajevno ime *Lázi* označuje kraj, kjer je bilo več lazov, tj. krčevin, ime *Ivánjci* pa kraj, kjer so prebivali *Ivanjci*, tj. potomci nekega Ivana.

3.2.3

Zemljepisna imena so izvorno pogosto priponske tvorjenke. Naselbinsko ime *Borovníca* je npr. nastalo po univerbizaciji zveze **Borovna voda*, ki je označevala potok, ki teče skozi borov gozd. Ime je tvorjeno po enakem besedotvornem postopku, po katerem je dosti kasneje iz *želézna césta*, kar je kalk po nem. *Eisenbahn*, nastalo *želéznica*. Podobna izlastnoimenska primera sta še npr. *Krtína* in *Ráčna* < **Rádičina*, ki sta izvorno označevala Krta oz. Radiča in njegove ljudi, Krtovo oz. Radičovo zadružno. Imeni sta tvorjeni s kolektivno pripono *-ina*, ki jo med občnimi imeni najdemo npr. v besedi *družína* s prvotnim pomenom »več drugov«. Imenotvorna podstava priponskih tvorjenk je lahko samostalniška, tako v primeru *Krtína*, ali pridevníška, tako v *Borovníca*, pa tudi *Rádovica* iz **Radova vas* ali *Radôvljica* iz **Radovlá vas*.

3.2.4

Če lokacija nima nobene imena vredne značilnosti, so jo poimenovali po nečem dovolj distinkтивnem v njeni bližini. Kraju za logom, tj. za gozdom, so rekli *za logom*, če so se odpravili vanj, so rekli, da gredo *za log*, če pa so iz njega prihajali, so prihajali *izza loga*.⁶ Iz teh predložnih zvez se je abstrahiralo ime *Zálog*. Leksikalizira se praviloma predložna zveza v tožilniku. Če pa se je jedro sintagme pregibalo po prvi ženski sklanjatvi v ednini, se je pri sklapljanju uveljavila, restavrirala imenovalniška oblika, ki je omogočila, da se je novonastalo ime lahko sklanjalo, npr. *Predméja*, *Predjáma*, *Záloka*.⁷ Uveljavitev imenovalniške oblike je uvedena analogno po primerih z

⁶ Tako stanje se ohranja v imenu mestnega predela Ljubljane *Béžigrad*: gremo *za Béžigrad*, smo *za Béžigradom* in prihajamo *izza Béžigrada*. Ime *Béžigrad* je prvotno nosila le hiša na križišču današnje Dunajske in Jakšičeve ceste (kjer je l. 1472 taboril turški beg), predel za njo se zato upravičeno imenuje *za Béžigradom*.

⁷ Če bi se uveljavila tožilniška oblika, bi imeli imena ***Predmejo*, ***Predjamo* in ***Záloko*, ki bi se lahko uvrstila le v srednjo sklanjatev, ta pa v slovenščini že dolgo ni več tvorna. Iz enakega razloga se tudi prevzeta zemljepisna imena,

edninskim jedrom moškega spola (*Zálog*) in množinskih ženskega prve sklanjatve (*Záloke*), v katerih so tožilniške oblike enake imenovalniškim. Zemljepisna imena te vrste so pravzaprav sklopi s predlogi, najpogosteje *nad* (*Nádgorica*), *ob* (*Oblóke*, po aferezi *Blóke*), *po(d)* (*Podnàrt*, *Pokljúka*), *pre(d)* (*Predjáma*, *Préloka*) in *za* (*Zálog*), redkeje tudi *čez* (*Čezsóča*), *med* (*Medvóde*), *na* (*Nános*), *vrh* (*Vrzdénec*), mestoma tudi drugimi. Sporadično se uveljavljajo tudi netožilniške oblike, npr. *Vrhloga* ← *vrh loga*. Iz predložne zveze se lahko tvorijo predponsko-priponske tvorjenke, npr. *pri mostu* → *Prímostek*, *za Savo* »ob Savi« → *Zasávje*.

3.2.5

Nekatera zemljepisna imena izvirajo iz sklopov dveh polnopomenskih besed. Iz prvotnega imena *Suhí Dôl* (l. 1291 *Suchidol*) se je po moderni samoglasniški redukciji prek **Shídol* razvilo *Sídol*, v čemer prvi del ni bil več razumljen kot pridevnik, zato se ni več pregibal. Podobni primeri so še npr. *Kobjegláva* < *Kobilja glava* (pribl. l. 1300 *Cobila glaua*), *Stárod* iz **Stari grad* (l. 1292 *Stergrad*) in *Hudajúžna* iz **Huda južina* »kraj z močno odjugo«. V večini sklopov vsaj ena polnopomenska prvina ni več razumljena, v redkih pa je do sklapljanja prišlo kljub ohranitvi razumevanja prvotne pomenske motivacije, npr. *Dobrépolje* < **Dobré* (< **Dobroje*) *Poljé* in koroško *Drópolje* < **Dobrò Poljé*.

3.2.6

Nekatera zemljepisna imena so nastala po elipsi jedra zveze pridevnika s samostalnikom. Naselbinsko ime *Dôvje* je nastalo v gojenjskem narečnem razvoju iz **Dolge* (< **Dolgoje*) *Polje*, o čemer sklepamo iz nem. imena tega kraja *Langenfeld*, tako zapisanega že l. 1029. Zelo veliko je naselbinskih imen, v katerih je po elipsi odpadlo jedro *vas* ali *selo*, ostal pa je (v večini primerov svojilni) pridevnik, npr. *Négova* iz **Negova vas*, kar vsebuje svojilni pridevnik osebnega imena *Nego*, *Podréča* iz **Podreča vas* (l. 1334 *Patriarchsdorf*), kar vsebuje svojilni pridevnik občnega imena *podréča* »patriarh«, *Tomáčevo* iz **Tomačevo selo*, kar vsebuje svojilni pridevnik hipokoristika *Tomač*. Pri imenih, ki se ustalijo v srednjem slovničnem spolu, se še lahko ohranja pridevniška sklanjatev, npr. *Dôvje*, *v Dôvjem*, *Tomáčevo*, *v Tomáčevem*, vendar ta lastnost za trditev o eliptičnem izvoru posameznega imena ni obvezna. Ime *Mávhinje*, nastalo iz **Malhinje selo*, tako npr. še ohranja pridevniško sklanjatev (*v Mávhinem*), vendar se lahko sklanja tudi po množinski ženski sklanjatvi (*v Mávhinjah*), ime *Velénje* se sklanja samo po samostalniški srednji sklanjatvi, ime *Rádomlje* pa po množinski ženski.

3.2.7

Naselja so zelo pogosto poimenovana po prebivalcih. To pomeni, da je današnje ali zgodovinsko potrjeno naselbinsko ime izvorno prebivalsko, tudi če je kraj pred tem že imel svoje lastno

ki se v jeziku dajalcu končujejo na *-o*, v slovenščini adaptirajo v imena, ki se sklanjajo po prvi ženski sklanjatvi, npr. it. *Fiesso* (iz *fiesso* »zavit, upognjen« < lat. *flexus*) → sloven. *Fjésa*. Novi imenovalnik se je vzpostavil po analogiji v *Lóko* : *v Fjéso* = *Lóka* : *x*; *x* = *Fjésa*. Pojav je znan tudi v občnoimenski leksiki, npr. *kíla* »kilogram« iz nem. *Kilo*, skrajšano iz *Kilogramm*.

ime. *Dragotínci* so izvorno prebivalci Dragotinovega naselja, *Ižakovci* so prvotno prebivalci Ižakovega naselja, *Goričáne* so prvotno »prebivalci Gorice«, *Jelšáne* so prvotno »prebivalci Jelše«. Na Slovenskem je še posebej mnogo naselbinskih imen, ki so prvotno množinska prebivalska imena z atematsko pripono, ki se je v imenovalniku glasila *-jane*, v mestniku pa *-jah*. Iz mestniške oblike, ki je sovpadla z mestniško množinsko obliko ženskih samostalnikov mehke tematske sklanjatve, se je analogno tvoril novi imenovalnik na *-je*, npr. *Borôvlje* iz **Borovljane* »prebivalci Borovega (sela/polja)«. Ta imena so bila v nemščino praviloma prevzeta v mestniški obliki, npr. *Ferlach* »Borovlje«. Redko so se prvotna prebivalska imena na *-jane* ustalila kot množinska imena moškega spola (npr. *Gánčani* »prebivalci Ganičevega sela«) ali edninska ženskega (npr. *Biljána* iz **bělāne* in verjetno *Ljubljána*).⁸

3.2.8

Zemljepisna lastna imena se v imenovalniku uporabljajo samo, ko rečemo *to je ta in ta kraj*, kar je razmeroma redko. Ko govorimo o kraju dogajanja, jih uporabljamo v mestniku, ko jih uporabljamo kot ime cilja, v tožilniku, ko povemo, od kod je kdo ali kaj, pa v rodilniku. Zato so naša krajevna, predvsem naselbinska lastna imena pogosto leksikalizirana v eni od teh oblik, najpogosteje v tožilniku, npr. *Láze*. Prvotno le tožilniška oblika od *Lázi* se je začela uporabljati tudi v imenovalniku, zato je ime prešlo v množinsko žensko sklanjatev. Podobno je v primeru *Břce*, kar je izvorno tožilnik množine feminiziranega kolektiva *brdca* »majhna brda«. Iz mestniške oblike **lěsbcě* »v majhnem gozdu« je izpeljivo naselbinsko ime *Lescè*, ki se danes prav tako sklanja po množinski ženski sklanjatvi. Redko so imena leksikalizirana na osnovi prvotnih rodilniških oblik. Taka primera sta npr. *Gódešič* < **Godešítъ* in *Godič* < **Godítъ*, ki sta prvotna rodilnika množinskih imen **Godešítъ* oz. **Godítъ*⁹ s prvotnima pomenoma »Godeševi« oz. »Godovi potomci«. V primeru *Brváce* lahko vidimo kontaminacijo rodilniške oblike **Brvác* < **břváč* in imenovalniško-tožilniške *Brvce*. Ime je izvorno označevalo kraj, kjer je več majhnih brvi. Taka primera sta še *Dáne* in *Ravnáce*.

3.3

Zemljepisna, predvsem naselbinska imena, ki imajo v osnovi osebno ime, delimo na dve veliki skupini.

3.3.1

V prvo skupino spadajo imena, motivirana po ustanovitelju ali starosti, npr. *Ráčna* iz **Rádičina* »Radičovo naselje, Radičeva zadruga«, *Rádgona* iz **Radigojina* »Radigojeva naselbina, Radigojeva zadruga«, *Drážgoše* iz **Dražigostáne* »prebivalci Dražigostovega naselja«. Podstavna osebna imena so lahko stara slovanska (npr. *Drážgoše* iz **Dražigostъ*, *Rádgona* iz **Radičoјъ*, *Postójna* iz **Postoја*), njihove hipokoristične skrajšave (npr. *Dragómelj* iz **Dragomътъ* iz **Dragoměrъ*), patronimične manjšalnice (*Ráčna* < **Rádičina* iz *Radič* < **Radiť* k *Rado* iz

⁸ Pronk 2007: 188.

⁹ Torkar 2008: 22.

**Radolslavъ* ipd.), vzdevki (*Krtína, Mačkôvec*), lahko so svetopisemska ali svetniška imena (*Ížakovci, Pávla vás*) ali lastna imena, prevzeta od sosedov (npr. *Ádlešiči* iz srvnem. *Adalleich*).

3.3.2

V drugo skupino spadajo imena, motivirana po svetniku, kateremu je (bila) posvečena krajevna cerkev. Ta imena so praviloma sklopi s prvim členom *šent* (prek srvnem. *sente* iz lat. *sanctus*), npr. *Šentvid*, *Šentjánž*. Če se svetniško ime začne z *J*-, ta v nekaterih primerih povzroči jotacijo izglasnega *-t* pridevnika *šent*, npr. *Šenčúr* < **Šent Jur(ij)*. Če se svetniško ime začne z zobnim kom ali ustničnikom, se izglasni *-t* lahko asimilira, npr. *Šembíd* (l. 1499 *Sand Veit*), če se začne z *M*-, se asimilira tudi *-n-*, polglasniško izgovarjani *-e-* pa izpade, npr. *Šmártno*¹⁰ iz **Šent Martin*, *Šmarjéta* in *Šmaráta* iz **Šent Marjeta*. Iz takih primerov se je *Š-* prenesel tudi pred svetniška imena, ki niso zadoščala temu pogoju, npr. *Škôcjan* iz **Šent Kocjan* (< lat. *Cantianus*). Na slovenskem zahodu je nekaj krajev, ki imajo v tej vlogi pridevnik **sot*,¹¹ prevzet neposredno iz romanskega *san(c)tus*, npr. *Socérb* iz **Sot Serb* (< lat. *Servu/lu/s*, prim. it. ime tega kraja *San Servolo*). Imena tega tipa vsebujejo samo prevzete prvine, celo sam imenotvorni algoritem se zgleduje po nemškem oz. romanskem, vendar je tudi slovenski, zato je omenjen na tem mestu. V nekaterih naselbinskih imenih se je uveljavil prevedeni prilastek *svéti*, npr. *Svéti Júrij*, *Svéta Ána*.

3.4

Na Slovenskem je nekaj naselbinskih imen, ki na prvi pogled izgledajo slovanskega izvora, v resnici pa so v sredini 19. stol., torej v času romantike, umetno slovenizirana iz prvotno tujih, predvsem nemških, npr. *Máribor*, *Solčáva*. Med preprostim ljudstvom sta se ta dva kraja še v 20. stol. imenovala *Márpurg* in *Žócpah*. Ime *Máribor* je uvedel Stanko Vraz po sledeči analogiji: če je nemško ime *Brandenburg* izvorno slovansko *Branibor* (zgornjelužiško se mesto Brandenburg imenuje *Branibor*, dežela pa *Braniborska*),¹² potem je nemško ime *Marburg* nastalo iz slovenskega *Máribor*. Domneva ni utemeljena, saj osebnih imen na *-bor* v slovenščini sicer ni, nemško ime prestolnice našega dela Štajerske pa je l. 1164 zapisano kot *Marchburch*, iz česar sklepamo, da gre za zloženko iz srvnem. *march* »meja, mejna pokrajina« in *burc* »grad, trdnjava, utrjeno mesto«. Ime *Solčáva* (z govorjenim *-l-* namesto pričakovanega dvoustničnika) se zgleduje po slovanskih imenih tipa *Muljáva*, *Moráva*, prvi del v slovenščini ni motiviran. Izvorno nemško ime *Sulzbach*, zapisano že l. 1268, iz katerega je prevzeto naše *Žócpah*, pomeni »slatinski

¹⁰ V Republiki Sloveniji je enajst krajev z imenom *Šmártno*. Nekatera se sklanjajo po pridevniški, druga po samostalniški sklanjativi. Podrobnosti v tvorbi tega imena, bolje: imen, in pripadajočih imenskih družin bo treba še preiskati. Vsesakor velja, da je *Šmártno* v Goriških Brdih, ki se sklanja le po pridevniški sklanjativi, nastalo iz **Šentmartinno* (*selo*), medtem ko je *Šmártno pod Šmarno goro*, ki se v narečju sklanja le po samostalniški sklanjativi kot *Šmártón, is Šmártina*, hiperkorektno zapisano namesto *Šmartin* < **Šent Martin*, kot da bi bilo to eno od imen srednjega spola, ki se v gorenjščini maskulinizirajo, prim. v bližini *Médno* za narečno *Médən*.

¹¹ Prim. hrv. čakavsko krajevno ime *Sútvid*.

¹² Nem. ime *Brandenburg*, zapisano že l. 949 kot *Brandanburg*, 965 kot *Brandenburg*, je očitna zloženka iz nem. osebnega imena *Brando* in občnega *burg* »grad, utrjeno mesto« (Lutterer, Kropáček in Huňáček 1976: 50), torej je tudi osnovna predpostavka zmotna.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

potok«. Imena tipa *Máribor*, *Solčava* (sem spada tudi *Ljútomer*) so torej izvorno adstratna, nemška. Podoben primer umetne slovenizacije izvorno romanskega, italijanskega imena *Sicciole* (l. 1024 *Sitiole*), je naše *Sečovlje*, nastalo po naslonitvi na bližnje naselbinsko ime *Séča*, ki je slovanskega izvora, in imen na -ovlje tipa *Boróvlje*, *Topóvlje*, *Trbóvlje*.

4

Slovenski narodni prostor je bil v prvih stoletjih po naselitvi mnogo večji od današnjega. V največjem obsegu se je zaradi prodora bavarskih Nemcev skrčil na severu. Na vzhodu je prihod Ogrov v 10. stol. slovenski svet odrezal od slovanskega zahoda, na zahodu se vztrajno zmanjšuje v prid romansko govorečih sosedov. Adstratna imena delimo na romanska (predvsem beneška in furlanska) in bavarska. Superstratna imena so predvsem bavarska in v mnogo manjši meri tirolska, madžarska in južnoslovanska, tj. uskoška.

4.1

Staro adstratno romansko ime je gorsko ime *Matajúr*, prevzeto iz *Mont-Maiōr(em)* (danes furl. *Montmaiôr*, it. *Monte Maggiore*) z občnoimenskim pomenom »velika gora«, furlansko npr. *Kobarid* iz stfurl. *Kaborēdu* (danes *Cjaurêt*) < **Cap(o)rētum* »kjer so koze«, beneško pa *Fjésa* iz *Fiesso* < lat. *flexus* »zavit, upognjen«. Večina slovenskih zemljepisnih imen romanskega izvora v notranosti slovenskega ozemlja izvira iz občnih in osebnih lastnih imen, prevzetih iz romanščine. Večkratno naselbinsko ime *Fužíne* torej ni prevzeto kot zemljepisno lastno ime, pač pa je iz furl. *fusine* ali ben. it. *fusina* (it. *fucina* < lat. *officīna*) prevzeto občno ima *fužína* »preprosta talilnica želeta in kovačnica«, iz katerega je po konverziji v množinski obliki tvorjeno naše zemljepisno ime. Tako tudi naselbinskega imena *Márkovčina* ne moremo imeti za izvorno romansko ime, saj je izvorno romanskega osebnega, svetniškega imena *Marko* narejeno s slovenskimi imenotvornimi sredstvi.

4.2

Bavarski adstrat je najbolj opazen na Koroškem in Štajerskem, npr. *Plíberk* iz bav. srvnem. *Plíburc*, kar je zloženka iz srvnem. *bli* »svinec« in *burc* »utrjeno mesto«. V kraju so namreč nekdaj kopali svinčeve rudo. Najstarejša omemba kraja l. 993–1000 kot *Liupicdorf* razkriva, da se je ta prvotno imenoval nekako **Ljubičeva vas*. Večina izvorno bavarskih imen na slovenskem ozemlju pa je superstratnega izvora ali pa so tvorjena iz občnih ali osebnoimenskih besed bavarskega izvora. Superstratna so npr. imena *Púštal* iz srvnem. *burcstal* »gradišče«, *Šóštanj* iz *Schoenenstein* »lepi grad«, *Žúžemberk* iz **Súsenberc* »šumni breg«. Imena, kot npr. *Rút*, *Róvt*, *Binkelj*, so tvorjena iz prevzetih občnih *rút*, *róvt* »krčevina« (v različnih časih prevzetih iz srvnem. *rût* in *rout*) oz. *binkelj* iz srvnem. *winkel* »kot«, imena, kot sta *Bránkovo* in *Ádlešiči*, pa s slovenskimi imenotvornimi sredstvi iz izposojenk iz osebnih imen srvnem. *Franko* oz. stvnem. *Adalleich*. Sledi tirolskega superstrata zasledimo v naselbinskem imenu *Vínharje* iz **v Iniharje*, kar vsebuje prebivalško ime **Inihar*, prevzeto iz tirol. nem. *Innichaere*, ki spada k južnotiolskemu naselbinskemu

imenu *Innichen*, danes it. *San Candido*. Vinharje, ki se prvič omenjajo l. 1291 kot *aput Indicherios*, so namreč v 13. stol. naselili kolonisti iz tega tiolskega kraja.¹³

4.3

Ker so Panonsko nižino pred Madžari poseljevali Slovani, lahko madžarske prvine označimo le kot superstratne. Tak primer je prekmursko naselbinsko ime *Čentiba* iz madž. *Csentébe* »v Čentibó« z madž. postpozicijo *be* »v«. Madžarsko ime kraja *Csente* je v zvezi z osebnim imenom *Csentő*. Ime *Város* pa je nastalo že po konverziji občnoimenskega *város* »mesto«, prevzetega iz madž. *város*. Na madžarski vpliv zahodneje od Prekmurja kažejo še naselbinska imena *Kaniža*, *Kanižar*, *Kanižarica* (prim. madž. naselbinsko ime *Kanizsa*, prevzeto iz slov. **Kvnēdz'a* /vəsə/ »Knežja /vas/«) in *Vógrsko* (l. 1275 *Ungerspach*) pri Novi Gorici, ki poimenuje prvotno ogrsko naselbino ob vpadni poti v Italijo.

4.3.1

Poseben primer vpliva madžarske miselnosti je tvorba naselbinskih imen iz poimenovanj dni v tednu, npr. (*Múrska*) *Sóbota*, *Pódčetrtek*, *Podsréda* in verjetno *Središče*. Tako motivirana imena se najdejo le na področju srednjeveške Ogrske. Kraji so poimenovani po dnevih v tednu iz danes ne popolnoma jasnih razlogov. Morda so bili ustanovljeni na dan, katerega poimenovanje je v osnovi, morda je bil to tamkajšnji semanji dan, morda je graščak ob teh dnevih vršil sodstvo.¹⁴

4.4

Proti koncu srednjega veka in v začetku novega je bilo slovensko ozemlje priběžališče balkanskih, večinoma srbskih beguncev iz Osmanskega cesarstva. Ti ljudje so se imenovali *uskoki*. Nanje spominja naselbinsko ime *Skóke*. Za kraj s tem imenom je dokumentirano, da so se vanj v sredini 16. stol. priselile družine *Aleksić*, *Dojčin* in *Vukmir*, skupaj kakih 40 ljudi. Uskoška naselbina je bila verjetno tudi kraj z imenom *Petrôvče*, ki je izvorno tožilniška oblika od **Petroviči* (l. 1368 *pey Peterwik*), saj patronimična tvorba s sestavljenim pripono *-oviči* < *-oviťi v slovenščini ni običajna, je pa zelo pogosta v hrvaščini in predvsem v srbščini. V to plast verjetno spadata tudi naselbinski imeni *Hrvatíni* in *Hrováča*, ki imata v osnovi etnik **Hrvat*.¹⁵ V belokranjskih uskoških naselbinah *Páunoviči*, *Bojánci*, *Márindol*, *Míliči*, *Žúniči* (z zaselkom *Víkobrati*) in *Perúdina* sta se do danes ohranila srbski jezik in folklora.¹⁶

5

V zemljepisnih imenih se bolj kot v občnoimenskem besedju ohranja organskost, pristnost, avtentičnost slovenskega jezika. V njih se pogosteje kot pri občnih imenih izkazujejo narečni glasovni razvoji, npr. moderna samoglasniška redukcija, prednaglasno akanje (*Skarična* < **Skorúčina*),

13 Na tiolsko kolonizacijo kaže tudi naselbinsko ime *Tírosek*, l. 1349 *Tyrolfsek*.

14 O takih imenih na področju srednjeveške Ogrske glej Zett 1997: 195–203.

15 O adstratnih in superstratnih prvinah glej Snoj 2002.

16 Etnolingvistični drobec in nekaj osnovnih podatkov prinaša Petrović 2002.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

pristop (*Lájše* < **Lázišče*), pojavljajo se sporadične jezikovne spremembe, kot so npr. nestična asimilacija (*Ratítovec* < **Rakítovec*) in disimilacija (*Blagôvica* < **Glogôvica*), premet (*Libúče* < **Ljubiče*) ter samoglasniška harmonija (*Kôvor* < **Kovar*). Jezikovnega purizma, ki je v zbornem jeziku s slovanskimi izposojenkami nadomestil zares mnogo izvorno predvsem nemških besed, je med zemljepisnimi imeni neprimerno manj. Razlog, da smo izvorno nemškega *fájmoštra* nadomestili s hrvaškim *žúpnikom*, namreč ni bil samo čisti purizem, temveč tudi povezovalnost, saj smo z novim izrazom v knjižnem jeziku hkrati iztrebili tudi različico *fármošter*, za povrh pa še prekmurskega in istrskega *plebána*. Povezovalnega vzugiba pri purističnih posegih v zemljepisna imena seveda ni.

5.1

Nekatera zemljepisna imena so v današnji standardni pisani obliki za etimologa nezanesljiva, celo zavajajoča. Vedeti moramo, da so se naša zemljepisna imena v srednjem veku, pa tudi še v 16., 17. in celo v 18. stol. zapisovala predvsem v nemščini, italijanščini oz. madžarščini, v starejšem času tudi v latinščini. V času standardizacije slovenskih imen so lokalna narečja že izpeljala mnoge glasovne spremembe, ki jih, sledeč zgodovinsko-etimološkemu načelu slovenskega pravopisa, pri občnih imenih v pisavi ne upoštevamo. Zato po zgledu naših protestantov 16. stol. pišemo *palica*, čeprav se v večini slovenskih narečij beseda izgovarja brez nenaglašenega *-i-* kot *palca*. Ker večine naših zemljepisnih imen ne najdemo v slovenskih besedilih 16. stol., pogosto dvo- ali večumno berljivi zapisи iz starejših urbarjev in drugih listin pa v času standardizacije še niso bili poznani, so mnoga naša zemljepisna imena standardizirana približno po lokalnem izgovoru.

Za nekatera imena drugače tudi ne bi bilo smiselno, saj bi se npr. zgodovinsko-etimološko upravičeni zapis *Rádičina* že preveč razlikoval od dejansko govorjenega *Ráčna*. Pač pa bi imena, kot so *Skarična*, *Gámeljne*, *Ljubéčna*, brez večje škode lahko standardizirali z upoštevanjem zgodovinsko-etimološkega načela kot *Skoričina*, *Gámljine*, *Ljubičina*, če bi bilo vedenje o izvoru teh imen v 18. in 19. stol. enako današnjemu.

5.2

Za laika so lahko zavajajoča že zemljepisna imena, ki so enakozvočna (ali enakopisna) občnim imenom, zlasti zato, ker mnoga zemljepisna lastna imena res izvirajo iz občnih, kot npr. *Dolína*, *Pólje*, *Goríca*. Seveda pa naselbinskega, prvotno vodnega imena *Borovnica* ne moremo izpeljati iz občnega *borovnica*, čeprav sta si besedi korensko in tvorbeno sorodni. Vodno ime *Borovnica* je motivirano kot »voda, ki teče skozi borov gozd«, občno pa kot »rastlina, ki rada raste v borovih gozdovih«. Tudi enačenje naselbinskega imena *Brusnice* z občnim *brúsnicą* (ki ga Pleteršnik navaja z naglasom na drugem zlogu kot *brusnica*) ni upravičeno, saj zgodovinski zapis razkrijejo, da se je kraj prvotno imenoval *Brestnica* (iz *brést*). O enakozvočnosti naselbinskega imena *Belják* (nem. *Villach*) in občnega *belják* ni vredno izgubljati besed že zato, ker je lastno ime substratno, predsvetovansko, občno pa motivirano v slovenščini kot »beli del jajca«. Ta pomen ni imenovoren, kar nam pove že tipologija. Zavajajoči so lahko tudi hiperkorektni zapisi, kot je npr. *Bôvec* za narečno *Bäc*, kar kaže, da bi morali ime standardizirati kot *Bolc*, kakor so pisali še v 19. stol. V bovškem govoru se namreč tudi samostalnik *pôlh* glasi *päh*. Podoben primer

je gorsko ime *Višárje*, v katerem korenski morfem spominja na pridevnik *visok*, v resnici pa je ime hiperkorektno standardizirano na osnovi gorenjske in koroške izreke *Ušárje*, ki se je pričakovano razvila iz etimološko upravičene *Lušárje*, kot beremo še pri Prešernu. Tudi gorenjsko naselbinsko ime *Ovsíše* je hiperkorektno, saj narečnega *Wóše* ni mogoče izpeljati iz takega izhodišča,¹⁷ pač pa iz **Òlšane* »prebivalci kraja Olša«, pri čemer gorenjsko *olša* pomeni »jelša«. Današnji hiperkorektni zapis, ki se pojavi že l. 1846 pri Freyerju, je kalk po nem. imenu tega kraja *Habern* (nem. *Hafer* »oves«), ki je nastalo po napačnem razumevanju slovenskega imena.

5.3

Vsaka etimološka analiza mora temeljiti na zanesljivem gradivu. Pri etimološkem raziskovanju slovenskih zemljepisnih imen se ne smemo zadovoljiti s pogosto nezanesljivimi standardiziranimi zapismi, temveč moramo izhajati iz pravilno interpretiranega narečnega gradiva, vključno z naglasnimi pojavi,¹⁸ in ob tem kritično upoštevati stare, predvsem srednjeveške zapise izpred delovanja moderne samoglasniške redukcije. Upoštevati moramo tudi vse druge relevantne jezikovne značke, kot so vezljivost, sklanjatev, celotno imensko družino, lokalno tipologijo, pa tudi zemljepisne, zgodovinske in druge nejezikovne okoliščine. Slovenska imenoslovna etimologija je pri teh prizadevanjih nekako na pol poti. Na bodoče raziskovalce čaka še mnogo nerazrešenih imen, zlasti težjih, kot so npr. *Čáven*, *Déskle*, *Náraplje*, *Prosníd*, marsikatero ime z že postavljeno in celo že uveljavljeno etimološko razlago pa bo potrebovalo ponatančenje ali celo revizijo.

Literatura

- BEZLAJ, France, 1956–1961: *Slovenska vodna imena I–II*. Ljubljana: SAZU.
- BEZLAJ, France, 1977–2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Mladinska knjiga (I–III), ZRC SAZU (IV–V).
- FURLAN, Metka, 2002: Imena predslavanskega izvora in slovanska imena. Rzetelska - Feleszko, Ewa, Cieślikowa, Aleksandra, Duma, Jerzy (ur.): *Słowiańska onomastyka, encyklopedia*. Tom 1. Warszawa, Kraków: Towarzystwo naukowe warszawskie. 184–186. Predelana in daljša verzija je objavljena pod naslovom Predslavanska substratna imena v slovenščini: *Jezikoslovni zapiski 8/2*. Ljubljana. 29–35.
- LUTTERER, Ivan, KROPÁČEK, Luboš, HUŇÁČEK, Václav, 1976: *Původ zem písnych jmen*. Praha: Mladá fronta.
- PETROVIĆ, Tanja, 2002: Etnolingvistička gra a o božiću kod Srba u Beloj Krajini. *Južnoslovenski filolog* 58. Beograd. 65–78.
- PRONK, Tijmen, 2007: The Etymology of Ljubljana – Laibach. *Folia onomastica Croatica* 16. Zagreb. 185–191.
- SNOJ, Marko, 2002: Tuji vplivi: substrati, adstrati, superstrati. Rzetelska - Feleszko, Ewa, Cieślikowa, Aleksandra, Duma, Jerzy (ur.): *Słowiańska onomastyka, encyklopedia*. Tom 1. Warszawa, Kraków: Towarzystwo naukowe warszawskie. 210–213. Predelana in daljša verzija je objavljena pod naslovom Adstratni in superstratni vplivi na slovensko imensko leksiko: *Jezikoslovni zapiski 8/2*. Ljubljana. 41–45.
- SNOJ, Marko, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan in ZRC SAZU.
- ŠEKLI, Matej, 2006: Naglas nekaterih predslavanskih substratnih imen moškega spola v slovenščini. Novak Popov, Irena (ur.): *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 42. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. 220–227.

¹⁷ Iz prvotno končniško naglašenega *ôves* < **ov̥s* je namreč tvorjeno slovensko *ovsíšče*, iz česar bi pričakovali gorenjsko ***Wosiše* z naglasom na priponi in torej ohranjenim priponskim samoglasnikom.

¹⁸ Lokalno narečje namreč pogosto izkazuje drugačne naglasne indice, kot bi jih razbrali iz priročnikov s standardiziranimi oblikami, npr. standardno *Kobaríd* (tonemsko *Kobaríd*) proti narečnemu gradivu, ki kaže na izhodiščno **Ko-barídъ*, iz česar bi morali standardizirati *Kobaríd*, *-ida*. Ta in več drugih substratnih primerov moškega spola s slovenskega zahoda navaja Šekli 2006: 221–224.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

- TORKAR, Silvo, 2008: Flektivna derivacija v slovenskih krajevnih imenih: jezikovnozgodovinski vidik. *Slavistična revija (Trubarjeva številka)* 56/57. Ljubljana. 411–419.
- ZETT, Robert, 1997: Wochenmarkt-Ortsnamen: eine mittelalterliche ungarländische Namenlandschaft. *Folia onomastica Croatica* 6. Zagreb. 195–203.

Andreja Žele

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'37:811.16–051"195/20"

O vplivih slovanskega jezikoslovja na obravnavo nekaterih skladenjskih pojavov v slovenščini

V prispevku je opozorjeno na sodobnejše in aktualne vplive slovanskega jezikoslovja pri obravnavi nekaterih pojavov v slovenski skladnji, zlasti od druge polovice 20. stol. naprej. Osredinjam se na slovanske jezikoslovce in na nekatera njihova dela, ki so (bila) odmevnješa tudi v našem jezikoslovju.

The paper draws attention to the most recent influences of Slavic linguistics on the discussion of certain syntactic phenomena in Slovene, especially since the second half of the 20th century. The focus is on the Slavic linguists whose work has had the most marked influence on linguistics in Slovenia.

Jezikoslovnoteoretične vplive, ki so v začetku 19. stol. dosegli znanstveno raven z J. Dobrovskim,¹ lahko predstavimo pri obravnavah povedja kot organizacijskega jedra manjših ali večjih besedilnih enot in znotraj povedja tudi pri obravnavah povedkovniškosti in prostomorfemskosti v slovenščini; nadaljnji vplivi slovanskega jezikoslovja (tudi zaradi sistemski sorodnosti jezikov zlasti čeških, slovaških, ruskih in poljskih teorij) v 20. stol. so v slovensko jezikoslovje najprej uvajali strukturalno jezikoslovje, vzporedno in mestoma dopolnjujoče se je uveljavljal tvorbeno-pretvorbeni vidik in z večjim poudarjanjem členitve po aktualnosti še funkcionalni vidik proučevanja jezika,² ki je v vzajemno obravnavo ravnin intenzivneje vključil besedilo. Besedilotvorje je samo še dodan člen v verigi pretvorbenih povezav med morfemi, besedami, besednimi zvezami in stavki; besedilo namreč zaobseže oz. vključuje vsa merila – od fonoloških pojavov oz. intonacije do členitve po aktualnosti, od morfema in naglašene besedne oblike do besednega reda.

Prevladajoče in tudi eksplisitno izražene vplive na slovensko skladnjo lahko torej strnjem v strukturalno-funkcijsko usmeritev; odločilen je bil vpliv strukturalnega jezikoslovja s poudarjanjem sistemskosti in posledične funkcijskosti – vzporedno s strukturalizmom se je razvijalo funkcionalno jezikoslovje, ki si je za izhodišče izbral strukturalno proučevanje jezika. Univerzalizacija medsebojnih pomensko-skladenjskih razmerij med jezikovnimi enotami, med jedrnim in odvisnim členom, med stalnico in spremenljivko na vseh jezikovnih ravninah je strukturalizem usmerila tudi v glosematiko. V okviru zgolj jezikovnih zmožnosti pa je celostna vzajemna površinsko-globinska in hkrati slovnično-pomenska obravnavava zaobsežena v ruskem modelu smisel – tekst, ki je vključen

1 B. Havránek (1953: 108–109) ugotavlja, da je vpliv slovnic J. Dobrovskega *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmisches Sprache* (1809) in *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris* (1822), ki naj bi bili (posebno glede ločevanja besedotvorja in oblikotvorja) splošnopriznani vzorec slovanskim slovnicam celo prvo polovico 19. stol., posebno opazen pri P. Dajnku in F. Metelku.

2 Funkcijski vidik praške šole lahko posplošimo v tezo, da ima lahko vsaka jezikovna ravnina svojo lastno skladnjo. Šola Petra Sgalla, ki se je razvila in delovala v šestdesetih letih 20. stol., je s svojo globinsko-površinsko obravnavavo odvisnostnega drevesa stavčne povedi neke vrste alternativa tvorbeno-pretvorbenim opisom N. Chomskega.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

v obravnave I. A. Mel'čuka in E. V. Padučeve. Apresjanov (Ju. D. Apresjan 1967) model pomen ↔ besedilo pa temelji na oblikovanju slovnično pravilnih stavkov in hkrati na zmožnosti ugoditi pomen-skim zahtevam besedila – skladno s sodobnim pomenoslovjem se osredotoča na pomen stavčne povedi in skuša postaviti standardna pravila za pretvorbe oz. za splošne pomenske ekvivalente.

Različne veje strukturalno-funkcijske obravnave jezika so se sintetizirale v posodobljene univerzalne funkcijske opise jezikov. Metodologija tvorbeno-funkcijskega opisa stavčnih zgradb je v češki in slovaški skladnji razvila sodobno teorijo tvorbeno-pretvorbeno-funkcijskega popisa jezika (»funkční generativní popis« /FGP/, MM 2006: 182). Po P. Sgallu (1986: 87) je stavek ne glede na uresničitev absolutno dejstvo, medtem ko je besedilo vedno na novo tvorjena stvarnost – tudi zato besedilo nikoli ne more biti preprosto seštevek stavčnih povedi, ampak je kot koherenčno-kohezivna enota lahko bolj ali manj popolna ali pa samo delna uresničitev sistema.

Vidnejši predstavniki novejše strukturalno-funkcijske usmeritve so F. Daneš, J. Panevová, E. Hajičová, P. Sgall. Našteti avtorji zagovarjajo dosledno večravninskost obravnav, pri čemer je v razmerju med obliko in pomenom, tj. pri večpomenskosti slovničnih oblik, pomembno načelo t. i. nesomerne dvojnosti oz. asimetričnega dualizma.

Težnja uloviti pomensko zgradbo stavkov in besedil tudi v izrazno/formalno zgradbo je v zadnjih dveh desetletjih dobila še nov smisel, in sicer v skladenjski formalizaciji za potrebe računalniškega jezikoslovja – npr. posledica skladenjsko označenih besedil je korpusno izdelan valenčni slovar čeških glagolov (Lopatková 2008).

1 Povedkovništvo

Aktualna trenutna stanjskost je v slovenščini navadno izražena z zloženim povedkom – prvotna povedkova raba namreč izpostavi samo določene pomenske sestavine, saj povedkovniki niso nič drugega kot pomenske determinante povedkov, zato ostajajo na stavčnočlenski ravni (priložnostna bolj ali manj nepolnopomenska skladenjska raba ne more biti besednovrstno odločilna). Tako funkcijska kot pretvorbena slovnica potrjujeta povedkovnik kot skladenjskopomensko kategorijo (in ne še besedno vrsto) – s pomensko-izraznega vidika je torej povedkovnik kategorialni sem/semem, ki skladenjskopomensko dopolnjuje glagole v povedku in je zato hkrati tudi stavčnočlenska kategorija. Aktualnopovedno je češko ločevanje med predikatom, ki označuje samo pomen, in predikatorji, ki vključujejo pomen in obliko; oblikovno so tako predikatorji lahko nezložene osebne glagolske oblike polnopomenskega glagola ali zloženi povedki s slovnično vezjo in povedkovim (predmetnopomenskim) določilom. Pri slednjih je pomembno tudi položajsko merilo – pri povedkovniku se ta skladenjskopomenska kategorija prekriva s kategorijo predikativnosti in hkrati s kategorijo stanja (iz ruskega jezikoslovja 'kategorija sostojanja').³

3 Ruska slovница (*Russkaja grammatika, 2 Sintaksis*, Moskva 1980: Nauka, N. Ju. Švedova idr.) predikativnost opredeljuje kot skladenjsko kategorijo (86), v zvezi s tem so izpostavljena 'formalno-semantična razmerja' (372). Sploh pa je v slovanskem jezikoslovju tudi jezikoslovnoizrazijsko uveljavljena t. i. kategorija predikativnosti (prim. R. Simeon (1969: 641). Češka slovница (*Mluvnice češtiny, 2 Tvarosloví*, Praha 1986, M. Komárek, J. Kořenský idr.) sicer uporablja samostojno poimenovanje predikativ, vendar ga znotraj povedja oz. povedka opredeljuje samo kot kategorijo stanja 'kategorie stavu' (195). Po A. V. Isačenko (1954: 255) t. i. 'качественное состояние'. Kot orientacijsko določevalno merilo za povedkovnik A. V. Isačenko (1954: 250) navaja tudi povedkov prilastek, ki je z izražanjem 'spremstvenega stanja' pomenskosladenjsko soroden povedkovniku – to dokazuje s pretvorbenim razmerjem med

Skladenjski pomen stanskosti oz. t. i. stanske prislove še posebej poudarja sodobno češko jezikoslovje.⁴

Tipični povedkovniški skladenjski pomen stanskosti in posledične lastnosti potrjujejo tudi drugotne izpeljave v samostalnike na -ost.⁵

Funkcijskost povedkovnika, in ne (še) besednovrstnost (povedkovnik oz. povedkovo določilo je torej vmesna stopnja leksikalizacije v drugotne/metaforične pomene), posredno potrjuje vezljivost, ko skladenjskopomenske zmožnosti povedkovnika (stanskost, dejanjskost ali posledično lastnost) veže na povedkovo vlogo; v češkem jezikoslovju je to opredeljeno kot 'komplementarna obligatorna determinacija'.⁶ Tako funkcijske kot tvorbeno-pretvorbene lastnosti povedkovnika znotraj povedka izpostavijo po L. Hjelmslevu tudi povezovalno povedkovniško vlogo hkratnega medsebojnoodvisnognega razmerja med povedkom in osebkom,⁷ tako da vzročno-posledično preneseni oz. metaforični pomeni v okviru povedka izstopajo iz izhodiščnih pomenov in se na novo dodane pomenske sestavine na skladenjskofunkcijski ravni opomenijo in hkrati posplošijo v povedkovnik.⁸ Npr. nečloveške lastnosti se posplošijo na človeka, npr. *Bolník je ves trhel*, *Ta človek je votel*, in obratno, npr. *Vreme je spodobno/prijazno* ipd.

V češki strokovni literaturi je povedkovnik opredeljen kot nekakšna heterogena skupina besed s skupno skladenjsko vlogo.⁹ Zato povedkovnike glede na to, katere slovnične (oblikoslovne)

Sin se je vrníl bolan – Sin se je vrníl. *Bil je bolan* ipd. Pri nas F. Jakopin (1968: 334–335) brezosebne predikative (vručini je to 'kategorija sostojanja') pomensko deli na a) stanje v naravi, b) stanje v okolici, c) psihično stanje človeka, č) modalno obarvano stanje, d) ocenitev in ugotovitev položaja in e) moralna in etična ocena.

- 4 F. Čermák (2001: 143) previdno ugotavlja, da povedkovniki niso prava besedna vrsta, temveč v povedkovniški vlogi nastopajo druge besedne vrste – torej gre samo za poimenovanje specifične skladenjskopomenske vloge v povedku. Z oblikoslovno-skladenjskega vidika M. Čechová idr. (1996: 73, 272) govorijo o povedkovnikih kot o neglagolskem delu povedka »[...] predikativa plní funkci neslovesné části slovesně-neslovesného přísluhku (predikátu) [...]« (73) in »jmenná část sponově-jmenného přísluhku« (272) in navadno se jih opredeljuje kot možno podskupino prislovov.
- 5 Po A. V. Isačenku (1960: 567–568) pa so samostalniške tvorjenke na -ost dodatna potrditev prevlade lastnosti v povedkovniški rabi.
- 6 Več o opredeljevanju 'komplementarne obligatorne determinacije', ki naj bi izhajala iz glagolske intence oz. glagolske zahteve po obveznem pomenskem dopolnilu, v kolektivnem delu *Čeština – řeč a jazyk* avtorjev M. Čechové idr. (Praha 1996: 250–251). Tako je npr. pridevník v povedkovniški vlogi nosilec vezljivosti (Valenzträger), v klasični besedni zvezi pa vezljivostni člen (Valenzpartner).
- 7 Po L. Hjelmslevu (*O základech teorie jazyka*, Praha, 1972, 28) do medsebojnoodvisnognega/interdependenčnega razmerja, tj. do križanja stavčnostrukturne vezljivosti in besednozvezne odvisnosti, lahko prihaja samo v predikacijski sintagmi – v teh primerih govorimo o medsebojni/dvosmerni odvisnosti.
- 8 O metaforah v leksikalni semantiki gl. v članku A. Vidovič Muha Čas v besedi – Tipologija leksikalne večpomenskosti (2000a: 85–109).
- 9 Novejša slovenska jezikoslovna literatura (prim. Vidovič Muha 2000b: 32) povedkovnik uvršča med dopolnjevalne stavčnočlenske besedne vrste in hkrati opredeljuje povedkovnik kot pomenski dopolnjevalni del povedka. Pridevník, samostalník v predikativni vlogi izgublja oz. postanejo nerelevantne kategorialne pomenske sestavine, kot so spol, sklon, števnost. Glede na osebo *Slovenska slovnica* (2000: 412) ločuje t. i. osebni povedkovník, ki se rabi ob pomogniku vseh treh oseb, npr. *Tiho/všeč sem/si/je* nasproti brezosebnemu povedkovníku, npr. *Groza/Strah (me) je bilo* ipd. Ker je skupna lastnost povedkovníkov, da pomenijo stanje ali lastnost, prehodni povedkovníki pa izražajo različna razmerja oz. odnose, je od tipičnih glagolskih kategorij poleg vezljivosti ohranjen tudi naklon. Nestalnost kategorialnih lastnosti v predikativni vlogi pa posledično vpliva na nestalnost oz. nedoločljivost besednovrstne vprašalnice za povedkovník. Npr. I. A. Mel'čuk (1995: 163, 263) pri opredeljevanju ostaja samo na skladenjskopomenski ravni, ko govori o predikativni vlogi, predikativnem členu in o predikativni kratki obliki pridevnika. Ruska slovnica (*Russkaja grammatika*, 2 Sintaksis, Moskva 1980: Nauka, N. Ju. Švedova idr.) uporablja izraze povedkov pridevník, povedkov samostalník

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

kategorije posameznih besednih vrst vključujejo oz. ohranjajo in predvsem glede na obliko teh povedkovnikov na površinskoizrazni ravnini, lahko opredeljujemo in označujemo še z dodatnim prilastkom pridevniški, prislovni ali samostalniški; najtemeljitežja in najobsežnejša je posredna primerjalnoslovanska potrditev pridevniških povedkovnikov, ki je dodatno pomenskokategorialno utemeljavana s pridobljeno pridevniško vezljivostjo.¹⁰ Za korak proti besednovrstni osamosvojitvi češko jezikoslovje uporablja že kar izraz 'leksikalna osamosvojitev' (*Mluvnice češtiny* 1986: 76).¹¹

1.1

Močno skladenjskopomensko merilo za potencialno povedkovo rabo je še prehoden predložnomorfemski pridevnik – trenutno oz. priložnostno stansko razmerje do koga/česa navadno izraža a) razmerje meritve/mere (*vreden za, znan po, priden za, blazen od*), b) primerjalno razmerje (*primeren za, prikladen za*) in c) naklonsko razmerje vrednotenja stanja/lastnosti (*privržen/sovražen komu/čemu, zmožen za*). Pri predložnomorfemskih pridevnikih v zloženem povedku izrazito prevladuje tožilniška vezava: *Ves divji je nanj, Je dober za delo, Jezen je na vse, Je pripraven za delo, Je rojen za to vlogo, Je prisiljen v sodelovanje.*

1.2

Povedkovništvo je glede na stopnjo glagolske pomenske oslabljenosti vprašljiva ob faznih glagolih, npr. *začeti (se), odvijati se, izbruhniti*, in ob nepolnopomensko rabljenih glagolih ravnanja s pomenom načina, npr. *obnašati se, delati se, zdeti se, izgledati, ravnati* ipd., kjer so pomen-

'skazuemoe-prilagateljnoe' ipd. Tudi slovaška skladnja (npr. J. Orlovský, Bratislava 1965, 67, *Morfológia slovenského jazyka*, Bratislava 1966, 209) govori samo o imenskem delu povedka, ravno tako R. Katičić v *Sintaksi hrvatskoga književnog jezika* (1986: 37). Češka slovnica (*Mluvnice češtiny, Skladba 3*, Praha 1987: Academia) uporablja izraze kot samostalniški predikativ, pridevniški predikativ – »predikativ substantivní« (222) ipd., pa tudi 'imenski del/izraz glagolsko-imenskega povedka' »jmenná část / jmenný výraz slovesně-jmenného predikátoru« (gl. *Větné vzorce v češtině*, F. Daněš idr., Praha 1987, 48; *Skladba češtiny*, M. Grepl idr., Votobia 1998, 212–215). Poljska slovnica (*Morfologia*, 1984: 35, 56; *Składnia* 1984: 44, 49, 107, 156) uporablja 'predikativna vloga' ali najpogosteje kar oblikovno-izrazno opredelitev 'povedkov izraz' (»funkcja predykatywna«, »w funkcji orzecznika«, »wyrażenie predykatywne«).

10 Zgodaj je na skladenjskopomenski prevzem povedkovi lastnosti in posredno tudi na pridevniško intenco opozoril V. V. Vinogradov (1947: 402–405) z zgledi *vesel, zmožen, dolžen, neprijeten, namenjen, prepričan, očiten* in ugotavlja skladenjskopomenski prevzem povedkovi lastnosti. V sorodnih slovanskih jezikih, npr. v hrvaščini (Katičić 1986: 125–127) so našteti pridevni, ki lahko v povedku smiselno nadomeščajo glagolske oblike: – z rodilnikom: *pun, sit, gladan, žedan, željan, dostojan, vrijedan*; – z dajačnikom: *vješt, ravan, drag, mio*; – z orodnikom: *zadovoljan, izobilan, bogat, siromašan*; v slovaščini (*Morfológia slovenského jazyka* 1966: 209–210) se govori o intenci pridevnika: – z rodilnikom: *željen, zmožen, udeležen, poln, sit, lačen, zaveden, /ne/vreden*; – s predložnim tožilnikom: *lakomen na premoženje, dovezten za vraže, izveden za vse*; – z dajačnikom: *zvest, potreben, znan, primeren, oddan, poslušen, naklonjen, soroden, podoben, tuj, oddaljen, pristopen*; – z orodnikom: *zaseden z*; – primernik in presežnik sta zaradi primerjave vedno vezavna: *najlepši med vrstniki* ipd.

11 Sintagmatsko-paradigmatske potrditve za vsaj delno leksikalno osamosvajanje povedkovnikov so izražene v slovnicah sorodnih slovanskih jezikov: *Morfológia slovenského jazyka* (1966: 200–201, 205–210), *Mluvnice češtiny 2 – Tvarosloví* (1986: 20–21, 67–68, 75–77, 172–174, 194–202, 253–254, 384–387) in *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika – Nacrt za gramatiku* (1986: 35–41, 98, 125–127, 474). Npr. že A. V. Isačenko (1954: 250) kot dodatno, predvsem skladenjskopomensko, določevalno merilo za povedkovnike navaja tudi skladenjsko vlogo povedkovega prilastka, ki je z izražanjem 'spremstvenega stanja' pomenskoskladenjsko soroden povedkovemu določilu. To dokazuje s pretvorbenim razmerjem med *Sin se je vrnil bolan – Sin se je vrnil, Bil je bolan* ipd.

skoskladenjsko obvezna prislovna določila navadno opredeljena samo kot povedkovniška podskupina s prostorsko-časovno-načinovno vrednostjo. Po R. Katičiću (1986) bi rekli, da ta določila povedek natančneje določajo – ‘pobliže određuju’.

H. Křížková (1968: 104–105) ima poleg témeria objektová determinace tudi adverbiální determinace ali tudi objektové/adverbiální determinanty. Ravno tako ima N. Ju. Švedova (1964) poleg poimenovanja determinirajuščij obъekt tudi determinirajuščeje obstojateljstvo, ki lahko tvori tudi t. i. predikativnyj minimum predloženija = povedkov minimum stavka (Ju. D. Apresjan 1964: 47).¹²

2 Prostomorfemskost

In če so povedkovniki prosti korenski morfemi povedka, so predlogi in zaimki lahko prosti morfemi navadno glagolov. Ravno težnja po natančnosti in analitičnosti sporočanega vodi tudi k pogosteji prostomorfemski uporabi glagolov.¹³

Prostomorfemskost izpostavlja tudi izjemne mejne primere, kamor sodijo tudi vezavnodružljiva predložna prislovna določila načina tipa *delati z veseljem* s primično pretvorbo *veselo delati* nasproti primičnovezljivim *delati strojno/ročno* ipd.¹⁴

Kako glagolski pomen odloča o izbiri predložnega morfema, kažejo npr. zgledi *delati na projektu* (pov. dol.) : *govoriti za/o njega/njem* (obvezno dol.) : *klestiti s šibo* (neobvezno dol.).¹⁵

2.1

Vloge prostih morfemov v predložnomorfemskih glagolih pri izbiri določil kot izraziteljev udeleženskih vlog je treba obravnavati tako s stavčnočlenskega kot sporočevalnega vidika. Pomembnost členitve po aktualnosti za določanje skladenjskih vlog v okviru enostavčne povedi potrjuje

12 Češka vezljivostna teorija, gl. *Mluvnice češtiny – Skladba* (1987: 18, 38, 254), takšne primere označuje kot »syntagmata rozvíťá« nasproti s »syntagmata valenční«. Izpridevníka prislovna določila načina so opredeljena kot skladenjsko obvezna dopolnila (t. i. ‘skladenjska relevanca’, ki oblikuje ‘obrobni/stranski tip (okrajový typ) stavčnega vzorca’). Ruska vezljivostna teorija pa jih označuje kot ‘določnostno odvisnost’ v nasprotju z ‘udeležensko odvisnostjo’, gl. Ju. D. Apresjan (21995: 51, 130).

13 Težnja po označevanju ‘samodelovanja’, ki praviloma zožuje vezljivostno polje glagolov, odpira pomenskosestavinsko uskladitev prostomorfemskega se s predponskimi obrazili *za-*, *z-/s*, *na-* in *raz-* s pomenom faznosti (začetnosti/končnosti) ali stopenjskosti oz. mere dejanja, npr. *zahoditi se, zajesti se, zjeziti se, zjesti se, shladiti se, nagledati se, najesti se; razhoditi se, razjeziti se, razjesti se* ipd. Na isti jezikovnosistemski pojavi oz. na pomenskosestavinsko uskladitev se z določenimi predponskimi obrazili, ki so ista kot v slovenščini, opozarja češka slovnica (1986: 396–405). V primerih kot *specializirati se v jezikoslovju* in *specializirati jezikoslovje* pa ne gre za prostorsko-časovno prehajanje dejanja na drugega udeleženca, ker ta drugi udeleženec z udeležensko vlogo vsebine dejanja (Vsd) samo natančneje določa vsebino dejanja v povedju. O možnosti tožilniške vezave lahko govorimo samo v primerih vsebinskega udeleženca, medtem ko se živi delujoči udeleženec izraža z orodniško vezavo, npr. *solidarizirati z junakom* ipd.

14 Upravičenost obveznega primika potrjuje R. Mrázek (1976) z zvezo »silbnoe primykanie«; posredno potrditev imamo tudi v SSB, 20: »Skladenjski pomen je vezavni s tožilnikom in primični.«

15 O tem oz. o t. i. glagolskih morfemih je že v štiridesetih letih pisal V. V. Vinogradov (1947: 678). Govori o »glagol'nyh priklejkah«, ki izražajo predložno prehodnost glagolov. Pri nas pa je prostomorfemskost eksplisitno najobširnejše obravnaval J. Toporišič (1982: 53). R. Katičić (1986: 123) sicer samo posrednim opozarjanjem na različne skladenjsko-pomenske vloge predlogov hkrati priznava glagolske predložne proste morfeme, ko pravi: »[...] Za izbor priložne označke dosta je znati što koji prijedložni izraz znači. Da bi se izabrao objekt, nije važno znati što koji prijedložni izraz znači, nego valja znati koji glagol uza se traži prijedložni izraz, i kakav [...].« Tudi slovaška skladnja (gl. *Morfológia slovenského jazyka*, Bratislava 1966, 619) ugotavlja, da je predložni pomen odvisen od glagolskega in zato je od glagola posledično odvisna tudi izbira ustreznega udeleženca.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Z. Topolińska, ko pravi, da določeno propozicijsko povedje z določenim številom udeležencev lahko tvori različne povedi, odvisno od aktualizacije posameznih udeležencev oz. od namena sporočila.¹⁶

Z vidika stavčnočlenskosti je orodnik tisti, ki izraža najtežje določljivo razmerje med (predložnim) predmetom in prislovnim določilom/dopolnilom načina.¹⁷ Pri orodniku lahko govorimo o koliziji oz. neupravičenem prekrivanju predmetnega in prislovnodoločilnega orodnika (Uličný 2000: 20). Zadrege pri stavčnočlenskih opredelitvah izraža npr. oznaka prislovno določilo orodja/sredstva. Sredstvo in orodje dejanja imata kot določili lahko z vidika strukturnoskladenjske hierarhije različni oblikoslovnoskladenjski vlogi (prim. Apresjan 21995: 128), npr. *Šivati hlače s črno nitjo na šivalnem stroju* ipd.

Orodnik kot sredstveni predmet ali kot prislovno določilo orodja pretvorbeno določata E. V. Padučeva in R. I. Rozina (1993). Avtorici ugotavlja, da orodnik izraža sredstvo, ko ostaja poved smiselna tudi po površinskoizrazni pretvorbi orodnik > imenovalnik, npr. *Dokumente je spel s sponko* > *Sponka spaja dokumente*; če pa orodnik izraža orodje, poved po površinskoizrazni pretvorbi orodnik > imenovalnik ni več smiselna, npr. *Dokumente je spel s spenjačem* > **Spenjač spaja dokumente*. Pretvorbe iz orodnika v imenovalnik ali tožilnik kot merilo za ločevanje med predmetnim in prislovnodoločilnim orodnikom (verjetno tudi pod vplivom Padučeve) navaja tudi D. Buttler (1976: 163–186).

V primerih kot *Ona je zagrnila okno z zaveso* : Zavesa zagrinja okno po pretvorbi udeleženec zavesa združuje udeleženski vlogi vršilca in sredstva dejanja ($Vd \cap Sd$). Sicer pa tudi ob procesnih in dogodkovnih glagolih premikanja lahko trdimo, da pomen prevoznega sredstva navadno združuje sredstvo in mesto dejanja ($Sd \cap Md$), npr. *peljati se z avtobusom* (Ju. D. Apresjan 21995: 128, 140).¹⁸ Prvotno *orodniško sredstvo dejanja*, navadno je to prevozno sredstvo, zaradi lastne aktivnosti oz. izvornosti dejanja lahko po metonimični/metaforični pretvorbi nastopa tudi v vlogi osebka, npr. *Pripeljal se je z avtobusom*, *Avtobus ga je pripeljal* (Páleš 1990: 35). Ta pretvorba zmožnost sredstva dejanja nastopati v osebkovi vlogi ga, vsaj pogojno, uvršča v vezljivostno polje glagolov premikanja.

V primerih, ko je orodniški udeleženec bolj snov kot sredstvo in je zato še bolj upravičeno predmet;¹⁹ odločitev, ali je nekaj snov ali sredstvo, pa je seveda izvorno odvisna od glagolskega

¹⁶ Gl. Z. Topolińska (1981: 8): »[...] The same proposition could constitute different utterances depending on how it is actualized, i. e. depending on its referential quantification and on its functional perspective. [...] actualization implies the presence of quantifiers referring to objects (QO) and/or quantifiers localizing in time (QT) in the semantic structure of the utterance [...].«

¹⁷ V drugi polovici sedemdesetih let v okviru vezljivosti v sodobni poljščini npr. D. Buttler (1976: 163–186) pri orodniku v skladenjski vlogi predmeta (narzędnik w funkcji dopełnienia) z vidika glagolskega pomena govorí o bližjem dopolnilu (dopełnienie bliższe) – tj. o obveznem določilu. Za orodnik v skladenjski vlogi prislovnega določila (narzędnik w funkcji okolicznikowej) pa z vidika glagolskega pomena govorí o okoliščinskih pomenskih razmerjih (określone znaczenie relacyjne) in o slabih vezavah (słaba rekacja). V poglavju o predložnih zvezah – V. Konstrukcje przyimkowe (187–215) v primerih predložnega glagolskega morfema ali (predložnega) predmeta govorí o 'predložni vezavi glagola' (rekacja przyimkowa czasowników), pri predložnih prislovnih določilih pa o okoliščinski vezljivosti (określona walencja). Orodnik kot (predložno)sklonsko določilo, ki označuje prehodni tip med vezljivostnimi in nevezljivostnimi stavčnimi členi, natančneje in primerjalno uporabno tudi za slovenščino obravnava *Mluvnice češtiny – Skladba 3* (1987: 190–192).

¹⁸ Takšno delitev glagolov premikanja povzemam po F. Danešu (1987: 88–119), v poglavju Vzorce se slovesy pohybu.

¹⁹ J. Orlovský (21965: 372) zagovarja pravilo, da če je orodnik zamenljiv s tožilnikom, ima skladenjsko vlogo (predložnega) predmeta. Če pa orodnik ni zamenljiv s tožilnikom, ima skladenjsko vlogo prislovnega določila, npr. *šúhať nohami*

pomena, npr. *polniti kad z vodo* (snov) : *umiti kad z vodo* (sredstvo), *obmetavati ograjo s kamnjem* (sredstvo in snov).

2.2

T. i. sestavljeni udeleženci so zaradi dvoje udeleženske vloge tudi dvoja vezljivostna posebnost, ker navadno zaradi njihove visoke stopnje vršilskosti en sestavni del udeleženca prevzame vodilno udeležensko vlogo vršilca/nosilca dejanja, drugi sestavni del udeleženca pa je v vlogi vezljive okoliščine načina dejanja, npr. *Božal ga je z očmi* (kako? => z očmi) – v teh primerih možna pretvorba *Njegove oči so ga božale* samo še potrjuje del telesa oz. organ kot delujoči del osebka; sicer delujoči osebkov del v orodniku obravnavamo kot kvazivezljivost delnega (telesnega) delovalnika, npr. *Mahal je z roko* (kako? = kvazivezljivost) se tako pomensko in slovnično razlikuje od *Maha z robcem* (s čim? = prava vezljivost). V tovrstnih primerih Ju. Apresjan (21995: 129, 165) govorji o osebkovi vezljivosti (subjektna valentnost), ki vključuje 'osebo' in 'vršilskost'.²⁰ Za protiutež sestavljeni 'vršilskosti' prek zgleda *Naprava melje brez električnega priključka* lahko dodamo sestavljeno 'sredstvenost', po Ju. Apresjanu (21995: 165) 'objektna valentnost', v npr. *Kolesari kar brez balance*, kjer je podrejena sestavina, npr. *električni priključek* ali *balanca*, vezljiva okoliščina orodja.

3

Vezljivost in vezljivostna razmerja so pojavi univerzalnega jezikoslovja – t. i. pomenska intenca in valenca leksemov so vsesplošni jeziko/slo/vni pojav.²¹ Neizražena vezljivost pa potrjuje vezljivost kot besedilni pojav – šele besedilo namreč dopušča oz. omogoča neizraženo vezljivost. Jasno merilo elipse oz. izpusta ponuja dialoško besedilo (Sgall 1986: 130). Elipsa je besedilni pojav in pogoj za elipso oz. izpust pa je ohranitev nedvoumnosti sporočanega – ne smemo izpuščati v primerih kot *Njegova poezija je boljša kot (njegova) glasba*; stavčna poved brez besedice *njegova* (v oklepaju) lahko dobi drugo sporočilno razsežnost (o tem prim. Padučeva 22007: 176).

Zmožnost nedoločnega in določnega izpusta oz. udeležensko ali neudeležensko opredeljene elipse pa je odvisna od vezljivostnih zmožnosti vključenih glagolov, tako imajo glagoli kot *jesti*, *piti*, *brati*, *peti*, *graditi* ipd. zmožnost udeležensko nedoločne ali določne ellipse, npr. z udeležensko nedoločno elipso sta primera *Leon je bral*, *Leon je nekaj bral* nasproti udeležensko določni elipsi v *Leon si je izposodil Schubertovo pesem. Potem je pel*. Določnost ali nedoločnost izpusta, ki hkrati pomeni tudi aktualnost ali neaktualnost izpusta,²² je vezana na obveznega ali neobveznega udeleženca (Uo/n), npr. *Ta zavida* (komu? – elipsa obveznega udeleženca (Uo)) *vsako stvar*, *Kar*

– šúhat' nohy => (predložni) predmet. V slovenščini v pomenu 'drgniti' ali 'drsati' to ne gre, ker sta orodnik in tožilnik pomenskorazločevalna. Podobno še krútit' hlavou – krútiť hlavu (v slovenščini se v pomenih 'vrjeti, sukatí, obračati' uporablja tožilnik, npr. vrjeti glavo).

²⁰ F. Daneš (1987: 89 >) t. i. sestavljeni udeležence z navadno dvema udeleženskima vlogama komentira kot primere, ko se povedki z isto pomensko formulo povedja (SF – sémantická formule) razlikujejo glede na t. i. izbirne/selektivne pomenske težnje udeležencev (»selekční sémantické tendenze participantů«).

²¹ Po mnenju Vjačeslava V. Ivanova (2004: 16) tovrstni splošni jeziko/slo/vni pojavi omogočajo, da lahko govorimo o t. i. univerzalni slovnici.

²² V zvezi z izpuščanjem obveznega udeleženca P. Sgall (1986: 130–131) govorji o aktualni elipsi.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

naprej samo išče (koga/kaj? – elipsa obveznega udeleženca (Uo)), *Znanstveniki svarijo* (koga/kaj? – elipsa neobveznega udeleženca (Un)).

Pomenska vezljivost lahko ostaja »neubesedena vezljivost« (Šmelev 1998: 169) pri leksemih kot šolar (*Tone je šolar*, *vendar ne vem, katero šolo obiskuje*), rojak, tujec, neznanec, drugoverec; tovrstni skladenjski izpust oz. neizraženost je dopustna in celo tipična pri samostalnikih, ki že sami izražajo razmerja, npr. mož, žena, brat, sestra, mati, oče, sin, hči, vdovec ipd., npr. *Mož mi je doma povedal, da ...*; v primerih *Žena je s sodelavcem odšla v Ljubljano* je mišljena ‘žena govorečega avtorja’; pri teh samostalnikih nenujna pomenska vezljivost sovпадa s skladenjsko neobvezno in izrazno opustljivo vezljivostjo, tako da lahko govorimo o t. i. »fiktivni vezljivosti« (Šmelev 1998: 169).

3.1

V okviru desne vezljivosti so vezljivostna posebnost t. i. notranji udeleženci, ki so že vključeni v glagolski pomen in so zato neobveznovezavni, npr. *Pel je celo pesem*. Tožilnik je kot najbolj tipična vezavna oblika in s svojimi oblikoslovnimi merili tudi dovolj splošna (v tožilniku so lahko vse pregibne besedne vrste in tudi nedoločniki), tako da deluje kot sistemsko nezaznamovano izrazno sredstvo. Tudi današnja vezljivostna usmeritev slovenščine gre še vedno v tožilniško vezljivost.

Pomen tožilnika je ozkopomensko in neposredno povezan z glagolskim pomenom, tako da dopušča celo izpust glagola, npr. *Ti pa kar najdražje čevlje*, in zato ravno v okvirih tožilniške vezavnosti najjasneje ločujemo obvezno pomenskoskladenjsko vezljivost od neobvezne pomenskoskladenjske vezljivosti, npr. *Vodilni je razložil načrt. Učitelj predava (snov)*.²³

3.2

Povedkove udeležence in z njimi tudi (pomožno) povedkovodoločilno vezljivost opravičujejo primeri z vsebinskimi udeleženci, ki natančneje lastnostno oz. načinovno opredeljujejo povedkov glagol, npr. iz športa *On plava kravl in metuljčka* (nasproti že lastnostno rabljenim *On drsa posamezno / v paru* <*drsati kot posameznik / drsati s kom v paru*>). Poleg tipičnih primerov s športnega področja so še primeri tipa govoriti slovensko. Tudi povedkovi udeleženci se delijo na povedkove delovalnike (s konkretnim/denotatnim pomenom – po Ju. D. Apresjanu je to ‘nemotivirana obvezna vsebinska vezljivost’), npr. *hekersko delovati, izvidniško se gibati*, in povedkove okoliščine (z abstraktnim/nedenotatnim pomenom), izražene z izpridevniškimi prislovi, npr. *dobrokuhati, lepo slikati* ipd.²⁴

4

Zmožnost jezika izražati tudi samo izrazno/formalno stavkovorno razmerje z brezosebnimi glagoli s tretjeosebno/določno (in hkrati formalnoosebkovo) glagolsko obliko za tretjo osebo ednine

²³ V okviru tožilniških določil imamo tudi splošno/minimalno predmetno določilo (ta témin je uvedla češka vezljivostna teorija, prim. Kořenský 1984: 19–20), ki je zaradi splošnosti pomensko izpraznjeno; npr. v *Janez rad bere* (–) ipd.

²⁴ V. S. Hrakovskij (1985: 5–8) ima ‘konstrukcije s povedkovimi delovalniki’ (»konstrukcii s predikatnymi aktantami«), izpridevniški prislovi pa so predstavljeni tudi kot ‘konstrukcije s širšim obsegom’ oz. kot ‘konstrukcije s povedkovo okoliščino’ (»konstrukcii s predikatnymi sirkonstantom«).

srednjega spola je najbolj navadna in zato hkrati najbolj eksplizitno izražena v stavčnih povedih o naravnih pojavih. Ravno v zvezi s stavki o naravnih pojavih oz. z vremenskimi stavki kot najtipičnejšimi enodelnimi brezoseb(kov)nimi stavki je ugotovitev, da brezoseb(kov)ni stavki sodijo bolj v logično kot v slovnično kategorijo, v kolikor ju lahko sploh dovolj jasno ločujemo.²⁵

Vsi vremenski oz. naravnopojavni stavki imajo zaradi slovničnega vzpostavljanja stavkovornega sporočanja t. i. formalni osebek.²⁶ Stavkovornost vremenskih stavkov namreč temelji na pomenskopodstavnem/propozicijskem povedju, ki s tretjeosebno obliko slovničnoformalno (brez konkretne osebe kot prisojevalne kategorije) zadosti stavkovornim pogojem oz. zahtevam.

5

Namen vseslovanskega projekta z delovnim naslovom *Primerjalna skladnja slovanskih jezikov druge polovice 20. stoletja*²⁷ je bil skladnje posameznih slovanskih jezikov vključiti v posplošene (univerzalne) vzorce primerjalnih obravnav. Tako so bili v smislu »posameznosti in posebnosti v splošnosti« tudi na slovenskem gradivu obravnavani in hkrati preizkušani posplošeni pomensko- in strukturonskladenjski slovanski stavčni obrazci, s tem pa je bilo opozorjeno tudi na skladenjske posebnosti slovenščine.

5.1

Skladenjsko označeni korpusi (drevesnice) postajajo pomembni jezikovni viri, saj naj bi na velikem vzorcu besedil dejanske jezikovne rabe v prihodnosti omogočali različne statistike glede vključenih skladenjskih struktur in o njihovi distribuciji. Prvi označevalni sistem korpusa SDT (Slovenska odvisnostna drevesnica – Slovene Dependency Treebank) je bil povzet po označevalnem sistemu korpusa Prague Dependency Treebank (PDT) in deloma prilagojen za slovenščino.²⁸

Literatura

- APRESJAN, D. Jurij, 1964: O sil'nom i slabom upravlenii (Opyt količestvennogo analiza). *Voprosy jazykoznanija* XIII/3. 32–49.
- APRESJAN, D. Jurij, 1967: *Eksperimental'noe issledovanie semantiki russkogo glagola*. Moskva: Nauka.
- APRESJAN, D. Jurij, 21995: *Leksičeskaja semantika*. Moskva: Vostočnaja literatura RAN.
- BUTTLER, Danuta, 1976: *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny* (Walencja wyrazów). Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- ČECHOVÁ, Marie idr., 1996: *Čeština – řeč a jazyk*. Praha.
- ČERMÁK, František, 2001: *Jazyk a jazykověda (Přehled a slovníky)*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- DANEŠ, František idr., 1987: *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- DOBROVSKÝ, Josef, 1940: *Podrobná mluvnice jazyka českého*. (V redakcích z roku 1809 a 1819). Praha.
- GROCHOWSKI, Maciej, KAROLAK, Stanisław, TOPOLINSKA, Zuzanna idr., 1984: *Morfologia, Składnia. Gramatyka współczesnego języka polskiego*. Warszawa.

²⁵ O tem prim. K. Horálek (1967: 77); tovrstne ugotovitve nas posledično navajajo tudi na vprašanja, ali odtod izhaja tudi pojav in sploh osmišljanje logičnega osebka.

²⁶ Zadostitev slovničnim pogojem stavkovornosti oz. zagotovitev t. i. »slovnične neodvisnosti/samostojnosti« je ena od prednostnih zahtev vremenskih povedi, o tem prim S. Karolak (2001: 120).

²⁷ Vseslovanski projekt z delovnim naslovom *Primerjalna skladnja slovanskih jezikov druge polovice 20. stoletja* je v letih 2001–2003 vodil in koordiniral prof. dr. Stanisław Karolak, nosilka slovenskega dela projekta pa je bila prof. dr. Ada Vidovič Muha.

²⁸ Slovene Dependency Treebank (SDT): <http://nl.ijs.si/sdt/>.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

- GREPL, Miroslav, KOMÁREK, Miroslav, KOŘENSKÝ, Jan idr., 1986, 1987: *Mluvnice češtiny (2 – Tvarosloví, 3 – Skladba)*. Praha: Academia.
- HAVRÁNEK, Bohuslav, 1953: Význam Josefa Dobrovského pro slovanskou jazykovedu. Josef Dobrovský (1753–1953). *Sborník studií k dvoustému výročí narození*. Praha: Nakladatelství ČSAV. 97–116.
- HORÁLEK, Karel, 1967: Predikačné kategórie slovenského slovesa. *Jazykovedný časopis XVIII/1*. Praha. 3–12.
- HRAKOVSKIJ, S. Viktor idr., 1985: *Tipologija konstrukcij s predikatnymi aktantami*. Leningrad: Nauka.
- ISAČENKO, V. Aleksander, 1954, 1960: *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim. Morfologija* 1, 2. Bratislava: Izdavatel'stvo Slovackoj akademii nauk.
- IVANOV, V. Vjačeslav, 2004: *Lingvistika tretjevo tysiáčletia (Voprosy k buduščemu)*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury.
- JAKOPIN, Franc, 1968: *Slovnica ruskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS. 333–336.
- KAČALA, Jan, 1982: Sémantická štruktúra vety a obsah vety. *Jazykovedný časopis XXXIII/1*. 3–10.
- KAROLAK, Stanisław, 2001: *Od semantyki do gramatyki*. Wybór rozpraw. Warszawa: Instytucja Sławistyki PAN.
- KOŘENSKÝ, Jan, 1984: *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze*. Praha: Academia.
- KRÍŽKOVÁ, Helena, 1968: Adverbiální determinace slovesná a větný vzorec. *Oázky slovanské syntaxe II*. Brno. 103–109.
- LOPATKOVÁ, Markéta, ŽABOKRTSKÝ, Zdeněk idr., 2008: *Valenční slovník českých sloves*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- MEL'ČUK, A. Igor, 1995: *Russkij jazyk v modeli »smysl – tekst«*. Moskva, Dunaj.
- Morfológia slovenského jazyka*, 1966. Bratislava: Vykladatel'stvo Slovenskej akadémie vied.
- ŠTÍCHA, František (ur.), 2006: *Možnosti a meze české gramatiky (MM)*. Praha: Academia.
- MRÁZEK, Rudolf, 1976: Problematika tzv. hierarhizace propozice. *Slovo a slovesnost XXXVII/2*. 86–97.
- ORLOVSKÝ, Jan, 21965: *Slovenská syntax*. Bratislava: Obzor.
- PADUČEVA, V. Elena, ROZINA, R. I., 1993: Semantičeskij klass glagolov polnogo ohvata: tolkovanie i leksiko-sintaksičeskie svojstva. *Voprosy jazykoznanja XLII/6*. 5–16.
- PADUČEVA, V. Elena, 22007: *O semantike sintaksisa (Materialy k transformacionnoj grammatike russkogo jazyka)*. Moskva: KomKniga.
- PÁLEŠ, Emil, 1990: Sémantické roly slovenských slovies. *Jazykovedný časopis XLI/1*. Diskusie. 30–48.
- SGALL, Petr idr., 1986: *Úvod do syntaxe a sémantiky (Některé nové směry v teoretické lingvistice)*. Praha: Academia.
- SIMEON, Rikard, 1969: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) I–V*, 1970, 1975, 1979, 1985, 1991. Ljubljana: DZS.
- ŠMELEV, D. Aleksej, 1998: Tipy »nevyrážennych valentnostej«. *Sborník naučnyx statej Semiotika i informatika* 36. Moskva: Russkie slovary.
- ŠVEDOVA, Ju. Natal'ja, 1964: Determinirujuščij ob'ekt i determinirujuščeje obstojatel'stvo kak samostajatel'nye rasprostraniteli predloženija. *Voprosy jazykoznanija XIII/6*. 77–93.
- ŠVEDOVA, Ju. Natal'ja, 1980: *Russkaja grammatika II. (Sintaksis)*. Moskva: Nauka.
- TOPOLINSKA, Zuzanna, 1981: *Remarks on the Slavic Noun Phrase*. Prace Instytutu języka polskiego 37. Wrocław.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1976, 42000: *Slovenska slovница*. Maribor: Obzorja.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
- ULIČNÝ, Oldřich, 2000: *Instrumentál v struktuře české věty*. Praha: Universit Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum.
- VIDOVIĆ MUHA, Ada, 2000a: Čas v besedi (Tipologija leksikalne večpomenskosti). Orel, Irena (ur.): *Čas v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. XXXVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 85–109.
- VIDOVIĆ MUHA, Ada, 2000b: *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- VINOGRADOV, V. Viktor, 1947: *Russkij jazyk (grammatičeskoe učenie o slove)*. Moskva, Leningrad.

Luka Vidmar
Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana
UDK 811.16–051(4)"1809/1814"

»Pájzhina« Jerneja Kopitarja in Žige Zoisa: prva povezava med slavističnim severom in jugom

V letih 1809–1814 je Jernej Kopitar s pomočjo barona Žige Zoisa oblikoval prvo transnacionalno mrežo evropskih slavistov. Najbolj zahteven del tega projekta je bila navezava stikov med patriarhom slavistike Josefom Dobrovskim v Pragi in dalmatinskim jezikoslovcem Francescom Mario Appendinijem v Dubrovniku. Kljub vojnam, slabo prepustnim državnim mejam, kontinentalni blokadi in tajnemu nadzoru pošte je Kopitarju in Zoisu uspelo vzpostaviti trajno korespondenco z Appendinijem, ki je omogočila obsežno izmenjavo novih ali neznanih podatkov, teorij in knjig med slavističnim severom in jugom.

In 1809–1814 Jernej Kopitar, with the help of baron Žiga Zois, set up the first transnational network of European Slavists. The most demanding part of this project was making a connection between the patriarch of Slavists Josef Dobrovsky in Prague and the Dalmatian linguist Francesco Maria Appendini in Dubrovnik. In spite of war, hard-to-cross frontiers, a continental blockade and secret monitoring of the postal service, Kopitar and Zois managed to establish a lasting correspondence with Appendini, which enabled the extensive exchange of new or unknown data, theories and books between the Slavist north and south.

Žiga Zois baron Edelstein (1747–1819) je bil osrednja osebnost slovenskega razsvetljenstva, glavni mecen in mentor slovenske književnosti in jezikoslovja, pa tudi prvi veliki pobudnik slovenskega kulturnega nacionalizma. Njegov intelektualni krog je povezoval najpomembnejše pesnike, jezikoslovce in zgodovinarje slovenskih dežel, med njimi Jurija Japlja, Blaža Kumerdeja, Antona Tomaža Linharta, Valentina Vodnika in Jerneja Kopitarja. Ti so se v letih 1780–1819 zbiralni v Zoisovi palači v Ljubljani, v kateri so na baronove stroške uživali v prijateljskih kosilih, recitacijah, igrah in koncertih. Predvsem pa so pod njegovim vodstvom zasnovali širok program za prerod slovenskega jezika, književnosti in kulture. Njihove najpomembnejše naloge so bile zasnova sodobne slovenske slovnice, slovarja in zgodovine Slovencev, reforma slovenskega črkopisa, zlasti pa pisanje in izdajanje publikacij v prečiščeni materinščini. V tem okviru je Zoisov krog premišljeno podpiral ideje, kulturo in literaturo evropskega razsvetljenstva, analitično filologijo in standardiziran jezik slovenskih protestantskih pisateljev 16. stol.

Delovanje Zoisovega kroga pa se nikakor ni omejevalo le na dežele, poseljene s Slovenci. Njegovi člani so vedno z veseljem navezovali stike s tujimi slavisti oziroma s predstavniki drugih slovanskih prerodov. Toda na začetku, v zadnjih dveh desetletjih 18. stol., je bilo to prizadevanje nenačrtovano in samo občasno. Tako je Kumerdej leta 1780 ali 1781 poslal ruski akademiji znanosti razpravo o slovanskem jezikoslovju (Kidrič 1930: 56; Logar 1932: 548), Linhart pa si je v letih 1789–1792 dopisoval z dr. Karлом Gottlobom Antonom, raziskovalcem jezika, slovstva in zgodovine Lužiških Srbov (Gspan 1966). Vodnik je pisal leta 1806 poljskemu leksikografu Lindeju (Vodnik 1988: 268–270), Zois pa je bil v stiku s češkim filologom Maximiliánom Václavom

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Šimkom (Newerkla 2004: 150). Te povezave so se nato bistveno okrepile z vse večjo dinamiko in obsegom slovanskih prerodov od začetka 19. stol. naprej.

S sistematičnim povezovanjem slovenskih in tujih slavistov je začel Zoisov najbolj nadarjeni varovanec in učenec Jernej Kopitar (1780–1844). Kmalu po tem, ko se je kot študent prava konec leta 1808 s Zoisovo finančno podporo nastanil na Dunaju, si je zadal jasen cilj, da splete literarno in jezikoslovno mrežo intelektualnih protagonistov vseh slovanskih narodov v Avstrijskem cesarstvu in v njegovi bližini. Ko je maja leta 1810 čakal na zaželjeno imenovanje za skriptorja v Dvorni knjižnici, je Zoisu zaupal enega od svojih najpomembnejših življenjskih načrtov – povezavo slovanskih preroditeljev pod svojim vodstvom in s središčem na Dunaju: »*Dum sedeam scriptor, iam faciam páizhínam per omnes terras Slavorum: Sed hic opus, hic labor est!*«¹ (Kidrič 1941: 160.) Uporaba slovenske besede pajčevina v sicer latinskom stavku, ki je sugeriral znanstveno vsebino, je bila simbolična. Z njo je Kopitar podkrepil svojo vizijo socialne mreže evropskih slavistov in slovanskih literatov pod slovenskim vodstvom, ki bi zagotovila usklajen in harmoničen razvoj bratskih prerodov.

Kopitar se je povezave evropskih slavistov s pomočjo pisma pogumno lotil v izjemno neugodnem zgodovinskem obdobju, v letih 1809–1814. V tem času so namreč Evropo silovito pretresale zadne napoleonovske vojne, poštni promet med intelektualnimi središči pa so poleg tega dodatno ovirale nove državne meje med Avstrijo in francoskimi satelitskimi državami, kontinentalna blokada, naperjena zoper Anglijo, in tajna policija. Kljub tem oviram je Kopitarju s Zoisovo pomočjo uspelo razmeroma hitro povezati vse centre slovanskih prerodov na območju poznejše predmarčne Avstrije, in sicer med Prago in Benetkami na zahodu ter med Dubrovnikom in Karlovci na vzhodu. Osrednji vozlišči te slavistične mreže sta seveda predstavljala Kopitar na Dunaju in Zois v Ljubljani, njeni glavni členi pa so bili profesor češčine Josef Valentin Zlobický na Dunaju, patriarch slavistike Josef Dobrovský v Pragi, poljski mecen Józef Maksymilian grof Ossoliński na Dunaju, dalmatinski jezikoslovec in pesnik Francesco Maria Appendini v Dubrovniku, hrvaški mecen škof Maksimilian Vrhovac v Zagrebu, srbski pesnik Pavle Solarić v Benetkah ter srbski jezikoslovec in pesnik Vuk Karadžić v Srbiji in na Dunaju. Kopitarjeva pobuda je uspela v veliki meri zato, ker jo je omogočil Zois s svojimi dragocenimi kozmopolitskimi zvezami, velikodušnimi finančnimi sredstvi ter z darovi iz svoje bogate knjižne zbirke.

V nadaljevanju bom opisal oblikovanje najbolj ambiciozne povezave omenjene mreže, in sicer povezave med Prago in Dubrovnikom oziroma – kakor sta se izrazila Kopitar in Zois – povezave med slavističnim severom in slavističnim jugom, ki do tedaj nista imela nobenih stikov. Glavni sogovornik Zoisovega kroga v Pragi je bil seveda Dobrovský, s katerim je leta 1806 najprej stopil v stik Vodnik. Januarja leta 1809 je bila vzpostavljena še bolj uspešna in zaupna pisemska zveza med Dobrovskim in Kopitarjem, ki je kljub občasnim strokovnim nesoglasjem, na primer glede izvora starocerkvenoslovenskega jezika, brez prekinitve trajala do smrti patriarha slavistike januarja leta 1829 (prim. Kidrič 1930: 127; Nübler 1996: 463, 464, 469; Vidmar 2006). Glavni korespondent Zoisovega kroga ob vzhodni jadranski obali pa je bil piarist Francesco Maria Appendini, ki je bil sicer po rodu iz Piemonta, vendar se je v Dubrovniku razvil v navdušenega dalmatinskega

1 »Če le bom skriptor, bom takoj spletel pajčevino čez vse slovanske dežele. Toda to je delo, to je napor!« Vsi prevodi iz Zoisovih in Kopitarjevih pisem, navedeni v članku, so delo avtorja. Nemški pasusi so prevedeni v slovenščino v glavnem tekstu, drugojezični pasusi pa v opombah.

zgodovinarja, jezikoslovca in pesnika (Bonazza 1980: 54–55). Tam je izdal več del, med njimi *De praestantia et vetustate linguae Illyricae* (1806) in *Grammatico della lingua illirica* (1808), v katerih je zagovarjal tezo, da je dubrovniško narečje, tj. srbohrvaški dialekt, tedaj imenovan ilirski jezik, neposredni naslednik jezika antičnih Ilirov, s tem pa najstarejši slovanski jezik in celo prajezik vseh evropskih jezikov (Bonazza 1980: 55).

Zois, ki je pozorno spremjal Appendinijevo delo, je z njim navezel stike najpozneje na začetku leta 1808. Očitno se mu je že tedaj porodila ideja, da bi ga povezal z Dobrovskim, s tem pa spodbudil in korigiral smer njegovih raziskav. O tem pričajo Kopitarjeva pisma Zoisu z začetka leta 1809. Konec januarja leta 1809 je Kopitar Zoisu razložil, da nestrpno pričakuje natis svoje slovnice slovenskega jezika tudi zaradi tega, ker bi jo bil rad poslal v Dubrovnik (Kidrič 1939: 131). Iz njegovega pisma je jasno razvidna želja, da bi z energičnim dubrovniškim piaristom, ki mu kljub pretiranim teorijam nikakor ni bil nesimpatičen, vzpostavil ploden stik. Čez en teden se je Kopitar v pismu Zoisu spomnil stare zamisli, da bi ljubljanski mecen kot posrednik povezal Appendinija in Dobrovskega: »Res je škoda, da bolezen in posli Vaši milosti niso dopuščali, da bi izpeljala to idejo. Toda morda se bo še zgodilo, da se bodo po baronu Z[oisu] na Kranjskem povezali učenjaki slovanskega juga s tistimi s severa. [...] V vsakem primeru želim vedeti vsaj naslov, ki ga je dal Appendini v svojem pismu Vaši milosti, da bi mu lahko – če Vaša milost ne bo imela časa za to – pisal vsaj od tu ali da bi naslov sporočil Dobrovskemu.« (Kidrič 1939: 146.)

Kopitarju je s tem predlogom uspelo ponovno zanetiti zanimanje v Zoisu, ki je 9. februarja leta 1809 odgovoril, da bo v Dubrovnik z veseljem poslal pisma, ki bi jih sestavila Kopitar in Dobrovský za Appendinija, priložil pa jim bo še lastno spremno pismo ter Dalmatincem slabo znana dela nemških jezikoslovcev, med njimi Adelungovo nemško slovenco in Schröderjevega *Nestorja*. Zdi se, da je želel Zois zadevo izpeljati zelo taktno, da ne bi užalil svojega dubrovniškega korespondenta, ki ga je kljub nenavadni teoriji o ilirskem jeziku zelo cenil. Poleg tega mu je gotovo ugajala misel, da bi proti koncu življenja omogočil sodelovanje med najpomembnejšimi evropskimi slavisti, s tem pa bistveno prispeval tudi h korekciji napačne smeri dalmatinskih jezikoslovcev, tako kakor je s sodelavci na Kranjskem pred desetletji že uspešno zaustavil Pohlinove reforme: »Po tridesetih letih zbiranja, ki je preživel celo generacijo slavističnih šušmarjev in končno napredovalo v logičnokritično obravnavo itn., bom rad prispeval še svoje poslednje pisanje.« (Kidrič 1939: 157, op. 37, 39.) O načrtu je bil podrobno obveščen Dobrovský, vendar je njegovo izvedbo za eno leto odložil izbruh francosko-avstrijske vojne aprila 1809.

Po ustanovitvi Ilirskih provinc oktobra 1809 pa je dobilo vprašanje značaja ilirskega jezika, s katerim se je ukvarjal Appendini, nenavadno aktualne politične razsežnosti. Pod vplivom Appendinijevih tez je piaristov prijatelj vojvoda Marmont, novoimenovani ilirski guverner, na začetku leta 1810 izrazil namero, da uveljavi t. i. ilirski jezik, torej dubrovniško ozioroma štokavsko narečje, kot enotni slovanski knjižni jezik na celotnem območju Ilirskih provinc, torej tudi med Slovenci (Kidrič 1933: 51, 53). Medtem ko sta Zois in Vodnik v Ljubljani francoske oblasti prepričevala o nesmiselnosti takšnega ukrepa, je Kopitar na Dunaju spoznal, da bo treba zdaj nujno navezati že tako ali tako načrtovane stike z Appendinijem in ga prepričati v napačnost njegovih tez. Začel je snovati pisemsko zvezo, v katero je nameraval – kakor pred letom dni – vključiti ljubljanskega mecena. Zoisova vloga posrednika med severom in jugom se je zdela na začetku leta 1810 še bolj nujna kakor na začetku leta 1809.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Poštne zveze med Dunajem in Dalmacijo so se namreč z novo državno mejo med Avstrijo in Ilirskimi provincami občutno poslabšale.

25. januarja leta 1810 je Kopitar Zoisu sporočil, da si gospodje Dobrovský, Zlobický in Ossoliški želijo Appendinijeve knjige *De praestantia et vetustate linguae Illyricae*, in nadaljeval: »Toda pravkar sem se spomnil, da ima Vaša milost Appendinijev tržaški naslov, tako da bom na koncu izpeljal staro zamisel in pisal Appendiniju sam. Morda ne bom govoril v veter.« (Kidrič 1941: 137.) Marca leta 1810 je z vednostjo in nasveti Dobrovskega res napisal pismo Appendiniju in ga poslal Zoisu v pregled. Baronu pa se pismo ni zdelo primerno, morda zaradi premalo spoštljivega tona, zato je Kopitar 15. maja leta 1810 napisal novo pismo. Tega je Zois vendarle odobril in poslal v Dubrovnik (Kidrič 1941: 158, op. 41). Nedvomno ga je spremljal izvod Kopitarjeve slovnice.

Dubrovniški učenjak pa ni odgovoril na pismo z Dunaja, ki ga najbrž sploh ni prejel, saj je Kopitar 21. avgusta leta 1811 Zoisu napovedal, da mu bo poslal novo pismo.² Novembra istega leta je izpolnil obljubo: »Pismo Appendiniju je priloženo. Če želi Vaša milost v njem kaj izboljšati ali spremeniti, *tant mieux pour moi*.³ Toda po tem, ko sem se – *quantum in me erat* –⁴ ravnal po namigu Vaše milosti, nisem bil več zmožen piljenja. Vendarle bo v njem našel marsikaj zanimivega, če resno misli!« Poleg tega je Kopitar baronu predal še nalogu, da iz Dubrovnika zanj ter za Dobrovskega in Ossoliškega pridobi po tri izvode Appendinijevih jezikoslovnih del.⁵ Kopitar je bil v svojem francoškem pismu piaristu v resnici zelo galanten, saj ni želel užaliti potencialnega razširjevalca svojih zamisli med Dalmatinci (Bonazza 1980: 119–124).

Zois je odgovoril 28. januarja leta 1812. Veselil se je živahnega vzpostavljanja mednarodne slavistične povezave in njenih ugodnih posledic za slovanstvo v prihodnosti: »Staroslovansko se bo iz Prage, Karlovcev in Dunaja prav gotovo razširilo tudi proti jadranski obali, ne poznam pa nikogar, ki bi bil za to bolj primeren kakor Appendini. Moja bolezen je zopet odložila začetek te povezave, toda sedaj se bo prav gotovo zgodila á *momenti!*«⁶ Zois je nato drugo Kopitarjevo pismo Appendiniju s sporočili od Dobrovskega poslal naprej. V spremnem italijanskem pismu je dubrovniškemu piaristu popolnoma odkrito razložil, zakaj mu piše in kako si predstavlja vlogo Ljubljane v prihodnji medslavistični povezavi: »Zdi se, da je pomanjkanje stikov med pisatelji različnih slovanskih jezikov in pomanjkanje vzajemnega razpošiljanja njihovih del postal velika ovira za vse večje splošno zanimanje. [...] Moje bivališče mi omogoča, da ponudim povezovalno mesto za naročila med Jadranskim morjem in Dunajem. Glavno mesto [Ljubljano] lahko imamo za središče zelo razprostranjene komunikacije med južnimi in severnimi slavisti.. (Bonazza 1991: 58, op. 8.) Appendini ni mogel zavrniti tako prijazne in obetavne ponudbe. V odgovor je čez tri mesece iz Dubrovnika prišlo pismo, naslovljeno na Dobrovskega. Zois ga je takoj poslal Kopitarju, ki je sredi maja leta 1812 hitel »izrazit za hvalo za preveliko dobroto, izkazano z Appendinijevim pismom (ki ga pravkar pošiljam v Prago)«.⁷

2 Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ISLLV ZRC SAZU), Zapuščina Franceta Kidriča, t. e. 15, Pisma Žige Zoisa, MP 21.

3 Francosko: »toliko bolje zame«.

4 Latinsko: »kolikor sem mogel«.

5 ISLLV ZRC SAZU, Zapuščina Franceta Kidriča, t. e. 15, Pisma Žige Zoisa, MP 24.

6 Italijansko: »kmalu«. ISLLV ZRC SAZU, Zapuščina Franceta Kidriča, t. e. 15, Pisma Žige Zoisa, MP 30.

7 ISLLV ZRC SAZU, Zapuščina Franceta Kidriča, t. e. 15, Pisma Žige Zoisa, MP 38.

Zois in Kopitar sta si po uspešni vzpostavitvi stika med Prago in Dubrovnikom kot glavna posrednika seveda pridržala pravico branja korespondence med Dobrovskega in Appendinijem. Ko je namreč Kopitar julija istega leta prejel težko pričakovani odgovor Dobrovskega Appendiniju, ga je skupaj z lastnim sporočilom za dubrovniškega jezikoslovca poslal Zoisu v Ljubljano: »V zvezi s priloženim pismom Dobrovskega prosim Vašo milost, naj da Zupanu prepisati latinski del popolnoma tako, kakor je napisan, in naj to kopijo skupaj z mojim [pismom] posreduje Appendiniju v Dubrovnik. To je odgovor vsem appendinistom. Izvirnik Dobrovskega bi želel nato ob priložnosti nazaj. Prav tako prosim, da se pošiljki priloži slovnica Dobrovskega. *Rependam aliam meliore occasione!*⁸«⁸ Kopitar je torej prevzel popoln nadzor nad zvezo. Pismo Dobrovskega je pospremil s komentarjem, ki ga praški učenjak ni mogel videti, poleg tega pa je uredil celo tako, da je bila v Dubrovnik odposlana zgolj kopija izvirnega pisma iz Češke. Stroške pošiljanja in prepisovanja ter darilo slovnice je preložil izključno na Zoisa. Za Kopitarja je bilo značilno, da ni ničesar prepustil naključju, tako da ne preseneča v vljudnost maskirana vztrajnost, s katero je že čez nekaj dni opomnil Zoisa na njegovo dolžnost: »Pismo Appendiniju naj da Vaša milost z očetovsko spremno besedo milostno odposlati.«⁹ Baron je takoj po prejemu pošiljke potrdil, da bo zanj poskrbel v skladu z navodili. Kopitarjevo ovržbo neke teze dubrovniškega jezikoslovca je hudomušno komentiral: »Appendini bo odrevenel!«¹⁰ Dunajski slavist se je v tem tretjem pismu dubrovniškemu piaristu med drugim zavzel za enakopravnost vseh slovanskih jezikov, ne pa za favoriziranje enega samega (torej dubrovniškega narečja) na račun drugih. Poleg tega je Appendinija vljudno opozoril na vprašljivost nekaterih njegovih zgodovinskih tez. Da bi njegovo ljubiteljsko filološko delo popeljal na pot analitične znanosti, mu je obljubil pošiljko več sodobnih slavističnih del (Bonazza 1980: 125–133; prim. Lencek 1996: 15).

Ne glede na to, ali je Appendini sprejel mnenja obeh vodilnih slavistov na Dunaju in v Pragi o zgodovini slovanskih jezikov, je torej leta 1812 med slavističnim severom in jugom prvič uspešno stekla izmenjava mnenj. Obe strani sta si začeli s Zoisovo pomočjo pošiljati svoje publikacije, ki jih prej nista poznali. Jeseni istega leta je namreč tudi Appendini v Ljubljano poslal več izvodov svojih del za dunajske jezikoslovce in kulturne ustanove. Kopitar je knjige namenil zlasti Dvorni knjižnici ter Josephu baronu Hormayrju in Franzu Sartoriju, urednikoma revij *Archiv* in *Annalen der österreichischen Literatur*.¹¹ V imenu Dobrovskega je zaprosil še za dodatno knjižno pošiljko iz Dubrovnika, ki jo je nato Zois priskrbel na svoje stroške konec istega leta.¹² Tudi baron sam je v tem času z Appendinijevo pomočjo izpopolnil zbirkzo dalmatinskih izdaj v svoji knjižnici. Odtlej je imel namreč v njej na voljo kar šest Appendinijevih jezikoslovnih, zgodovinskih in pesniških del, izdanih v letih 1806–1811.¹³

⁸ Latinsko: »Ob bolj ugodni priložnosti jo bom nadomestil z drugo.« ISLLV ZRC SAZU, Zapusčina Franceta Kidriča, t. e. 15, Pisma Žige Zoisa, MP 41.

⁹ ISLLV ZRC SAZU, Zapusčina Franceta Kidriča, t. e. 15, Pisma Žige Zoisa, MP 42.

¹⁰ ISLLV ZRC SAZU, Zapusčina Franceta Kidriča, t. e. 15, Pisma Žige Zoisa, MP 43.

¹¹ ISLLV ZRC SAZU, Zapusčina Franceta Kidriča, t. e. 15, Pisma Žige Zoisa, MP 48.

¹² ISLLV ZRC SAZU, Zapusčina Franceta Kidriča, t. e. 15, Pisma Žige Zoisa, MP 55.

¹³ Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisni oddelek, Ms. 667, Bibliothecae Sigismundi Liberi Baronis de Zois Catalogus, 1821, p. [117].

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

S temi dosežki je bil Kopitar očitno zadovoljen, saj je Zoisu junija leta 1813 sporočil, da bo dopisovanje z Appendinijem nadaljeval ob priložnosti.¹⁴ Nadaljnje stike med slavističnim severom in jugom so nato otežile vojne operacije, namreč prodiranje avstrijske vojske proti jadranski obali, ki so jo branili Francozi. Zois je Kopitarju, pa tudi Dobrovskemu, čez nekaj mesecev sporočil novice iz zadnjega pisma, ki mu ga je pisal Appendini 22. junija leta 1813. Učenjak je moral zaradi resnih razmer v Dubrovniku odložiti tako jezikoslovno delo kakor odgovor slavistoma na Dunaju in v Pragi, zato je prosil za razumevanje.¹⁵ Kopitar pa je spomladi leta 1814, ko je bil Dubrovnik že v avstrijskih rokah, zopet postajal nestrpen. Sredi marca je pisal Zoisovemu kopistu Vincencu Karnofu: »Je Dubrovnik že odprt?« Za slaviste v Avstriji, na Poljskem in v Rusiji je namreč želel dobiti po šest izvodov *Stullijevega ilirsko-latinsko-italijanskega slovarja* in Appendinijeve ilirske slovnice, pa tudi »še kaj drugega, za kar Appendini meni, da bi me zanimalo, pa mi zaradi oddaljenosti sploh ni znano. Posebej bi mi bilo dobrodošlo vse slovarsko in slovnično o tem narečju v več kakor enem izvodu«. Izrecno pa je naročil tri starejše izdaje: *Thesaurus linguae illyricaæ* jezuita Jakoba Micalie (1649), *Dizionario Italiano, Latino, Illirico* jezuita Ardelia della Bella (1728) in *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* frančiskana Andrije Kačića (1759).¹⁶ Kopitar se je trudil ta dalmatinska dela gotovo pridobiti predvsem za Dobrovskega, ki je tedaj pripravljal študijo o razdelitvi slovanskih jezikov za zbornik *Slovanka*. Praški filolog je v razpravi dejansko citiral večino omenjenih knjig. Zdi se le, da baron ni takoj našel časa za ureditev tako zahtevne pošiljke, saj se je Kopitar konec maja leta 1814 vdal v usodo: »Glede Dubrovnika bom torej moral pač počakati z Vašo milostjo.«¹⁷

V naslednjih letih so se poštne zveze med Dunajem in Dalmacijo zaradi notranje konsolidacije Avstrijskega cesarstva izboljšale, tako da si je lahko Kopitar z Appendinijem po letu 1817 redno dopisoval brez Zoisove pomoči (Bonazza 1980: 119–155). Ta sprememba se je tudi sicer ujela z rahljanjem sodelovanja med ostarelim mecenom in njegovim nekdanjim tajnikom po letu 1815. Kopitar in Appendini sta se osebno spoznala leta 1823 na Dunaju (Kernc 1932: 504).

Zgodovina navezovanja stikov med Prago in Dubrovnikom kaže, da si je Zois že vsaj v prvem desetletju 19. stol. Ljubljano zamislil kot povezovalni člen med slovanskim in nemškim severom ter slovanskim in italijanskim jugom (Bonazza 1991: 58). Ta koncept je nato ob baronovih navodilih in nasvetih uresničil Kopitar, ki mu je uspelo dalmatinsko jezikoslovje in literaturo povezati z drugimi slavističnimi centri. Posledica je bila trajna izmenjava slavističnih informacij, teorij in knjig med nekaterimi vodilnimi slovanskimi intelektualci, ki pred tem zaradi oddaljenosti niso imeli stikov. Kopitar in Zois se s tem podvigom kažeta kot velikana obdobja kulturnih nacionalizmov, ki so bili v nasprotju s poznejšimi agresivnejšimi političnimi nacionalizmi intelektualni, mednarodni, kozmopolitski ter neobremenjeni s teritorialnostjo in geografskimi omejitvami (prim. Leerssen 2006: 565, 579; Merchiers 2007: 329–339).

¹⁴ ISLLV ZRC SAZU, Zapoščina Franceta Kidriča, t. e. 15, Pisma Žige Zoisa, MP 56.

¹⁵ ISLLV ZRC SAZU, Zapoščina Franceta Kidriča, t. e. 15, Pisma Žige Zoisa, MP 64.

¹⁶ ISLLV ZRC SAZU, Zapoščina Franceta Kidriča, t. e. 15, Pisma Žige Zoisa, MP 66.

¹⁷ ISLLV ZRC SAZU, Zapoščina Franceta Kidriča, t. e. 15, Pisma Žige Zoisa, MP 68.

Viri

Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisni oddelek, Ms. 667, Bibliothecae Sigismundi Liberi Baronis de Zois Catalogus, 1821.

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Zapoščina Franceta Kidriča, t. e. 15, Pisma Žige Zoisa, MP 1–98.

Literatura

BONAZZA, Sergio, 1980: *Bartholomäus Kopitar, Italien und der Vatikan*. München: R. Trofenik (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen 16).

BONAZZA, Sergio, 1991: Sigmund Zois als Übersetzer von Pavle Solarić. *Münchener Zeitschrift für Balkankunde* 7–8. 55–74.

GSPAN, Alfonz, 1966: Alfonz Gspan: Pisma A. T. Linharta gornjelužiškemu preroditelju dr. Karlu Gottlobu Antonu. *Dokumenti slovenskega gledališkega muzeja* 8–9. 133–166.

KERNIC, Eleonora, 1932: Kopitar Jernej. Lukman, Franc Ksaver (ur.): *Slovenski biografski leksikon*, zv. 4. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 496–513.

KIDRIČ, France, 1930: *Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe*. Ljubljana: Znanstveno društvo (Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 7).

KIDRIČ, France, 1933: Marmont Auguste-Frédéric-Louis Viesse de, duc de Raguse. Lukman, Franc Ksaver (ur.): *Slovenski biografski leksikon*, zv. 5. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 50–56.

KIDRIČ, France, 1939: *Zoisova korespondenca 1808–1809*. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti (Korespondence pomembnih Slovencev 1).

KIDRIČ, France, 1941: *Zoisova korespondenca 1809–1810*. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti (Korespondence pomembnih Slovencev 2).

LEERSSEN, Joep, 2006: Nationalism and the Cultivation of Culture. *Nations and Nationalism* 12/4. 559–578.

LENCEK, Rado L., 1996: Kopitarjevo razumevanje zgodovinskih silnic razvoja slovanskih pisanih jezikov. Toporišič, Jože (ur.): *Kopitarjev zbornik. Obdobja* 15. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 11–22.

LOGAR, Janez, 1932: Kumerdej Blaž. Lukman, Franc Ksaver (ur.): *Slovenski biografski leksikon*, zv. 4. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 583–587.

MERCHIERS, Ingrid, 2007: *Cultural Nationalism in the South Slav Habsburg Lands in the Early Nineteenth Century: The Scholarly Network of Jernej Kopitar (1780–1844)*. München: O. Sagner (Slavistische Beiträge 455).

NÜBLER, Norbert, 1996: Einiges über Jernej Kopitar und Josef Dobrovský. Toporišič, Jože (ur.): *Kopitarjev zbornik. Obdobja* 15. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 463–471.

VIDMAR, Luka, 2006: Omembe Josefa Dobrovskega v korespondenci med Žigo Zoisom in Jernejem Kopitarjem v letih 1810–1818. *Slavica litteraria* X/9. 217–231.

VODNIK, Valentin, 1988: *Zbrano delo*. Ur. Janko Kos. Ljubljana: Državna založba Slovenije (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev).

Andrej Rozman

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 821.16:316.7"18/20"

Ideja o literarni vzajemnosti med različnimi plemenimi slovanskega naroda – včeraj in danes

Največ sveta otrokom sliši Slave (F. Prešeren)

Ideja o slovanski literarni vzajemnosti je v tridesetih letih 19. stol. odprla vprašanje tesnejšega kulturnega sodelovanja med slovanskimi narodi. Ob svojem nastanku je sprožila številne polemike in dvome o primernosti kulturnega povezovanja civilizacijsko, politično in gospodarsko tako različnih slovanskih narodov. Na prelomu 20. in 21. stol. je v spremenjenih političnih razmerah v svetu ponovno zaživelja, vendar je njeno poslanstvo ponovno odvisno od številnih dejavnikov.

In the 1930s, the idea of Slavic literary mutuality raised the question of closer cultural cooperation between Slav nations. When it first appeared, it triggered many polemical exchanges and doubts about the suitability of linking Slav nations that differed so much culturally, politically and economically. At the turn of the 21st century, in changed political circumstances, the idea has been revived, but its mission is dependent on a number of factors.

Zavest o pripadnosti slovanstvu in o sorodnostih jezikov sega daleč v srednji vek, ko so se na prelomu 13. in 14. stol. zaostrili odnosi med češkimi stanovi in nemškimi kolonisti. O nemških ozemeljskih apetitih v Srednji in Vzhodni Evropi je poljsko plemstvo opozarjal češki kralj Otokar II. Přemysl. V pismu je poljske stanove prosil za nujno vojaško pomoč proti skupnemu sovražniku in jim predstavil veliko nevarnost, ki grozi samostojnosti obeh slovanskih držav in Slovanom. S širjenjem šolstva, iznajdbo knjigotiska, reformacijo in turško nevarnostjo se začenja jasneje izrisovati podoba slovanstva, slovanskega jezika, njegovih narečij in kulturnih dosežkov. Baron Žiga Herberstein je v prvi polovici 16. stol. na potovanju v Moskvo opisal slovaške in poljske kraje, skozi katere je potoval, Evropi pa je podal realen opis takratne Rusije, ki ji je s trdo roko vladal psihično neuravnovešen car Ivan Grozni. Obdobja do narodnega preroda, ki so ga slovanski narodi pričakali različno kulturno razviti, so odločilno vplivala na oblikovanje modernih narodov, njihov položaj v večnacionalnih in večkonfesionalnih državah.

V drugi polovici 18. stol. so terezijanske in jožefinske reforme spodbudile habsburške narode, da so začeli razmišljati o svojem narodnem jeziku, kulturi in svoji umeščenosti v modernizacijske tokove tistega časa. Modernizacija države je razgalila velike zgodovinske in civilizacijske razlike med posameznimi habsburškimi slovanskimi narodi. V poznejšem obdobju, ko so slovanski izobraženci začeli iskati stik z drugimi slovanskimi narodi, ki so živeli v drugih državah, so postali razlogi za slovansko neenotnost kristalno jasni. Kulturne in zgodovinske razlike pa so (p)ostale nepremostljive.

Slovaški pesnik, ki si ga zaradi uporabe biblične češčine in zagovarjanja češko-slovaške jezikovne, kulturne in literarne enotnosti lastijo tudi Čehi, Ján Kollár (1793–1852) je napisal razpravo *O literarni vzajemnosti med različnimi plemenimi in narečji slovanskega naroda* (1837).¹

¹ J. Kollár je prvo verzijo razprave o slovanski vzajemnosti objavil v srbski reviji *Serbski narodnij list* I. 1835 in I. 1836 v almanahu *Hronka* pod naslovom O literarné vzájemnosti mezi kmeny a nárečími slavskými. Pozneje je razpravo temelji-

Razprava *O literarni vzajemnosti* je nastala kot odgovor na vse hujše madžarsko zaviranje slovaškega narodnega preroda in raznarodovalno politiko. Nasprotniki so Slovakom očitali nezgodovinsko, neodločnost pri uzakonitvi knjižnega jezika, odsotnost plemstva in meščanstva ter provincialnost. Ti so svojo zgodovinskost dokazovali z obstojem Velike Moravske in poudarjali, da so njeni zakoniti dediči. Konfesionalni antagonizem je pri vprašanju narodnega jezika slovaške preporodnike razdelil na dva tabora: evangeličani so zagovarjali uporabo biblične češčine, ki bi s slovakiziranjem prerasla v skupni češkoslovaški jezik, katoličani pa so leta 1787 uzakonili prvi slovaški knjižni jezik in ga poimenovali po njegovem uzakonitelju bernolakovščina.² Spore o jeziku je prekinila zadnja generacija slovaških preporodnikov. Ľudovitu Štúru (1813–1856) je na začetku štiri-desetih let uspelo preseči konfesionalni antagonizem in v soglasju s katoliškimi izobraženci uzakoniti za obe strani sprejemljiv knjižni jezik. Politični ogrski narod (*natio hungarica*) je do narodnega preporoda združeval vse vladajoče družbene sloje, njegov občevalni jezik pa je bila latinščina. Z narodoprerodnimi procesi, ki so zajeli tudi Madžare, in s prvimi jezikovnimi zakoni³ so na ozemlju celotne Ogrske uvedli madžarščino kot izbirni predmet v osnovne šole. S spremnjanjem ogrskega nadnacionalnega in nadkonfesionalnega naroda v moderni narod in zahteva, da latinščino zamenjajo z madžarščino, je nemadžarsko plemstvo postavila pred veliko in pomembno odločitev: ali naj vztrajajo pri svojem narodnem poreklu in podprejo narodna gibanja pripadnikov svojega naroda ali pa naj se pomadžarijo in ohranijo privilegije, ki jim jih zagotavlja madžarizacija. Večina slovaškega srednjega plemstva se je odločila za sprejetje madžarščine in ohranitev privilegijev, s tem pa so močno oslabili slovaška prizadevanja za narodno in kulturno emancipacijo v Ogrski in širše v habsburški monarhiji in Slovakom napravili nepopravljivo škodo.

Kollárjeva razprava *O literarni vzajemnosti* je sinteza njegovega ustvarjanja. Vseslovanske ideje so postale podlaga njegovega pesniškega in publicističnega dela. Zamisel o potrebi tesnejšega kulturnega sodelovanja med Slovani je prinesel iz Jene, kjer je v letih 1817–1819 študiral. Tam je prišel v stik z nemško napredno mladino, ki si je prizadevala za združitev vseh nemških dežel v močno nemško državo, kar je še utrdilo njegovo zavest o pripadnosti veliki družini slovanskih narodov. V razpravi je Kollár utemeljil kulturno koncepcijo slovanske vzajemnosti, pri čemer je izhajal iz Herderjeve predpostavke o postopnem razvoju ljudstva, v katerem lahko po dialektičnem razvoju po obdobju grško-rimske nadvlade in po njeni zamenjavi z germansko-romanskim obdobjem pridejo v ospredje slovanski narodi. Slovanstvo je Kollár pojmoval kot zvezo štirih plemen. Zahteval je kulturni razvoj vseh slovanskih narodov z izmenjavo književnosti, napisane v štirih slovanskih narečjih: ruščini, čehoslovaščini, poljščini in ilirščini, z ustanavljanjem slovanskih knjižnic in slavističnih kateder itn.

Kollár se je zavedal nasprotovanj, ki jih bo pri Madžarih in Nemcih povzročila njegova razprava, zato je že v tretjem poglavju literarno vzajemnost utemeljil:

to predelal in razširil ter jo izdal v nemščini pod naslovom *Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und mundarten der slawischen Nation*.

² Anton Bernolák (1762–1813) je v delih *Disseratio philologico-critica de literis Slavorum* (Filološko-kritična razprava o slovaškem glasoslovju), *Grammatica slavica* (Slovaška slovница, 1790), *Etymologia vocum slavicarum* (Izpeljava slovaških besed, 1791) in *Slovár Slovenský Česko-Laťansko-Ñemecko-Uherský* (1825–1827) uzakonil prvi slovaški jezik, ki so ga uporabljali samo katoličani.

³ Jezikovne zakone je ogrski snem sprejel na zasedanju v Bratislavi I. 1790/91.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

»Literarna vzajemnost lahko obstaja tudi tam, kjer živi narod pod več žezli, kjer je razdeljen na več držav, kraljestev, kneževin, gospostev ali republik. Vzajemnost je možna tudi tam, kjer en narod sestavlja več ver, cerkva in veroizpovedi; kjer najdemo različne pisave, črkopise, meje, dežele, navade in običaje. Vzajemnost ne ogroža gospostev in aristokracije, saj pušča na miru meje in dežele, odvisnost podanikov od tega ali onega monarha in druge podobne politične okoliščine, zadovoljna je s trenutnim obstojem stvari, podreja se kakršnim koli vladnim oblikam, kakršnim koli oblikam javnega življenja, ne vtika se v pravila in zakone tujih dežel – skratka živi z vsakim vladarjem v miru in z vsakim sosedom v prijateljstvu. Je kot tiha, nedolžna ovčica, ki se kljub temu, da pripada večji čredi, pase na svojem travniku.« (Prevedel Šink 2001: 90.)

»*Sebičnost in egoizem ne le da iznakazita in zaslepita preproste ljudi, ampak lahko uničita tudi cele rodove, narečja in narode.*« (Prevedel Šink 2001: 101.) Kollár se je zavedal odklonilnega odnosa do razprave, zato je v poglavju Nevzajemnost, narodna sebičnost in literarna razdvojenost opozoril na negativne posledice:

»Zamolčimo zgodovinska sovraštva med Vilcami in Obodriti; spore Črežpenanov in Ratarov; boje Čehov s Poljaki, saj nam v naši dobi ne manjka podobnih primerov prelaganja z enega rodu na drugega ali vsaj zanemarjanja in izogibanja drugih sestrskih narečij. Berimo neznana, vendar vredna in kvalitetna dela slovanskih pisateljev prejšnjih obdobij: Veleslavina, Komenskega, Lomonosova, Gundulića, Kochanovskega, Krašickega, Obradovića in drugih. Če je v teh delih vse hladno, enostransko, brez slovanske vzajemnosti; če se niso niti enkrat zmenili za svoje slovanske brate – tako dela nas morajo bolj odbijati, kakor privlačiti! Bili so časi, ko so bili Slovani vzajemno bratje in sinovi enega naroda. Srb ni nikoli naslavljal Čeha in Slovaka z lastnim imenom, ampak prvega s prevzetim imenom iz nemščine Pemak (B(hme), drugega pa z madžarskim Tot; Hrvat je uvrščal Poljaka bližje Hotentotom kakor sebi; Čeh je Ruse in Moskovčane prisojal k tatarskemu plemenu. Zdi se, da imajo še danes nekateri Čehi preveč samozaljubljenosti in zagledanosti v svoje narečje in razglašajo vsakršno vzajemnost za heretično. Celo od Slovakov zahtevajo, da bi se izničili in se brezpogojno bohemizirali. To počno le tisti, ki ljubijo sebe bolj kot narod; tisti, ki se boje, da bi se poslovanila njihova sposobnost germanskega govorjenja in pisanja, in tisti, ki nočejo tvegati svoje pisateljske nesmrtnosti. Matere ni treba puščati zaradi nevrednih otrok, temveč se še bolj primaknimo k njenemu srcu.« (Prevedel Šink 2001: 102.)

Kollárjeva opozorila so bila upravičena. Razpravo so slovanski izobraženci sprejeli z različnimi občutki. Pri Slovencih je Prešeren razpravo zavrnil in Kollárju posvetil epigram Četvero bahačev, štajerski in koroški Slovenci, ki jim je delo poslal Stanko Vraz, so jo sprejeli, saj so v njej videli rešilno bilko, ki se je bodo v naporih proti germanizaciji lahko oprijeli. Večina kritikov je piscu oponašala njegov model štirih slovanskih jezikov, prezrla pa je tudi njegove druge predloge: prevajanje literarnih del, izmenjava periodičnega tiska, ustanavljanje kateder za slavistiko, ustanavljanje knjižnic, znanstvena srečanja, učenje slovanskih jezikov idr. Kollárjevemu delu je po marčni revoluciji namenil veliko pozornosti periodični tisk in posamezniisci.

Prava tribuna slovanske vzajemnosti je postala celovška *Slovenska bčela* (1850–1853), ki je objavljala tudi vznesene prispevke o enotnem slovenskem jeziku, odkrivala prednosti slovanske vzajemnosti in spodbujala slovenske pisatelje, naj črpajo motive iz bogate slovanske in slovenske

zgodovine. Njen ustanovitelj in urednik *Anton Janežič* je takole predstavil vsebinski program almanaha:

»Slovenski duh in ljubezen do mile materinščine zbujati in oplemeniti in predrage slovenske brate z domaćim slovstvom in tudi s slovstvom drugih slovanskih bratov seznaniti. Zatorej bo naša Bčela najpoprej domače gorice in dobrave obletela in med čiste slovenščine nabirala in se potem pasla po prostranih poljanah slovanskega slovstva od sinje Jadre do ledenega Balta.« (Pogačnik 1969: 52–53.)

Radoslav Razlag je v *Slovenski bčeli* objavil svoje poglede na razvoj in uveljavljanje slovanske vzajemnosti pri Slovencih v članku *Vzajemnost*.⁴ Razлага v članku predstavlja vzajemnost kot »[...] zarč močno kormilo, katero samo nas zamore v svobodno zavetje pripeljati, vzajemnost je božanstvena misel, katera je že dolga stoletja v serdcu naših rodov klila, pa šele v sedanje běli den zagledala.«⁵ Razlag je prepričan, da će bodo Slovani naslonili svoj duhovni razvoj na krščanske vrednote, bodo lahko ustvarili kulturno protiutež zahodnoevropski kulturi, ker »zapadno modrovanje se po pravici sme metež imenovati, kateri je tamošnje narode zasul, tako da se sami ne morejo izkopati.«⁶ Slovani lahko po njegovem prepričanju dosežejo uspeh z vzajemnostjo samo tako, da se odločijo za vseslovanski jezik in s postopnim in strpnim odstranjevanjem nasprotij med »latinsko in pravoslavno cerkveno zavezom«,⁷ pri čemer se morajo izogibati »vseh strastnih napadov.«⁸ Razlagova zamisel o vseslovanskem jeziku je bila neproduktivna, saj so jo medtem že opustili v vseh slovanskih kulturnih središčih in se odločili za samostojen razvoj posameznih slovanskih jezikov. V tem obdobju je Kollárjeva ideja o literarni vzajemnosti prečiščena prešla v drugo fazo, ki je predvidevala tesnejše sodelovanje med slovanskimi narodi na kulturnem področju, učenje slovanskih jezikov, izmenjavo knjig, obveščanje v periodičnem tisku o kulturnem dogajanju pri posameznih slovanskih narodih itn.

Slovenska bčela je I. 1851 objavila krajsi članek z naslovom Kollár, v katerem je pisec visoko ocenil pomen vzajemnosti. »Najvažnejša misel, ktera sama le zamore Slovane vših narěčij v duhu zjediniti, in jih močneje storiti, je vzajemnost slovanska. Ona je jedini pot, po kterem se slovanski narod veseljejše prihodnosti nadjeti zamore.«⁹ Anonimni pisec je v članku predstavil pomen Kollárjevega dela tudi za Slovence in poudaril: »Kollár je bil pervi, ki je ovo prevažno misel v svojej knjigi: Wechselseitigkeit der Slaven razložil. Zatorej mislim, da bode vsakemu pravemu Slovencu všeč, kaj od tega za celi naš narod preimenitnega pisatelja zvědeti.«¹⁰ Po kratkem življjenjepisu in opisu Kollárjevega študija v Kremnici, Banskej Bystrici in Požunu, »od tod se je v Jeno na vseučilište podal. Že tedaj se je v njegovem sercu ljubězen do svojega naroda in do materinega jezika v kreninila«,¹¹ je pisec posvetil več pozornosti okoliščinam, ki so botrovale pesnikovi slovanski usmeritvi: srečanje z Mino (Frideriko Schmid, s katero se je poročil) in iskanje sledi po ponemčenih Slovanih

⁴ *Slovenska bčela*, II. 1851, 142–143, 171–172.

⁵ Prav tam, 142.

⁶ Prav tam, 172.

⁷ Prav tam, 172.

⁸ Prav tam, 172.

⁹ Prav tam, II. 1851, 25.

¹⁰ Prav tam, 25.

¹¹ Prav tam, 25.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

na Saškem. Bralec je lahko iz članka spoznal težke razmere, s katerimi se je Kollár spopadal po nastopu službe v slovaško-nemški evangeličanski občini v Pešti, kjer je mladi pastor moral s skrajnimi naporji braniti pravice svojih vernikov do bogoslužja v domačem jeziku: »Kollár je pravi mučenik svojega naroda postal, dokler ni cesar František prepri takoj razsodil, da imajo Němci i Slovenci (Slovaki – op. pisca) enake pravice do cerkve i šole.«¹²

Kollárjeva dela, še posebej *Hči Slave in O literarni vzajemnosti*, so našla svoje mesto tudi pri slovenskih izobražencih in vplivala na takratno slovensko prerodno gibanje:

»[...] pač močno afirmativno, a ne opazno preorientacijsko. Glavna njegova smernica, ki jo je priporočal Slovencem, je imela navdušene pristaše le med nekritičnimi slovenskimi prerodnimi delavci, dočim jo je Prešeren, predstavnik na realnih tleh stoječih slovenskih literarnih aktivistov, zavrnil z ostrino, ki je v rezkem nasprotju z dejstvom, da je bil za več drugih Kollárjevih gesel tudi on sprejemljiv.« (Kidrič 1938: 126.)

France Kidrič (1880–1950) je kot zagovornik sožitja z južnoslovanskimi narodi zanikal večji Kollárjev vpliv na slovensko literarno življenje. Kollárju je očital nedoslednost in nepoznavanje slovenske literarne zgodovine in jezikovnih razmer. Problematiki Kollárjevega vpliva na slovensko kulturno in politično življenje je posvetil dve temeljni razpravi Prešeren in slovanstvo in Osnove za Kollárjev vpliv pri Slovencih do 1852.

Prizanesljivejši pri vrednotenju Kollárjevega vpliva pri Slovencih je bil Kidričev učitelj Matija Murko (1861–1951), profesor slavistike na Dunaju, v Leipzigu in Pragi: »Kollárjeva ideja slovanske vzajemnosti, srečno izbran obrazec za razmere, nazore in čustva iz dobe slovanske romantične, se je torej ne samo trajno obdržal na literarnem področju, ampak je bil tudi uspešno prenesen na mnoga druga področja.« (Murko 1962: 13–23.) Matija Murko je pri svojih raziskavah postavljal nastanek ideje o slovanski vzajemnosti v širši kontekst. V razpravi Slovanska ideja pred Kollárom je pokazal na pojave, ki dokazujojo, da so se slovenski izobraženci že pred 18. stol. zavedali svojega slovanskega porekla in poudarjali potrebo po raziskovanju in učenju slovanskih jezikov (Murko 1938: 79–93).

Murko se je zavedal Kollárjevega pomena za duhovni razvoj slovanskih narodov v habsburški monarhiji. Literarna vzajemnost je bila »tako dobra in je ostala delotvorna, da nje kritično proučevanje, ki ga tudi jaz nisem nikdar zanemarjal, ne zmanjšuje, marveč povečuje njeni vrednosti« (Murko 1938: 76–77).

V zborniku *Ján Kollár (1793–1852)*¹³ je Murko objavil razpravo Kollárjeva pisma Kopitarju in Miklošiču. V samozaložbi je v Ljubljani v letih 1894 in 1897 izdal dvodelno monografijo *Ján Kollár*, v njej je strnil svoje dotedanje izsledke znanstvenih raziskav o delu in življenju Jána Kollárja in pokazal tiste silnice, ki so vplivale na Kollárjevo literarno fiziognomijo, pri čemer je poudaril, da je videnje prihodnosti Slovanov skozi Kollárjevo literarno delo pomagalo soustvarjati tista kulturna in politična izhodišča, ki bi Slovanom v habsburški monarhiji omogočila enakopraven položaj v odnosu do Nemcev in Madžarov.

¹² Prav tam, 25.

¹³ *Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce »Slavy Dcery«*. Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek Tatran vo Viedni. Viedeň 1893.

Kollárjevi ideji slovanske vzajemnosti je Murko posvetil podrobno razpravo Kollárova vzajemnost slovanská, ki jo je objavil v dunajskem zborniku I. 1893. Murko se je poglobil v problematiko ideje slovanske vzajemnosti, iskal tuje vplive za njen nastanek in razpravo primerjal s trenutnimi razmerami pri slovanskih narodih.

Pri slavnostni otvoritvi razstave ruskih slikarjev v Pragi I. 1935 je Murko v slavnostnem govoru *Slovanska vzajemnost in umetnost* razgrnil svoje nazore o tem, kakšne praktične postulate je imela Kollárjeva razprava o vzajemnosti. V ČSR sta se uresničila dva Kollárjeva načrta: ustanovitev znanstvene revije *Slávia* in realizacija prvega slavističnega kongresa v Pragi I. 1929.

Pomembno je, da je Murko pri znanstvenih raziskavah Kollárjevega dela izhajal iz pozitivnih idej, ki naj bi pomagale združiti Slovane na kulturnem področju, razširiti in poglobiti znanje o kulturnem dogajanju pri posameznih narodih in spodbuditi njihov hitrejši duhovni razvoj.

Kaj pa ideja o slovanski vzajemnosti danes? Od njenega nastanka v tridesetih letih 19. stol. je bila pod nenehnim pritiskom in kritiko, ki so jo po avstrijskem in madžarskem periodičnem tisku širili pristaši unitarnih držav in nasprotniki narodne emancipacije habsburških slovanskih narodov. Da bi bili še prepričljivejši, so madžarski pisci strasili pred rusko knuto in ljudem dopovedovali, da so slovanski jeziki diktature ter nasilja in če se bodo uresničile politične zahteve slovanskih narodov, bo monarhijo zajel kaos, posloviti se bo treba od liberalizma, protestantizma in demokracije. Najpomembnejši ideolog Karl Marx je bil prepričan, da Slovani niso sposobni za višjo obliko družbene zavesti in za industrijsko modernizacijo svojih držav. Predlagal je celo, da bi nekatere slovanske narode preprosto izbrisali z zemeljske površine. V štiridesetih letih 20. stol., ko se je Evropa znašla v vrtincu druge svetovne vojne, so nacistični ideologi to Marxovo tezo v praksi tudi izvajali.

Kljud ostrom nasprotovanjem je po prvi svetovni vojni našla ideja slovanske vzajemnosti svoj domicil med izobraženci, ki so s prevodi literarnih del, znanstvenimi raziskavami, ustanavljanjem kateder za slavistiko, štipendijsko politiko idr. oživili brez visokoletečih besed slovansko idejo. V obdobju med obema vojnoma je bilo zelo pomembno sodelovanje med univerzami v Bratislavu, Pragi, Krakovu in Zagrebu. Študenti so po vrnitvi s študijskega bivanja prinesli s sabo znanje jezika in književnosti, med študenti so se spletle trdne vezi, ki so omogočale posredovanje in širjenje vedenja o posameznih slovanskih kulturah v domačem kulturnem okolju. Obetavne kulturne odnose med srednjeevropskimi slovanskimi narodi je pretrgala druga svetovna vojna in povojni eksodus večine slovansko usmerjenih kulturnikov v tujino. Omenimo vsaj najpomembnejše slovaške prevajalce, ki so svojemu kulturnemu okolju predstavili najpomembnejša literarna dela slovenskih književnikov: Koloman K. Geraldini, Mikuláš Čollák, Jozef Ambruš, Ján Irmler, Anton Kmet, Jozef Kosorín, Ján Stanislav, Melicher Václav idr.

Od povojnega obdobja so slovanski izobraženci pričakovali razmah kulturnega sodelovanja pod zaščito Sovjetske zveze, ki naj bi postala garant za nemoten duhovni razvoj. Ideja slovanske vzajemnosti je bila po letu 1948, ko so se v srednjeevropskih slovanskih državah zgodili komunistični prevrati, talka boljševistične ideologije. Po informbiroju leta 1949 pa so bili pretrgani tradicionalno dobrí odnosi med srednjeevropskimi slovanskimi državami in Slovenijo. Nastalo je desetletno obdobje popolne odsotnosti kulturnih odnosov med Jugoslavijo, Češkoslovaško, Poljsko, Bolgarijo in Sovjetsko zvezo. Temelji, ki so jih gradili od 19. do prve polovice 20. stol., so romali

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

na kulturno smetišče socialistične kulture, posrednikom slovenske kulture, ki se niso odločili za emigracijo, pa je bilo prepovedano vsakršno kulturno udejstvovanje. V kratkem obdobju liberalizacije v šestdesetih letih prejšnjega stoletja ni bilo več mogoče zapolniti nastale vrzeli v naših kulturnih odnosih. V tem obdobju so se srednjeevropski narodi tudi kulturno oddaljevali, Slovenci smo iskali kulturne pobude v Zahodni Evropi in obeh Amerikah, medtem ko so se morali Čehi, Poljaki in Slovaki vdati in molče sprejeti model socialistične kulture in iskatи ustvarjalne in kulturne pobude v sovjetski kulturi. Primanjkovalo je prevajalcev, na bratislavski univerzi je bil ukinjen lektorat slovenskega jezika, spremenjena je bila vsebina slavističnega študija, slovenska književnost pa se je morala umakniti agresivnejšemu prodoru hrvaške, srbske in makedonske književnosti. Ponovno kulturno zblževanje s srednjeevropskimi narodi so preprečili vdor armad Varšavskega pakta leta 1968 v ČSSR, obdobje normalizacije političnih razmer (1970–1990) in nestabilne politične razmere na Poljskem.

Neugodne razmere za razvoj kulturnih odnosov so trajale vse do leta 1990, ko smo se znašli pred novimi političnimi, gospodarskimi, demokratičnimi in kulturnimi izzivi. Že v drugi polovici osemdesetih let prejšnjega stoletja je bilo ustanovljeno Mednarodno srečanje srednjeevropskih pisateljev *Vilenica*, ki je po sramežljivih začetkih postopoma vabilo na vsakoletna srečanja češke, poljske in slovaške književnike ter postal nobudnica demokratičnih sprememb. Škode v medsebojnih kulturnih odnosih, ki so jo povzročile povojne politične in ideološke razmere, ni bilo mogoče niti v spremenjenih okoliščinah popraviti takoj, saj so ideološko cenzuro zamenjali tržni zakoni.

Leta 2001 je med obiskom ruskega predsednika Vladimirja Putina v Sloveniji nastala pobuda za oživitev kulturnega sodelovanja med slovanskimi narodi. Na osnovi dogovora med predsednikoma Putinom in Drnovškom je bil leta 2004 ustanovljen *Forum slovanskih kultur* (FSK) s sedežem v Sloveniji. Nova mednarodna organizacija je predstavila zelo širok program od posredovanja kulturnih dosežkov tako znotraj slovanskih držav kot v neslovanske države. Že sami začetki FSK so naleteli na nasprotovanja v srednjeevropskih slovanskih državah. Čehi so se odločno izrekli proti svojemu članstvu v FSK-ju, enako Slovaki in Poljaki. Razlog za njihovo odločitev je bil preprost: dovolj dolgo smo bili pod rusko nadvlado. Brez pomislekov so se včlanili Srbi, Makedonci, Bolgari, Črnogorci, Rusi, Ukrajinci in Belorusi. Hrvati so imeli veliko pripomb, v Bosni in Hercegovini pa se niso mogli dogovoriti, katera entiteta naj zastopa BiH v upravi in programskem svetu FSK-ja. Pri nastajanju FSK-ja so se pokazala stara nasprotja med slovanskimi narodi, na katera je opozarjal že Ján Kollár.

Po nesoglasijih in različnih pogledih na poslanstvo in delovanje FSK-ja so postali člani Slovaki, Poljaki in Čehi pa so se odločili za položaj opazovalcev, ki sodelujejo pri različnih programskih projektih FSK-ja. V zadnjih letih sta zaživelia dva pomembna projekta: zbirka 100 romanov in Festival slovenskega filma. Zamisel, da bi težišče delovanja FSK-ja prenesli na področje znanosti in na štipendiranje dodiplomskeh in poddiplomskeh študentov, pri članicah še ni našla dovolj velike podpore.

Odprto ostaja staro vprašanje: ali ima kulturno in znanstveno sodelovanje med slovanskimi narodi pomen? Pesimisti bodo rekli: Ne! Optimisti pa bodo rekli: Da! Kako se bo to sodelovanje razvijalo, je in bo odvisno od številnih dejavnikov, ki krojijo usodo kulturi in znanosti. Pri tem mislim predvsem na vlade posameznih slovanskih držav, kulturne in znanstvene ustanove ter na univerze.

Literatura

- KIDRIČ, France, 1938: Osnove za Kollárjev vpliv pri Slovencih do 1852. *Slovanská vzájemnost 1836–1936*. Praga: ČSAV. 128–139.
- MURKO, Matija, 1938: Slovanská myšlenka před Kollárem. Horák, Jiří (ur.): *Slovanská vzájemnost 1836–1936*. Praga: ČSAV. 76–93.
- MURKO, Matija, 1962: *Sto let Kollárjeve »slovanske vzajemnosti«*. Ljubljana: Slovenska matica. 13–23.
- POGAČNIK, Jože, 1969: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Maribor: Založba Obzorja.
- ROZMAN, Andrej, 1999: *Náčrt dejín slovinsko-slovenských kultúrnych vzťahov od začiatku 19. storočia do roku 1918*. Doktorska disertacia. Bratislava.
- ROZMAN, Andrej, 2001: Ján Kollár a Slovinci. *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Bratislava: Univerzita Komenského. 43–53.
- ŠINK, Jure, 2001: *Ideja o slovanski literarni vzajemnosti in njen vpliv na kulturno zbliževanje Slovencev in Slovakov*. Diplomsko delo. Ljubljana.

Vladimir Osolnik

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 821.163.09–131"18"

Slovanstvo v junaških pesnitvah južnih Slovanov (19. stoletje)

Prispevek obravnava zgodovino Slovanov, omembe njihovega imena/imen v zgodovinskih virih in pomen slovanstva v literaturi, predvsem v času individualne evropske in nacionalne južnoslovanske romantike v prvi polovici 19. stol., na dveh primerih reprezentativnih junaških pesnitev: Krsta pri Savici velikega slovenskega pesnika dr. Franceta Prešerna in Gorskega vanca črnogorskega, srbskega in južnoslovanskega vladarja, vladika in pesnika Petra II. Petrovića Njegoša, ki sta pomenili temeljni dejanji pri umetniškem, literarnem opisovanju zgodovine naroda in pri razvoju slovanske zavesti njunih slovenskih in črnogorskih bralcev.

The paper deals with the history of the Slavs, mention of their names in historical sources and the meaning of Slavhood in literature, particularly at the time of individual European and national South Slav Romanticism in the first half of the 19th century. It takes as its examples two representative heroic poems: *Krst pri Savici* (The Baptism by the Savica) by the great Slovene poet France Prešeren and *Gorski venec* (The Mountain Wreath) by the Montenegrin, Serbian and Yugoslav prince-poet Petar II Petrović Njegoš, which are of fundamental importance to the artistic-literary description of national history and the development of Slavic awareness among their Slovene and Montenegrin readers.

1 Uvod

Slovani so starodavno indoevropsko ljudstvo, kot Germani ali Romani; hkrati s temi plemeni so se v davnini naselili v Evropi. Pri grškem zgodovinarju Herodotu so prvič omenjeni kot Neuri in Budini, pri Ptolomeju kot Stauanoi, pri rimskih zgodovinarjih Pliniju Starejšemu, Tacitu in Prokopiju so omenjeni kot Vendi, Venedi, Veneti in Sorabi, Sorbi; sami zase uporabljajo imena Slovani, Slovini, Slovenci, Slaveni, različni tuji zgodovinarji pa jih imenujejo tudi Slavi, Sclavi, Sciavi, Anti in Saklabi, Vindi, Vende, Windische, Raci in Toti.

Na današnji oz. nekdanji poselitveni prostor na grškem polotoku Haemosu (med Sočo, Donavo, Črnim, Belim (Marmornim) in Ilirskim morjem), ki ga je grški bog Zevs poimenoval Krvavo gorovje, Turki pa prevedli v Bal-kan (1463), so južni Slovani prišli najkasneje med 4. in 6. stol.: njihovo najzahodnejšo lego med visokimi Alpami in Ilirskim morjem predstavljajo prav slovenska stara in današnja jezikovna področja, o katerih nam poročata učeni langobardski pisatelj Pavel Diakon v 8. in menih Nestor iz Novgoroda v 9. stol. v znanem *Letopisu vremenih let.* »Gorutanci«, to je Karantanci, so »Slovani« in njih naselbine segajo daleč v visoke Alpe in v nižino vse do Benetk ter predstavljajo najzahodnejše slovansko pleme.

Ime Slovani oz. skupni etnonim slovanskih plemen in narodov se pogosto povezuje s *slavo*, na primer pri slovenskem velikem pesniku Francetu Prešernu, ter s *slovesnostjo* in *slovom* pri srbskem razsvetljencu Dositiju, to je z besedo, s slovanskim petjem. Tako se prvotna vednost o Slovanih v stari dobi kaže v znanem grškem poimenovanju »blagoglasnega slovenskega jezika« ter nato v času nastajanja evropske romantike s Herderjevimi, Grimmovimi in Schleglovimi zapisi o Slovanih in njihovem bogatem ljudskem izročilu v ustni tradiciji.

Kot sleherna izvirna in samostojna nacionalna književnost v okvirih svetovnih umetniških tokov ima slovenska književnost (in druge južnoslovanske književnosti: srbska, hrvaška, bosanska, črno-gorska, makedonska, bolgarska) trdne temelje v lastni ustni tradiciji, lastnem pismenstvu, srednjeveški in renesančni duhovni in posvetni tradiciji ter v obdobju romantike. Obdobje nacionalne romantike je v 19. stol. obnovilo in ustvarilo nove visoke umetniške dosežke zlasti na polju poezije, ki predstavlja najvišji dosežek človeškega duha in besedne umetnosti.

Pisana in tiskana beseda je med evropskimi ljudstvi in narodi postala glavno sredstvo, medij, ki prinaša informacije in visoke dosežke človeškega uma skozi čas in prostor: tiskana beseda, časopisi in knjige, zlasti knjiga v ljudskem jeziku, je postala mogočno orodje človeškega duha, dostopna velikemu številu bralcev v kratkem času. Med Slovenci je to novo tiskano sredstvo leta 1551 uporabil Primož Trubar, oče prve ohranjene slovenske knjige, nato Janez Vajkard Valvasor s *Slavo vojvodine Kranjske* (1689), Janez Žiga Valentin Popovič leta 1750 s knjigo o Slovanih in slovenščini, Mihael Sever (1777), A. T. Linhart s poimenovanjem slovanskih prebivalcev za Slovence (1788) in Jernej Kopitar (1809) s svojo nemško slovnico »slovenskega jezika, ki ga govorijo Slovani (v nekaterih pokrajinah rimskega cesarstva nemške narodnosti) na Koroškem, Štajerskem, Kranjskem, Goriškem in v Istri.«

V omenjenih delih, ki so odmevala v kulturni javnosti, so motivi tesno povezani s slovanstvom in Slovani: pravzaprav je v tem etničnem zornem kotu ujet njihov izvir in smisel. Pomlad narodov, kot so v evropskih literarnih in znanstvenih krogih poimenovali 19. stol., je v marčni revolucij (1848) uveljavila meščanske ideale in možnost za uveljavitev slovenskega jezika, materinščine, identitete in pesniških talentov. Omogočila je oblikovanje lastnega literarnega ustvarjalnega kroga, kroga bralcev, nastanek kulturne in narodne slovanske zavesti.

2 Pomlad narodov 1848

Ob zatonu 18. stol., ki je v zgodovini Evrope spodbudilo nujno demokratizacijo družbe in kulture, se je v valu osvobojenih človeških usod, čustev, misli in sanj začelo obdobje romantike, novo literarno obdobje, ki je zavrnilo racionalno razsvetljensko dobo in vzpostavilo vladavino čustev in poezije: za književnosti v tedanjih južnoslovanskih pokrajinah v okvirih tujerodnih držav, turškega in avstrijskega imperija, pa je pomenilo tudi odločen korak k uveljavitvi nacionalnih jezikov in literatur.

Vodilna in rušilna beseda romantike je bila *sloboda*, ki je zajela idealno osebno in skupno slobodo, slobodo misli in verovanja, slobodo vesti in ljubezni, slobodo ustvarjanja in izbire jezika, oblike in sloga; v ta viharniški literarni krog v prvi polovici 19. stol. je neizbrisno vključila južne Slovane, ki so s svojo silovito, prebijeno elementarno vitalnostjo ponovno stopili na svetovno prizorišče.

V književnosti so evropski romantični pesniki uresničili pomemben preobrat: kot umetniški odgovor na večstoletno prevlado *racia*, ki je za svoje izražanje potreboval tekst v prozi, so s poetološko sintezo književnega izražanja ter z naslonitvijo na antično retoriko uveljavili lirično percepcijo sveta in kozmosa, ki se je umetniško izražala predvsem v poeziji in verzih. Med dela izpod peresa znanih evropskih avtorjev, npr. Byrona, Žukovskega, Hofmana, Shellyja, Puškina, Keatsa, Lamartina, Alfreda de Vignyja, Hugoa, Heinea, Leopardija, Mickiewicza, Herderlina, Edgarja Allana Poa,

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Slovackega, Lermontova, Mache in Ševčenka, so se uvrstile južnoslovanske junaške pesnitve¹ Sima Milutinovića Sarajlije, Franceta Prešerna, Ivana Mažuranića, Petra II. Petrovića Njegoša, Hrista Boteva ter Grigora Prličeva, ki jih njihovi narodi danes štejejo za svoje reprezentativne nacionalne epe.

Omenjena dela v svojih slovanskih okoljih niso bila osamljena: iz množice literarnih prispevkov, ki so med južnimi Slovani nastali v tem obdobju, velja – ob že naštetih in ob popularnih izdajah junaških ljudskih pesmi Vuka Stefanovića Karadžića, Stanka Vraza/Jakoba Frasa, Andrije Kačića Miošića, Sima Milutinovića Sarajlije, Anastasiusa Gruna, Joksimira Novića Otočanina, Grga Martića, Ivana Kukuljevića Sakcinskega, Nicola Tomassea – tu omeniti danes manj znane pesnitve o usodnih dogodkih in slavnih osebnostih Gavrila Kovačevića, Vikentija Rakića, Jovana Hadžića, Jovana Subotića, Bogoboja Atanackovića, Jovana Ristića, Djordja Markovića Kodera, Jovana Ilića, Svetozarja Miletića, Ognjoslava Utješenovića Ostrožinskega, Milana Kujundžića Aberdara, Pavla Popovića Šapčanina, Franja Markovića, Matija Bana, Djordja Maletića, Nikanora Grujića, Laza Kostića, Vladislava Kaćanskega, Stojana Novakovića idr., nastale v obdobju zgodnje, patriarhalne ali nacionalne romantike.

3 Pesnitev *Krst pri Savici/Kerst per Savizi* Franceta Prešerna

Slovenski pesnik France Prešeren je ostal zvest obujanju daljne preteklosti in zgodovine svojega ljudstva ter ju je v *Krstu pri Savici* povezal s svojimi življenjskimi izkušnjami. Pri tem izrisuje krog, v katerem se spontano ukvarja z neprekinjenimi, prvinskimi in dominantnimi povezavami slehernega posameznika z njegovo etnično skupnostjo, z etično nadrejenim kolektivom, ki se kaže v plemensko-nacionalnem, kulturnem, jezikovnem in religiozno-ideološkem obzorju.

Prešeren se je dolgo pripravljjal za svoje epsko in lirsko, objektivno in subjektivno, tridelno junaško pesnitev (*Krst pri Savici/Kerst per Savizi*. Povest v versih. Sloshil Dr. Presherin. V Ljubljani, natisnil Joshef Blasnik 1836), ki se je v minulih desetletjih uveljavila kot slovenski nacionalni ep.

Svojo »povest v verzih« je pesnik namenil spominu prijatelja Matije Čopa in slovenskemu ljudstvu. V njem razvija svoje misli o usodi slovanske slovenske etnične skupnosti, svojega naroda, njegove eksistence in prihodnosti skozi umetniški prikaz usodnega, nasilnega pokristjanjevanja alpskih in panonskih Slovanov, prednikov Slovencev (tudi Slovakov in Hrvatov) v zgodnjem srednjem veku.

V *Uvodu* je popisan junaški boj obkoljene čete s premočno krščansko Valjhunovo (Volkunovo) vojsko, ki Črtomirju in njegovim soborcem prinese usodni poraz; Črtomirjeva usoda po boju je popisana v drugem, izpovednem delu speva. Slovenska poganska vojska je v obrambi svobode, vere pradedov in starih običajev padla do zadnjega moža; edini preživelji, Črtomir, globoko podoživilja poraz in okrutni bratomorni boj, grenko skupno kolektivno usodo in v obupu goji samomorilske misli.

¹ Po vsebinah epe ali pesnitve delimo na srednjeveške in novoveške ter naprej na krščanske, junaške in dvorne pesnitve, tudi legendarne in živalske, druge pa na komične, religiozno-filosofske, meščansko idilične in zgodovinske. Med vsemi epi je najpomembnejši junaški ep, ki je celemu epskemu žanru določal ubesedovalne postopke in lastnosti: izbran jezik visokega sloga, nazorna struktura vsebine, ponavljanja, stalne stilne figure, verz (*Rečnik književnih termínov*, Beograd 1992).

V drugem delu pesnitve Prešeren z nacionalne in družbene ravni, značilne za južnoslovansko *formo menthis* in zgodnjo dobo evropske romantike, težišče pesnitve z objektivne prenese na subjektivno raven; narativni opis epskega dogodka prevesi v opisovanje čustvovanja literarnega junaka.

Črtomir, ki je orisan kot izrazit predstavnik starodavne slovanske skupnosti in označen s slovensko občo usodo, je postal individualni herojski lik, tipična romantična literarna osebnost, ki je nosilec slovanskega čustva in rodoljubja, domoljubja in svobodoljubja. Značilni so stihи pred odločilnim spopadom, ki ostajajo trajno Prešernovo sporočilo njegovim Kranjskim oziroma slovenskim rojakom:

Kdor hoče vas dočakat temne zore,
neproste dni živet nočem enake,
ne branim mu, al jutra čakat more.
(verzi 38, 39 in 40)

in

Manj strašna noč je v černe zemlje krili,
ko so pod svetlim soncam sužnji dnovi!
(verza 51 in 52).

Prešeren o skupni narodovi in posameznikovi svobodi govori takratnim Kranjcem, Korošcem, Štajercem, Istranom, Goričanom in Beneškim Slovencem v celotnem besedilu svoje dvodelne romantične pesnitve, obuja starodavne slovanske ideale in tudi spomin na zgodovinski boj, ki je v bratomornem spopadu v 9. stol. odločil usodo svobodnega slovanskega slovenskega plemena oz. ljudstva; iz opisa kolektivnega dejanja v obrambi starih verovanj in običajev, vere in časti skupnosti se pesnitev sprevrže v prikazovanje trpke osebne Črtomirjeve usode.

V nenavadnem spevu Prešeren v vsebini in obliku uresniči predromantični model junaške pesnitve o usodi slovenske plemenske skupnosti in v drugem delu ustvari romantični individualni ep oz. ube-sedi usodo junaka v spopadu s sovražno srečo; ob zastrtih prvinah izpovednosti svojim likom doda-ja izjemne značajske lastnosti, kakršne srečujemo v različnih književnostih, npr. v srbski, črnogorski, ruski, francoski, angleški, poljski oziroma v književnosti individualne evropske romantike.

4 Pesnitev *Gorski venec/Gorski vijenac* Petra II. Petrovića Njegoša

Dramatična junaška pesnitev Petra II. Petrovića Njegoša, črnogorskega pesnika, vladarja in vladika, *Gorski vijenac*, izdana na Dunaju 13. februarja 1847 kot drugi del njegove *Črnogorske trilogije* (*Luča Mikrokozma*, 1845; *Gorski vijenac*, 1847; *Lažni car Šćepan Mali*, 1851), je, kot *Krst pri Savici*, sestavljena iz posvetila in glavnega besedila; popisuje usodni dogodek iz zgodovine slovanske črnogorske etnične skupnosti. Avtor jo je zasnoval kot epsko poročilo o oboroženi vstaji krščanske manjšine proti islamski večini v njegovi gorati domovini leta 1702. Osnovno dogajanje prekinjajo epski prizori z lirskimi in tudi dramskimi prvinami.

Kompozicija dramske pesnitve okvirno sledi zahtevam antične drame: v 13 prizorih bralec skozi izbrane in klene Njegoševe slovanske deseterce spremlja predstavitev, razvoj, zaplet, kulminacijo, razplet s katarzo in simbolni epilog usodnega zmagovitega spopada.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Kot je znano iz burne južnoslovanske zgodovine, so se vladika in njegovi ponosni Črnogorci bojevali za obstoj, svobodo in čast. Njihovo maloštevilno krščansko skupnost (*Kmetijske in rokodelske novice* v pietetnem nekrologu vladiki Njegošu leta 1852 omenjajo 100.000 črnogorskih duš) je usodno ogrožala turška vera, ki je premamila nekatere Črnogorce; opisan je upor in zmaga nad islamom oziroma nad poturčenimi brati in s tem osvoboditev očetnjave; fabula temelji na zapisu vladika Petra I. Petrovića Njegoša iz leta 1812.

Izpovedni pesnikovi stihи, ki so vpleteni v epsko naracijo, med dramske monologe in številne dialoške diskurze ter v izdelane zaokrožene dramske prizore, dajejo tej epski pesnitvi univerzalno vrednost, ki ob opisih črnogorske stvarnosti in zgodovine prinaša nepozabne filozofske misli in spoznanja o človeški usodi, enakovredne znamenitosti Hamletovim ali Onjeginovim mislim o smislu boja z zlom in o človeški usodi.

Pesnik Njegoš v besedilo sicer vnaša filozofske, religiozne in zgodovinske reminiscence, opise življenja preprostega slovanskega gorskega ljudstva in globoke misli obeh duhovnih očetov, vendar celotna pesnitev izzveneva v značilnem južnoslovanskem bojevitem svobodoljubju in domoljubju kot apoteoza črnogorske skupnosti, standardnega plemenskega kolektiva, ki v vseh delih pesnitve nastopa kot dominantna sila in pesnikov osebni ter skupni črnogorski ideal: prav plemenska krvna skupnost je nosilec odločitev in uresničevalec junaškega dejanja; podrobnejše izrisani portreti posameznega junaka (npr. Vuka Mandušića) samo poudarjajo njegovo oz. njihovo vrhovno funkcijo, tj. izvrševanje volje in interesov etnične, plemenske in pozneje nacionalne skupnosti.

Sintesa epskega in lirskega ter tradicije in romantičnih tendenc je Njegošev spev uvrstila med junaške, *heroične poeme*. Z Njegoševimi didaskalijami, zapisanimi v besedilu rokopisa, je podoba tega romantičnega speva postala dejansko še bolj zapletena in osebna: ob ljudskem verzu (slovanski ali narodni, tudi srbski ali Njegošev desetec) in ob zvestobi junaški etiki črnogorske patriarhalne plemenske družbe je pesnik s subjektivnimi liričnimi epizodami in nakazano, a opazno zunanjou dramsko obliko zapisal besedilo, ki ga ne najdemo ne v antični ne v sodobni literaturi.

Ob bojevitem nazoru, poglobljenih filozofskih razmišljanjih o človeški usodi in idealu svobode, o krvni skupnosti in smislu bivanja človeka na Zemlji je kot konstanta ali rdeča nit v *Gorskem vijencu* opazno Njegošovo prepričanje, da je prav poezija visoka humanistična vrednota in božanski dar ter da je poslanstvo poeta zvesta priповed o svobodi, boju in junaštvu njegovega ljudstva.

S temi pojmovanji se Njegoš znova približuje Prešernovemu kultu poezije ter hkrati razkriva vlogo antične heroične etike v življenju Črnogorcev; morda je prav v teh stihih razkril vodilno misel svojega življenja, ki jo kot najvišje moralno načelo črnogorske skupnosti lapidarno povzema njegova pogosto citirana sentanca, ETICA HEROICA MONTENEGRINA, ki jo v mednarodnem prostoru potrjujeta deli Gerharda Gesemann, *Heroische Lebensform*, Berlin 1934, in *Der montenegrinische Mensch*, Praga 1943.

Z dejanskim odmikom od tradicionalnega južnoslovanskega epskega izročila in z oblikovanjem individualne ter estetske romantične poezije, ki je enakovredna Schellyjevi, Puškinovi, Novallisovi ali Lamartinovi, je Njegoš zapustil bralcem nacionalno junaško pesnitev, epsko-dramsko-lirsко delo o svojem ljudstvu in o svoji usodi: svoj patriarhalni svet starodavne heroike je približal krogu evropske romantične in hkrati utemeljil črnogorsko nacionalno identiteto.

5 Primerjava pesnitev

Romantični pesnitvi sta nastali v prelomnem zgodovinskem obdobju: južnoslovanske pokrajine in njihovi prebivalci so se trgali iz fevdalnih tujerodnih oblastnih spon in dokončno znanstveno in umetniško zasnovali svoje jezike, književnosti in kulture, ki so omogočali nacionalno individualizacijo in uresničitev nacionalnih programov.

Motivno se oba pesnika, France Prešeren in Petar II. Petrović Njegoš (in tudi Grigor Prličev, Sima Milutinović Sarajlija, Matija Ban, Ivan Mažuranić itn.), čeprav izhajata iz različnih predelov južnoslovanskega sveta, ujemata: popisujeta zgodovino svojega ljudstva, dogodek in junaka svoje pesnitve oz. poeme pa sta izbrala med resničnimi zgodovinskimi dogodki ali osebnostmi.

Kot južnoslovansko posebnost poudarjata usodni boj za obstanek skupnosti in premoč sovražnih sil; neuklonljivost in svobodoljubnost slovanskih prednikov, njihova požrtvovalnost v uresničevanju ciljev lastne etnije, plemena, ljudstva in naroda ter pripravljenost na samožrtvovanje določajo plemenito vsebino epskih besedil, ki so jih njihovi bralci oz. etnične skupnosti sprejele za svoje reprezentativne nacionalne junaške pesnitve.

Individualna usoda izrisanih likov se izpolnjuje predvsem v okvirih etnične skupnosti in njenih etičnih pojmovanj ter s tem vzpostavlja opazno vez z ustnoslovstvenim izročilom in s tem inovativno poglobljeno dopolnjuje tokove evropske romantike. Hkrati sta obe kratko predstavljeni južnoslovanski romantični pesnitvi raznovrstni in nenavadni, originalni: njuna nadarjena avtorja sta z združevanjem epskih in lirskih, pri Njegošu tudi dramskih prvin ustvarila narativno monološko in dialoško besedilo kot žanrsko in stilno raznovrstno, idejno funkcionalno celoto, ki ustreza poetološkim nazorom in ciljem njunih avtorjev ter tudi pričakovalnemu obzorju zavzetih ter številnih slovanskih in drugih bralcev.

6 Sklep

Književnost je južnim Slovanom v 19. stol. po zaslugu omenjenih in drugih domoljubnih pesnitev pomenila glavno sredstvo in idejno-umetniško oporo pri njihovih osvobodilno-affirmativnih preporodnih in politično-osvoboditvenih načrtih. Z njo ustvarjajo, utrjujejo in dokazujejo ter v mednarodnem kontekstu uveljavljajo svojo identiteto oz. potrjujejo svojo umetniško tvornost in posebno, slovansko samobitnost.

Literatura

- ERAKOVIĆ, Radoslav, 2008: *Religiozni ep srpskog predromantizma*. Novi Sad: Miodrag.
- GODESHOT, Jacques, 1978: *Revolucije 1848*. Beograd: Nolit.
- HACQUET, Baltazar, 1996: *Veneti, Iliri, Slovani*. Nova Gorica: Branko.
- LATKOVIĆ, Vido, 1963: *Petar Petrović Njegoš*. Beograd: Nolit.
- MARETIĆ, Tomo, 1889: *Slaveni u davnini*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- NIKČEVIĆ, Vojislav, 1978: *Mladi Njegoš: pjesnikovi putevi ka sintezi*. Cetinje: Obod.
- PETROVIĆ NJEGOŠ, Petar, 1947: *Gorski venec*. Prevedel Alojz Gradnik, spremna beseda Mirko Rupel. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- PETROVIĆ NJEGOŠ, Petar, 1989: *Gorski vijenac*. Uredil Jovan Deretić. Beograd: Prosveta.
- PIPER, Predrag, 1998: *Uvod u slavistiku. 1*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- PLETERSKI, Andrej, 1995: Model etnogeneze Slovanov na osnovi nekaterih novejših raziskav. *Zgodovinski časopis* letnik 49/4. 537–536.
- POPOVIĆ, Miodrag, 1975: *Romantizam*. Beograd: Nolit.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

- POPOVIĆ, Pavle, 1923: *O gorskem Vijencu*. Beograd: »G. Kon«.
- PRIJATELJ, Ivan, 1952–1953: Slodnjak, Anton (ur.): *Izbrani eseji in razprave Ivana Prijatelja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- PREŠEREN, France, 1836: *Kerst per Savizi: povest v versih*. Ljubljana: Joshef Blasnik.
- PUTILOV, Boris Nikolaevič, 1085: *Junački ep Crnogoraca*. Titograd.
- VODOPIVEC, Peter, 2006: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.
- ŠURMIN, Đuro, 1898: *Povijest književnosti hrvatske i srpske*. Zagreb: Knjižare Lav. Hartmana.

Đurđa Strsoglavec

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'255.4:821.163.6–31.03 Vojnović G.=163.41/.42

Še sreča, da je slovenščina (južno)slovanski jezik

Besedilo predstavlja tri prevode slovenskega romana *Čefurji raus!* Gorana Vojnoviča, ki je napisan v govorici oziroma sociolekstu ljubljanskega naselja Fužine. Ker je za ta sociolect značilno, da gre za svojevrstno zmes različnih jezikovnih ravnin južnoslovanskih jezikov, me je zanimalo, kako je roman preveden v jezikovnih okoljih, iz katerih sociolect Fužin »črpa«: na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini ter v Srbiji.

Three translations are presented of Goran Vojnović's Slovene novel *Čefurji raus!* which is written in the local speech or sociolect of the part of Ljubljana known as Fužine. As this sociolect can be characterised as a blend of different levels of South Slavic languages, I was interested to see how the book is translated for the language environments on which the speech of Fužine draws: i.e. for Croatia, Bosnia Herzegovina and Serbia.

1 Čefurji doma

Leta 2009 je dve prestižni literarni nagradi, nagrado Prešernovega sklada in nagrado kresnik, dobil isti roman, in sicer *Čefurji raus!* (2008) Gorana Vojnoviča. Gre za zgodbo o življenju v ljubljanskem naselju Fužine, stereotipno označenem kot južnjaško oziroma čefursko zaradi velikega števila priseljencev iz južnih republik nekdanje skupne domovine, ki so se tam naselili in si ustvarili družine, vendar se niso asimilirali (predvsem v jezikovnem smislu); zgodbo podaja prvoosebni pripovedovalec Marko. Najstnik Marko je v kriznem obdobju pred odraslostjo, kar sovpade še z osebno krizo, ki nastopi po opustitvi treniranja košarke in igranja v klubu, poleg tega pa še z družinsko krizo in na koncu pripelje do podvojene krize identitete. Protagonisti romana, skoraj vsi priseljenci ali potomci priseljencev, se sučejo v dveh krogih; v prvem so Marko in njegova klapa, *kolegi*, v drugem so njihovi starši, *komšije* in sosedje. V oba kroga vstopajo še drugi, ki največkrat usodno vplivajo na potek dogodkov.

Fužine in tamkajšnji neslovenski prebivalci so v Vojnovičevem romanu predstavljeni s svojim idiomom oziroma sociolektom,¹ z govorico, za katero sta se uveljavila izraza *fužinščina* in *čefurščina*. Izraza označuje govorico, ki je svojevrstna zmes različnih jezikovnih ravnin južnoslovanskih jezikov. Ta govorica ima dve plati, kot opaža Urban Zorko (2008: 188), tisto, ki teži k slovenski skladnji in jo tuji izrazi retorično stilizirajo ter vanjo mestoma vnašajo svojo skladnjo, in tisto, v kateri prevezemata pobudo neslovenska skladnja in besedišče. Z izrazom *fužinščina* je označena po naselju Fužine (in se uporablja tudi za govorico drugih slovenskih okolij, kjer živi veliko južnih priseljencev),

1 »Sociolekti so zvrsti jezika, povezane s posameznim govorcem oziroma njegovo družbeno skupino; imajo zelo različne izrazne podobe, pogojene tako z geografskim kot s socialnim izvorom. Poleg različnih izraznih podob je zanje značilno tudi različno pomenjenje jezikovnih znakov, so namreč izrazito sprecificnega pogleda na svet dane družbene skupine« (Skubic 2006: 35).

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

z izrazom *čefurščina* pa po označevalcu *čefur*, ki se uporablja za priseljenca (ali njegovega potomca) z juga. *Slovenski etimološki slovar* pojasnjuje, da beseda *čefur* označuje priseljenca iz južnih republik nekdanje Jugoslavije, da je najverjetneje prevzeta iz hrvaščine in srbske (čift ali čivut, kar pomeni Žid in je v večini govorov slabšalna oznaka za pripadnika tega naroda) in da je v slovenščini dobila končnico -ur namesto izvorne -ut, da bi se vzpostavila slabšalnost (po zgledu z besedo nemčur).

Roman *Čefurji raus!* je torej roman o *čefurjih*, napisan v *čefurščini*. Tu je treba poudariti, da je v Vojnovičevem romanu tako jezik pripovedi kot jezik dialogov sociolekta – živa, veristična govorica ni samo sredstvo za karakterizacijo literarnih oseb. Celotna jezikovna kompozicija je del sporočila, pisavo romana lahko označimo kot *pisavo kot govor*,² ki najzvesteje temelji na sociolektru, kajti, kot pravi Andrej Skubic (2006: 43), »pisava lahko postane *pisava kot govor* (ali bolje: *pisava kot sociolekt*) šele, ko pripovedovalec z vso svojo avtoriteto stopi na stran sociolekta/sociolektov, ki se stavljajo delo«.³ Pripovedovalec Marko zgodbo pripoveduje s perspektive čefurja, poleg tega ni kritičen samo do *drugih*, temveč tudi do *svojih*, sebe in svoje predstavlja skozi medij svoje govorice, *druge* (npr. učiteljico slovenščine, natakarico) pa v mediju govorice *drugih*. V delih, kjer se razpreda o razlikah med enimi in drugimi, se tehtnica po navadi preveša v korist manjšine, torej čefurjev (na primer na mestih, kjer se filozofično pojasnjuje, zakaj čefurji sedijo v zadnjih klopeh, zakaj čefurji nabijajo muziko v avtu, zakaj so komšije boljše od sosedov – kot so tudi naslovljena poglavja).

Vojnović uporablja sociolekt z vsemi značilnostmi (npr. ortografija, skladnja, besedišče, stalne besedne zveze, mašila) in pri tem ločuje govorico prve generacije priseljencev (Markovi starši in njihovi prijatelji) ter govorico druge generacije priseljencev (Marko in njegovi prijatelji; jezik pripovedi):

»Vidim ja onog Marininog malog, Acota, hoda on s povijenom rukom, pa pitam Miru iz osmice, njih dvije se znaju, pa kaže, da su mu na policiji ruku slomili pa da ga je Marina poslje na urgencu peljala. Da su ga kar pustili, kao da nič ni bilo. A on sa zlomljenom rokom pa še rebra je imeo počena.«

Jaz sem kar gledal. Saj sva se slišala z Acotom, ampak ni nič rekел. Jebem jim mater. Še Radovan se je usedel zraven. Še njega je bocnulo. (Vojnović 2008: 69–70.)

Center strokovnih je šola, ki so si jo Slovenci izmislili, ker niso vedeli, kaj naj delajo z vsemi čefurji. In potem so naredili Center strokovnih, najbolj nikakvo jebeno srednjo šolo na svetu, kjer potem največji debili od profoksov jebejo vse nas na -ic v glavo. Samo na tej jebeni šoli nimaš nobenih pravic. Če se profoto sprdne, te lahko vpraša trikrat na uro in ti zalima tri kolčine in si gotov. Ne jebejo oni pravil pa to. Mi

2 Pojem Rolanda Barthesa, ki pisavo pojmuje kot funkcijo – odnos med ustvarjanjem in družbo, način mišljenja literature (prim. Skubic 2006: 36).

3 Roman *Čefurji raus!* ni prvi, ki tematizira življenje na Fužinah in je izpeljan v sociolekstu literarnih oseb in pripovedovalcev. Andrej Skubic je leta 2001 objavil *Fužinski bluz*, roman o življenju predstavnikov različnih socialnih, družbenih in etničnih skupin v ljubljanskem »južnjaškem getu«, omnibus štirih zgodb s skupnim časom in krajem dogajanja – ljubljansko naselje Fužine na dan zgodovinske nogometne tekme med Slovenijo in Jugoslavijo na evropskem prvenstvu leta 2000. Zgodbe so zapisane v različnih sociolektih; zgodba mlade Črnogorke prepleta ljubljansčino in črnogorščino, jezik zgodbe upokojene profesorice slovenščine je knjižna in žargonska slovenščina, stanovanjskega posrednika označuje publicistična zvrst, v zgodbi predstavnika »ljubljanskega hardcore-metal power folka« pa prevladuje izrazito subkulturno besedišče. Razlika med romanoma je med drugim to, da se Vojnović ukvarja predvsem s priseljenci, kar je vplivalo tudi na izbiro sociolekta oziroma govorice.

smo ološ in z nami lahko delajo, kar hočejo. Da narediš Center strokovnih, moraš biti genijalac. (Vojnovič 2008: 122.)

O priseljenskih sociolektil Skubic (2005: 38–39) pravi, da je njihova ključna značilnost predvsem pomanjkljivo znanje slovenskega diasistema nasploh ali pa njegova raba na način, ki hitro izda tuj izvor, ter da so govorci takšnih sociolektov zaznamovani kot le pogojni pripadniki jezikovne skupnosti, še posebej, če gre za narode, ki so povezani z ekonomsko migracijo (kar je značilno za priseljence iz nekdanjih jugoslovanskih republik).⁴ Stigmatizacija je posebej značilna za govorico prve generacije priseljencev, govorci druge generacije pa se jeziku svojih staršev bodisi odrekajo bodisi negujejo posebne jezikovne repertoarje (kakršen je npr. fužinščina).

2 Čefurji na tujem

Roman *Čefurji raus!* je postal velika bralska uspešnica,⁵ nagradila ga je tudi stroka. In eno leto po izidu so izšli trije prevodi, in sicer v jezikovnih okoljih, iz katerih »črpa« sociolekt Fužin: na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini ter v Srbiji.

Književni prevod, ne glede na to, ali je zvest posnetek ali prirejena interpretacija, šteje za poustvaritev pomena ali sporočila izvirnega besedila in ima kot takšen status nadomestka izvirnika v jezikovnih skupnostih, ki uporablajo druge jezike, oz. v njihovih literarnih sistemih, kot pravi Meta Grosman (1997: 25). Literarni prevod je posebna oblika medkulturnega posredovanja nekega drugega besedila in ima moč, da lahko prenese nekega avtorja in/ali njegovo besedilo v drugo kulturno in ga s tem povzdigne nad meje njegovega lastnega jezika in kulture. To je še posebej zahteveno pri literarnem prevodu besedil, ki že vsebujejo precejšen delež ciljnega jezika (jezikov) – kakršen je tudi roman *Čefurji raus!* Najbrž res ne moremo trditi, da slovenski bralci izvirnik (še posebej dialoge, kjer jim je lahko v manjši meri v pomoč sobesedilo) razumejo standstotno (predvsem tisti, ki niso toliko v stiku s tem sociolektom), branost romana in odzivi bralcev pa vendarle pričajo, da prvine drugih južnoslovanskih jezikov razumevanja ne otežujejo v tolikšni meri, da bi bila recepcija otežena.⁶ Delež slovenščine je vendarle tolikšen, da romana ne moremo pojmovati kot besedilo, napisano v tujem jeziku (jezikih) oziroma v neslovenščini. Sociolekt prebivalcev Fužin je zvrst slovenskega jezika kakor vsi drugi (slovenski) sociolekti, ki se v odnosu do diskurzov in standardnega jezika po socialni lestvici sociolektov razvrščajo od kultiviranih do obrobnih, pri čemer imajo, kot pravi Skubic (2006: 35), kultivirani tesnejšo zvezo s kulturnim in standardnim jezikom, obrobni pa precej bolj ohlapno.

4 »Čefurji se na Fužinama niso preveč asimilirali. Ne jebejo oni to asimilacijo sploh. Toliko je enih čefurjev tukaj, ki sploh ne znajo slovensko. Znajo reč 'nasvidanje' pa 'živijo' pa 'malo točeno' pa 'ene cigarete' pa 'prosam' pa 'hvala' pa 'trgovina' pa še tri besede pa nič drugega.« (Vojnovič 2008: 136.)

5 Na to je poleg jezikovne mimetičnosti kot najreprezentativnejše kategorije romana najbrž vplivala tudi »zunajliterarna« okoliščina – Gorana Vojnoviča je slovenska policija namreč ovadila zaradi domnevne razčlalitve in obrekovanja dela slovenske policije (na podlagi dveh poglavij romana, *Zakaj smo končali na policijski postaji* in *Zakaj je slovenska policija v pizdi*).

6 »Tudi če ne razumeš vseh besed, še kako razumeš, za kaj gre,« kot so zapisali v *Almanahu Prešernove nagrade* (Stabej 2009: 17).

2.1 Čefuri, Balkanci in južnjaci

Kako so se štirje prevajalci lotili naloge medkulturnega posredovanja, prenosa jezikovne mitemtičnosti izvirnika v ciljni jezik? Poglejmo najprej naslov. Vojnović nas v romaneskni svet vpelje s tremi »pojasnili« besede čefur. Prvo je citat *Nagovora* iz uvoda v pesem Roberta Pešuta Magnifica *Gdo je čefur* (1996), v kateri radijski napovedovalec poda »definicijo« čefurja,⁷ drugo je citat slovarskega gesla čefur iz *Slovenskega etimološkega slovarja*, navedek, ki korespondira z naslovom romana, pa pojasnjuje, da je »Čefurji raus!« priljubljen grafit z ljubljanskih ulic. Ker slovenski govorč besedo čefur pozna, saj je sestavni del slovenskega besedišča, je treba ta »pojasnila« razumeti kot svojevrsten kvalifikator besede. Hrvaščina, bosančina in srbsčina te besede ne pozna, zato imajo »pojasnila« v prevodih drugačno funkcijo, pomembna so predvsem v hrvaškem in bosanskem prevodu, kjer je beseda čefur ohranjena.

Naslov hrvaškega prevoda je *Čefuri raus!*, ohranjena je torej korespondenca s citiranim grafitem; naslov bosanskega prevoda je *Čefuri napolje!*, kjer korespondenca z grafitem ni ohranjena v celoti, saj je nemška beseda *raus* prevedena; naslov srbskega prevoda je *Južnjaci, marš!*, kjer beseda *čefurji* ni ohranjena, ravno tako ne beseda *raus*. Prevajalka Ana Ristović je svojo prevajalsko odločitev pojasnila v opombi pod prvim »pojasnilom« besede čefur, in sicer, da je ne glede na specifičnost izraza čefur imela v mislih razumevanje tega izraza med bralci v Srbiji in ga je zato prevedla kot *južnjak*.⁸ Tako v srbskem kot v bosanskem prevodu je tretje »pojasnilo«, grafit, ohranjeno citatno, torej *Čefurji raus!*, prevajalec v bosančino Ahmed Burić pa je h grafitu dodal (*Balkanci napolje!*), kar lahko razumemo kot prevedek (pri čemer ni jasno, zakaj prevedek grafita, po katerem je roman dobil naslov, ni tudi v naslovu bosanskega prevoda). Poleg omenjene relevantne opombe v srbskem prevodu najdemo tam tudi precej nerelevantnih (tudi napačnih): v opombah je na primer pojasnjeno, kaj so Murgle, kdo je Sebastjan Cimirovič oziroma Cimerotič, Cime, kaj so Fužine, da je Golovec hrib v bližini Ljubljane,⁹ da je bila gostilna Pri Jovotu ena prvih restavracij, kjer so ponujali jedi, kot so prebranac, gibanica in sarma, kaj je Preglovc, kaj so Jarše, kaj so Moste, kaj je slogan V sodelovanju z naravo in kaj pomeni Ne hodi čez progo, je smrtno nevarno.

Razlika med jezikom pripovedi in jezikom dialogov je v izvirniku zelo opazna; jezik pripovedi vsebuje v primerjavi z jezikom dialogov manj neslovenskih jezikovnih prvin, sploh v primerjavi z jezikom dialogov, ki potekajo med Markovimi starši in njihovimi prijatelji.

7 »Čefur je oseba, ki živi na ozemlju določene države, vendar ni pripadnik tamkajšnje nacionalne večine. V našem primeru so to ljudje, ki prihajajo iz krajev južno ali vzhodno od reke Kolpe. Med čefurje v večini primerov štejemo tudi njihove potomce. Po svoji fiziognomiji se od pripadnikov večinskega dela populacije razlikujejo po nizkem čelu, skupaj raščenih obrveh, poudarjenih ličnicah in močnejši spodnji čeljusti. Njihove osnovne vedenjske značilnosti so: ljubilo lagodno življenje, prekljinjajo, radi imajo alkohol, nežnejši spol, nogomet. Obožujejo kič in zlat nakit. Pri srcu so jim borilne veščine in so nemalokrat agresivni tudi povsem brez pravega razloga. Njihova aklimatizacijska doba je v večini primerov zelo dolga.« (Vojnović 2008: 9.)

8 Vendar pri tem ni bila dosledna in tako v prevodu sobivajo izrazi *južnjak*, *južnjačina* in *čefur*. Kljub pozornemu branju se ni dalo ugotoviti, ali gre za motivirano razlikovanje.

9 Podobne »polinformacije« najdemo tudi na platnicah, npr. da so ljubljansko naselje Fužine zgradili v času socializma za delavce z juga SFRJ, ki še danes nimajo manjšinskih pravic, ali da je roman dobil najpomembnejšo slovensko literarno nagrado Franc Prešern.

a) jezik pripovedi

Bole in Živka sta oba iz Bosne in to celo iz istega sela, nekje zraven Bijeljine, imata pa dve hčerki, Snežano in Sanjo, ki sta obe že poročeni, in Snežana je že noseča. Bole je hišnik na gimnaziji Bežigrad, Živka pa je že v penziji, ker ima težave s srcem pa to. Oni so naše komšije, ker k njim lahko greš, kadarkoli hočeš, če si pozabil ključe od stanovanja, ali če v nedeljo zvečer rabiš jajca, ali pa če Radovan ne more gledati kake fuzbal tekme, ker gleda Ranka neke svoje gluposti, pa gre potem k Boletu. Pa ko Bole slavi slavu, gre Radovan k njim in se ga ubije ko živala. Pa vsakič, ko prideš, je takoj: »O, Marko, pa gdje si ti? Pa kako si? Sjedi malo. Popij nešto. Evo malo pečenice. Evo pivo za košarkaša.« (Vojnović 2008: 68.)

Kot vidimo, je neslovenskega besedišča malo (*komšije, gluposti, slaviti slavu*), tukaj prvine iz drugih južnoslovanskih jezikov niso glavno obeležje sociolekta. Takoj, ko pripovedovalec citira govorico sosedov, se slika spremeni.

b) dialog med Markom in njegovo klapo

»Dej ustav na Preglovem, k sva jest pa Marko neki zmenjena.«
»Popuši mi s takimi. Kaj sta vidva zmenjena?«
»Zmenjena sva i ne seri. Ustav.«
»Ni šans. Ko te jebe. Bosta lepo laganim korakom.«
»Pa kaj si pidza, če sem ti reku, da ustav.«
»Zaboli me dupe. Kaj ne poveš, kam gresta.«
»Ma nosi se ti. Kaj te boli kurac.«
»Prav. Boš pa pešaka izigravu, če nočeš povedat.« (Vojnović 2008: 98.)

Kot vidimo, je besedišče veliko bolj zaznamovano z neslovenskimi izrazi (*popušiti, i, šansa, ko, lagani korak, zaboleti, dupe, nositi se, pešak, izigravati*), kakor tudi skladnja, ki je mestoma neslovenska.

c) dialog med Markovimi starši in njihovimi prijatelji

»I pričam ja to Ljubici iz banke, pa pravi ona, da je i Marko bio s njim. Ustrašo sam se, kad eto Marka nisu tako, sva sreča. E moj Marko, ne se sa policajima zafirkavat, oni su ti pokvarjeni. Ne, to su, mislim, djecu tako, moj Marko, sramota. Pa še ko sam čuo, da ni bilo nič, da su samo malo galamili po avtobusu ... Samo to je onaj prasac Damjanović, šofer, on je zvao policiju ...«
»Koji Damjanović?«
»Ma onaj iz Preglovog, sigurno ga znaš, on je od Niša dole negdje, đubre jedno, on je radio u Saturnusu ko šofer, žena mu radi na pošti kao tajnica, moraš ga znat, kako se ono on zove ...«
»Pa šta je on zvao policiju?«
»Ma ja, a ništa nisu ni razbili, ni ništa, samo se derali, mogo im je lijepo reć da siđu sa avtobusa. A ne, Marko?«
»Pa šta kažeš ... đubre ... zašto? Kakav je on onako?«
»Ma đubre svjetsko. Njegova mala je hodala sa ovim malim od Bešlića, i kad su prestali hodit, on je maloga izšamaro. Dijete bolan. I to še ona njega pustila.« (Vojnović 2008: 70.)

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Kot vidimo, gre v tem primeru za neslovenščino z elementi slovenskega besedišča (*praviti, pokvarjeni, še ko, ni bilo nič, a ne, hoditi, še ona, pustiti*) in slovenskih skladenskih vzorcev (*ustrašo, policajima*).

Poglejmo, kako so ti deli prevedeni v hrvaščino, bosanščino in srboščino.

a) primer prevoda jezika priovedi

hrvaški prevod:

Bole i Živka su oboje iz Bosne, i to čak iz istog sela, negdje pokraj Bijeljine, imaju dvije kćeri, Snežanu i Sanju, koje su obje već udate i Snežana je već trudna. Bole je domar u gimnaziji Bežigrad, Živka je već u penziji jer ima problema sa srcem i to. Oni su naše komšije jer k njima možeš ići kad god hoćeš, ako si zaboravio ključeve od stana ili ako u nedjelju navečer trebaš jaja ili ako Radovan ne može gledati neku nogometnu utakmicu jer Ranka gleda neke svoje gluposti, pa onda ode Boletu. Kad Bole slavi slavu Radovan ode k njemu i ubije se ko zvijer. I svaki put kad dođeš odmah: »O, Marko, pa gdje si ti? Pa kako si? Sjedi malo. Popij nešto. Evo malo pečenice. Evo pivo za košarkaša.« (Peti - Stantić, Pogačnik 2009: 59.)

bosanski prevod:

Bole i Živka su oboje iz Bosne i to iz istog sela, negdje pored Bijeljine, imaju dve kćerke, Snježanu i Sanju, koje su već obje udate, a Snježana je već trudna. Bole je domar u Bežigradskoj gimnaziji, a Živka je već u penziji, jer ima problema sa srcem i to. Oni su naše komšije jer kod njih možeš otici kad god hoćeš, ako si zaboravio ključeve, ili ti u nedjelju navečer trebaju jaja, ili Radovan ode Boletu kad ne može gledati neku fudbalsku tekmu, jer Ranka gleda neke svoje gluposti. I kad Bole slavi slavu, Radovan ode kod njih i ubije se ko živina. I svaki put kad dođeš bude ovako: »O, Marko, pa gdje si ti? Pa kako si? Sjedi malo. Popij nešto. Evo malo pečenice. Evo pivo za košarkaša.« (Burić 2009: 71.)

srbski prevod:

Bole i Živka su iz Bosne i to čak iz istog sela, negde pored Bijeljine, i imaju dve crkve, Snežanu i Sanju, koje su obe već udate, a Snežana je još i u drugom stanju. Bole je domar u gimnaziji Bežigrad, a Živka je već u penziji jer ima neke probleme sa srcem i tako to. Oni su naše komšije, jer kod njih možeš da odes kada god hoćeš, ako si zaboravio ključeve od stana ili ako ti u nedelju veče trebaju jaja, ili ako Radovan ne može da gleda fudbalsku utakmicu jer Ranka gleda neke svoje gluposti, i onda ode kod Boleta. A kad Bole slavi slavu, Radovan ode kod njih i ubije se ko životinja. I svaki put kad ih posetiš čuješ »O, Marko, pa gdje si ti? Pa kako si? Sjedi malo. Popij nešto. Evo malo pečenice. Evo pivo za košarkaša.« (Ristović 2009: 73.)

Prevajalki v hrvaščino sta jezik priovedi prevedli z minimalnim odstopanjem od standarda (veznik *ko* namesto *kao*), kot posebno jezikovno slikanje bi lahko razumeli manj frekventno frazo *ubiti se ko zvijer* (*napiti se kao zvijer*) kot prevedek slovenske slengovske fraze *ubiti se ko živala* (*napiti se kot krava*).

Tudi prevajalec v bosanščino je jezik priovedi prevedel z minimalnim odstopanjem od standarda (veznik *ko* namesto *kao*) in tudi v tem prevodu bi kot posebno jezikovno slikanje lahko razumeli manj frekventno frazo *ubiti se ko živina* (*napiti se kao životinja*). Zanimiv pa je nemotivi-

ran poseg, in sicer spremembra imena Snežana v Snježana.

Tudi prevajalka v srbsčino je jezik pripovedi prevedla brez večjih odstopanj od standarda (veznik *ko* namesto *kao*) in tudi v tem prevodu bi kot posebno jezikovno slikanje lahko razumeli manj frekventno frazo *ubiti se ko životinja* (*napiti se kao životinja*). Zanimiv pa je nemotiviran poseg, in sicer dodatek *a Snežana je još i u drugom stanju*.

b) primer prevoda dialoga med Markom in njegovo klapo

hrvaški prevod:

»Daj stani na Preglovom. Marko i ja imamo neki dogovor.«
»Popuši mi. Kakav dogovor imate vas dvojica?«
»Imamo dogovor i ne seri. Stani.«
»Nema šanse. Ko te jebe. Lijepo ćete laganim korakom.«
»Nemoj biti pizda. Stani kad ti kažem.«
»Zabole me dupe. Reci kud to idete.«
»Ma nosi se. Šta te boli kurac?«
»Dobro. Onda ćete izigravati pješaka, kad nećeš reći.« (Peti - Stantić, Pogačnik 2009: 84.)

bosanski prevod:

»Daj, zaustavi na Preglovom, Marko i ja imamo nešto dogovorenog.«
»Puši ga s tim. Šta ste vas dvojica dogovorenog?«
»Dogovoren smo i ne seri. Zaustavi.«
»Nema šanse. Ko te jebe. Sad ćete vi laganim korakom.«
»Što si pizda kad sam ti reko da zaustaviš, onda zaustavi.«
»Zaboli me dupe. Što ne kažeš kuda idete.«
»Ma nosi se ti. Šta te kurac boli.«
»Dobro. Ako nećeš reći, ideš lagano izigravanje pješaka!« (Burić 2009: 102.)

srbski prevod:

»Daj, zaustavi na Preglovom, Marko i ja smo se nešto dogovorili.«
»Ma zbole me! Šta ima vas dvojica da se dogovarate?«
»Dogovorili smo se i ne seri. Zaustavi.«
»Nema šanse. Ko te jebe. Lepo ćete, laganica peške.«
»Pa što si pička, kad sam ti lepo reko da zaustaviš.«
»Zabole me dupe. A što ne kažeš gde ćete?«
»Ma nosi se. Šta te boli kurac!«
»Dobro. Onda ćeš da glumiš pešaka ako nećeš da kažeš.« (Ristović 2009: 105.)

Prevajalki v hrvaščino sta dialog prevedli z minimalnim odstopanjem od standarda (vprašalni zaimek *ko* namesto *tko*), brez redukcij, značilnih za pogovorščino, kot posebno jezikovno slikanje bi morda lahko razumeli (nehrvaško) slengovsko frazo *Zabole me dupe*.

Prevajalec v bosansčino je v prevodu dialoga uporabil redukcijo (*reko* namesto *rekao*), sicer pa odstopanj od standarda ni. Kot posebno jezikovno slikanje bi morda lahko razumeli neustaljen

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

besedni red (*šta te kurac boli*) in neustaljene besedne zveze (*puši ga s tim, ideš lagano izigravanje pješaka*).

Prevajalka v srbsčino je tudi uporabila redukcijo (*reko namesto rekao*), drugih odstopanj od standarda pa ni.

c) primer prevoda dialoga med Markovimi starši in njihovimi prijatelji

hrvaški prevod:

»I pričam ja to Ljubici iz banke, i kaže ona da je i Marko bio s njim. Ustrašio sam se, kad eto Marka nisu tako, sva sreća. E moj Marko, ne se sa policajcima zafrkavati, oni su ti pokvareni. Ne, to su, mislim, djecu tako, moj Marko, sramota. Pa još kad sam čuo da nije bilo ništa, da su samo malo galamili po autobusu ... Samo to je onaj prasac Damjanović, šofer, on je zvao policiju ...«

»Koji Damjanović?«

»Ma onaj iz Preglovog, sigurno ga znaš, on je od Niša dole negdje, đubre jedno, on je radio u Saturnusu ko šofer, žena mu radi na pošti kao tajnica, moraš ga znat, kako se ono zove ...«

»Pa šta je on zvao policiju?«

»Ma da, a ništa nisu ni razbili, ni ništa, samo su se derali, mogo im je lijepo reć da siđu sa autobusa. Zar ne, Marko?«

»Pa šta kažeš ... đubre ... zašto? Kakav je on onako?«

»Ma đubre svjetsko. Njegova mala je hodala s ovim malim od Bešlića i kad su prestali hodati, on je maloga išamaro. Dijete, bolan. I to još ona njega ostavila.« (Peti - Stantić, Pogačnik 2009: 60–61.)

bosanski prevod:

»I pričam ja to Ljubici iz banke, a kaže ona da je i Marko bio s njim. Ustrašio sam se kad eto Marka nisu tako, sva sreća. E moj Marko, nemoj se s policijom zafrkavat, oni su ti pokvareni. Ne, to su, mislim, djecu tako, moj Marko, sramota. Pa još kad sam čuo, da nije bilo nič, da su samo malo galamili po avtobusu ... Samo to je onaj prasac Damjanović, šofer, on je zvao policiju ...«

»Koji Damjanović?«

»Ma onaj iz Preglovog, sigurno ga znaš, on je od Niša dolje negdje, đubre jedno, on je radio u Saturnusu ko šofer, žena mu radi na pošti kao tajnica, moraš ga znat, kako se ono on zove ...«

»Pa šta je on zvao policiju?«

»Ma ja, a ništa nisu ni razbili, ni ništa, samo se derali, mogo im je lijepo reć da siđu sa avtobusa. A ne, Marko?«

»Pa šta kažeš ... đubre ... zašto? Kakav je on onako?«

»Ma đubre svjetsko. Njegova mala je hodala sa ovim malim od Bešlića, i kad su prestali hoditi, on je maloga išamaro. Dijete, bolan. I to još ona njega pustila.« (Burić 2009: 72.)

srbski prevod:

»Pričam ja to Ljubici iz banke, pa pravi ona, da je i Marko bio s njim. Usrao sam se, kad eto Marka nisu tako, sva sreća. E moj Marko, ne se sa policijima zafrkavat, oni su ti pokvarjeni. Pa še ko sam čuo, da ni bilo nič, da su samo malo galamili po avtobusu ... Samo to je onaj prasac Damjanović, šofer, on je zvao policiju ...«

»Koji Damjanović?«

»Ma onaj sa Preglovog, sigurno ga znaš, on je od Niša dole negdje, đubre jedno, on je radio u Saturnusu ko šofer, žena mu radi na pošti ko tajnica, moraš ga znat, kako se ono on zove ...«

»Šta, on je zvao policiju?«

»Ma ja, a ništa nisu ni razbili, ni ništa, samo se drali, mogo im je lijepo reć da siđu sa avtobusa. A ne, Marko?«

»Pa šta kažeš ... đubre ... zašto? Kakav je on onako?«

»Ma đubre svjetsko. Njegova mala je hodala sa ovim malim od Bešlića, i kad su prestali hodit, on je maloga išamaro. Dijete bolan. I to še ona njega pustila.« (Ristović 2009: 74.)

Jezik prve generacije fužinskih priseljencev, ki govorijo materinščino, v katero silijo sporadične slovenske besede ali skladenjski vzorci, je tista točka romana, kjer bi prevajalci lahko vsaj malo kompenzirali izgubo jezikovne mimetičnosti izvirnika, in sicer z ohranitvijo deleža slovenskega besedišča in skladenjskih vzorcev, saj jih ni toliko, da jih bralci ne bi mogli razumeti (sploh pa so kontekstualizirani). Hrvaški prevajalki sta te dele v dialogu prevedli (razen *ne se sa policajcima zafrkavati* namesto *nemoj se* in modificirani *ustrašio sam se* za *ustrašo sam se*), pri čemer sta šli tako daleč, da sta spregledali tipično bosansko mašilo ali konektor *ma ja* (ki ga uporablja sosed Bole) in ga prevedli *ma da*, kot da gre za slovensko pogovorno trdilnico *ja*.

Prevajalec v bosansčino je »slovenske« dele v dialogu bodisi prevedel (*a kaže, nemoj se s policijom zafrkavat, oni su ti pokvareni, još kad sam čuo, još*), bodisi modificiral (kot v primeru Snežane/Snježane je tukaj modificiral prislov *dole negdje v dolje negdje* in obliko *ustrašo sam se* v *ustrašio sam se*), bodisi ohranil (*nič, a ne, hodit, pustila*), s čimer je v prevodu dosežena vsaj minimalna jezikovna karakterizacija literarnih oseb oziroma priseljenski sociolekt.

Prevajalka v srbsčino je razen enega prevedka (*ustrašo sam se* v *usrao sam se*) in minimalnih sprememb ohranila jezik dialoga izvirnika,¹⁰ razen izpusta veznika *i* na začetku, modifikacije *kao tajnica v ko tajnica, izšamarao v išamarao* in vprašalnega stavka *Pa šta je on zvao policiju?* v *Šta, on je zvao policiju?* S to odločitvijo je tudi v srbskem prevodu dosežena vsaj minimalna jezikovna karakterizacija literarnih oseb oziroma priseljenski sociolekt.

Vojnovičev priovedovalec, tudi sam govorec fužinščine oz. čefurščine, je do svojih sočefurjev glede neznanja slovenščine precej kritičen, pravi na primer: »Čefurji se na Fužinama niso preveč asimilirali. Ne jebejo oni to asimilacijo sploh. Toliko je enih čefurjev tukaj, ki sploh ne znajo slovensko. Znajo reč ‘nasvidanje’ pa ‘živijo’ pa ‘malo točeno’ pa ‘ene cigarete’ pa ‘prosam’ pa ‘hvala’ pa ‘trgovina’ pa še tri besede pa nič drugega.« (Vojnović 2008: 136), kar je dober primer za Skubičevu trditev, da so priseljenski sociolekti v javni komunikaciji pogosto vir komike, ki je po navadi ponizevalna (Skubic 2005: 213), hkrati pa tudi svojevrsten avtoreferenčni element, ki bi ga prevajalci lahko ohranili in s tem tudi v prevodu dosegli vsaj sled izvirnega sociolekta (ki zaradi sobesedila in sorodnosti južnoslovanskih jezikov bralcem ne bi bil nerazumljiv).

Ahmed Burić in Ana Ristović sta to storila in tako v bosanskem prevodu beremo »Čefuri se na Fužinama nisu previše asimilirali. Ne jebu oni uopšte tu asimilaciju. Toliko je tu čefura koji uopšte ne znaju slovenački. Znaju reč ‘nasvidanje’ i ‘živijo’ i ‘malo točeno’ i ‘ene cigarete’ i ‘prosam’ i ‘hvala’

¹⁰ Zato je nerazumljivo, zakaj je izpuščena poved *Ne, to su, mislim, djecu tako, moj Marko, sramota.*

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

i 'trgovina' i još dvije-tri neke druge riječi.« (Burić 2009: 139), v srbskem pa »Južnjaci sa Fužina se nisu baš nešto asimilovali. Ne jebu oni uopšte tu asimilaciju. Tamo ima toliko južnjaka koji uopšte ne znaju slovenački. Znaju 'nasvidanje' i 'živijo' i 'malo točeno', i 'ene cigarete', i 'prosam' i 'hvala', pa 'trgovina', još nekoliko reči i ništa više.« (Ristović 2009: 143.) Prevajalki v hrvaščino Anita Peti - Stantić in Jagna Pogačnik pa sta čefurske idiome prevedli v hrvaške, čeprav bi jih v tem primeru lahko ohranili (hrvaški bralec bi jih zlahka razumel): »Čefuri se na Fužinama nisu previše asimilirali. Oni uopće ne jebu tu asimilaciju. Tu je toliko tih čefura koji uopće ne znaju slovenski. Znaju reči 'dovidenja' i 'bok' i 'malo točeno' i 'jedne cigarete' i 'molim' i 'hvala' i 'trgovina' i još koju riječ i ništa drugo.« (Peti - Stantić, Pogačnik 2009: 116.)

Pričakovali bi, da so imeli prevajalci težave predvsem s prenašanjem »tipično« čefurskega besedišča in skladenjskih vzorcev, vendar je analiza pokazala, da so težave pravzaprav drugje, in sicer ne v prenašanju fužinskega sociolekta, temveč v prenašanju pomenov splošnih slovenskih slengovskih izrazov, na primer pri slengovski rabi prislova *itak*. *Slovar slovenskega knjižnega jezika* prislov *itak* definira takole: **itak** in **itak** prisl.: 1. navadno v zvezi z že *poudarja dejstvo, ki je že znano brez nadaljnjih podatkov; tako in tako*: toča je uničila že itak revne posevke // v vezniški rabi za *poudarjanje dejstva, ki brez nadaljnjih podatkov utemeljuje sklep*: ostani še, vlak si itak zamudil / ne bom je predstavljal, saj jo itak poznate; 2. zastar., v vezniški rabi *kljub temu, vendar*: bila je bogata, itak ni mogla dobiti ženina, v slengu pa se uporablja predvsem v naslednjih pomenih: A: A si ga videla? B: Itak. v pomenu *Seveda*. A: Naredi to. B: Itak. v pomenu *Bom*. A: Sploh ga nisem videl. B: Ja, itak. v pomenu *Ne verjamem ti, nakladaš*. A: Sploh ga nisem videl. B: Itak. v pomenu *Verjamem ti*.

V romanu *Čefurji raus!* je prislov *itak* zelo frekventen in najmanjkrat je uporabljen v pomenu tako ali tako (kar izraža hrvaški, bosanski in srbski prislov *ionako*), v prevodih pa zelo pogosto ravno v tem pomenu.

1. Njih *itak* skoraj nikoli ni doma, ker letajo nonstop nekam. (Vojnović 2008: 68.)

Njih *ionako* skoro nikad nema kod kuće jer non-stop nekamo letaju. (Peti - Stantić, Pogačnik 2009: 58.)

Ionako ih skoro nikad nema kući, jer non-stop negdje furaju. (Burić 2009: 70.)

Njih nikada *ionako* nema kod kuće, jer non-stop negde zuje. (Ristović 2009: 72.)

2. In potem so tu naše komšije, *itak* da čefurji, ki živijo zraven nas [...] (Vojnović 2008: 68.)

I onda so tu naše komšije Ristići, *ionako* čefuri, koji žive pored nas [...] (Burić 2009: 71.)

3. Čuo Bole, da sem bil na policiji, pa je prišel malo vprašat. Saj ne direkt, prišel je on, ker neki kao ne ve, kdaj je sestanek hišnega sveta, pa neke buče, a *itak* da vsi vemo, da je prišel prečekirat, kaj se je dogajalo z mano. (Vojnović 2008: 69.)

Čuo Bole da sam bio na policiji pa je došao malo ispitati. Ne direktno, došao je on jer nešto kao ne zna, kad je sastanak kućnog savjeta i neke gluposti, ali *ionako* svi znamo da je došao pročekirati što se događalo sa mnom. (Peti - Stantić, Pogačnik 2009: 59.)

Čuo Bole da sam bio u policiji, pa se došao raspitati. Ne baš direktno, on je došao jer kao ne zna kad je sastanak kućnog savjeta, neki lavori, a ionako svi znamo da je došao prečekirati šta se to sa mnom događalo. (Burić 2009: 71.)

4. To je pa od vsega zdaj itak najbolj važno. (Vojnović 2008: 71.)

To je od svega sad ionako najvažnije. (Peti - Stantić, Pogačnik 2009: 60.)

5. Mečka od Mirsada itak smrdi po kurčevih smrekah. (Vojnović 2008: 96.)

Mirsadova mečka i tako smrdi po kurčevim borićima. (Peti - Stantić, Pogačnik 2009: 81.)

Mersadova mečka ionako smrdi po kurčevim šišarikama. (Burić 2009: 99.)

6. Itak se ne moremo pogovarjat, ker se vse trese, ker muzika tako nabija, da vse hrešči. (Vojnović 2008: 96.)

Ionako ne можemo razgovarati zato što se sve trese i zato što muzika tako trešti da sve puca. (Peti - Stantić, Pogačnik 2009: 81.)

Razgovor se ionako ne čuje jer se sve trese, jer muzika tako grmi, da sve trešti. (Burić 2009: 99.)

Ionako ne можemo da pričamo jer muzika tako trešti i gruva da se sve trese. (Ristović 2009: 102.)

7. A itak, da ne bo povedal. Ni on od velikih govorcev. (Vojnović 2008: 98.)

A ionako neće reći. Nije on veliki govornik. (Burić 2009: 102.)

Podobno opazimo tudi pri prevedkih dveh »šolskih« slengovskih izrazov, in sicer besede *slovarca* (učiteljica slovenštine) in besede *avtomat* (avtomsko ponavljanje letnika, če ima učenec zaključene štiri negativne ocene).

1. [...] pa ko ti slovarca pred celim klasom najavi, da v eseju uporabljaš hrvatizme. (Vojnović 2008: 96.)

[...] pa kad ti slovarka pred čitavim razredom najavi da u eseju upotrebljavaš hrvatizme. (Burić 2009: 100.)¹¹

2. Ona dobro ve, da imam že tri zabetonirane šute in da me zdaj lahko jebe z avtomatom. (Vojnović 2008: 124.)

Ona dobro zna da ja več imam tri zabetonirana kolca i da me sada može jebati avtomatom. (Peti - Stantić, Pogačnik 2009: 106.)

Ona dobro zna da več imam tri zabetonirana keca i da me sad može jebati sa avtomatom. (Burić 2009: 127.)

Dobro zna da več imam tri zabetonirana keca i sada može da me jebe. (Ristović 2009: 131.)¹²

¹¹ Poleg izraza *slovarka*, ki bosanskemu bralcu ne pove nič, je vprašljiv tudi izraz *esej*, saj se v BiH za šolski eseji uporablja izraz *sastav*.

¹² Prevajalka se je odločila za izpust, ki pa ne funkcioniра, saj ni logične povezave med stavkoma.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

3 Še sreča, da je slovenščina (južno)slovanski jezik

Teza, da je bil najtrši prevajalski oreh pri prevajanju romana *Čefurji raus!* v druge južnoslovanske jezike govorica Fužin oziroma priseljenski sociolekt, se je pri analiziranju hrvaškega, bosanskega in srbskega prevoda podrla. Prevajalci so se pri jezikovnem slikanju znašli različno, bosanski in srbski prevod sta na primer ohranila bralcem razumljiv delež »slovenskosti« v jeziku dialogov in s citatnimi prevedki ter tako skušala prenesti jezikovno mimetičnost izvirnika, v hrvaškem prevodu tega ni. Najtrši oreh je bil pravzaprav prevod jezika pripovedi, ki je v manjši meri fužinski sociolekt in v večji vrsta ljubljanskega slenga. Jezik pripovedi je v hrvaškem prevodu minimalno slengovsko obarvan, v srbskem precej bolj, bosanski prevod pa v tem sloju romana vsebuje tudi neustaljene slengizme.

Dejstvo, da so jezik izvirnika in ciljni jezik sorodni jeziki, je v primeru prevodov romana *Čefurji raus!* po eni strani olajševalna okoliščina, po drugi pa oteževalna. Kaj pa pri razumevanju (tudi resepciji) izvirnika v slovenskem jezikovnem okolju? Itak.

Viri in literatura

- GROSMAN, Meta idr., 1997: *Književni prevod*. Ljubljana: ZIFF.
- SKUBIC E., Andrej, 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
- SKUBIC E., Andrej, 2006: Načini umeščanja sociolektov v diskurz slovenske literature. Novak Popov, Irena (ur.): *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 42. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 35–45.
- STABEJ, Marko, 2009: *Almanah Prešernove nagrade*. www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo_Podsrocja/Preseren/Almanah_Presernove_nagrade.pdf
- STRSOGLAVEC, Đurđa, 2009: *Zakaj je voditeljica v trenerki čisto druga oziroma ali (oblečeno) telo naredi čefurja?* Pezdirc Bartol, Mateja (ur.). *Telo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 45. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 85–91.
- VOJNOVIĆ, Goran, 2008: *Čefurji raus!* Ljubljana: Študentska založba.
- VOJNOVIĆ, Goran, 2009: *Čefuri napolje!* (Prevedel Ahmed Burić.) Sarajevo: VBZ (Zbirka Ambrozija).
- VOJNOVIĆ, Goran, 2009: *Čefuri raus!* (Prevedli Anita Peti - Stantić, Jagna Pogačnik.) Zagreb: Europapress holding in Novi Liber.
- VOJNOVIĆ, Goran, 2009: *Južnjaci, marš!* (Prevedla Ana Ristović.) Beograd: Rende (Zbirka Ledolomac).
- ZORKO, Urban, 2008: Vodič po vesti neke večine. Vojnović, Goran: *Čefurji raus!* Ljubljana: Študentska založba.

Milena Mileva Blažič
Pedagoška fakulteta, Ljubljana
UDK 82.091–343:398.47(161.1:=163.6)

Primerjalna analiza lika čarownice v ruskih in slovenskih pravljicah – študija primera: Jaga baba in Pehta

Na osnovi primerjalne analize lika čarownice, ruske Jage babe in slovenske Pehte, vidimo podobnosti in razlike. Četudi je slovenska Pehta poimenovalno bližja germanski Berhti, je vsebinsko povezana s slovansko Jago babo. Slovenski lik čarownice kot Pehte ima več pozitivnih lastnosti kot slovanski in temelji na poligenetski teoriji, mozaično je sestavljen iz različnih intertekstualnih prvin. Slovenski lik čarownice se je oddalil od ruskega, ki je bil bolj namenjen odraslemu naslovniku, in je postavljen v visokogorsko okolje. Ob koncu 19. in v začetku 20. stol. je bilo visokogorsko okolje popularno v Srednji Evropi, npr. Heidi (1880–1881), prav tako so bile pogoste tudi priovedi o pastirjih, predvsem zgodbe o dečku/ deklici, ki se odpravi od doma in se na koncu vrne domov, kjer se njihova vloga redefinira. Vmesne dogodivščine so osredotočene na pogum, iznajdljivost in poštenost otroka sirote – v dobesednem ali prenesenem pomenu. Jaga baba pomaga Vasilisi, tudi Pehta pomaga Kekcu in Mojci. Jaga baba in Pehta se navezuje na dvainpolstoletno literarno tradicijo lika čarownice, ki je univerzalen, obenem pa se je zaradi univerzalnosti bil sposoben aplicirati v skoraj vse kulture z razliko, da je v vsaki kulturi razvil svoje specifične kulturne prvine.

There are both similarities and differences between the Russian witch Yaga baba and the Slovene Pehta. Although the name Pehta is closer to the Germanic Berhta, in terms of content the Slovene witch is rooted in the Slavic Yaga baba. Slovene witches such as Pehta have more positive features than do Slavic witches. Polygenetic theory helps us see that folktale types are composed of various intertextual elements. The Slovene image of witches has deviated from the Russian, which was more aimed at an adult audience, while the Alpine environment is also different. At the turn of the 20th century, the Alpine environment was popular in Central Europe: stories such as *Heidi* (1880–1881) and tales of shepherds were also popular, especially stories about a boy / girl leaving home but finally returning, to have their role redefined. The intermediate adventures focus on the courage, ingenuity and integrity of the child orphans – in a literal or figurative sense. Yaga baba helps *Vasilisa the Beautiful*, while Pehta helps Kekc and Mojca. Yaga baba and Pehta are a type of witch related to a two-and-a-half millennia old literary tradition, which is universal: it has been adopted in almost all cultures, but each culture has introduced its own specific cultural elements.

Nastajanje pravljic

Na področju literarne vede in teorije pravljic obstajata dve poglavitni teoriji o nastanku pravljic. Prva je monogenetska, ki so jo zagovarjali Jakob in Wilhelm Grimm ter Theodor Benfey (1809–1881). Menili so, da obstaja le en vir za nastanek pravljic, in sicer indoevropska, mitološko-migracijska in antropolološka teorija. Druga je poligenetska teorija, njen zagovornik je francoski folklorist Joseph Bedier (1864–1938), ki pravi, da so pravljice nastale v različnih prostorih in so jih kultivirali nadarjeni pravljičarji. Zagovorniki te teorije so Edward Burnett Taylor (1932–1917), Andrew Lang (1844–1912) in James George Frazer (1854–1941). Jack Zipes je zagovornik poligenetske teorije in je v najnovejši knjigi pravljični tip ali motiv poimenoval pravljični mem, ki ima univerzalno jedro in je obenem sposoben replikacije (Zipes 2006: 8).

Lik čarownice

Na osnovi primerjalne analize določenega tipa pravljice in njenih variant je bolj aplikabilna poligenetska teorija. Gre za tip, značilen za vse kulture, oz. univerzalni lik čarownice, ki so si ga različne kulture svojevrstno prilagodile. Tudi najstarejša verstva sveta vsebujejo predstave o pramateri (*Magna Mater*) oz. darovalki življenja, ki je obenem dobra in slaba.¹ Jakob Grimm omenja staro pogansko božanstvo Perachtum (bleščeče božanstvo, ki razsvetljuje svet); ki obvladuje nebo in zemljo, v sredozimskem času pospeši toploto sonca, da bi s polno močjo razsvetljevalo zemljo.

Slovanski lik Jage babe

Pri Slovanih obstajajo različice tega božanstva, npr.: Mokoš, Mokoška, Matoha, Matoga, ki je slovansko žensko božanstvo cikličnega kroženja in obnavljanja, rodovitnosti, zaščitnica ženskih opravil (predenja, tkanja, pranja); *mok-* (moker, vlažen), *mot-* (navijati, presti), *motok* ali *motek* (vreteno). Mokoš (močvirška ptica) – staroslovanska Mokoš(-ka) (Kropej 2008) je zavetnica preje, tkanja in glasbe. Voda in preja imata osrednje mesto v kultu ženskega božanstva (*Mat syra* = vlažna mati zemlja), ki je hkrati strašno, vzbuja grozo, obenem pa je mati in bleščeča (Bercht) boginja. Obstaja tudi ne/posredna povezava z romansko Befano (iz epifanije). Rusi lik čarownice poimenujejo kot baba Jaga, Jaga baba, Poljaki Jedzbaba, Belorusi baba Jaha, Slovaki Ježibaba, Čehi Jedu babo, Hrvati baba Roga, baba Hrka, Gradiščanski Hrvati Lizababa, Zurababa (Kropej 2008: 160–121, 325).

Slovenski lik Pehte

Na Slovenskem je poimenovanje Pehta novejšega izvora, saj je ime izposojeno iz germanске kulture (Frau Holle, Hola, Percht, Frau Bercht, Zlata baba, Pehtra baba, ruska Jaga baba ipd.) in temelji na starejšem izročilu oz. verovanju staroselcev in besedi baba. Različna poimenovanja srečamo tudi pri vzhodnih (Kvatrna baba, Pehtra, Torka, Četrtna, Petka) in zahodnih Slovanih (Mokošin vrh). V slovenskem ljudskem izročilu najdemo številna poimenovanja za gore, osamelce, skalne previse in vrhove (Baba, Zlata baba). Tudi odkritje 45000 let stare piščali je najdeno v jami, poimenovani Divje babe nad reko Idrijco (Kropej 2008: 106).

Niko Kuret (1984: 135) meni, da je Pehta kot evrazijski lik skupno izhodišče sredozimskam indoевropskih narodov (stara evrazijska ljudstva so častila pramater oz. najvišje bitje ženskega spola, velika Mati, magna Mater, ki je bleščeča, svetla in zlata). Do kasnejše demonizacije njene značaja (ambivalenten značaj) pride zaradi sprememb družbenih struktur in ekonomskih razmer (demonizacija ženskega numena). V procesu nastajanja je prišlo do prevlade negativnih potez, zato je hkrati svetla in temna. Kuret meni, da so razvojne faze numena (prezence) prvotno svetli dobri numen, potem temni hudobni demon in na koncu sekularizacija (iz verskega v posvetno),

¹ Npr. babilonska Ištar, balto-polabska Živa, feničaska Astarta, frigijska Kibela, germanska Frigga, hetitska boginja podzemnega sveta, iranska Ardisure Anahite, keltska Belestit oz. Belena, sirijska Atargatis, sumerska Inana idr. V starem Egiptu je Izida sestra in žena boga sonca Ozirisa (ljudi je naučila peke kruha, predenja in tkanja; je vešča čaranja in zdravilstva). V Noriku je boginja svetlobe, ki prinaša zdravje, skrbi za rojstvo ter razvoj ljudi in živali. Lahko jo primerjamo z antično in grško Hekato, Artemido, rimske Diano, rimskodobno keltsko boginjo Carno, germansko Frau Percht oz. Befano. (Kropej 2008: 106–121, 325).

tako je postala pojem za demonsko voditeljico divje jage oz. divjega lova. Krščanstvo poimenuje bajeslovne predice kot sv. Jedrt, sv. Gertruda ter sredozimko kot Božja deklica, perica, nočna baba, nočna gospa. V Kranjski Gori v ustnem (in tudi pisnem) izročilu še vedno živijo pripovedke o Pehtri in Bedancu (ter Kosobrinu).

Slovensko poimenovanje Peht(r)a (Pehtara) je izpeljano iz germanskega poimenovanja Percht, Bercht (bleščeče, bleščeče oči) in slovanskega pojmovanje Jage babe, ki je naslonjeno na slovansko ljudsko izročilo (npr. lan, preja, voda) in prilagojeno specifičnemu okolju (npr. slovenskemu: alpska pokrajina, snežaki, slapovi, visoki skalnati vrhovi). Pehta je tako nov lik čarownice, sinteza obstoječega lika čarownice Jage babe in germanskega poimenovanja Percht, Bercht, za osnovno poimenovanje Pehta (gl. *Pehtra*) pa na Slovenskem najdemo še številna druga poimenovanja (Kropej 2008: 106–120; 325).²

Pehta je pojmovana kot žensko bajno bitje ambivalentne narave: kot prinašalka svetlobe je prijazna in lepa prikazen (stvn. perahtun: svetel, bleščeč), kot voditeljica duš mrtvih in gromovnica z želesnim nosom ipd. pa je strašna, povzroča nevihte, dela sneg (Kropej 2008: 325). Njeni obhoudi, ki jih ponekod uprizarjajo na večer pred tremi kralji, naj bi prinašali rastlinsko in živalsko rodovitnost. Pehtre hodijo po hišah ali se podijo (jagajo) po vasi. V ljudskem pripovedništvu se Pehtra baba pojavlja kot voditeljica divje jage ali kot stroga varuhinja ženskih opravil, predvsem preje, tkanja, pranja. Po raziskavah Kureta naj bi izhodišče za sredozimke indoevropskih narodov predstavljal evrazijski lik pramatere (*Magna mater*), numen ženskega načela, ki naj bi pred tisočletji nastal v družbenih strukturah, kjer je dominirala žena (Kuret 1984: 135). Pod vplivom novih družbenih razmer pa se je njena narava demonizirala, dokler se ni njen lik sčasoma pokristjanil (sv. Lucija) in sekulariziral, tako da je postala pravljična oseba (Kropej 2008: 107).

Lik čarownice v indeksu pravljičnih tipov

Predstavnika folklorističnega pristopa sta finski znanstvenik Antti Aarne (1867–1925) in ameriški Stith Thompson (1885–1976). Slednji je eden izmed vodilnih znanstvenikov na področju ljudskega izročila. Napisal je številne knjige, njegovo najbolj znano delo je *Motif-Index of Folk-Literature*, ki ga je pisal med letoma 1932 in 1937. Za izhodišče je uporabil indeks motivov finskega folklorista Antti Aarneja (1867–1925, prvič objavljen leta 1910), ki ga je Thompson prevedel leta 1928, ga razširil in dodal nove tipe in variante. Dopolnjen indeks je izšel leta 1961 in je poznan kot Aarne-Thompsonov indeks ali AaTh ali še kraješe AT. K začetnicama se po navadi doda še številka, in sicer AT 303 (motiv dvojčka), AT 327 (Janko in Metka), AT 410 (Trnuljčica), AT 709 (Sneguljčica). Leta 2004 je nemški znanstvenik Hans Jorg Uther indeks dopolnil in odslej se imenuje Aarne-Thompson-Uther ali ATU-sistem. Na osnovi ATU indeksa pravljice o Jagi babi ne sodijo v enotno kategorijo motivov, ampak so razdeljene na različne tipe pravljic o čarownicah, kar tudi potrjuje poligenetsko teorijo.

² Pehtra baba, Pehtra, Pehtrna, Perhtra, Pjehtrna, Pjerta, Pirta, Perta, Pjehtra biba, Pjihtra biba, Pehta, Pehta krulja, Vehtra biba itn.

V indeksu ATU 334 najdemo motivno prvino, ki se povezuje z likom Jage babe, in sicer *gospodinjstvo čarownice* (Uther 2004: 225). Gre za kombinacijo pravljičnih tipov 332 (dekle/ženska obišče (starejšo) kanibalsko žensko) ter 333 (dekle/ženska vidi grozljive stvari (ograja iz kosti, sod poln krvi, čarovnico z živalsko glavo ipd.)). Podobne in hkrati različne prvine vsebuje motiv čarownice iz Grimmove pravljice *Janko in Metka*; hiša iz medenjakov (ATU 327A) pa predstavlja gastronomsko utopijo. Tip pravljice št. 1845 je motiv ženske zdraviteljice (pri Vandotu *Pehta ozdravi Mojco*), tip 320 govorji o kraji zelišča iz čarovničinega vrta (pri Vandotu Kekec ukrade Pehti kapljice za oči), kraja otrok (brata, sestre, hčerke, sina, ribiča ...) je v številkah 327A, 327C, 327F, 327G, 403C, 425B, 480A*, 710, dokaj pogost je motiv stare ženske (ATU 442), motiv rešitve iz ujetništva pri čarowniku s petjem je št. 555 (pri Vandotu Mojca poje pesmi Pehti), ženska da čarobni predmet v znak hvaležnosti za prijaznost ATU 571 (pri Vandotu Pehtino zdravilo Mojci), kraja otrok ATU 710 (pri Vandotu Pehtina kraja otrok), motiv ATU 480 dobro in hudobno dekle (služenje dobrega dekleta pri Frau Holle) (Uther 2004: 281).

Primerjalna analiza lika Jage babe in Pehte

V ruskih ljudskih pravljicah Aleksandra Nikolajeviča Afanasjeva *Ruske pravljice* (1855–1864, 8 zvezkov)³ je lik čarownice Jage babe osrednji pravljični lik. Najbolj izrazito je opisana in predstavljena v pravljici *Vasilisa Prekrasna*. Jaga baba živi v gozdu, ki v ljudski pravljici simbolizira prostor preizkušenj, težav, kjer protagonist sreča ali pomočnika ali nasprotnika. Gozd je tudi simbol drugega sveta ali sveta mrtvih. Jaga baba je pomočnica ali nasprotnica tistih, ki zaidejo v gozd oz. na njeno območje. Lahko simbolizira dobro (Vasilisi da luč) ali zlo (kanibalizem). Kot čarownica lahko uporablja svojo pravljično moč za dobro in/ali slabo. V ruski pravljici je Jaga baba kanibalka (*Janko in Metka*) ali mačeha (*Sneguljčica*). V *Vasilisi Prekrasni* je mačeha pasivna morilka, ki pošlje Vasiliso Jagi babi, da jo le-ta umori.

Jaga baba

Glavni atributi Jage babe v ruskih pravljicah so njene koščene noge, kar simbolizira dihotomijo (neživo : živo), koča na piščančjih nogah, kar simbolizira ostanke totemskih prednikov, in možnar, ki ga uporablja kot prevozno sredstvo ali čarovni predmet. Pogosto je predstavljena tudi s tradicionalno pojmovanim ženskim delom, npr. predenjem, ki jo povezuje z asociativno oddaljenim pojmovanjem boginje usode. V nekaterih pravljicah je čuvajka vode življenja, živi v koči na ptičjih nogah, z ograjo iz lobanj. Najpogosteje jaha po zraku v možnarju ali želesnem kotličku. Tako kot večina čarownic v ljudskih pravljicah ima tudi Jaga baba dvojno vlogo: lahko je nasprotnica ali pomočnica. Običajno grozi, da bo junaka pojedla, vendar kasneje z njim deli obrok, zato jo junaki spreminjajo v zaveznicu. Jaga baba junakom, najpogosteje junakinjam, deli tudi nasvete in pomaga s čarobnimi rezviziti (zdravilo), vendar šele potem, ko subjekt izpolni (tri) naloge. Najpogosteje je predstavljena kot stara (zlobna) čarownica v opoziciji z mladim (dobrim) dekletom. Velikokrat jo glavna junakinja ali protagonistka ukane in pobegne ali z njenim dovoljenjem odide. V ruski pravljici *Čarobne gosi Jaga*

³ V slovenščini je izšel izbor 68 pravljic z ilustracijami Ivana Jakovljeviča Bilibina (Afanasjev, Aleksander Nikolajevic, 2007: *Ruske pravljice*. Ljubljana: Mladinska knjiga Založba (Zbirka Veliki pravljičarji). 239–249.

baba ugrabi otroke, kar je motivna povezava s slovenskim likom Pehta. Njeni najpogostejši atributi so kraja, kuhanje in jedenje žrtev, najpogosteje otrok; v slovenski različici krade le neposlušne otroke, ko se spremenijo iz »porednih v pridne«, jih socializirane vrne domov.

Pehta

V slovenskih ljudskih pravljicah se lik čarownice pogosto pojavlja, vendar je posebej zanimiv v seriji fantastičnih priповedi *Kekec* avtorja Josipa Vandota (1884–1944).⁴ Za pričujoči prispevek je najbolj zanimiva originalna Vandotova fantastična priča *Kekec na volčji sledi*.⁵ Besedilo je bilo prvotno objavljeno v reviji *Zvonček* in obsega 121 strani. Je sodobno, ker je nastalo v 20. stol., in pravljično, ker vsebuje domišljajske oz. pravljične like, npr. lik čarownice (Pehta), lik divjega moža itn. Čeprav so razlike med realnimi in fantastičnimi liki rahlo zabrisane, je dejstvo, da besedilo vsebuje čarobni rekvizit oz. čarobni napoj – zdravilo za Mojčino slepoto. Besedilo je pričovedka, ker je postavljeno v stvarno okolje, iz neposrednih (Škrlatica, Špik) in posrednih besedilnih signalov (vrhovi, doline, podnebje, visokogorski pašniki) se da določiti kraj (Julijanske Alpe) in čas dogajanja (konec 19. in začetek 20. stol.). Besedilo se navezuje na model obsežne sodobne pravljice oz. fantastične pričovedki, kot je npr. Heidi (1880–1881) švicarske pisateljice Johanne Spyri (1827–1901). V času med obema svetovnima vojnoma je bilo na Slovenskem tovrstno pisanje fantastičnih pričovedki popularno; postavljene so v specifično kulturno okolje, npr. alpski svet, ali specifično pokrajinsko okolje, npr. Pohorje (Jože Tomažič: *Dravska roža*, 1943; *Drvarka Marija*, 1943; *Botra vila*, 1944; *Mrtvo srce*, Čarovničina hči, 1944; *Orglarjev sin*, 1944).

Torklja Triborklja

Josip Vandot v pravljici *Pri Torklji Triborklji*⁶ omenja lik čarownice, ki ga lahko umestimo med Jago babo in Pehto. Famo o Torklji, ki domuje pod Črnim vrhom, poznajo vsi, tudi deklica Maruša v pričujoči pravljici (»A, o Torklji Triborklji si pa gotovo že slišala«). Njena glavna in obenem izvirna značilnost so trije obrazi: črn, dober in kamnit. V resnici ni tako hudobna, kot jo predstavljajo drugi – deklico Marušo imenuje Marušica, jo pogradi po laseh itn. Torklja »odprhuta« iz veže, Maruši postreže s hrano (beli kruh, mleko, rožna gnjat, smetana). Torklja ima šest sester, ki stanujejo v najstrmejšem jarku Črnega vrha, kamor še ni pripeljal in ne bo pripeljal živ človek. Pravi, da so sestre tako podivjane kot ona, vidijo le divje koze, ki »varno plezajo po mrkih skalah«. Vandot povezuje Torkljo Triborkljo s črnim vranom, tako kot Afanasjev Jago babo s črnim jezdecem.

⁴ Josip Vandot je začel objavljanje okrog leta 1900 v *Domu in svetu*, za otroke pa v reviji *Zvonček*. Na začetku je Vandot pisal pesmi in uporabljal psevdonim Slavin Cvetko. Prve objave o Kekcu so bile v reviji *Zvonček* (*Kekec na hudi poti*, 1918; *Kekec na volčji sledi*, 1922; *Kekec nad samotnim brezdom*, 1924). V knjižni izdaji je Vandot objavil tudi druge knjige, v zvezi s Kekcem pa še *Kekec z naših gora in Na hudi poti*, 1936, vse ostale so izšle posthumno. Po letu 1950 je bilo zanimanje za avtorja in Kekca zaradi ekranizacije treh zgodb (*Kekec*, 1951; *Srečno, Kekec*, 1963 in *Kekečeve ukane*, 1968) ponovno oživljeno. Za štiri slikaniške izdaje je Vandotova besedila priredil France Bevk: *Kekec gre na pot*, 1970, 1982; *Kekec se vrne*, 1970; *Kekec in botra Pehta*, 1970, 1982 in *Kekec ozdravi Mojco*, 1970 oziroma vse štiri skupaj v eni obsežni slikanici *Kekečeve zgodbe*, 1973, 1975, 1977, 1977, 1979, 1983 z ilustracijami Maričke Koren. Kasneje je za slikaniško knjižno obliko nekaj zgodb avtorsko predelal tudi Andrej Rozman (1956–), ilustriral pa Zvonko Čoh: *Kekec in Pehta*, 2000; *Kekec in Bedanec*, 2001 in *Kekec in Prisank*, 2002.

⁵ Besedilo je leta 1922 izhajalo v reviji *Zvonček* (23/1–12).

⁶ Vandot, Josip, 1936: *Pri Torklji Triborklji*. *Zvonček* 37/9. 197–202.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Torklja je šla okrog mize in Maruša se je čudila, ker na Torklji ni videla več treh obrazov, temveč samo enega, ki je bil mil in prijazen, da nikoli tega.

»Teta, ali res nimate več treh obrazov? je vprašala zavzeta. »Glejte, kamenitega ni več, še manj pa črnega. Kam ste ju dali, teta?«

Triborklja se je posmehnila in pokimala z glavo. »Prav, prav, da ju ne vidiš več,« je odvrnila. »Seveda imam še tri obraze, a ti jih ne vidiš, ker si se jim privadila. Veš, kdor se privadi mojemu črnemu obrazu, se privadi vsaki nesreči v življenju, pa jo prenaša, kakor je treba. Kdor se privadi kamnitemu obrazu, se ne ustraši nobenih udarcev, ki jih z njimi usoda tepe v življenju, temveč jih prenaša s prav takim obrazom, kakor je moj tretji. Pa živi zadovoljno in veselo, kakor boš živila ti, ki si se privadila mojim obrazom, le ne boj se Maruša! Torklja Triborklja se ne zlaže nikoli.« (Vandot 1936: 201.)

Motiv čarownice s tremi obrazi (črn, dober in kamnit) je izviren Vandotov prispevek, ki morebiti temelji v ljudskem izročilu, vendar je zanj težko najti podobne vzporednice v motivnem indeksu pravljic.

Maskulinizacija Jage babe in Pehte

Podobnosti Jage babe in Pehte so naslednje: obe sta starejši, samski ženski, ki živita v gozdu. O njiju krožijo govorice, da kradeta, strašita in žreta otroke, imata služabnike (*Vasilisa služi*, *Kekec je hlapčič*), pojavljata se v dihotomiji z otroci. Otroci so najpogosteje sirote v dobesednem ali prenenem pomenu in so tudi arhetip ranjenega otroka (*Vasilisa ima zlobno mačeho*, *Mojca je slepa*). Zanimiva podobnost je tudi v maskulinizaciji Jage babe in Pehte. Ženskam, ki živijo sama in so neporočene, pripisujejo moške značilnosti. Pravzaprav je to diskriminacija žensk, ker živijo netradicionalno, se jih označi, da so čarowniške, čudaške, grde, neurejene, stare. K maskulinizaciji spada jo tudi lastnosti, ki jih imata Jaga baba in tudi Pehta, npr. fizična moč, pretepanje otrok, smrčanje.⁷

Podobnosti in razlike

Med Jago babo in Pehto so tudi razlike. Jaga baba živi sama, Pehta pa ima volka in hkrati posluša Mojčino petje, kar govori o njeni socializaciji in kasnejšem nastanku dela, saj je to poeto-loška ali orfejska tematika. Jaga baba živi v pragozdu, Pehta visoko v gorah (alpski svet). Ključna razlika je, da je Jaga baba bolj negativna (prevladuje zlo), Pehta pa bolj pozitivna (prevladuje dobro), Pehta si v samoobrambi sama zažge črno hišo in se preseli v novo domovanje, belo hišo. Pehtin lik je tudi bolj pozitiven, povezan je z zbiranjem zdravilnih zelišč, Pehta pripravi zdravilne kapljice proti slepoti in tako pomaga Mojci. Pehta otroke pridrži le za določen čas, kar lahko razberemo iz njenih besed: »Dobri otroci se me nikoli niso bali,« je rekla Pehta. »Samo poredne otroke sem lovila in jih zapirala v kočo. Toliko časa sem jih imela zaprte, da so postali pridni in dobri, nato sem jih izpustila.« (Vandot 1922: 2008.) Vasilisi je pri osmih letih umrla mati in ko je prišel čas, da postane nevesta, je morala k Jagi babi. Pri Vandotu ni navedbe ne Mojčinih ne Kekčevih let, sklepamo, da sta otroka (deček in deklica) in ne mladenič in mladenka.

⁷ V hrvaščini obstaja tudi poimenovanje Baba Hrka (*hrkati pomeni smrčati*); Levec, Fran, 1882: Vračara ili Baba Hrka. Ljubljanski zvon 2/7.

Na povezanost Vandotovih besedil s strukturo ljudske pravljice pri ruskem znanstveniku Vladimirju Proppu opozarja tudi Hladnik (1980: 311–324), ki najde podobnosti in razlike med Proppovim modelom ljudske pravljice, na osnovi katerih temeljijo tudi Vandotova besedila, in njegovimi avtorskimi pravljicami oz. pripovedkami. V teoriji mladinske književnosti je osnovna razlika med pravljico in pripovedko ta, da je v slednji možno neposredno in posredno določiti čas in kraj dogajanja (Škrlatica, Špik itn.).

Intertekstualnost motivov

Slovenska obsežna pravljica oz. fantastična pripoved *Kekec na volčji sledi* je sestavljena mozaično, prav tako sta kompleksno sestavljena tudi oba lika čarownice – Jage babe in Pehte.

1. Motivno-tematsko izhodišče je asociativno povezano tudi z mitom o Prometeju (8. stol. p. n. št.), ki je grškim bogovom ukradel ogenj z Olimpa, podobno kot veliko kasneje Vasilisa Prekrasna, ki je prinesla ogenj v lobanji. Ogenj je lahko prispoloba za znanje, izkušnje, veščine (kuhanje, pranje, pospravljanje) oz. socializacijo v pragozdu, saj se je kot socializirana ženska oziroma nevesta vrnila k mačehi. V eni izmed variant nese ogenj mačehi in njenima hčerkama. V drugih variantah odide k stari samski ženski in stanuje pri njej. Naroči ji, naj zasadi lan, ki ga kasneje prede, tke in iz njega sešije umetelne srajce za carja, kar govorji o prenašanju veščin, znanja, sposobnosti in priprav na novo vlogo v Vasilisinem življenju – poroko s carjem.

2. Motiv sirene iz Homerjevega Odiseja (deklice, ki je od pasu navzdol ptica ali riba in z zapeljivim petjem vabi človeka ter ga pogublja) lahko razberemo iz izjave: »Pehta!« je menil Rožle. »Tako poje, da bi naju privabila.« (Vandot 1922: 80.)

3. Tudi motiv čarownice Kirke, ki živi v jami, se povzuje s Pehto, ki v nekaterih variantah živi v jami, v drugih pa v gozdu. Kirka živi na otoku, ki je simbol za izoliran prostor. Na začetku je hudobna, potem pa postane Odisejeva zaveznica in mu pomagala priti med Scilo in Karibdo. Kirka je spremnjala ljudi v živali s pomočjo čarobnih (zeliščnih) napitkov.

4. Orfejsko motiviko lahko povežemo z Mojčinim petjem, s katerim je očarala Pehto: »Jaz sem Pehta. Lepo ti bom stregla. Jagode boš zobala in mi pela.« (Vandot 1922: 71.)

5. V motivu Torklje Triborklje, ki je literarni lik med Jago babo in Pehto, Vandot izvirno navezuje tri obraze lika čarownice (črn, dober, kamnit) z oddaljeno intertekstualno povezavo z Niobinim kamnom, ki je motiv za spremembo živega (človeka) v neživo (kamen).

6. Lik Jaga v Shakespearovi drami *Othello* (1603–1604) je negativen; je divji, neukročen in se na ravni poimenovanj in karakterizacije (npr. ambivalenca) navezuje na lik čarownika oz. čarownice.

7. Dominantnen lik čarownice v ljudski pravljici *Janko in Metka* (1812, 1857) se preko motiva čarownice posredno povezuje z rusko Jago babo in slovensko Pehto. Motiv Pepelke (1812) se povezuje z Vasiliso preko motiva trpinčene hčerke.

8. Matija Valjavec (1831–1897) se v ljudski pravljici v verzih z naslovom *Pastir* (1900) v začetnem delu navezuje na uvod v Kekca in njegovo pastirsko življenje ter služenje pri Korošcu.

9. Velik vpliv na obsežne sodobne pravljice ali fantastične pripovedi s planinskim kronotopom je imela švicarska avtorica Johanna Spyri z delom *Heidi* (1880–1881).

10. Podobnost in hkrati razlika med motivoma Jage babe v ruskih pravljicah in Pehte v slovenskih

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

pravljicah je, da je z Jago babo povezan motiv ognja, s Pehto pa motiv vode. Obe prvini – ogenj in voda – sta nenadomestljivi prvini za življenje in obstoj ljudi.

Poimenovanje Jaga baba je v slovenskih pravljicah redko, najdemo ga pri Ivanu Bučerju v pravljici z naslovom *Srebrnokrilec* iz zbirke Koča na robu. Tu se dobesedno pojavlja lik čarownice z imenom Jaga baba, ki čuva belo kozo z zlato krono na glavi, živi v gradu pod vrhom ledene, strme in visoke gore. Če vidi človeka, ga zmelje in stolče v prodec. Jaga baba nikoli ne spi, le zadrema in počiva. Tudi pri Bučerju je Jaga baba stereotipna (grda in stara) in maskulinizirana (smrči, da se trese gora in piš prevrača kamenje). Lik Jage babe je negativno pojmovan, poudarjeno je, da spi v skedenju v kotlu (v ruski varianti v možnarju), kuha hudo uro in da ima za slemenom zataknjene strele. Ko se je glavna književna oseba (fant) že tretjič priplazila v skedenj, se je Jaga baba zbudila in zatulila: »Hú, hú – človek je tu!«, kar je intertekstualna povezava z rusko pravljico *Vasilisa Prekrasna*, ko reče: »Fuj, fuj, ruski duh voham! Kdo je tukaj?« V ruski varianti piše: »Iz gozda se je prikazala Jaga Baba – pripeljala se je v možnarju, s tolkačem je poganjala, z metlo sled zametala.« V Bučerjevi inačici oz. v obeh variantah ima orodje/orožje: v ruski tolkač, v slovenski gorjačo. »Potem je popadla gorjačo in zamahnila po njem, da bi ga stolkla v prodec, on pa je odskočil in se pokrižal, Jaga baba je pa udarila v prazno na tla, da se je bat preklal.«

Pri Afanasjevu živi Jaga baba v koči z ograjo iz človeških kosti, na konicah so nataknjene človeške lobanje z izbuljenimi očmi, vrata imajo človeške noge, zapahi so človeške roke, namesto ključavnice so usta z ostrimi zobmi. Zato Vasilisa obnemi od groze in obstane kot vkopana. Takrat pridrvi še jezdec: ves črn, oblečen v črno in na črnem konju. Pridirjal je do babinih vrat in izginil, kot bi se udrl v zemljo.

Znočilo se je. A ni bilo dolgo temno. V vseh lobanjah na ograji so se zasvetile oči in na jasi je postalo svetlo kot podnevi. Vasilisa je zadrhtela od strahu, a ker ni vedela, kam naj zbeži, se ni premaknila. Kmalu se je v gozdu zaslišal strašen hrup: drevje je pokalo, suho listje je šumelo. Iz gozda se je prikazala Jaga Baba – pripeljala se je v možnarju, s tolkačem je poganjala, z metlo sled zametala. Prišla je do vrat, se ustavila, povohala okrog sebe in zakričala: »Fuj, fuj, ruski duh voham! Kdo je tukaj?« (Afanasjev 2007: 242.)

Vrata so se odprla in Jaga Baba se je brizgajoč zapeljala na dvorišče. Za njo je šla Vasilisa. V izbi se je Jaga Baba pretegnila in rekla Vasilisi: »Postrezi tisto, kar je v peči. Lačna sem.« (Afanasjev 2007: 242.)

»Dobro,« je rekla Jaga Baba, »da sprašuješ samo o tistem, kar si videla zunaj, ne pa na dvorišču. Ne maram, če kdo zunaj pere moje umazano perilo, preveč radovedne požrem! Zdaj pa bom jaz tebe vprašala: kako se ti posreči opraviti vse delo, ki ti ga naložim?« (Afanasjev 2007: 243.)

Vasilisa je prižgala baklo pri lobanjah, ki so bile nataknjene na ograjo. Začela je nositi iz peči in streči Jagi babi. Preden se Jaga baba odpravi spat, ji naloži delo za naslednji dan nato pa zasmrči. Književno dogajanje je osredotočeno na tradicionalna opravila Vasilise:

»Ko bom zjutraj odšla, moraš počistiti dvorišče, pomesti kočo, skuhati kosilo in oprati perilo. Pojdi v kaščo, vzemi četrtn pšenice in jo očisti plev. Glej, da bo vse narejeno, sicer te požrem!« (Afanasjev 2007: 243.)

Pri Vandotu Pehta živi v samotni črni koči, po samozažigu le-te živi v novem domovanju v gorski beli koči, ki jo osvetljujejo mesečni žarki. Vandotova Pehta je grozna, huda, stara, hudobna, krade

otroke, hkrati pa je tudi dobra (nabira jagode za slepo Mojco), ima volka, odlično sliši, ima zdravilo za slepoto, samoobrambno zažge lastno kočo (ta ogenj je asociativno oddaljen in hkrati povezan z motivom ognja pri Jagi babi) in se preseli v belo kočo na travniški planoti.

Pri Rozmanu Pehta živi pod Špikom, lovi otroke in jih potem žre, kar je negativno. Pozitivno jo ocenjuje Mojca, ki pravi, da Pehta ni nobena coprniška hudoba, da je bila z njo zelo prijazna, da ji je dobro kuhala in pripovedovala pravljice o velikanih in gozdnih vilah. Zanimivo je, da v Rozmanovi inačici Kekec udomači volka, poimenuje ga Rumcelj in ga da Mojci. Ko je Pehta požgala svojo kočo, je živila v votlini. Votlina je bila prostorna in lepo urejena, tako da je bilo v njej celo nekaj sob. Pehta je kuhala različne zvarke, vsak tretji ali četrti dan pa je že navsezgodaj odšla in se vrnila šele zvečer s svežo hrano in zelišči.

Binarnost lika Jage babe in Pehte

V skladu z *Morfologijo pravljice* (1928, 2005) ruskega strukturalista Vladimirja Proppa je možno najti parnosti oz. nasprotja tudi v samem liku Jage babe in Pehte. Jaga baba je obenem dajalec (daje luč/ogenj, kar je motivno-tematska reminiscanca Prometejevega ognja) in prejemnik (sprejme Vasiliso), hkrati je dobrodejna in škodljiva, ves čas dogajanja imamo protipomenski ciklus prihoda in odhoda, zastavlja vprašanja in odgovarja. Pravljični lik Jage babe in Pehte v osnovi zaznamujeta dva protipomenska tipa ženske, slabe in dobre. Oba pomena sta se razvijala vzporedno, v določenih kulturah sta si podobna ali različna. V ruski kulturi je Jaga baba bolj negativen lik, v slovenski kulturi pa je Pehta v mladinski književnosti bolj pozitiven lik.

»Dobro,« je rekla Jaga Baba, »saj ju poznam. Najprej nekaj časa živi in delaj pri meni, potem pa ti dam ogenj. Če ne te bom požrla!« (Afanasev 2007: 243.)

Pri Vandotu je Pehta na začetku negativen lik, na koncu pa so poudarjene tudi njene pozitivne lastnosti. Kekec reče:

»Sicer Pehta ni napačna in ni hudobna.« (Vandot 1922: 182.)

»Saj pravim — skoro žal mi je, da gre odtod. Saj ni bila hudobna. Lepo je ravnala z mano in skoro se kesam, da sem ji strgal korenček ... Pa gre nocoj v daljne kraje in nemara ji je hudo, ker mora iz naših krajev. Pa kaj morem jaz za to? Čemu me je pa ugrabila? Da me je pustila v miru, pa bi še danes lahko domovala tam pod Špikom.« (Vandot 1922: 286.)

Pri Rozmanu je Pehta pozitivno pojmovana:

A hodili sta zelo zelo dolgo, preden je končno neznanka Mojco posadila v mehek mah in ji napolnila dlani s tako sladkimi jagodami, kot je obljubila. In potem ji je polnila dlani tako dolgo, dokler se ni Mojca gozdnih jagod prav do sitega najedla. »Nazaj grede te bom pa kar nesla, da bova šli hitreje,« je rekla neznanka potem. In je vzela Mojco v naročje tako nežno, da je ta od ugodja prav hitro zaspala. (Rozman 2000: 15.)

Motiv gastronomiske utopije

Gastronomika utopija ali jedilnik Jage babe v ruski pravljični je naslednji: Ijudi je jedla kot piščance:

Začela je nositi iz peči in streči Jagi Babi. Hrane je bilo dovolj za kakih deset ljudi. Iz kleti je prinesla kvas, medico, pivo in vino. Starka je vse pojedla in popila. Vasilisi je pustila samo malo zeljne juhe, krajček kruha in košček svinjine. (Afanasev 2007: 243.)

Gastronomika utopija Pehte v slovenski pravljični je pečenka in medena potica, ki jo Vandot imenuje potičica (raba dvojnih pomanjševalnic je značilna za ljudsko slovstvo), omenja tudi med kot tipično slovansko prvino (Jaga baba piye medico), v povezavi s slovensko oz. slovansko prvino (medeno potico in medenim kolačem).

Mati mu je rekla prav prijazno: »Kekec, jutri ti spečem najboljši kolač, ker si bil tako priden in pogumen. Veš, samega meda bom dejala v kolač, da se malo posladkaš. Saj si zaslužil, pošteno zaslužil.« (Vandot 1922: 117.)

In Pehta je vodila Kekca v veliko izbo, ki je bila opravljena prav preprosto, kakor so opravljene vse kmetiške izbe. Samo čedno je bilo vse in nikjer ni bilo niti najmanjšega praška. Kekec je sedel za mizo, ki je bila belo pregrnjena Pehta mu je prinesla skodelico toplega mleka, sirovega masla in belega peciva. Kekec si ni dal prigovarjati, ker je bil resnično lačen. (Vandot 1922: 176.)

In Kekec je jedel tako imenitno kot še nikoli. Kar načuditi se ni mogel dobrim jedilom, ki so se kadila na mizi iz lepih skled. Zato je bil dobre volje. (Vandot 1922: 182.)

»A ker si moral prestati toliko strahu, ti spečem danes medeno potičico. Veš, zato, da ne boš javkal in se cmeril.« (Vandot 1922: 182.)

Pri Rozmanu je gastronomika utopija nekoliko manj v ospredju, bolj je izpostavljeno to, da Pehta hrani Kekca s pečenko, Kekec pa jo daje volku, zasledimo premik od surove rastlinske hrane (jagode) k pečeni slani hrani.

Specifične kulturne prvine

V ruski pravljični zasledimo specifične kulturne prvine, ki so vezane na zemljepisne značilnosti (rob pragozda), domovanje (koča, kamrica, ograja, ogenj, hiša, zemlja, dvorišče, izba, sveča, peč, možnar, tolkač, metla) in civilizacijo (gredice, zalivanje zelja, prinašanje vode, kurjenje peči). Moški književni osebi sta oče, ki je trgovec in trguje v daljnih deželah, kar predstavlja njegovo odsotnost in je stalnica v številnih pravljičah (odsotnost očeta in odrešitev odgovornosti za hčerko), in car, do katerega Vasilisa ne pride neposredno, ampak prek lastne socializacije pri Jagi babi in kultivacije lana v laneno srajco, torej preko tradicionalnih ženskih opravil (tkanje, šivanje) z motivom ugajanja moškemu – carju. Ruska pravljična ponazarja tudi rusko patriarhalno, sicer kristijanizirano družbo, lik očeta, ki je trgovec, in smrt matere, očetovo poroko z mačeho, njeni dve hčeri ter različna tradicionalna opravila (klekljanje, predenje, pletenje, tkanje, šivanje srajce) in predmete (lan, statve, šivanka). Vasiliso v pravljični rešuje le punčka, ki jo ima v žepu in o kateri je Clarissa Pinkola Estes

obširno pisala v knjigi *Ženske, ki tečejo z volkovi* (2003). Punčka predstavlja njen intuicijo, je pa tudi simbol prometejske naloge: prinesti ogenj, ki simbolizira razsvetljenstvo, znanje, veščine, toplino, soočenje znanja in strahu pred znanjem (ogenj v lobanji).

V slovenski pravljici zasledimo specifične kulturne prvine, značilne za dogajalni prostor, predvsem visokogorske zemljepisne značilnosti Julijskih Alp: goščava, trata, hrib, vrh hriba, vrelec, koza, pastir, dolina, snežniki, borovci, drveči/gorski potok, gorski potok, rušje, skalovje, pogorje, Gmajnica, Rovte, Špik. Od zgodovinsko pomembnih prvin so zanimivi podatki o otrocih pastirjih, pastirjih, služenju otrok, vaščanh, značilnostih visokogorja. Na področju družbe so omenjene specifične kulturne prvine (pastirji, hlapčiči, služenje, pretepanje otrok), razmerja med osebami (oče, mati, sin, hči, sestra, stric) ter predmeti (cula, sveča, izba, skedenj). Kot tipično slovenske značilnosti najdemo predvsem citre in medeno potico. Ravno med je tista specifična prvina, ki je značilna tudi za rusko pravljico. V slovenski pravljici so omenjene še hruške, jagode; čebele, metulji; medena potica; citre, piščalka, pesmi, petje.

Na osnovi primerjalne analize specifičnih kulturnih prvin vidimo, da sta prvini književnega prostora podobni, hkrati pa kulturno specifični: pragozd – goščava; kamrice – izbe. Otroci so v obeh pravljicah pojmovani kot služabniki. V ruski pravljici je deklica Vasilisa v družini trpinčena, pri Jagi babi pa služi (kuha, nosi vodo, pere perilo, zaliva zelje itn.), njena socializacija je osredotočena na tradicionalno žensko socializacijo ali gospodinjstvo. Šele v drugi inačici imamo nadgradnjo prvotnega motiva in motiv predenja, tkanja in šivanja, kar govori o namenski kultivaciji. Tudi v pravljici *Kekec na volčji sledi* so v ospredju piščalka, citre, pesmi in petje, kar govori o kasnejšem nastanku besedila, čeprav tudi Kekec služi morebitni človekovi potrebi po umetnosti in brezinteresnem ugajanju po pesmi in petju.

Zaključek

Primerjalna analiza lika čarownice v ruski pravljici *Vasilisa Prekrasna* in slovenski *Kekec na volčji poti* je pokazala na podobnost med ruskim in slovenskim likom, hkrati pa tudi na pomensko razliko. Četudi slovensko poimenovanje izhaja iz germanskega, se vsebinsko navezuje na rusko pojmovanje, od katerega se je tudi oddaljilo. Slovenski lik čarownice je manj negativen, ker je v osnovi namenjen mlajšim naslovnikom kot ruska pravljica iz srede 19. stol.⁸ Lik čarownice je arhetip, ki je univerzalen in se pojavlja skoraj v vseh kulturah. Nastajal je poligenetsko in svoje univerzalno jedro ali pravljični gen, po Jacku Zipesu, prilagajal vsaki specifični kulturi. Ker je univerzalen motiv, je v specifičnih kulturah visoko aplikabilen in obenem sposoben prilagajanja. V slovenski kulturi je lik Pehte postavljen v visokogorje, v tipično alpsko pokrajino, kjer se je rahlo oddaljil od slovanske Jage babe (rob pragozda) in postal bolj pozitiven. Iz istih razlogov je za slovensko filmografijo postal zanimiv tudi Kekec (*Kekec* 1951, *Srečno, Kekec*, 1963 in *Kekčeve ukane*, 1968), zato ni naključje, da je tudi lik čarownice Jage babe doživel številne medijske predelave.

⁸ Posnet je bil kratki ruski animirani film z naslovom *Malá Vasilisa*, režiserke Darine Shmidt (1983) (Melnitsa Animation Studio, Petersburg). Animirani film je dostopen tudi mladim slovenskim naslovnikom, ker je izšel na DVD Slon 3, ki je priloga revij *Cicido in Ciciban*. Film je na festivalih otroškega in/ali mladinskega filma dobil številne nagrade in imenito upodablja lik čarownice Jage babe.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Literatura

- AFANASJEV, Aleksandr Nikolaevič, 2007: *Ruske pravljice*. (Ilustriral Ivan Jakovljevič Bilibin.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BUČER, Ivan, 1941: *Koča na Robu*. Ljubljana: Založba Viharnik.
- ESTES PINKOLA, Clarissa, 2003: *Ženske, ki tečejo z volkovi*. Nova Gorica: Eno.
- HLADNIK, Miran, 1980: Shema in značilnost Vandotove planinske pripovedke. *Slavistična revija* XXVIII. 311–324. <http://lit.ijs.si/vandot.html/>
- HLADNIK, Miran, 2009. *Zgodovinski roman*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. <http://www.ff.uni-lj.si/oddeleki/slovenistika/mh/szr.pdf/>
- KROPEJ, Monika, 2008: *Od ajda do zlatoroga: slovenska bajeslovna bitja*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva.
- KURET, Niko, 1984: *Maske*. Ljubljana: Cankarjeva založba in Znanstveno raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko narodopisje.
- PROPP, Vladimir, 2005: *Morfologija pravljice* (Morfologija skazki, 1928). Ljubljana: Studia humanitatis.
- Slon 3* (Videoposnetek), 2009: Osem animiranih filmov: izbor animiranih filmov iz otroškega programa Slon na Mednarodnem festivalu animiranega filma Animateka. Ljubljana: Mladinska knjiga, Animateka.
- THOMPSON, Stith 1997: *Motif-index of folk-literature: a classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jest-books, and local legends*. Revised and enlarged ed. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, (po 1997) 7 zv. Vol. 1: A-C. 554 str.; Vol. 2: D-E. 517 str.; Vol. 3: F-H. 519 str.; Vol. 4: J-K. 499 str.; Vol. 5: L-Z. 567 str.; Vol. 6.1: A-K. 448 str.; Vol. 6.2: L-Z. 892 str.
- UTHER, Hans Jorg, 2004: *The types of international foktales: A Classification and Bibliography*, Parts I–III. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia (Academia Scientiarum Fennica).
- VANDOT, Josip, 1922: Kekec na volčji sledi. *Zvonček* 23/1–12. <http://www.dlib.si/v2/Default.aspx/>
- VANDOT, Josip, 1936: Pri Torklji Triborklji. *Zvonček* 37/9. 197–202.
- VANDOT, Josip, 1952: *Kekec nad samotnim brezdom*. Ponatis iz Zvončka, 1924. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VANDOT, Josip, 1957: *Kekec na volčji sledi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VANDOT, Josip, 1965: *Kekec na hudi poti: planinska pripovedka*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VANDOT, Josip, 1969: *Kekčeve zgodbe*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VANDOT, Josip, 1970: *Kekec gre na pot: prva slikanica*. (Priredil France Bevk.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VANDOT, Josip, 1970: *Kekec se vrne: druga slikanica*. (Priredil France Bevk.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VANDOT, Josip, 1970: *Kekec in botra Pehta: tretja slikanica*. (Priredil France Bevk.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VANDOT, Josip, 1970: *Kekec ozdravi Mojco: četrta slikanica*. (Priredil France Bevk.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VANDOT, Josip, 2000: *Kekec in Pehta*. (Priredil Andrej Rozman.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VANDOT, Josip, 2001: *Kekec in Bedanec*. (Priredil Andrej Rozman.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VANDOT, Josip, 2002: *Kekec in Prisank*. (Priredil Andrej Rozman.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ZIPES, Jack 2002: *The Oxford companion to fairy tales: (the western fairy tale tradition from medieval to modern)*. Oxford, New York: Oxford University Press. <http://www.answers.com/library/Fairy%20Tale%20Companion/>
- ZIPES, Jack, 2006: *Why fairy tales sticks: the evolution and relevance of a genre*. New York, London: Routledge.

Jože Ramovš

Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje, Ljubljana

UDK 811.163.6'366.532:811.16'27

Slovenščina kot orodje človeškega dialoga

Slovenščina in drugi slovanski jeziki opisujejo človekovo vzpostavljanje stika z drugimi ljudmi in z naravo z dvema izrazoma: izkustvo in doživljanje. Izkustvo govorji o enostranskem (monološkem) raziskovanju in osvajanju, ki omogoča materialno blaginjo, doživljanje pa o dialoškem sožitju, ki omogoča celosten razvoj človekove osebnosti ter uravnotežen razvoj družbe v ohranjeni naravi. Drugi dve jezikovni prednosti slovenščine na področju osebnostne rasti in družbenega sožitia sta dvojina in osebno glagolsko tvorjenje stavkov.

Slovene and other Slavic languages describe our contact with others and with the natural world using two expressions, both of which can be translated into English by »experience«. The expression *izkustvo* tells of one-sided (monologic) exploration and mastery that facilitates material well-being, while *doživljanje* suggests a dialogic co-existence enabling the development of the whole person and the balanced development of society in a preserved natural environment. Two other linguistic advantages of Slovene with regard to personal growth and social co-existance are the dual and the formation of clauses with personal verbs.

Uvod

Ljudje vzpostavljamo z drugimi ljudmi in stvarmi tudi zavestni, osebni, namenski stik in izmenjavo; z njimi občujemo – komuniciramo. To je naša prednost pred ostalo naravo. Glavno orodje za občevanje je jezikovna govorica. Poleg nje občujemo še s svojim vedenjem, ki je pretežno nezavedno, in z dejanji. Govorica je lahko učinkovito človekovo orodje za njegovo povezovanje z ljudmi in stvarnostjo, lahko pa je pomanjkljivo ali napačno razvita, da ovira povezovanje posameznikov, ljudi v različnih skupinah in celotne družbe.

V prispevku bomo nanizali nekaj misli o tem, kako je slovenščina – in z njo slovanski jezikovni svet – izredno primerno orodje za pristno osebno občevanje, saj ima za vzpostavljanje stika z drugimi ljudmi in z naravo dve enako utirjeni poti: izkustvo in doživljanje ter je tako na tem področju boljše orodje kot sosednji germanski in romanski jeziki z eno samo utirjeno potjo. Spoznanja o tem so se mi kristalizirala več kot četrto stoletja, ko sem pri raziskovanju doživljanja (Ramovš 1986, 1990, 1992) z analizo jezika odkril v slovenščini dve vzporedni spoznavoslovni (gnozeološki) poti: izkustveno in doživljajsko. Ko človek stopa v stik z naravo in drugimi ljudmi po izkustveni poti, vodi z njimi enosmerni monolog po svojih interesih, ko pa stopa v stik z ljudmi in naravo po doživljajski poti, je z njimi v dvo-smerinem dialogu, ki upošteva in bogati obe strani. Ta spoznanja sem teoretično preverjal pri znanstvenih spoznanjih psihološke, filozofske, kulturoloških in drugih ved (Laing 1969; Ritter 1972; Ingarden 1975; Kmecl 1983), v leposlovju in z raziskovanjem ter jih uporabljal v praksi pri preventivnih in terapevtskih programih za izboljšanje komuniciranja in sožitia med ljudmi (Ramovš 2005, 2009).

Danes se Slovenija in ves razviti svet nahajamo pred velikimi razvojnimi izzivi zaradi ponavljajočih se ekonomskih in energetskih kriz, rastoče ekološke ogroženosti, zlasti pa zaradi staranja

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

prebivalstva. Evropski politični dokument o odzivu na demografske spremembe se npr. začne z besedami, ki so za politiko nenavadno resne: »Evropa se danes sooča z demografskimi spremembami, ki so po svojem obsegu in teži brez primere.« (Svet Evrope 2005.) V ta položaj smo prišli očitno tudi zaradi prevlade izkustvenega pristopa do narave in soljudi, zato je človekov doživljajski – dialoški pristop k ljudem in naravi lahko odločilna preživetvena prednost ali nenadomestljiva izhodna strategija iz navedenih razvojnih kriz. Ko ugotavljamo, da jo slovenština in slovanski jeziki premorejo v večji meri kot sorodni jeziki naših evropskih sosedov, se pred nas postavlja odgovornost, da to svojo prednost uporabimo in z njo prispevamo naši skupni evropski kulturi okrepitev tiste noge za nadaljnjo razvojno hojo, ki je v sedanji evropski kulturi zakrnela.

Pokazali bomo tri jezikovne primere, ki kažejo na prednost slovenštine kot občevalnega orodja za sožitje med ljudmi in naravo: komplementarnost izkustvenega in doživljajskega dojemanja ljudi in narave ter vrednost dvojine in dejavnega glagolskega izražanja za odgovorno osebno sožitje. Še prej pa bežno pomislimo na to, kakšno vrednost ima jezik pri diagnostičnem ugotavljanju kakovosti osebnega življenja in družbenega sožitja ter kakšno vrednost pri oblikovanju življenja posameznika, človeških skupin in celotne družbe.

Jezik je priča in oblikovalec človekovega odnosa do sebe, soljudi in narave

Od nekdaj velja, da človeka najbolje spoznamo po njegovih besedah in dejanjih. V znanosti 20. stol. so zlasti napredovale metode analize jezika. Struktturna analiza jezika je poleg arheologije postala glavna znanstvena panoga za spoznavanje življenja in sožitja v kulturah preteklih tisočletij. Kvalitativno raziskovanje zgodb in pisnih virov postaja v družboslovju čedalje bolj enakovredna raziskovalna metoda statističnim. Veliko pove tudi dejstvo, da je vodilni strokovnjak na področju strukturne analize jezika Noam Chomsky (1989) eden najbolj citiranih znanstvenikov. Nobenega dvoma torej ni, da je jezik s svojo strukturo, izrazjem, vsebino in lepotno obliko najbolj zgovorna priča o tem, kako je usmerjen posamezen človek, družina ali druga človeška skupina in celotna družba ali kultura.

Jezik, zlasti materni, je tudi nepogrešljivo sredstvo za oblikovanje in razvoj posameznega človeka, družine in drugih človeških skupin ter celotne družbe in kulture. Velik ljubitelj človeške besede, zlasti lepe slovenske besede, Anton Trstenjak (1906–1996), je rad poudarjal, da je lepa in bogata materinščina neprecenljiva dota, če jo človek dobi od staršev v družini. Rad je povedal globoko antropološko resnico s stavkom: »Človek je človeku človek po besedi.« V začetku svojega znanstvenega delovanja je leta 1932 v *Domu in svetu* napisal prispevek Beseda umira, pred koncem življenja pa je strnil spoznanja o pomenu jezika za človeka in medčloveško sožitje v veliki antropologiji *Skozi prizmo besede* (Trstenjak 1932, 1989). Besede, ki jih človek uporablja v svoji govorici, njihova skladnja ter vsebina in oblika povedanega torej vplivajo z veliko oblikovalno močjo nazaj na človeka, ki govorí – verjetno veliko bolj kot na ljudi, ki ga poslušajo. S svojim govorjenjem človek oblikuje samega sebe in prav tako oblikujejo s svojo govorico same sebe družina, druge skupine, narod in celotna kultura.

Ker je torej jezik z ene strani pristen izraz mišljenja in življenja naroda, prav tako pa ustvarjalec njegovega mišljenja in ravnanja, je bogat in lep jezik pogoj za njegovo psihosocialno in duhovno zdravje, za njegovo klenost in razvoj. Jezik in doživljanje, ki ga jezik ubeseduje za občenje drugim,

sta prostor osebnega človekovanja in skupnognega občestvovanja vsake skupnosti. Meje mojega doživljjanja in jezika so moje človeške meje – zlasti meje moje svobode, odgovornosti in razvojnih možnosti. Meje materinega jezika so meje kulturne in razvojne meje mojega naroda. Poznati in uporabljati prednosti svojega jezika je za človeka in narod isto, kot poznati in izkoristiti svoje osnovne razvojne možnosti.

Izkustvo in doživljanje – dve nogi pri hoji do sveta, ljudi in sebe

V slovenščini, in podobno pri drugih slovanskih jezikih, imamo dve besedi, s katerima povemo izkušnje o vzpostavljanju zavestnega stika med človekom in zunanjim svetom narave in drugih ljudi. To sta besedi izkustvo in doživljanje. Poglejmo njun pomen in izvor.

Izkustvo je spoznanje, ki temelji na čutnem dojemanju in opazovanju, kot knjižni pojem je tudi soznačnica za izkušnjo (SSKJ 1971–1985). Izraz je posplošen po zaznavanju z enim od čutil – z okusom. Psihološko označuje dogajanje pri neposrednem spoznavnem prisvajanju zunanje stvarnosti s katerim koli od čutil ali tehničnih pripomočkov za njihovo izostritev in preverjanje. To je izkustveno ali empirično dojemanje stvarnosti. Slovensko jezikovno izročilo poimenuje z izkustvom predvsem zunanje, rabno predmetne in tehnično preverljive spoznavne poteke (Ramovš 1992).

V sodobnih romanskih in germanskih jezikih vsebinsko odgovarjajo našemu izkustvu izrazi, ki so izpeljani iz indoevropskega korena »per«, ki pomeni prodreti, vrtati v ali skozi. To so experience, esperienza, die Erfahrung ter klasični empeiria in experientia (Dokler 1915; Pokorny 1951–1969; Walde 1910).

Izkustvo je temeljni spoznavoslovni pojem (Janžekovič 1978). Po svoji miselni strukturi označuje človekovo dejavnost, s katero spoznavajoči subjekt dojema stvarnost tako, da prodira vanjo in jo osvaja za zadovoljitev svojih trenutnih potreb ne glede na zakonitosti njene narave in sistemskе povezanosti med obema. Že beseda kaže, da spoznavajoči subjekt predmet ali osebo, ki jo spoznava, »*po-kusi*« – stik z njo vzpostavi enostransko, monološko. Predpona *iz-* kaže na jemanje, praznjenje tega, kar *iz-kušamo*. Pri izkustvu gre torej za enostranski monolog po volji spoznavajočega, ki kaj hitro bolj ali manj škodi spoznavanemu. Prvi po svoje raz-išče, raz-ume drugega in po svoje oblikuje svoje razmerje z njim; podobno kot za predpono *iz-* velja tudi za predpono *raz-*, ki daje pomen besedi raziskovanje – najpomembnejši sodobni izkustveni dejavnosti.

Spoznavanje na izkustvenem principu je omogočilo današnji znanstveni vpogled v stvarnost, tehnični razvoj in gmotno blaginjo zahodne civilizacije – to je nenadomestljiva vrednost izkustvenega spoznanja in razvoja. Prav tako pa je povzročilo tudi nasilno uničevanje narave, nevarnost atomskega ali drugega ekološkega samouničenja in čedalje težje navezovanje pristnih osebnih odnosov med ljudmi, pa tudi s stvarnostjo, ki presega človekovo razumsko dojemanje – vse to so pomanjkljivosti enostranskega izkustvenega spoznavanja in ravnanja. Prav v teh usodnih negativnih dogajanjih se kaže pomanjkljiva in napačna spoznavoslovna in akcijska naravnost zahodne kulture.

Slovenščina in drugi slovanski jeziki so na področju spoznavanja in dojemanja stvarnosti bogatejši in večplastnejši. Poleg izraza izkustvo imamo tudi izraz doživljanje.

Doživljanje kot glagolnik od doživljati pomeni tisto, do česar človek v življenju pride, česar je deležen, kar dojame celostno – posebej tudi s svojo čustveno globino (SSKJ 1971–1985). Z izrazom

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

doživljanje torej slovensko jezikovno izročilo označuje notranja, duhovna, kulturna, celostna dogajanja, pri katerih je človek zavzeto dejaven s svojimi značilno človeškimi razsežnostmi. Večina spoznavnih potekov na kulturnem, duhovnem, religioznem, sožitno-odnosnem in drugih področjih, ki se našajo na osebno duhovno dogajanje v človeku, poimenuje slovenščina kot doživljanje ali doživetje.

Etimološko prihaja izraz iz korena »živ« (indoevropsko *guei* – živeti, grško *bio-*, latinsko *viv-us*, staroslovansko *žiti*), ki je v vseh slovanskih jezikih zelo rodoviten v besedotvorju (Bezlaj 1982; Dokler 1915; Pokorny 1951–1969; Walde 1910). Vse njegove izpeljanke izražajo živost (živeti, življenje, živelj, živahan), nekaj živega (živak, žival, živina), nekaj dejavnega v zvezi z življenjem (pre-, do-, iz-življati) ali kako njegovo nepogrešljivo sestavino (živčevje, život, življenjski) oziroma pogoj (živež, živilo). Živana je bila staroslovanska boginja rastlinstva in živalstva.

Doživljanje je eden od obeh temeljnih slovenskih in slovanskih spoznavoslovnih pojmov. V nasprotju z izkustvom izraža živ, nepoškodovan, nenasilen, dialoški odnos do stvarnosti. Pri doživljaju prihaja človekova zavest v stik s stvarnostjo na način, da ostaja le-ta neokrnjena. Človek ji pride do živega tako, da ostane ta stvar živa in nepoškodovana, stik s človekom jo lahko celo bogati in razvija. Doživljanje je enakopraven dialog, pri katerem zaživi spoznavana stvar ali človek v zavesti spoznavajočega človeka kot živ dar, ki ga bogati in razvija v njegovem človeškem bistvu. Psiholog Viktor E. Frankl (1905–1097) je ugotovil, da je doživljanje najbolj redna pot do vrednot, ki gradijo človeka samega (Frankl 2005).

Doživetje človeka navdušuje – vpliva na njegovo dušo, da je bogatejša, plemenitejša, vesela, večja (velikodušnost pa je osnova solidarnosti). Navdušenje je najhitrejša in najlažja metoda učenja, veselje nad drugim je najboljše povezovalno sredstvo v medčloveških odnosih. Z izkustvom pa dobi hrano človekov razum, da jo premelje in uporablja za učinkovitejše delo, toda celoten človek in njegovo človeško sožitje z drugimi ljudmi in naravo ostaja pri tem hladno, neprizadeto.

Pri doživljaju se torej spoznavajoči subjekt in spoznavana stvar med seboj dialoško bogatita – **poživljata**, medtem ko pri izkustvu subjekt stvar po svoje monološko **osvoji in prebavi**. Kar namreč *pokusimo* ali izkustveno izmerimo, že s tem samim dejanjem po svoje spremenimo (to najbolje ve izkustvena znanost fizika), kar pa doživljamo, ostaja nedotaknjeno, obenem pa povezano z našo zavestjo v življenjskem dialogu.

Pri antropološkem raziskovanju smo ugotovili, da je doživljanje najširši psihosocialni pojem – zajema vsa pomembna dogajanja in vsebine v človekovi zavesti, ki se odvijajo neposredno in celovito (Ramovš 1986).

Iz povedanega se kaže, kako pomembno je, da človek stopa v stik z naravo, drugimi ljudmi in tudi s samim seboj po obeh poteh: izkustveno in doživljajsko. Izkustveno spoznavanje po brezosebni poti mu omogoča preživetje in relativno materialno blaginjo, medtem ko ga doživljajsko celostno dojemanje človeško bogati in razvija, ohranja v zdravem duhovnem ravnotežju v samem sebi ter v sožitnem ravnotežju z drugimi ljudmi in naravo. Izkustvena pot do sveta omogoča ljudem »*imetij*« (Fromm 2004) hrano, obleko, znanje in vse drugo, kar potrebujemo za preživetje; to so človekova brezosebna razmerja do »*onega*« (Buber 1999). Razvita in utrjena doživljajska pot pa omogoča ljudem »*bitij*« (Fromm) človek v sebi, z drugimi ljudmi in z naravo, to je osebni človeški odnos »*jaz-ti*« (Buber). Izkustvena pot omogoča blaginjo, brez katere ljudje ne moremo preživeti, doživljajska pot pa nam omogoča človeško duhovno milino v nas samih ter sočutje (empatijo) do

vsega drugega in drugih; brez tega človek ni več človek, pa tudi pristna žival ali stroj ne, ker to ne more biti, zato postaja pošast, ki se seseda v sebi in ogroža druge ljudi in svet.

Razvito doživljanje je odločilnega pomena zlasti za **medčloveško sožitje**. Zato dodajmo misel o odločilnem pomenu razvitega doživljanja za sožitje. Sožitje je način človekovega doživljanja in vedenja do drugih ljudi in stvari, ko jih dojema in stopa z njimi v povezavo. Pred očmi imamo medčloveško sožitje v družini, soseski, narodu, med narodi, verstvi, med različnimi skupinami ljudi ..., danes ob staranju prebivalstva in zatonu tradicionalne kulture zlasti še medgeneracijsko sožitje med mlado, srednjo (zaposleno) in upokojensko generacijo.

Tudi beseda sožitje je ena od mnogih izpeljank iz korena živ, kar kaže na jezikovno sorodnost med sožitjem in doživljanjem – obojemu gre za življenje. Predpona so- izraža povezanost z enakim položajem obeh ali vseh udeleženih (sošolci, sodelavci, sostanovalci, sosedje ...) – torej spet partnerski dialog drugega z drugim. Medčloveško sožitje je posledica dejstva, da smo ljudje sistemsko soodvisni med seboj in z naravo; v svoji biti smo prepleteni s smiselnimi možnostmi komplementarnega dopolnjevanja vseh sodelujočih, seveda pa tudi z možnostjo uničevalnega povzročanja škode drug drugemu in naravi, če je naše sožitje bolno.

Na preživetvenem, funkcionalnem ali rabnem področju ima sožitje obliko **sodelovanja ali delovnega razmerja** – razmerje je povezava, ki je merljiva. Stvarna delovna, pravna in druga razmerja so ustvarjalna, če so poštena in učinkovita. Na področju osebnega sožitja govorimo o medčloveških **odnosih** – odnos je povezava, kjer že po besednjem pomenu sebe ali nekaj svojega drug drugemu nosimo v človeški dar. Posamezen človek in človeška družba materialno napredujemo z uspešnim in poštenimi delovnimi, pravnimi in drugimi razmerji, medtem ko se človeško, humano, socialno in duhovno razvijamo s tem, da se med ljudmi stopnjujejo sočutni in solidarni odnosi. Na osebnem bivanjskem področju teži sožitje v doživljanje veselja in navdušenja nad vsem, kar je v nas, drugih ludeh in naravi lepega, dobrega, resničnega, skladnega. Tako doživljanje omogoča lepe medčloveške odnose, v samem človeku pa povzroča več zadovoljstva, boljše zdravje, uspešnejše učenje in na daljši rok po navadi tudi boljši zasluzek.

Človek je družbeno bitje medčloveškega sožitja, ki ne more preživeti in se razvijati sam. Od hominizacije pred nekaj milijoni let ne more več biti v nezavedni naravni povezanosti z okoljem, kakor so živali in rastline. Človekova zavest ni utopljena v stvarnost, ampak vidi nekoliko čez njo v svobodo izbiranja in odločanja o svojem doživljanju in ravnjanju. Človek se razvija kot samostojen posameznik (individuum), oseba z lastnim jazom in istovetnostjo, obenem pa ostaja življenjsko odvisen od drugih ljudi in okolja. Temeljna polarnost med individualno samostojnostjo in soodvisnostjo v skupnosti je gibalno medčloveškega sožitja. Zdravo ravnotežje med obojim je ustvarjalno in razvija vse udeležene, bolno neravnotežje s prevlado bodisi individualizma bodisi masovnosti pa je razdiralno razmerje, ki vse udeležene pohablja. Kakovostno sožitje je dialog, ki predpostavlja od obeh strani razviti človeški zmožnosti doživljanja in občevanja ali komuniciranja, to je ustreznega sporočanja svojega doživljanja drugemu in enako razvito sposobnost za dobro poslušanje in opazovanje drugega v sproščeni zavesti medsebojne soodvisnosti in dopolnjevanja. Slabo sožitje je jalov, toda razširjen poskus svojevoljnega vladanja enega človeka nad drugim(i) in nad naravo.

Človek je v odnosu do drugih ljudi in narave vse življenje v križišču izbiranja. Ali v dialogu išče razvojno pot sožitja in s tem ustvarja sebe, druge ljudi in svet – v tem primeru gre z drugimi, s svetom in

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

s seboj v sočutno, empatično, dialoško sožitje (gr. koinonia) na temelju razvitega in zdravega lastnega doživljanja. Ali pa enostransko uveljavlja takšno lastno avtonomijo (zakone postavlja sam), ki druge, okolje in posledično njega samega uničuje, ker razgraje soodvisno celoto – v tem primeru skuša stopati v stik z drugimi, svetom in seboj predvsem monološko, izkustveno, empirično. Ta pol sožitja je v sodobni kulturi prevladal besedno in v praksi, tako da naša kultura postaja razumarska, čustva in doživljanje pa zanemarja. Razumarsko izkustveno dojemanje pušča za seboj onesnaženo in izropano naravo ter hladno analitičnega človeka, ki ima težave s samim seboj in v sožitju z drugimi. Ko človek sebe in sožitje z drugimi in naravo dojema individualistično – pretežno misli s pojmom *sam* –, racionalistično in z vidika uporabnosti – *imeti korist od tega in tega* –, mu manjka drugi povezovalni vidik – *biti v skladnem sožitju* s celoto sebe, drugega in okolja, ki je posledica globokega dialoškega doživljanja. Prazno mesto takega doživljanja sebe, drugih in sveta skuša človek zapolniti s hlastanjem za prijetnim počutjem, pogosto s pomočjo omamnih sredstev, z občutkom premoči, da ima vse pod kontrolo, in na druge nezdrave načine. Enostransko izkustveno dojemanje sebe, drugih ljudi in sveta je v resnici hudo človeško pohabljanje, ki usodno ovira ne le njegovo osebnostno rast, ampak na malo daljši rok tudi delovno storilnost, predvsem pa usodno pohablja medčloveško sožitje.

Če torej Slovenci in Slovani premoremo v svojih jezikih žive izraze za doživljanje in sožitje, pomeni, da imamo v svoji zgodovini vse do danes živo izkušnjo o tem. Današnja kriza razvitega sveta je izliv, da svet doživljanja in sožitja pozivimo zase in za ostalo Evropo.

Dvojina je pristnejši izraz dialoga kot množina

Drugi jezikovni primer, s katerim prikazujemo posebno primernost slovenščine za medčloveško sožitje, je naša dvojina.

Grška beseda dialog pomeni pogovor dveh ljudi (ali dveh strani), od katerih ima vsak nekaj takega, da drugega lahko obogati, in vsak potrebuje nekaj, kar lahko od drugega dobi. Dialog in sožitje torej terjata osebno svobodo za (s)prejemanje (od) drugega in za dajanje drugemu. Pri tem je dvojina veliko primernejša kakor množina, saj že z jezikovnim izrazom jasneje pokaže na osebni odnos dveh v nasprotju z množinsko utopljenostjo v neosebni množici. Pesnik Tone Pavček to pogosto poudarja, včasih na prijetno šaljiv način, da v slovenščini lahko z nedvoumno jasnostjo povemo, da sta v postelji dva brez tretjega, medtem ko je v jezikih, ki nimajo dvojine, težje pojasniti, kdaj gre za osebni pogovor dveh, kdaj pa za brezosebni govor v množici.

Osebno glagolsko govorjenje je primernejše za odgovorno človeško življenje in sožitje kot brezosebno samostalniško

Tretji primer, s katerim bi rad opozoril na primernost slovenskega in vseh slovanskih jezikov pri govorjenju o medčloveškem sožitju in o sožitju ljudi z naravo, je aktivni glagolski način tvorbe stavkov.

Naša pripoved sloni na dejavnem delovanju subjekta. Če stavek gradi na glagolu, jasno vidimo časovni, spolni in druge vidike odgovornosti subjekta. Sam subjekt je kot samostalnik jasno viden kot drevo sredi travnika; njegove lastnosti in podrobnejši opis dogajanja nevsiljivo pojasnjujejo pridevniki, prislovi in druge besede.

Primerjava med tem načinom mišljenja in govorjenja ter germanskim kopičenjem samostalnikov v rodilniku kaže prednosti enega in drugega. Naša glagolska govorica je bolj primerna za izražanje odgovornega osebnega odnosa, nemška ali angleška samostalniška pa za jasno opredeljevanje in ločevanje raziskanih podrobnosti in razlik; slovanska za miroljubno sožitje, germanska in romanska za prodorno osvajanje. Taka je tudi dosedanja zgodovina Evrope, toda atomska oborožitev in okoljska ogroženost sta prvič v zgodovini prižgali rdečo luč nasilju, kajti nova svetovna vojna s sodobnim orožjem bi bila za obe strani zadnja – naredila bi lahko konec človeške zgodovine in razvoja vseh kultur.

Če navedene jezikovne razlike zaradi nazornosti stopnjujemo, je jasno, da potrebuje današnja evropska kultura *dihanje z obema pljučnima kriloma*: slovansko osebno in obenem aktivno mehkobo (v starocerkveni slovanski liturgiji se kar naprej ponavlja izraz človekoljubec, podobno v starih slovenskih besedilih beseda ljud-mil-ost), ki bo krepila novo solidarnost ter kakovostno povezanost med ljudmi in ljudi z naravo, in prav tako germansko stvarno in natančno mišljenje in izražanje, ki bo omogočalo ohranjati in razvijati doseženo materialno blaginjo.

Sklep

Prispevek sklepamo z mislio, da moramo svojo slovensko in druge slovanske kulture in jezike ohranjati in razvijati sami, saj nam pri tem ne bo nihče pomagal. EU je prvič v zgodovini omogočila, da je slovenščina uradni evropski jezik, toda samo tako dolgo, dokler bomo Slovenci tvorni del te EU. Sodobna demografska in druge krize ogrožajo vse evropske narode, toda Slovenci moramo zaradi našega števila tem bolj paziti na svoje preživetje in kakovost bivanja v sebi in z drugimi narodi. Jezik in kultura sta nas ohranjala doslej, v njima so skrite skrivnosti preživetja v dobrih in hudih časih. Miselni svet in izkušnje naših prednikov, ki jih izražata besedi doživljjanje in sožitje, naša dvojina in aktivni glagolski način pripovedi so bogastva, ki se nam jih splača negovati in razvijati za nas same in za dopolnilo sosedom, ki na tem področju nimajo toliko bogastva.

Literatura

- BEZLAJ, France, 1982: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. 2. knjiga. Ljubljana: SAZU in Mladinska knjiga.
- BUBER, Martin, 1999: *Dialoški princip*. Ljubljana: Dvatisoč.
- CHOMSKY, Noam, 1989: *Znanje jezika: o naravi, izviru in rabi jezika*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- DOKLER, Anton, 1915: *Grško-slovenski slovar*. Ljubljana.
- FRANKL, Viktor E., 2005: *Človek pred vprašanjem o smislu*. Izbor iz zbranega dela. Ljubljana: Pasadena.
- FROMM, Erich, 2004: *Imeti ali biti*. Ljubljana: Vale-Novak.
- INGARDEN, Roman, 1975: *Doživljaj, umetničko delo i vrednost*. Beograd: Nolit.
- JANŽEKOVIČ, Janez, 1978: *Osnove spoznavoslovja*. Zbrani spisi, 5. zvezek. Celje: Mohorjeva družba.
- KMECL, Matjaž, 1983: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: DDU Univerzum.
- LAING, Ronald, D., 1969: *Phänomenologie der Erfahrung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- POKORNY, Julius, 1951–1969: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern, München: Francke V.
- RAMOVŠ, Jože, 1986: *Doživljjanje – temeljno človekovovo duhovno dogajanje: disertacija*. Ljubljana: Teološka fakulteta.
- RAMOVŠ, Jože, 1990: *Doživljjanje, temeljno človekovovo duhovno dogajanje*. Ljubljana: Založništvo slovenske knjige.
- RAMOVŠ, Jože, 1992: Izkustvo. Skrabl, France (ur.). *Katehetsko-pedagoški leksikon*. Ljubljana: Katehetski center, Knjižice. 235–237.
- RAMOVŠ, Jože, 1992: Doživljjanje. Škrabl, France (ur.). *Katehetsko-pedagoški leksikon*. Ljubljana: Katehetski center, Knjižice. 142–145.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

- RAMOVŠ, Jože, 2005: Učenje lepšega sožitja je naša največja življenjska priložnost. Engl, Joachim, Thurmaier, Franz: *Kako govorиш z menoj? Dobra in slaba partnerska komunikacija*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka. 149–175.
- RAMOVŠ, Jože, 2009: Medgeneracijsko sožitje. *Kakovostna starost* 12/1. 104–105.
- RITTER, Joachim, 1972: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Band 2. Basel, Stuttgart: Schwabe V.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), 1971–1985. Ljubljana: SAZU in DZS.
- Svet EU, 2005. Zelena knjiga *Odziv na demografske spremembe: nova solidarnost med generacijami*. Bruselj.
- TRSTENJAK, Anton, 1932: Beseda umira. *Dom in svet*, 45. 27–41.
- TRSTENJAK, Anton, 1989: *Skozi prizmo besede*. Ljubljana: Slovenska matica.
- WALDE, Alois, 1910: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg.

Vincenc Rajšp

Slovenski znanstveni inštitut na Dunaju

UDK 929 Trubar P.:274(=16)"1572"

Primož Trubar in slovanski svet

Trubarjevo prevajalsko delo je bilo posvečeno v prvi vrsti Slovencem in južnim Slovanom. V predgovorih knjig v slovenskem in nemškem jeziku se je loteval različnih tem, ki so bile lahko verske narave, pojasnjeval pa je tudi druga področja. V nemškem jeziku je pojasnjeval razmere med Slovenci in južnimi Slovani ter težavami za širjenje reformacije. Slovencem je poleg utemeljevanja, da je reformirana cerkev prava, predstavljal tudi njeno razširjenost v Evropi, tako tudi med Slovani. Poznavanje slovanskega sveta v Trubarjevem času bo ponazorjeno na osnovi atlasa Abrahama Orteliusa, *Theatrum Orbis Terrarum* iz leta 1572.

Trubar's translation work was dedicated above all to the Slovene people and the South Slavs. In his prefaces in Slovene and German he addressed various religious themes and clarified certain other areas. Writing in German, he clarified the relationship between the Slovenes and the South Slavs, as well as the barriers to widening the Reformation. To Slovene readers, as well as justifying the reformed church he presented its presence across Europe, including among the Slavs. Knowledge of the Slavic world in Trubar's time will be illustrated using Abraham Ortelius's atlas *Theatrum Orbis Terrarum* from 1572.

Uvod

Slovenski reformator Primož Trubar (1508–1586) je na svoji življenjski poti bival, se šolal in deloval z današnjega vidika v kar nekaj državah, čeprav sam državne meje ni prestopil, saj se je gibal znotraj meja Svetega rimskega cesarstva. Različna jezikovna območja so zelo zaznamovala njegovo življenjsko delo. Nedvomno so bila to istrsko, slovensko z različnimi narečji, italijansko in nemško ter hrvaško, ki mu je posvečal veliko organizacijske dejavnosti; za hrvaške tiske je pisal tudi nemške predgovore.

Svoje šolanje je začel na Reki in nadaljeval v Salzburgu, Trstu in na Dunaju. Po posvetitvi v duhovnika leta 1530 je deloval v službi tržaškega škofa Bonoma kot vikar na fari v Laškem in 1540–1542 kot slovenski pridigar v Trstu. Škof Bonomo je Trubarju za izboljšanje prihodkov izročil še kaplanijo sv. Maksimilijana v Celju. V ljubljanski stolnici je deloval v letih 1536–1540 kot slovenski pridigar, leta 1542 je postal kanonik v Ljubljani, leta 1547 je zaradi odločitve za reformacijo, kot se je širila v nemških deželah in ji je njegov deželni knez, takrat že kralj Ferdinand, nasprotoval, odšel v Nürnberg na Nemško. Že v svojih prvih službah je Trubar spoznal širši slovenski prostor in različna slovenska narečja, kar je bilo zelo pomembno za njegovo nadaljnje književno delo v slovenščini.

Trubarjevo udejstvovanje za današnje Slovence in druge Slovane

Ne vemo zagotovo, kako daleč nazaj segajo Trubarjeva srečanja z drugimi Slovani. Lahko da je srečal študente drugih slovanskih narodov že na univerzi na Dunaju, zelo verjetno pa na Nemškem, kot domneva Mirko Rupel (1965: 69), že v prvem letu bivanja v Nürnbergu, kjer bi se lahko seznanil s češkimi tiski in prevodi Svetega pisma, saj je češki črkopis dobro poznal.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

V letih 1548–1554 je Trubar opravljal svojo prvo službo na Nemškem kot pridigar v Rothenburgu ob Tauberi. Pokazal je, da njegov odhod ni pomenil slovesa od domovine, temveč je tudi v tujini še naprej hotel delovati kot slovenski reformator. Za to je uporabil takrat najsodobnejše komunikacijsko sredstvo – knjigo. V Rothenburgu je izdal prvi dve slovenski knjigi: *Katekizem in Abecedarij*. S pisanjem in izdajanjem slovenskih verskih knjig, ponovne izdaje *Katekizma* in *Abecedarija* ter prevodov *Svetega pisma*, je nadaljeval na naslednjih službenih mestih v Kemptnu (1554–1560), Urachu (1560–1562) in v Ljubljani do leta 1564.

Trubar je s svojim književnim delom vzbudil zanimanje v nemškem prostoru. Tamkajšnji knezi so finančno podpirali izdajo knjig, na Nemškem si je pridobil teološko razgledanost reformacijske teologije v različnih smereh, tudi švicarskih teologov. Spoznal je pripravljenost nemških knezov za širšo misijonsko podporo širiti reformacije na druga jezikovna področja, kjer nemščine niso razumeli. Pri tem je Trubar opozarjal na slovanski svet, bolje rečeno južnoslovanski svet, kateremu je posvetil svoje delo, pri tem pa dobil podporo nekdanjega štajerskega glavarja Ivana Ungnada, ki je prav tako kot Trubar iz verskih razlogov zapustil svojo ožjo domovino, prišel na Württemberško in želel širiti reformacijo ne le v svoji domovini, temveč na širšem južnoslovanskem govornem področju. V ta namen je za izdajanje slovenskih in hrvaških protestantskih knjig ustanovil leta 1561 poseben zavod s tiskarno – Biblijski zavod. Njegov ravnatelj je bil Trubar in do leta 1564, ko je po Ungnadovi smrti zavod prenehal delovati, je izšlo v hrvaščini štirinajst tiskov v glagolici, osem v cirilični in sedem v latinici (Jambrek 1999: 136). Na Trubarjevo in Ungnadovo odločitev pa je v veliki meri vplival še Peter Pavel Vergerij, nekdanji škof v Kopru in papežev diplomat, ki je prav tako iz verskih razlogov zapustil svojo domovino in našel službo v versko reformirani deželi Württemberg kot svetovalec tamkajšnjega kneza Krištofa. Trubarja je nagovarjal k prevajanju Svetega pisma v Slovanom razumljiv jezik. Ker je kot nekdanji koprski škof dobro poznal razmere v beneški Istri, Dalmaciji in na otokih, kjer so za bogoslužje uporabljali knjige v glagolici, je uveljavil misel, da je potrebno tudi protestantske knjige tiskati v tem črkopisu, da bodo sprejemljive za tamkajšnjo duhovščino. Ker je velik del južnoslovanskega območja uporabljal cirilico, so v Urachu tudi glagolico sprejeli kot pisavo za tiskanje knjig.

Trubar je bil zelo prizaden tudi pri pisanju slovenskih in nemških predgovorov v slovenske in hrvaške tiske. V nemškem jeziku je želel nemški publiku predstaviti razmere med Slovenci in južnimi Slovani ter pomen tiskanih knjig za izboljšanje razmer na verskem in širšem družbenem področju. Prava vera bi po njegovem prepričanju lahko pripomogla k osvoboditvi kristjanov s teh območij izpod turške oblasti, s tem pa obvarovala pred Turki tudi ostalo Evropo. Kralju Maksimilijanu je pisal, da bodo ogrski in hrvaški grofje s podporo hrvaškim verskim knjigam »več miru od Turkov dosegli kakor s sulicami in puškami« (Rajhman 1986: 77). V nemških predgovorih je poudarjal pomen podpore nemških dežel za tiskanje slovenskih in hrvaških knjig, ker si prebivalci slovenskih in hrvaških dežel zaradi pomanjkanja sredstev tega sami ne morejo privoščiti.

V slovenskih predgovorih pa je želel sonarodnjakom predstaviti pomen reformirane vere za njihovo versko življenje in odpravo obstoječih cerkvenih razmer, ki po njegovem niso služile zveličanju vernikov, temveč le vzdrževanju posameznih duhovnikov in cerkvenih institucij. Namesto romanj, kupovanja odpustkov in obstoječih božjih služb je ponujal Sveti pismo kot vir prave vere in knjige za versko izobraževanje v ljudem razumljivem slovenskem jeziku. V slovenskih predgovorih

pa je obveščal bralce tudi o tem, kako je z reformirano vero v širšem evropskem prostoru (Trubar 1562).

Trubarjevo delo ni bilo enostavno, saj je bil prostor, kateremu so bile knjige namenjene, tako politično kakor tudi jezikovno zelo raznolik. Trubar, ki je pisal v prvi vrsti za rojake, se je zavedal nihove narečne raznolikosti, kljub temu pa je premišljeno uporabljal tak jezik in slog, da so knjige lahko razumeli Slovenci (*Windischer*) na Kranjskem, Spodnjem Štajerskem, Koroškem, Krasu, Istri ter Dolenjci ali Bezjaki (*Niederländer oder Besyaken*) (Sakrausky 1557: 105). Leta 1557 se je, kot izvemo iz Trubarjevega nemškega predgovora k *Prvemu delu novega testamenta*, že začel vključevati tudi v program prevajanja v hrvaški jezik. Ljudstva slovenskih in hrvaških dežel se mu smilijo tako zaradi stalne turške nevarnosti kakor tudi zaradi tega, ker ne poznajo najnujnejših tolažilnih delov prave krščanske vere, saj jim niso bili posredovani v domačem jeziku, drugih jezikov pa preprosto ljudstvo ne zna. Za hrvaški jezik je še zapisal, da ga pišejo v dveh črkopisih ter da obsega veliko območje, saj ga ne govorijo le v celi Hrvaški in Dalmaciji, temveč tudi mnogi Turki, in da hrvaško govorijo celo na dvoru v Carigradu. Slovenščino in hrvaščino je jezikovno tudi jasno razmejil, pri tem pa poudaril, da Kranjci in Slovenci hrvaško za silo razumejo, vsekakor veliko bolje kot češko ali poljsko. Glede pisave je zapisal, da se je odločil pri slovenščini za latinico, vendar za drugačno zapisovanje sičnikov kot pri Čehih ali Bezjakih (Sakrausky 1557: 93). Iz nemškega predgovora je razvidno, da je Trubar o črkopisu razmišljal zadnjih sedem let in da je pri tem primerjal možnosti z velikima slovanskima narodoma, kot so bili Čehi in Poljaki.

Tako je Trubar v nemških tekstih razmejil slovenščino od hrvaščine in tudi drugih slovanskih jezikov. Kljub temu ostajajo nejasnosti ob poimenovanju Slovencev in slovenskega jezika v nemščini, namreč *windische Volck* in *windische Sprache*, pojma, ki takrat nikakor nista bila omejena le na Trubarjeve Slovence (*Vsem Slouenzom*) v nagovoru prve slovenske knjige Katekizem ali (*Slouenski lesig*) v prevodu Matejevega evangelija leta 1555, ki je bil v latinščini zapisan kot *lingua Sclavica* (Trubar 1555).

Med Slovani se je Trubar najbolj posvečal Hrvatom. V nemškem predgovoru k svoji edini nemško pisani knjigi *Register und summarischer Inhalt aller der Windischen Bücher* – knjig, ki so bile natisnjene v slovenskem jeziku – našteva sicer slovenske knjige, vendar so neprestano navzoče tudi hrvaške, ki jih je pripravljal s pomočniki in tiskal v dveh »hrvaških« črkopisih, v glagolici in ciriliči (Sakrausky 1557: 128). Za slovenščino je lahko zapisal, da pred njim ni bilo slovenskih knjig, Hrvatje pa so jih že imeli, vendar, kot poudarja, gre le za »unverständige Breuir und Meßbücher«, sicer pa nimajo ne celotne Biblike ne katekizmov ne postile ali drugih krščanskih knjig. Pri tem opozarja na visoke stroške, ki jih zahteva tisk (črke, stavci), ob tem pa je treba vsaj polovico natisnjениh knjig razdeliti brezplačno, ker so ljudje zaradi Turkov in drugih hudobnih ljudi obubožani.

Trubar poudarja bližino slovenskega in hrvaškega jezika (Sakrausky 1557: 132), ki je razumljiv tudi v Slavoniji (*Sclauonia*), Hrvaški, Dalmaciji, Srbiji in med Turki. Nejasnost poimenovanja »windische Sprache« ali »lingua sclavonica« v Trubarjevih delih je pripeljala do težav, ko ga je nekdo naznanil württemberškemu vojvodi, o čemer Trubar poroča: »... da so baje v mojih izšlih tiskanih slovenskih knjigah (*windische buchern*) nepravilni prevodi, velike zmote, krive razlage, [...] ter da bodo zaradi tega moje knjige pri Slovencih (*bey den Windischen*) povzročile in napravile več škode in zla kakor koristi« (Rajhman 1986: 41). Trubar je tukaj nedvomno mislil na Slovence, saj je pisal

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

nadvojvodi Krištofu, da hoče imeti za presojevalce in sodnike svojih spisov »samo Kranjce, Spodnještajerce, Korošce, Istrane in tiste iz Slovenske marke, ne pa Bezjakov, Čehov in Poljakov« (Rajhman 1986: 56). Avtor poročila o Trubarjevih delih pa je poimenovanje *lingua sclavonica*, v nemščini *windische sprache*, pojmoval širše. Tako piše, da je jezik, ki ga Trubar poimenuje slovanski (*lingua [...] quam auctor sclavonicam posuit*), sicer slovanski (*est quidem sclavonica*), vendar omejen na Štajersko, Kranjsko in Koroško, njegovih spisov pa ne razumejo Slovani na gornjem Ogrskem, kot v komitatu Trenčin, niti Poljaki, Čehi, Moravani, Rusi, Moskovčani, Ilirci in okoličani Zagreba (Katičić 2007: 57). Kljub tej polemiki je Trubar za Slovence še naprej uporabljal nemško besedo *Windisch Volck*, a za širši slovanski prostor tudi izraz *windische Sprache*, tako npr. v nemškem predgovoru k *Novemu testamentu* v glagolici leta 1562, ko našteva južnoslovanska ljudstva, ki vsa govorijo slovansko: »die alle sich der Windischen Sprach gebrauchen« (Sakrausky 1557: 205). Med ljudstvi, ki živijo ob turški meji, vendar še pod krščansko oblastjo, našteva: »die Crobaten, Dalmatiner, die Windischen oder Sclauen« (Sakrausky 1557: 210). Pri slednjih gre nedvomno za prebivalce Slavonije. V nadalnjem opiše značilnosti Hrvatov, za Dalmatince meni, da imajo veliko italijanskih običajev, Sclauen pa tokrat enači z Bezjakim: »Sclauen die man sonst Bessiaken nennt«. Ko v nadaljevanju ponovno našteva južnoslovanska ljudstva, jih imenuje: »Crei-nerisch/Ilyrisch/Windisch/Croatisch/Dalmatinisch/Boßnarisch/Sürfisch vnd Bulgarisch Christlich arm Volck« (Sakrausky 1557: 214), kjer bi se izraz Windisch lahko nanašal na Slavonce.

V slovenskem predgovoru k *Artikulom* je Trubar Slovencem poročal, kje vse se je reformacija že razširila in da so pristopili nekateri volilni knezi, drugi knezi in gospodje, celo škof in vojvoda »Vskelu« ter drugi, tudi dva kralja, danski in angleški, in škotsko kraljestvo, da so »pod to vero se podali, inu tei Papeshou i ali is nih Deshel Slouu«. Na strani prave stare vere je tudi francoski kralj z materjo in stricem kraljem Navarskim; v Franciji ima nad 400.000 pripadnikov. Pred nekaj časa je k tej veri prestopil tudi magdeburški škof s korarji.

Trubar je pokazal tudi na Vzhodno Evropo, češ da je ta vera razširjena tudi med Prusi, Litovci, med večjim delom Poljakov, Čehov (Peamou), na Sedmograškem med Madžari (Vogri) in Italijani (Trubar 1562). Majhna taht se je razplamtel v plamen, iz Saške se je vera razširila po širnem svetu, po najmogočnejših kraljestvih, namreč na Nemško (*Teutschland*), Francosko, Angleško, Norveško, Švedsko, Poljsko, Špansko in v Italijo, tja do Turčije.¹

Sedanje slovenske pokrajine in kraji na zemljevidih Trubarjevega časa

Trubarjeva poimenovanja ljudstev in jezikov je mogoče primerjati z različnimi zapisimi, poročili in tudi zemljevidi tistega časa. Predstavljam nekaj zemljevidov nemške izdaje atlasa Abrahama Ortelija (Abraham Ortelius) *Theatrum Orbis Terrarum* iz leta 1572, prva izdaja je izšla leta 1570 v latinščini, ki nam kartografsko predstavljajo vedenje o slovenskih deželah ter deželah in ljudstvih, ki jih Trubar poimenuje.

Slovensko ozemlje je na zemljevidu *Europae* (Orthelius 2006: 37). Za Istro je zapisano ime *Istria*, od mest najdemo Celje (*Cilia*), na Koroškem sta še mesti Beljak (*Villach*) in Celovec (*Clagefurt*). Ime Slavonia je napisano na področju Dalmacije.

¹ Primus Truber, D. V., Postila, 284.

Na zemljevidu *Germania*, ki delno zajame tudi slovensko ozemlje, najdemo že več krajev, med njimi: Trst (*Triest*), Radovljico (*Ratmansdorff*), Ljubljano (*Laibach*), Kranj (*Crainburg*), Kamnik (*Stein*), Celje (*Cyli*), Ptuj (*Petaw*), Maribor (*Marburg*), grad Vurberk (*Bornberg*), Radgono (*Rackenburg*). Med pokrajinskimi imeni najdemo le Istro (*Istria*) (Ortelius 2006: 75). Še bogatejši s krajevnimi imeni je zemljevid z naslovom *Ausriae Ducatus Chorographia*, katerega avtor je Wolfgango Lazijs. Zemljevid seže le malo preko reke Drave, med pokrajinskimi imeni pa najdemo Slovenske gorice (*Windischpuchi*) (Ortelius 2006: 65).

Na zemljevidu *Italiae novissima descriptio* so primorska mesta v Istri, med njimi današnja slovenska: Koper (*Capodistria*), Izola (*Isola*) in Piran (*Piran*) (Ortelius 2006: 65).

Za slovenski prostor je izredno pomemben zemljevid z naslovom *Sclavoniae, Croatiae, Carniae, Istriae, Bosniae, finitimarumque regionum nova descriptio*, katerega avtor je Augustinus Hirschvogel, ki je v Trubarjevem času, v letih 1536–1540, bival v Ljubljani in delal kot kamnorezec, nato je odšel na Dunaj, kjer je deloval kot bakrorezec. Med drugim je izdelal bakroreze za knjigo Žige Herbersteina *Rerum Moscoviticarum commentarii*, ki je izšla na Dunaju leta 1549 (Cvirk 1999: 443).

Zemljevid zajema domala celotno slovensko jezikovno območje z izjemo Beneške Slovenije in je bogat s krajevnimi imeni ter imeni pokrajin. Med njimi najdemo Istro (*Istreich*), Koroško (*Kerten*), Štajersko (*Steyermarck*), Celjsko pokrajinu (grofijo) (*Cillei*), na področju Kranjske pa tri imena: Gornjo Kranjsko (*Ober Krain*), Kras (*Karst*) in Slovensko marko (*Windisch marck*), zadnje za področje Dolenjske. V svojih delih je vsa ta imena slovenskega prostora uporabljal tudi Primož Trubar. V faksimilirani izdaji (Ortelius 2006) so v komentarju naslov zemljevida *Sclauonien* prevedli s *Slowenien und Slawonien*, tj. Slovenija in Slavonija. Vendar na samem zemljevidu imena *Sclauonien* ni, ta pokrajina med Sotlo in Dravo ter Savo in Donavo je poimenovana *Windischland*. Zemljevid pa ni zanimiv le s kartografskega vidika, ampak tudi zaradi svojega opisa (Ortelius 2006: 158). V opisu je pojasnjeno, da je bila dežela med Jadranskim morjem in kraljevino Ogrsko v starih časih razdeljena na dve čudoviti deželi, eno so imenovali Illircum, drugo pa Dalmacija. *Illircum* je »v današnjem času razdeljen na Koroško, Hrvaško, Kranjsko in Slovensko marko (*marcam Sclauonicam*, ki jo sedaj običajno imenujejo *Windische Marck*)«. Med drugim je opisan tudi jezik, in sicer da govorijo na tem področju jezik, ki ga nekateri imenujejo *Sclauonische Sprach*, drugi pa *Windische*, po latinsko ilirski jezik (*bei den latinis Illirica*). Nedvomno gre za slovanski jezik, ker sega od Jadranskega morja do oceana ali visokega morja in ga uporablajo: Istrijani, Dalmatinci, Bosanci, Moravani, Čehi, Lužijci, Šlezijci, Poljaki, Litovci, Prusi, ki bivajo v Skandinaviji, Rusi kakor tudi Bolgari in druge okoliške dežele do Carigrada, zato je torej zelo v rabi tudi pri Turkih.

Tudi pri zemljevidu Poljske je v opisu poudarjeno, da govorijo Litovci in Poljaki *Sclauonische oder windische Sprache* (Ortelius 2006: 161), medtem ko je v opisu Češke zapisano, da govorijo enak jezik kot Dalmatinci in Vendi (»das Volck redet einerlei Sprach mit den Dalmatern oder Wenden«) (Ortelius 2006: 142).

Na zemljevidu Ogrske *Hungariae Descriptio*, katerega avtor je Wolfgang Lazijs, je delno vključeno tudi slovensko ozemlje. Med imeni pokrajin so zapisane Kranjska (*Krain*), Slovenska marka (*Windisch Marck*), ki sega tokrat preko reke Kolpe, in *Windischland*, ki pa tokrat ne pomeni Slavonije, temveč slovensko Štajersko in del Zagorja. V opisu z naslovom *Ungerland* (Ortelius

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

2006: 159) piše, da leži Sclavonien med Dravo in Savo, prestopi Savo in sega do reke Une, kjer se začenja Hrvaška, glavno ali najpomembnejše mesto pa je Zagreb.

Na zemljevidu *Austriae Ducatus* (Ortelius 2006: 65) najdemo med pokrajinskimi imeni zapisane Slovenske gorice kot *Windischpuchi* ob številnih nemško poimenovanih slovenskih kraijih.

Sklep

Trubar nikjer ne omenja, ali je poznal oz. uporabljal atlase tistega časa. Vsekakor je dobro obvladal takratno vedenje o ljudstvih in jezikih v Evropi in slovanskem svetu. V nemščini sicer Trubar ni vnesel več jasnosti glede pojma *windisch*; nejasno ostaja, kdaj gre za Slovence in kdaj za Slovane, kdaj za ožji slovenski in kdaj za širši slovanski prostor. Nedvomno je bil izraz *windisch* tesno povezan z osrednjim slovenskim prostorom. Območje današnje Dolenjske je vedno poimenovanovo kot Slovenska marka (*Windische Marck*) tako pri Trubarju kot tudi na omenjenih zemljevidih. Besedo slovenski (*windisch*) pa najdemo na zemljevidih v slovenskem prostoru tudi v drugih poimenovanjih, na primer za Slovenske gorice (*Windischpuchi*) in Slovenj Gradec (*Windisch Gereitz*). *Windischland* pa se običajno nanaša na Slavonijo, čeprav ni mogoče vedno potegniti jasne meje po takratni državni meji med Ogrskim kraljestvom in Svetim rimskim cesarstvom.

Literatura

- CVIRN, Janez idr., 1999: *Kratka ilustrirana zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
JAMBREK, Stanko, 1999: *Hrvatski protestantski pokret XVI. i XVII. stoljeća*. Zaprešić: Matica Hrvatska Zaprešić.
KATIČIĆ, Radoslav, 2007: Zur Polemik von Primus Truber mit Paulus Skalich. *Wiener Slawisches Jahrbuch* 53.
ORTELIUS, Abraham, 2006: *Theatrum Orbis Terrarum*. Gedruckt zu Nuernber durch Johann Koler anno MDLXXII. Faksimile Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt.
RAJHMAN, Jože (ur.), 1986: Primož Tubar: *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
RUPEL, Mirko, 1965: *Primus Truber. Leben und Werk des slowenischen Reformators*. München: Südosteuropa-Verlagsgesellschaft.
SAKRAUSKY, Oskar (ur.), 1989: Primus Truber: *Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*, 1557. Wien: Evangelischer Presseverband.
TRUBAR, Primož, 1555: *Ta euangeli suetiga Mateusha, sdai peruizh u ta Slouenski lesig preobernen* (= Euangelium d. n. Iesu Christi, authore Matthaeo, nunc primum uersum in linguam Schlaucam). Tübingen.
TRUBAR, Primož, 1562: *Articuli oli deilli te prave stare vere kerszhanske, ...* (= Drey Christliche Confessinen ...). Tübingen.

Drago Kunej

Glasbenonarodopisni inštitut, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 398.8(497.4):39–051(=161.1)"1913"

»Vtisi iz nove dežele maloznanega jezika«

Zbiranje, snemanje in raziskovanje slovenskih ljudskih pesmi ruske folkloristke

J. E. Linjove

V prispevku je predstavljeno zbiranje in zvočno dokumentiranje ruske folkloristke J. E. Linjove, ki je v letu 1913 nekaj časa prebivala v Sloveniji in je na Gorenjskem in v Beli krajini naredila večje število zapisov slovenskih ljudskih pesmi. Njeno uspešno delo s fonografom so poznali številni raziskovalci ljudske glasbe tistega časa, danes pa je že skoraj pozabljeno.

The paper presents the collecting and sound documentation carried out by the Russian folklorist J. E. Linova, who in 1913 spent some time in Slovenia, recording in Gorenjska and Bela krajina considerable of Slovene folk songs. Her successful work with a phonograph was familiar to many contemporary researchers into the folk music of the time, but is now almost forgotten.

Uvod

Slovenci smo že zelo zgodaj dobili zvočne posnetke svoje ljudske glasbe, pa tudi sicer imajo posnetki naše ljudske glasbe vidno mesto v evropskem prostoru. Prvi so jo zvočno dokumentirali tuji raziskovalci in zbiratelji, med njimi tudi zelo priznana in pomembna raziskovalka ljudske glasbe tistega časa Jevgenija E. Linjove. Bila je med pionirji fonografiranja v etnomuzikologiji in se je zelo zavzemala za razširitev uporabe fonografa pri terenskem zapisovanju ljudske glasbe. Slovensko ljudsko glasbo so fonografirali tudi sodelavci prvih evropskih zvočnih arhivov, Phonogrammarchiva na Dunaju in Phonogramm-Archiva v Berlinu. Zato se ni čuditi, da so izvirniki prvih zvočnih zapisov slovenske ljudske glasbe danes shranjeni v starih in priznanih zvočnih arhivih in drugih cenjenih raziskovalnih ustanovah, kot sta že omenjena zvočna arhiva na Dunaju in v Berlinu, poleg tega pa tudi v zvočnem arhivu Inštituta ruske literature Puškinski dom Ruske akademije znanosti v Sankt Peterburgu in v Etnografskem muzeju v Budimpešti. (Več o tem glej Kunej 2008.)

Posebej zanimivo je zbirateljsko delo ruske folkloristke Jevgenije E. Linjove, ki je v letu 1913 skupaj z možem nekaj časa prebivala v Sloveniji (»na Kranjskem«) in je po nekaterih podatkih na Gorenjskem in v Beli krajini naredila prek sto posnetkov slovenskih ljudskih pesmi. Poleg tega je bila zelo zaslužna za populariziranje zvočnega snemanja pri zbiranju, zapisovanju in raziskovanju ljudskih pesmi v Evropi pa tudi na Slovenskem. Z uporabo fonografa pri svojem terenskem delu in z navdušenostjo nad njim je neposredno vplivala na Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi, da se je odločil za nakup fonografa, s katerim je kasneje Juro Adlešič kot prvi Slovenec posnel naše ljudske pesmi na terenu. Znanstvene objave Linjove in njeni uspešno delo s fonografom so poznali številni raziskovalci ljudske glasbe tistega časa, med drugim tudi Slovenca Karel Štrekelj in Matija Murko, ki sta bila v tem obdobju ključna raziskovalca in zbiratelja slovenskih ljudskih pesmi ter najbolj zaslužna za začetek zvočnih snemanj pri nas.

Ker je danes o zbirateljskem in raziskovalnem delu J. E. Linjove na Kranjskem pri nas malo znanega, bo v nadaljevanju prispevka na kratko predstavljeno.

Terensko zvočno dokumentiranje J. E. Linjove

Ruska pevka in folkloristka Jevgenija Eduardovna Linjova (1854–1919) je študirala petje na moskovskem, peterburškem in dunajskem konservatoriju in debitirala na Dunaju leta 1873. Kot pevka (kontraalt) je nato nastopala v opernih hišah na Dunaju, v Budimpešti, Parizu, Londonu in Moskvi. V svojem raziskovalnem in zbirateljskem delu je veliko uporabljala fonograf in z njegovo pomočjo prišla do pomembnih ugotovitev pri proučevanju ruskega večglasnega petja. Nekateri jo imajo za največjo rusko folkloristko v obdobju ob koncu 19. in začetku 20. stol. (Andreis 1963: 109).

Čeprav začetki zanimanja Linjove za ljudsko glasbo segajo verjetno že v obdobje pred emigracijo v Ameriko, so povezani predvsem z delovanjem njenega pevskega zbora v ZDA, kjer je začela tudi poskusno uporabljati fonograf (Bailey in Lobanov 1999: 8). Leta 1896 je Linjova prišla skupaj z možem nazaj v Moskvo in na pobudo skladatelja Blaramberga sta bila Jevgenija in Aleksander Linjov povabljeni v Etnografski oddelek Društva ljubiteljev prirodoslovja, antropologije in etnografije; Linjova kot glasbenica, njen mož pa kot inženir, ki se je spoznal tudi na najnovejše naprave za zapisovanje zvoka. Ena najpomembnejših nalog Etnografskega oddelka je bila namreč zapisovanje ljudskih melodij, zato je bilo kmalu postavljeno vprašanje o natančnem posnetku ruskega večglasnega petja (Kann - Novikova 1952: 47).

Linjova se je odpravila na prva terenska snemanja poleti 1897, ko je odšla zapisovat ljudske pesmi v centralno Rusijo. Kljub začetnim dvomom so bili rezultati zvočnega dokumentiranja zelo dobri, o čemer so poročali številni časopisi. Tudi kasnejša predavanja Linjove o njenih raziskavah na terenu, ponazorjena s predvajanjem terenskih zvočnih posnetkov, so naletela na širok odziv v ruskem tisku. Tako npr. časopis *Rusija* leta 1899 piše o teh predstavitvah: »Rezultati poskusa gospe Linjove so čudoviti.« (Kann - Novikova 1952: 77.)

Prva potovanja Linjove so spodbudila tudi nadaljnje delo pri raziskovanju ljudske glasbe. Linjova je v svojem raziskovanju prekrižarila centralno Rusijo in novgorodsko gubernijo (1897–1901), Ukrajino (1903) in Kavkaz (1910), leta 1913 pa je snemala tudi v deželah Avstro-Ogrske (Myers 2006). Posnela naj bi 540 pesmi iz Rusije, 120 iz Ukrajine in 120 iz Slovenije in Hrvaške (Andreis 1963: 109; Prohorov 1954: 144).

Snemanja J. E. Linjove na Slovenskem

Zbirateljska popotovanja Linjove po Sloveniji in zvočna snemanja ljudskih pesmi so precej dobro dokumentirana, saj se je ohranil nepopoln rokopisni osnutek referata *Potovanje na Kranjsko poleti 1913*, ki ga je Linjova predstavila 29. novembra 1913 v Etnografskem odseku Ruskega geografskega društva v Sankt Peterburgu, nato pa še 28. januarja 1914 na zasedanju glasbeno-

J. E. Linjova okoli leta 1870 (Kann - Novikova 1952: 27)

etnografske komisije Etnografskega odseka Društva ljubiteljev naravoslovja, antropologije in etnografije pri Moskovski univerzi (Karska 1958: 308). Karska navaja, da je Linjova na 40 straneh formata majhnega notesa poljudno in slikovito, z njej lastnim literarnim okusom, orisala Kranjsko takšno, kot se ji je pokazala poleti 1913. Članek Linjove je živ etnografsko-literarni oris, dragocen predvsem zato, ker je v njem osvetljeno njeni zbirateljski delo na Kranjskem. V njem je podano tudi precej podatkov o takratnem kulturnem življenju na Kranjskem, na slikovit način pa so predstavljene tudi naravne lepote dežele in vsakdanjik življenja Slovencev (Karska 1958: 312). Tako je ruska strokovna javnost lahko že zelo kmalu izvedela o potovanjih in snemanjih Linjove na Kranjskem. O tem piše tudi Linjova sama:

Nepolni trije meseci, ki sem jih tam preživel, so bili prekratki za posebno raziskavo nove dežele maloznanega jezika. Toda določeni vtisi, ki sem jih doživel, in nekatere strani življenja so tako zanimive, da smatram za svojo moralno dolžnost, da jih posredujem in povem o tem, kar sem videla in izvedela. (Potovanje poleti 1913, arhiv Linjove, mapa neurejenega gradiva, navedeno po: Kann - Novikova 1952: 138.)

Vendar se Linjova na Kranjsko ni odpravila z zbirateljskimi nameni. To jasno pove na začetku svojega referata: »To poletje me je usoda slučajno zanesla v domovino Slovencev, v prelepo Kranjsko na jugozahodu Avstrije« (Linjova 1958: 313). Zdravniki so njenemu možu svetovali, naj preživi sezono v zdraviliškem kraju Bled na Gorenjskem. Toda nepopustljiva strast do zbiranja in proučevanja ljudske pesmi, ki je postala srž celotnega življenja Linjove, je tudi to povsem družinsko zadevo spremenila v znanstveno potovanje. O tem Linjova piše:

Pravzaprav ob prihodu na Bled nisem imela namena snemati pesmi, čeprav sem za vsak primer vzela s sabo fonograf. Ko sem potovala čez Lvov, sem spraševala o kranjskih pesmih nekega etnografa, poznavalca pesmi Malorusije,¹ je on zmajal z glavo in rekel: 'Težko, da boste tam našli karkoli zanimivega. Slovenci ne slovijo po svojih pesmih.' V začetku mojega bivanja na Bledu nisem razmišljala o snemanju; vznemirjala me je bolezen moža, ki je bila vzrok našega potovanja na Bled. (Linjova 1958: 316.)

Ko se je moževno zdravstveno stanje nekoliko ustalilo in je bilo sklenjeno, da ostaneta na Kranjskem dva do tri mesece, se je Linjova začela zanimati tudi za slovensko ljudsko glasbo. Spominja se, da se ji najprej ni »posrečilo slišati nikakršnih znakov pesmi, čeprav sva se naselila na vasi; vsi so molče delali.« (Linjova 1958: 316.) Zato se je sklenila pogovoriti z gospo Terezino Jenko. Prijatelji v Rusiji so Linjovi svetovali, naj se ob prihodu na Bled obrne na Terezino Mihajlovno Jenko, vdovo znanega rusofila Ljudevitja Jenka, ki je ustanovil Ruski krožek v Ljubljani in pri krožku tečaj ruskega jezika. To je res storila in v Jenkovi vili na Bledu srečala tudi njeno hčerko, Ano Ljudevitovno, ki je študirala na višji šoli v Rusiji, opravila doktorat iz kemije v Pragi in se poročila s profesorjem praške univerze. Tako mati kot hči sta veliko pripomogli, da se je Linjova seznanila z vaškimi pevci in posnela njihovo petje s fonografom.

¹ Karska v opombi navaja, da ima Linjova verjetno v mislih ukrajinskega zbiratelja Vladimirja Gnatjuka, največjega poznavalca slovanske folklore in etnografije tistega časa. Njegova izjava, da Slovenci ne slovijo po pesmih in petju, je več kot neutemeljena, saj je znano nemalo objav slovenskih ljudskih pesmi (Karska 1958: 320).

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Terezina Jenko je z velikim razumevanjem sprejela misel o snemanju pesmi, vendar jo je opozorila na nezaupljiv odnos avstrijske oblasti do prevelike »radovednosti« Rusov. Po njenih besedah se je treba lotiti stvari zelo premišljeno. V Avstro-Ogrski, kjer so preganjali vsakršna organizirana in aktivna izkazovanja nacionalnega življenja podjarmljenih narodov, so policija in vladni uradniki gojili posebno nezaupanje do Rusov. V slehernem od njih so videli propagandista panslavizma, ki so ga vladni krogi obravnavali kot prizadevanje za politično združitev vseh Slovanov v okviru Ruskega cesarstva (Karska 1958: 309).

Prvo snemanje je Linjova izvedla na Bledu. Ravnala se je namreč po nasvetu gospe Jenko: »Pomaga vam lahko samo duhovnik. Pri nas je mlad kaplan, ki je zelo blizu ljudem in je med njimi tudi zelo priljubljen. Treba pa je, da bi tudi stari župnik pozitivno sprejel vašo zamisel in vam pomagal. Oba bi bilo dobro obiskati.« (Linjova 1958: 316.) In tako je tudi storila. S Terezino Jenko je obiskala oba duhovnika in od obeh dobila dovoljenje za snemanje. Še posebej je bil v pomoč mladi kaplan Fran Zabret,² ki se je Linjovi zelo prikupil.

Svoje prvo snemanje na Bledu, moško petje železniških delavcev, je Linjova opisala precej podrobno:

Delavci z železnice, kakih osem ljudi, prebivalci okoliških vasi, ki jih je povabil mladi kaplan, so prišli na določen večer, pozno, okoli devete ure zvečer, potem ko so končali svoje delo. Bili so utrujeni in predvsem so se morali okreptiti s kozarcem vina. Prisotna sta bila tudi oba duhovnika. Mladi kaplan je bil še posebej aktiven, včasih je celo pel z njimi. Zdajo se mi je, da so pesmi, ki smo jih posneli, po svoji zgradbi pod močnim vplivom cerkvenega petja. Zlasti v nizkih glasovih, ki v vseh pesmih ponavljajo iste poteze, kadence, subdominante in dominante. Toda zgornji glasovi so dajali včasih zanimive 'podtone'. Pevci so bili energični ljudje, z močnim dihom in peli so tako glasno, da je bilo treba fonograf odstaviti kaka dva lakta³ in pol od njih. Fonograf so sprejeli popolnoma preprosto in samo to jih je skrbelo, da bi dobro zapeli. (Linjova 1958: 317.)

Govorica o tem, da so prišli Rusi, ki snemajo kranjske pesmi, se je hitro razširila in številni ljudje so hoteli Linjovi pomagati s svojim petjem. Središče njenega zbirateljskega dela je tako postal Bled z okolico, kjer je predvsem s pomočjo duhovnika F. Zabreta posnela največ pesmi.

O svojem drugem snemanju in potovanju na Brezje je Linjova precej redkobesedna. Poroča le: »Potem smo odpotovali na Brezje, kraj, kamor se stekajo romarji v Marijino cerkev. Tam sem posnela duhovne pesmi.« (Linjova 1958: 317.) Karska pa dodaja, da je bilo eno od potovanj Linjove tudi »v samostansko vas Brezje ali, kot pravi sama zbirateljica, 'Slovenski Lurd', kjer je zapisala deset duhovnih pesmi v izvedbi dekliškega zboru« (Karska 1958: 309). Veliko bolj pa se Linjova razpiše o svojem naslednjem snemanju sester Ulčar, pd. Rogačevih:

Čez nekaj dni sem snemala na Bledu tri sestre z Rečice: prva Katarina Ulčar, najstarejša, stara kakih 60 let, neporočena, druga Marija Potočnik, z dekliškim priimkom Ulčar, živi na Rečici, stara 50 let, in tretja Jera Rupert, rojena Ulčar, stara 45 let, poročena v vasi Bohinjska Bela. Starejša je še posebej muzikalna.

² Karska (1958: 320) v opombi navaja naslednje podatke: Fran Zabret, duhovnik, roj. 1885, 1913 kaplan na Bledu, leta 1933 je po smrti starejšega župnika Ivana Oblaka nasledil župnijo.

³ V ruskem izvirniku je naveden »aršin«, ki znaša približno 0,71 metra.

O njej je govorila njena mama: 'No, ta bo pela do groba'. Zelo je ponosna na muzikalnost svoje družine. Pesmi se je naučila od svoje matere, odlične pevke. Sestre, ki jih je življenje ločilo, že trideset let ne pojejo več skupaj, toda pomnijo vse pesmi. Posnela sem njihove pesmi dvakrat. Hotele so peti skupaj in se tako bolje spomniti pesmi. Vprašala sem Katro, ali pozna note, ker je pела v cerkvi. Odgovorila je: 'Ne, druge poznajo, jaz pa ne; ampak to mi tudi ni potrebno. Šele zdaj so se ljudje naučili not in mislijo, da so pevci. Peti iz duše, od znotraj', je pokazala, 'pa ne znajo.' Katra je pametna, samozavestna, mirna in zna opazovati. Živi sama v očetovi hiši. K njej pogosto prihaja brat, ki je njena nesreča: pije in jo muči. Drugi, dober brat, je v Ameriki; tam se je poročil in postal bogat. (Linjova 1958: 317.)

Poskus snemanja skupine uslužbencev pri Riklijevih kopelih je bil neuspešen, zato Linjova njihovega petja verjetno sploh ni posnela. O tem Linjova piše: »Poskušala je peti skupina uslužbencev pri Riklijevih kopelih. Po rodu so bili prav tako z Rečice in sorodniki treh sester. Toda petje jim ni šlo, tudi sami so bili nezadovoljni.« (Linjova 1958: 317.) Zato pa so ti uslužbenci k Linjovi pripeljali družino Sernek, ki je slovela po dobrem petju. Bili so iz bližnje vasi Poljšica, približno tri kilometre od Rečice. Linjova jih je posnela kar v svoji sobi na Bledu: »Nekoč zvečer so prišli in posnela sem njihove pesmi v naši majhni sobi. Bili so štirje: dva brata, stara 60 in 48 let, sestra 76 let in mlada nečakinja. Njihove izvedbe pesmi so bile zelo izvirne. Peli so pesmi, ki so jih znali tudi drugi. Nečakinja je imela čudovit kontraalt, starka je pela drugi glas, en brat bas ('basec'), mlajši brat pa visoki tenor.« (Linjova 1958: 318.)

Verjetno je Linjovi petje družine Sernek zelo ugajalo, saj se je naslednjič odpravila snemat k njim domov. »Drugič sem snemala njihove pesmi pri njih, v vasi Poljšica. Živijo v veliki, solidni hiši. Toda vso družino smo dobili na polju pri delu, ki so ga prekinili, da bi nam zapeli.« (Linjova 1958: 318.)

Glede na število zapisanega gradiva je bilo pomembno tudi potovanje Linjove v Belo krajino. V svojem poročilu je precej podrobno opisala popotovanje, vtise o tej pokrajini in o življenju ljudi. Še posebej so jo prevzele življenjske usode ljudi, ki so zaradi težkih razmer odšli za zaslužkom v Ameriko. Večkrat opiše trpljenje žena, ki so ostale doma same, vendar pa precej skromno poroča o svojem delu in samih snemanjih.

Na to potovanje se je Linjova odpravila na pobudo nekaterih znancev iz Bele krajine, zlasti Ivana Rakovca, mladega poštnega uradnika, s katerim se je seznanila v Ljubljani. Linjova na kratko opiše svojo pot do Bele krajine: »Iz Ljubljane smo prispeli po železnici do postaje Rudolfsvert,⁴ od tam pa smo se šest ur vozili v poštni kočiji do Črnomlja. Tam sem se seznanila z zelo simpatično učiteljico ljudske šole iz vasi Vinica, Leopoldino Bavdek. Tudi ona je rada pela ljudske pesmi Kranjske in zbirala starinske vezenine. Tako sva našli skupno zanimanje.« (Linjova 1958: 318.)

Po zapisih Linjove je prvo snemanje v Beli krajini potekalo v Vinici, kjer sta ga pripravila Leopoldina Bavdek in Franjo Lovšin. Iz poročila Linjove lahko razberemo, da so se po prihodu v Črnomelj in s seznanitvijo z Bavdkovo kmalu odpravili naprej v Vinico. »Skupaj z njo smo se odpravili, potem ko smo najeli njej znanega izvoščka, v Vinico, kjer živi starejši učitelj Franjo Lovšin, energičen, nadarjen človek, ki je priljubljen med ljudmi. Po njihovi zaslugi in z njihovo pomočjo

⁴ Novo mesto.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

sem posnela kakih 30 pesmi.« (Linjova 1958: 318.) Bavdkova se prvega snemanja spominja drugače:⁵

Leta 1913 v mesecu septembru me je poštar g. Otoničar, ki je že dolgo pokojni, poklical v Črnomelj, češ da se je pripeljala tja neka ruska folkloristinja, da bi fonografirala naše pesmi, pa ji ne zna nihče ničesar pomagati. Sedla sem na kolo in se odpeljala v mraku v Črnomelj, kamor se je peljal z menoj moj brat Stanko, ki je še danes živ. Gospa Lineva je ložirala v hotelu Lackner, kamor sva z bratom pripeljala družbo mladih ljudi, pevcev, ki sva jih nabrala po mestu in smo skupno zapeli več pesmi, ki jih je gospa fonografirala. (A-ISN m 1956, št. 183.)

Naslednji kraj snemanja je bila vas Adlešiči, podrobnosti pa so spet precej nejasne. Linjova poroča, da je v Vinici spoznala mladega pravnika Jura Adlešiča, ki jo je spremiljal v njegovo rodno vas Adlešiči in tam organiziral snemanje. Linjova se tega na kratko spominja: »V isti vasi sem srečala dr. Adlešiča, ki je bil po rodu iz vasi Adlešiči in on je nenavadno hitro in energično pripravil tam snemanje, zbral veliko skupino mladine, najprej deklet, potem pa še fantov.« (Linjova 1958: 318.) Bavdkova se snemanja v Adlešičih spominja drugače: »Drugo jutro sem peljala gospo v Adlešiče k župniku Šašlju, ki je bil priznan in spoštovan folklorist. Pozval je v župnišče veliko deklet, ki so zapele dosti pesmi, med njimi tudi Krésnice, ako se morda ne motim.« (A-ISN m 1956, št. 183.)

Usoda posnetkov

Kje in kako so bili shranjeni voščeni valji Linjove pred letom 1930, ni povsem jasno, vsekakor pa se je okoli leta 1930 celotna zvočna zbirka nahajala v moskovskem Centralnem muzeju narodopisja, od katerega jo je med letoma 1931 in 1935 prevzel novoustanovljeni Fonogramski arhiv Folklorne sekcije Inštituta za antropologijo, etnografijo in arheologijo Akademije znanosti Sovjetske zveze. Vodja Fonogramskega arhiva E. V. Gippius v članku leta 1936, ki mu je dodan popis vseh zvočnih zbirk, poroča, da je bila prevzeta zbirka Linjove v »neverjetno zanemarjenem stanju, pomešana z nedokumentiranimi in razbitimi valji vseh mogočih drugih zbirk« (Gippius 1936: 406), poleg tega pa je bila tudi slabo popisana in dokumentirana ter ni imela priloženih besedil posnetih pesmi. Zvočna zbirka sicer obsega »593 valjev s posnetki Rusov, Ukrajincev, Slovencev in Hrvatov«. Do leta 1935 je bila »zelo dragocena fonoteka Linjove« podrobno popisana in urejena, nedokumentiranih je ostalo samo še okoli 20 valjev izmed 593. Iz njene bogate zvočne zbirke, »največje in najbolj resne zbirke predrevolucionarnih zapisov ruskih kmečkih pesmi«, je bilo do leta 1935 objavljenih le 47 zapisov, čeprav jih je »zapisala okoli tisoč« (Gippius 1936: 406). V priloženem popisu je navedeno, da je Linjova posnela 107 valjev s slovenskimi in 9 s hrvaškimi pesmimi, ki jih zdaj hranijo v arhivu.

Podrobnejšo sliko o »na Kranjskem« zisanem gradivu navaja nekaj let kasneje v svojem članku Karska:

⁵ Verjetno je, da se L. Bavdkova ni več dobro spominjala davnega snemanja Linjove, še posebej, ker je tudi kasneje pomagala različnim raziskovalcem pri raziskavah ljudske glasbe in druge ljudske kulture v Beli krajini. Nenavadno je namreč, da ne omenja Jura Adlešiča, za katerega tudi iz drugih virov zagotovo vemo, da je pomagal Linjovi pri snemanjih v Beli krajini. Zato je morda bolje zaupati zapiskom Linjove, kjer pa je tudi občasno zaslediti nejasnosti in manjše napake.

Posebno zanimiva so južnoslovanska dela Linjove. Dvainštirideset fonografskih posnetkov slovenskih ljudskih pesmi in osem posnetkov hrvaških ljudskih pesmi nam skoraj v vseh primerih ohranja tudi melodične pesmi in značilnosti njihove zborovske izvedbe. V rokopisnem arhivu Linjove se je ohranilo 73 besedil teh pesmi (od tega 50 slovenskih in 23 hrvaških), ki so jih očitno zapisali prostovoljni pomočniki zbirateljice na terenu. (Karska 1958: 308.)

Karska se je v proučevanje popotovanja Linjove na Kranjsko precej poglobila, poleg tega pa je poznala tudi rokopisni osnutek predavanja Linjove o bivanju pri nas. Žal pa Karska navaja le tisto gradivo, ki se je do leta 1958 ohranilo, in ne vsega, kar je Linjova zapisala. Vsekakor pa je tega gradiva precej manj, kot je navedeno v popisu leta 1936. Morda je bilo v popisu leta 1936 pomemboma med slovensko in hrvaško vključeno tudi gradivo iz Slovaške, kakor navajajo nekateri viri, ali pa so se mnogi voščeni valji med 2. svetovno vojno izgubili in poškodovali. Več o tem bo verjetno mogoče izvedeti šele ob natančnem pregledu izvirne zvočne zbirke Linjove iz leta 1913 in vse pripadajoče dokumentacije.

Sklep

Zbirateljsko delo Linjove na Kranjskem leta 1913 zaradi političnih razlogov ni bilo preprosto. Brez pomoči »domoljubno razpoloženih slovenskih izobražencev«, ki so ji pomagali organizirati srečanja z ljudskimi pevci, njeno delo verjetno ne bi bilo tako uspešno. Zato se je Linjova v Ljubljani seznanila z uveljavljenim glasbenikom Matejem Hubadom, na Bledu z družino pokojnega Ljudevita Jenka in duhovnikom Franom Zabretom, v Črnomlju in Vinici s pravnikom Jurom Adlešičem ter z učiteljem Franjem Lovšinom in Leopoldino Bavdek. Ti »novi prijatelji« niso le sodelovali pri organizaciji snemanj, pač pa so v precejšnji meri pripomogli tudi pri začrtovanju smeri potovanj Linjove ter izboru pevcev in posnetega gradiva.

Pri nas smo podrobnejše o slovenski epizodi v življenju J. E. Linjove izvedeli leta 1958, ko je T. S. Karska objavila članek *O potovanju J. E. Linjove na Kranjsko poleti 1913* (Karska 1958). Ob pripravi tega članka je slovenska strokovna javnost prvič tudi izvedela za ohranjene zvočne posnetke ljudskih pesmi s Kranjske, ki jih je posnela Linjova, saj so Karska in sodelavci Inštituta ruske literature Puškinski dom Akademije znanosti ZSSR za pomoč prosili Slovensko akademijo znanosti in umetnosti (SAZU). Začeto dopisovanje je z obeh strani obetalo plodno sodelovanje pri proučevanju posnetega gradiva Linjove v Sloveniji in pri skupni objavi zapisov Linjove iz Kranjske, vendar pa do tega žal ni prišlo.

Zato imamo na Glasbenonarodopisnem inštitutu ZRC SAZU kljub dolgotrajnemu prizadevanju za pridobitev v Sloveniji posnetega zvočnega gradiva Linjove še vedno le vzorec tega gradiva; tj. leta 1956 na magnetofonski trak presnete štiri valje s šestimi pesmimi: *Pa ne bom se možila na visoke gore, Pobič sem star šele osemnajst let, Regiment po cesti gre, Jaz sem si pa eno zmislu, Kranjski fantje smo mi, Ti Janez, ti, ti.* Zvočnemu gradivu ni bila priložena nobena tehnična dokumentacija, zato ni mogoče vedeti, s kakšno opremo in parametri so bili presnetki narejeni. Precej zanesljivo lahko sklepamo, da so bili valji predvajani na starem fonografu in presneti s pomočjo mikrofona na magnetofonski trak, saj je bil v času nastanka presnetkov to najpogosteji postopek presnemavanja. Takšen postopek presnemavanja valjev pa ne nudi vsega tistega, kar je

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

bilo posneto na izvirniku in bi bilo mogoče z njega reproducirati s sodobnejšo opremo. Tako imamo Slovenci žal iz razmeroma velike zbirke na Kranjskem posnetega gradiva Linjove le majhen vzorec gradiva, ki pa tudi po tehnični plati ne nudi veliko možnosti za znanstveno raziskavo.

Literatura in viri

- A-ISN (= Arhiv Inštituta za Slovensko narodopisje na Inštitutu za Slovensko narodopisje. ZRC SAZU), mapa 1956, št. 183.
Pismo L. Bavdkove I. Grafenauerju z dne 30. 7. 1956.
- ANDREIS, Josip (ur.), 1963: Lineva. *Muzička enciklopedija*, 2. Zagreb: Jugoslavenski Leksikografski zavod. 109.
- BAILEY, James, LOBANOV, Mikhail, 1999: A Collection of Translations of Russian Folk Songs: E. E. Lineva's Visit to America (1892–1896). *SEEFA Journal* 4(2). 24–34. <http://www.virginia.edu/slavic/seefa/LINEVART.htm>, 2. 8. 2005.
- GIPPIUS, Jevgenij V., 1936: Fonogramm-arhiv Fol'klornoj sekciij Instituta antropologii, ètnografii i arheologii Akademii Nauk SSSR. *Sovetskij fol'klor* 4–5. 405–413.
- KANN - NOVIKOVA, Elisaveta I., 1952: *Sobiratel'nica russkih narodnyh pesen Evgenija Lineva*. Moskva: Gosudarstvennoe muzykal'noe izdatel'stvo.
- KARSKA, Tatjana S. (Karskaja, Tat'jana S.), 1958: O poezdke E. E. Linevoj v Krajnu letom 1913 goda. *Russkij fol'klor* 3. 308–312.
- KUNEJ, Drago, 2008: *Fonograf je dospel! Prvi zvočni zapisi slovenske ljudske glasbe*. Ljubljana: Založba ZRC (Zbirka Folkloristika), Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- LINJOVA, Jevgenija E. (Lineva, Evgenija È.), 1958: Poezdka v Krajnu letom 1913 g. *Russkij fol'lor* 3. 313–320.
- MYERS, Helen, 2006: Russia and Ukraine. Ethnomusicology, §II, 3: History to 1945: Southern and eastern Europe. *Grove Music Online*. <http://nukweb.nuk.uni-lj.si:2151>, 12. 2. 2006.
- PROHOROV, A. M. (ur.), 1954: Lineva Evgenija Eduardovna. *Bol'saja sovetskaja ènciklopedija*, vtoroe izdanie, t. 25. Moskva: Gosudarstvennoe naučnoe izdatel'stvo »Bol'saja sovetskaja ènciklopedija«. 144.

Janko Rožič

Ljubljana

UDK 72.03(497.4)"1850/19"

Nacionalni slog v arhitekturi

Wir lernen nichts schwerer als das Nationelle frei gebrauchen. Und wie ich glaube, ist die gerade Klarheit der Darstellung uns ursprünglich so natürlich, wie den Griechen das Feuer vom Himmel ...

Friedrich Hölderlin

*Žive naj vsi narodi,
ki hrepene dočakat dan,
da koder sonce hodi,
prepri iz sveta bo pregnan.*

France Prešeren

Nacionalni slog v arhitekturi se pojavi v drugi polovici 19. stol., v času ustanavljanja nacionalnih držav. Umetnostni slogi, ki bi povzemali narodnostne razlike, so zacveteli v obdobju nacionalizmov in oveneli po prvi svetovni vojni. Prve znamenke iskanja nacionalnega sloga v Sloveniji predstavljajo Narodni domovi, ki so jih v večjih mestih Slovenije konec devetdesetih let po češkem vzoru v neorenesančnem slogu gradili predvsem češki arhitekti. Slovenski nacionalni slog sta poskušala vzpostaviti arhitekti Ivan Jager in Ivan Vurnik. V delih Maxa Fabiania in Jožeta Plečnika se narodnostno ne kaže v obliki posnemanja ljudskega izročila in formalnega stila, temveč v globljem dojemanju univerzalne govorce arhitekture in neposrednem občutju lokalnih prostorskih odnosov. Moderno univerzalnost in narodno posebnost onkraj formalnih vzorcev v praksi najbolje poveže Plečnikov in le Corbusierjev učenec Edvard Ravnikar.

Šele ko razločimo nacionalno strast in narodnostno zavest, destruktivni sunek od ustvarjalnega vzugiba, kult od kulture se odpre prostor za narodnostno, za prosto rabo nacionalnega po Hölderlinu, ki ne zdrsne več v nacionalizmu. Kako »stati inu obstati« se je tukaj med prvimi spraševal že Trubar. Kakor vsaka kultura za svoj narod je tudi slovenska s svojimi najglobljimi vzugibi v jeziku in prostoru lahko zgled za ustvarjalnost in najboljši porok za obstoj v svetovljanstvu prekaljenega slovenstva.

The national style in architecture that appears in the second half of the 19th century, at the time when nation states were being established, falls into the period of national Romanticism and difficult to classify historicisms that have not been ascribed any particular value by art historians. Artistic styles encompassing national differences flourished in the period of nationalism and faded after World War 1. The first hint of the search for a national style is given by the "national centres" built in the large Slovene towns in the late 1890s, in neo-Renaissance style, following the Czech model, mainly by Czech architects. There were attempts to establish a Slovene national style by architects Ivan Jager and Ivan Vurnik. In the work of Max Fabian and Jože Plečnik, a sense of nationality is not manifest through imitation of folk tradition and formal style, but rather through a profound grasp of the universal language of architecture and an acute sense of local spatial relations. Beyond formal patterns, modern universality and national particularity were best linked by Edvard Ravnikar, a pupil of Plečnik and Le Corbusier.

Only when we distinguish between national passion and national awareness, a destructive wave from a creative movement and cult from culture is space created for nationality, for the free use of the national pace Hölderlin, which no longer slides into nationalism. Among the first to ask the question of how to "stand and keep standing" was Trubar. Like every culture for its nation, Slovene culture, with its profoundest movements in language and space, can be a model for creativity and the best possible assurance of the survival of a cosmopolitan Sloveneness.

O rabi nacionalnega

Nacionalni slog v arhitekturi, ki se pojavi v drugi polovici 19. stoletja, v času ustanavljanja nacionalnih držav, spada v območje nacionalnega romantizma in težko opredeljivih historizmov, ki jim umetnostni zgodovinarji niso pripisovali posebne vrednosti. Previdnost je bila na mestu, kajti zgodovina je pokazala, ne samo kako privlačno je lahko svobodoljubno stremljenje, ki se v povezavi z domovino in narodom razcveti v romantiki, temveč tudi kako problematična je lahko raba nacionalnega, ko zdrsne v nacionalizme.

Da se ne bomo ničesar naučili težje, kakor proste rabe nacionalnega, je Hölderlin (1770–1843) v pismu posvaril prijatelja že na samem začetku romantične dobe. Ali je bil prav Hölderlin tisti, ki je Hegla (1770–1831) opozoril na Heraklitovo (ok. 388 pr. n. št.–310 pr. n. št.) misel o povezanosti nasprotij? Kdo je najbolj zaslužen za rojstvo dialektike iz duha protislovja, ki jo je po Heglu v materialistični različici povzel tudi Marx (1818–1883), žal ne bomo izvedeli nikoli. Kaj se je dogajalo med »cimri« v tübingenskem Stiftu, kjer je Hölderlin študirali teologijo skupaj s Schellingom (1775–1854) in Heglom bo ostala skrivnost. Podobno kot ne bomo nikoli dognali podrobnosti, zakaj je moral ta pesnik skoraj štiri desetletja prebiti v stolpu mestnega obzidja, kjer je v majhni sobici zanj skrbel mizar Zimmer. Da se je najbolj jasnemu nemškemu duhu preprosto omračil um, je morda že del tega protislovja, ki ga sprejema večina. Da se je s tem izognil procesu, na katerem bi bil lahko obsojen veleizdaje, je nadaljevanje iste dialektike, o kateri pa premišljujejo le še redki. Prijatelj Sinclair, ki je Hölderlinu dotlej vedno pomagal, se je po sodnem procesu iz zagovornika prelevil v velikega nasprotnika francoske revolucije. Da je proces najboljša prijatelja odtujil, ni treba posebej poudarjati. Ta živčni boj se je odvijal tik pred bitko pri Jeni, ko so pod vodstvom Napoleona Francozi hudo porazili Pruse. Hölderlin se je zlomil 11. septembra 1806. Bitka se je odvijala 14. oktobra, v tej noči naj bi Hegel zaključil svojo *Fenomenologijo duha*. Hölderlina niso razumeli niti najbližji in najbolj bistri sodobniki. Še manj so ga dojeli oni, ki so ga začeli častiti v času, ko se je nacionalno sprevrglo v nacionalistično, še več, v nacistično. Šele Heidegger (1889–1976) je pri njem odkril novo, bolj prosto rabo besede, toda šele potem, ko se je v zvezi z »das Nationelle« tudi on moral najprej zmotiti.

Raba nacionalnega mora biti prosta, kakor nas z besedo in izkušnjo zavezuje Hölderlin; kajti če se to ne zgodi, lahko izgubijo prostost, kakor se je že prevečkrat dogajalo, najbolj prosti, z drugimi besedami tisti, ki niso dolžni, torej nedolžni.

Nacionalno, če ga vežemo na omejeno teritorialno državo prav v kombinaciji s kolonialnim imperializmom, ki ga žene bič neomejenega pohlepa, ne predstavlja samo protislovja, temveč čudno zmes zaprtosti in odprtosti, bombo, katere vžigalna vrvica je prižgana že z izkoriščanjem, ki je taki strukturi lastna. Brez dominacije enega naroda nad drugim ali ene skupine nad drugo, običajno manjšine nad večino ali celo posameznika nad množico – tukaj so nacionalno in razredno, internacionalno in multunacionalno skrajno blizu – ta eksplozivni stroj, ki je vedno samo začasen, ne deluje. Brez tega diktata, ki žal še vedno tiktaka, ne more biti diktature. Na drugi strani pa prav v tem lahko zaslutimo, zakaj so v zgodovini propadli ne samo vsi najmočnejši imperiji, temveč tudi vsa manjša podjetja, ki so temeljila na tem ali podobnem ustroju. V tej luči, če nas preveč ne zaspeli, v preblisku, preden poči, morda lahko dojamemo, kaj imajo skupnega nacionalizmi 19. stol., internacionalizem v moderni, multinacionalizmi v postmoderni in sodobni terorizmi danes. Samo tu

in zdaj imamo možnost za detonacijo, za razgraditev tega stroja in ustroja, ki so mu včasih, ko zlo, kakor je ugotovila Hannah Arendt (1906–1975), še ni bilo tako banalno, rahlo staromodno rekli kar peklenski.

»Povodenj brezumne špecerije narašča,« je s pravimi besedami poplavo potrošništva opisal Kocbek (1904–1981), ko so se pojavili prvi marketi, ki še niso bili »maksi« in »super«. Kaj imajo skupnega novi, celo supernovi komercialni centri, ki so danes več kot samo »mega«, s socialističnimi kulturnimi domovi in nacionalističnimi narodnimi domovi? Dobro se je zavedati, kakšna je napetost med fascinacijo in fašizmom, nacijo in nacizmom, internacionalo in komunizmom, konzumom in konzumizmom. Ker so pojmi vedno bolj skriti, se ni slabo vsaj bežno dotakniti tudi odnosa med multinacionalko in multipraktikom, ki smo si ga po ogledu reklame pravkar naročili na dom in nato spet preklopili kanal na poročila o demonstracijah v Atenah. Preden se pridružimo vsesplošnemu negodovanju evropskih narodov ob finančni pomoči Grčiji, pomislimo, kakšno vez imata dim demonstracij in ogenj, demokracija tega ljudstva, demosa, če smo že na izvoru evropske civilizacije, s prosto rabo nacionalnega in jasnino izraza, ki jo je Hölderlin še videl ne samo v naravnosti, temveč v naravnosti, s katero so ogenj z neba prejemali prav Grki.

Nemški pesnik Hölderlin je opozoril na problem rabe *nacionalnega*, slovenski poet France Prešeren pa je z besedami *Žive naj vsi narodi* tudi jasno nakazal, kakšna naj bo ta prosta raba narodnega. Šele v Evropski uniji, ki jo je slovenski pesnik Edvard Kocbek v eseju *Mali in Veliki narodi* že leta 1939 med prvimi tudi natančno napovedal, se je prostor med evropskimi narodi toliko odprl, da Prešernove besede niso več samo romantične sanje, temveč jasna in nujna vizija.

Arhitektura in nacionalno

Nacionalni slog v slovenski arhitekturi se pojavi v drugi polovici 19. stol. po obdobju slogaštva, ko so se staro in mladoslovenci že dodobra razdelili. Damjan Prelovšek je v članku Narodni slog v slovenski arhitekturi (1998: 998) zapisal: »Tematizacija narodnega v arhitekturi je bila tesno povezana z razvojem slovenske nacionalne kulture, v njenem okviru pa je pri nas zmeraj prednjačila književnost pred upodabljočo umetnostjo. Ob prebujanju nacionalnih čustev so arhitekti dohiteli pisatelje šele takrat, ko je bila polarizacija obeh taborov že dokončana.«

Boj med Slovenci in Nemci, ki je bil hud predvsem v sedemdesetih, ko so vladali nemški liberalci, se v osemdesetih letih 19. stol. s Taffejevo vlado, v katero so skupaj z avstrijskimi konzervativci prvič vstopili tudi slovenski politiki, dokaj umiri. Začnejo pa se notranje razprtije, ne samo med mlado in staroslovenci ter liberalci in klerikalci, ki jih podžiga še mahničevski kulturni boj, temveč celo med mladimi samimi, ki se razdelijo na elastike in radikale.

V prvi polovici 19. stol. je bila arhitektura podrejena inženirstvu, saj se je večina gradbenikov šolala na dunajski ali praški Tehniki. Grajenje javnih stavb je bilo z vojaško disciplino urejeno strogo hierarhično in centralistično, k temu je pripomogel tudi Ljubljjančan Jožef Schemerl (1754–1844), ki je od leta 1799 živel na Dunaju in postal celo ravnatelj dvornega gradbenega sveta.

Prva hiša v Ljubljani, ki upošteva tudi umetnostne kriterije, je v poznih šestdesetih letih 19. stol. Tavčajeva hotelsko-kavarniška stavba, kasnejša kavarna Evropa, ki jo je arhitekt Tietz (1832–1874) postavil po vzoru Hansenovega Heinrichhofa nasproti Dunajske dvorne opere. Narodni slogi stopijo v igro po taborskih gibanjih in čitalnicah, ko se nasproti nemškim kulturnim shajališčem

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

začno graditi slovenski narodni domovi po vzoru čeških. V Ljubljani se je po načrtih Františka Škrabrouta tik pred velikonočnim potresom leta 1894 začel zidati slovenski Narodni dom. Monika Pemič je v članku Dom za Narodno galerijo v publikaciji *Od Narodnega doma do Narodne galerije*, izdani leta 2009, poudarila, da sta bila med dejavniki, ki so botrovali gradnji, bolj kot narodni vidik pomembna vzpon in uveljavitev meščanstva. Čeprav je pri načrtovanju in gradnji zagotovo igralo vlogo tekmovanje s Kazino, pa po njenem mnenju slog stavbe tega ne kaže.

Že v natečajnem gradivu za Narodni dom je bilo zapisano, »da pretirano in malenkostno okraševanje« ni zaželeno. Na slog stavbe so vplivale tudi razlike med arhitektoma Františkom Škrabrouтом, ki je zmagal na natečaju, in avtorjem izvedbenih načrtov Adolfom Wagnerjem (1890–1944) iz Gradca, ki je po potresu v Ljubljani načrte tudi vodil in Škrabroutove načrte v marsičem, posebej v okrasju, spremenil. Vsaj nenavadno (če že ne čudno) je, da je bil Wagner tudi član žirije, ki je načrte izbrala.

Drugi pomemben vidik, ki je bil v starejših študijah spregledan, kakor povzema Franci Lazarini v recenziji omenjene publikacije v *Umetnostni kroniki* (št. 26, 2010), je tudi odnos Slovencev do Narodnega doma. Če so sredstva za novo zgradbo zbirali še v dobi slogaštva in je tako šlo za »vseslovenski projekt«, pa so jo zidali že v času razdelitve na liberalni in klerikalni tabor, tako da je po dograditvi stavba z imenom Narodni dom obveljala za »liberalno trdnjava«. Vanjo so se vselile le liberalne organizacije, klerikalna stran je za svoje potrebe preuredila nekdanje strelische v Ljudski dom, kjer je bila v času socializma Ljudska kuhinja, danes pa je v njej Waldorfska šola. Če razpoke med naprednjaki in nazadnjaki niti ne karikiramo preveč, saj ni šlo samo za razliko v slogu, je po sporu eni strani pripadlo telovadišče in drugi strelische, oboji pa so prispevali k izgubi celovitosti.

Premislimo podobna razmerja še ob drugi za Ljubljano bolj ali vsaj nič manj pomembni stavbi Kresiji. Hišo nekdanjega Okrajnega urada so zgradili po velikonočnem potresu leta 1895 na mestu nekdanjega špitala, v katerem sta že v času reformacije v slovenščini pridigala Primož Trubar (1508–1586) in Jurij Dalmatin (1547–1589). Postavili so jo po načrtih graškega arhitekta Leopolda Theyerja (1851–1937), v neorenesančnem, »nemškem« slogu podobno kot Filipov dvorec onkraj Špitalske, današnje Stritarjeve ulice. Po potresu, ki je pomenil, kakor menijo nekateri, rojstvo slovenskega urbanizma, se je tako pokazala še ena prelomnica: odločeno naj bi bilo, da se bodo med centrom in Gradiščem gradile »nemške«, med Frančiškani in železniško postajo pa »slovenske« hiše. Tako smo dobili »slovensko« Miklošičeve ulico, ki povezuje železniško postajo s središčem mesta. Dve veliki vogalni stavbi s poudarjenima stolpičema sta bili postavljeni na ključnem strateškem mestu. V jeziku prostora je to pomenilo tedaj mogočen nemški portal na ravni poti do mestne hiše. Vendar so se stvari, kakor že večkrat v zgodovini, zasukale drugače. Pa ne samo zato, ker naj bi Nemci stavili na neorenesančni, v bistvu poznohistorični, slog, ki je bil v svojem jedru zastarel, Slovenci pa na secesijo, ki je bila tedaj moderna in napredna, je po velikem potresu brez velikih besed, toda v ritmu dejanj pod taktirko spretnega vodenja župana Hribarja (1851–1941) na mestu nemškega Laibacha zadihala moderna slovenska Ljubljana.

Nad balkonom in vhodom v Kresijo na ključnem mestu pročelja ob neobaročni kartuši z mestnim grbom lebdita dva genija, izklesana skoraj z berninijevsko lahkonostjo. Prvi genij se od grba odmika, drugi se mu približuje. Je slovenski kipar, akademski realist Alojzij Repič (1866–1941) iz Vrhopolja pri Vipavi, ki je »nemški« fasadi dal mehki »slovenski« poudarek, nakazal tudi smer poteka

zgodovinskih dogodkov? Absurdno je, da bi Kresijo, stavbo »meščanske imovine« in administracije iz časa župana Hribarja, danes prodali za hotel.

Ljubljanski župan Ivan Hribar, ki je že kot mestni svetnik takoj po potresu za mesto naredil več kot župan Graselli (1841–1933), je s politično taktiko, gospodarsko strategijo in jasno prostorsko vizijo znal iz velikega problema narediti izviv in katastrofo spremeniti v razvoj Ljubljane. Mesto je v 14 letih njegovega županovanja (1896–1910) zgradilo več kot 500 stavb in podvojilo svoj stavbni fond. Hribar se že na začetku svoje poti kot mladoslovenski radikal ni podrejal vladajoči nemški politiki, kakor nekateri mladoslovenski »elastiki«. Študiral je v Pragi in tukaj vodil podružnico češke banke Slavija. Ljubljano je želel še bolj približati »mestu stoterih stolpov«, kakor so tedaj radi klicali Prago. Stolpiči okoli Slovenskega trga naj bi bili njegova zamisel. Predvsem pa je imel praktičen občutek za komunalne zadeve, saj se je že na začetku devetdesetih let izkazal pri gradnji mestnega vodovoda in kanalizacije. Bil je župan za vse, razumel in spoštoval je tudi nemško stran. Glavno dvorano v mestni hiši, za katero je značilen slovenski barok, so preuredili v nemškem slogu. Da je bil do konca načelen in dosleden, pa kaže tudi njegova zadnja poteza, ko je pod italijansko okupacijo ovit v jugoslovansko zastavo protestno skočil v Ljubljjanico. Hribar se je znal opreti na srednji sloj in z odgovornostjo za razvoj kulturnega gospodarskega ter narodnostnega življenja z vsemi potenciali preoblikovati zakotno Ljubljano v središče slovenstva z navdihom in ne samo nadihom svetovljanstva.

Narodne domove po Sloveniji so v zadnjih letih 19. stol. in na prelomu stoletja v skladu s panslovanskimi težnjami gradili predvsem češki arhitekti. Celjskega je v neorenesančnem slogu leta 1897 postavil arhitekt Jan Vladimír Hraský (1857–1937). Neorenesančno palačo v Mariboru so leta 1899 sezidali po načrtih arhitekta Vejrycha (1882–1939).

Prvi slovenski zavestni poskus gradnje v nacionalnem slogu je oblikovanje notranje opreme Narodne kavarne na Dvornem trgu v Ljubljani arhitekta Ivana Jagra (1871–1959). že leta 1898, sočasno z razcvetom dunajske secesije, je Jager povezal narodnostno tematiko z naprednimi, modernimi idejami. Slovensko motiviko barve zastave, ornamente in pisanice ni razumel zgolj kot folkloro, ampak jih je poskušal povezati z vseslovanskimi prvinami in jih integrirati v konkreten prostor. Vendar »nekakšno nacionalno opredeljevanje«, kakor se do Jagra zadržano izrazi umetnostni zgodovinar Stane Bernik, ni imelo velikega vpliva. Ko so jo leta 1932 preuredili v mestno knjižnico, je bil arhitekt, ki si je tako prizadeval za slovensko v arhitekturi, že tri desetletja v Ameriki. Leta 1901 je odpotoval na Kitajsko, kjer je obnavljal v boksarski vstaji poškodovano poslaništvo. Nato je skupaj z bratom in očetom emigriral ter se leta 1902 ustalil v Minneapolisu v ZDA, kjer je sodeloval tudi pri večjih urbanističnih načrtih. Med prvimi v Ameriki se je zavzemal za moderno arhitekturo, gradnjo v omejenem prostoru in ustanovitev zavarovanih naravnih območij. Ob gradnji Narodne in univerzitetne knjižnice je Plečnika (1872–1957) v pismih svaril, da je narodno knjižnico treba zaščiti pred možnim bombardiranjem iz zraka, kakor da bi slutil, da bo med vojno na knjižnico padlo italijansko poštno letalo. Proučeval je zgodovino in jezikoslovje in se podobno kot Plečnik, toda z druge strani, navdušil za etruščansko teorijo o izvoru Slovencev. Njegova umetnostna in etnografska zbirka s poudarkom na vzhodnoazijski umetnosti je danes del stalne postavitve Slovenskega etnografskega muzeja.

Slovenski nacionalni slog je na začetku dvajsetih let 20. stoletja poskušal vzpostaviti tudi ustanovitelj arhitekturnega oddelka na tehniški fakulteti novoustanovljene Univerze v Ljubljani arhitekt

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Ivan Vurnik (1884–1971). Že pri Sanatoriju za pljučne bolezni na Golniku in stavbi Narodnega doma v Kranju iz leta 1922 lahko prepoznamo osnovne zametke oblik, ki se navezujejo na sočasnna kubistična in ekspresionistična gibanja ter slovensko lokalno tradicijo. Najbolj reprezentančen objekt Vurnikovega slovenskega sloga je stavba Zadružne gospodarske banke na Miklošičevi cesti, ki jo je z barvami slovenske zastave in ornamenti nageljnovih cvetov poslikala Helena Vurnik (1882–1962). Fasada v vsej svoji barvitosti sicer spominja na češki dekorativizem, vendar ji, kakor meni Prelovšek, za češke rondokubiste manjka tako značilne plastičnosti. Po Sokolskem domu na Taboru, ki so ga zgradili leta 1925, svojega slovenskega sloga ni več razvijal. Vurnik je po ogledu Svetovne razstave dekorativne umetnosti v Parizu 1925 postal vnet zagovornik ne nacionalnega, temveč internacionalnega sloga v arhitekturi.

Po prvi svetovni vojni je Vurnik na novo univerzo povabil najprej Fabianija in potem Plečnika. Maks Fabiani (1865–1962), asistent najpomembnejšega dunajskega arhitekta Otta Wagnerja (1841–1918), je povabilo zavrnit. Vrnil se je v Gorico, kjer je pod Mussolinijem delal regulacijske načrte trgov in vasi. Plečnik je povabilo sprejel ter v kratkem času ustvaril izjemen arhitekturni opus in Ljubljani dal močan osebni pečat. Plečnikov odnos do narodnega je kakor pri vseh velikih umetnikih zelo oseben in poseben. Ko je postavil prvo večjo meščansko hišo za trgovca Zacherla v središču Dunaja, je svojemu bratu pisal: »Bilo bi mi prav, da jo vidiš in ugotoviš – s tem tudi vse moje trpljenje in boj in vse – za mojo domovino ni za vselej izgubljeno.« Kot meni Prelovšek, je Plečnik hotel celo v prestolnico habsburške monarhije prenesti kar največ tradicije svoje ožje domovine; vendar ni oponašal ljudske umetnosti od zunaj – nasprotno, poglabljal se je v srž ljudskega genija in ustvarjal od znotraj.

Ivan Cankar ob razstavi slovenskih impresionistov pri Mithkeju zapiše, »da namreč narodna umetnost ni odvisna od zunanje snovi, da je odvisna komaj od motiva in da je odvisna v prvi vrsti od občutja, od tiste štimunge, ki je lastna samo slovenskemu umetniku in drugemu nikomur.« Plečnik podobno pojmuje in občuti umetnost. Prav vzdušje, razpoloženje, »štimumuga«, ki po Rieglu prebuja in vzbuja voljo do ustvarjanja (Kunstwolle), je tisto, kar premakne meje prostora in časa ter omogoči, da umetnik prosto uporablja različne prvine, se sprehaja in prehaja skozi raznolike sloge in vendar ostaja zvest in izviren. V tem kontekstu je celo romantična ideja, da smo Slovenci po poreklu etruščanskega izvora, do katere Plečnik pride s poglabljanjem v Semperjeve metafore in metamorfoze, manj problematična. Ne samo, da mu daje navdih, antične oblike vidi v globlji luči, omogoča mu, da ustvari klasiko, ki presega meje običajnega klasicizma. Zoisova piramida, ki podobno kot egipčanske stoji na zahodnem bregu reke, je ob Zoisovi hiši pomnik razsvetljenskemu krogu, ki da Slovencem z Vodnikom prvo umetno pesniško zbirkо, s Kopitarjem prvo znanstveno slovlico in z Linhartom prvo pregledno zgodovino. Renesančna palača Narodne in univerzitetne knjižnice postane ne samo trdnjava narodne učenosti, temveč kašča vednosti, v kateri se odstira razsvetljenska pot od teme k svetlobi, od neznanja k znanju, še več – od nezavesti k zavesti. Kolumnade na tržnici so najboljša sodobna interpretacija starogrške stoe, kjer se meščani in vaščani lahko srečujejo ter izmenjuje dobrine in vesti. Kako globoko je bil mojster povezan z ljudskim izročilom, dobro opisuje naslednja zgodba. V Srednji vasi v Bohinju, kamor je večkrat prihajal na počitnice, je izvedel, da so arheologi, ki so izkopavali na ledini z imenom Žale, tam našli staroslovansko grobišče. Žalam, kraju slovesa vseh Ljubljjančanov, Plečnik ni dal samo izjemne arhitekture, temveč tudi ime.

Max Fabiani, ki je leta 1904 zgradil Narodni dom v Trstu, se bolj kot na nacionalno opre na lokalno tradicijo. Na Dunaju sta mu vzor neorenesansa in secesija, v Ljubljani ljubljanski barok in v Trstu mediteranske palače. V središču Trsta je postavil masivno, opečno-kamnito stavbo, moreno mediteransko palačo, nekakšno moderno večnamensko središče. V poslopu so se prepletale funkcije gledališke dvorane, čitalnice, hotela, kavarne, restavracije in odvetniških pisarn. Slovenski Narodni dom v Trstu je bil kulturno, gospodarsko in politično jedro Tržaških Slovencev. Hotel Balkan je bil eden najsodobnejših hotelov v Srednji Evropi. Ko so ga 13. junija 1920 požgali fašisti, niso udarili samo slovenske manjštine, napovedali so katastrofo celega človeštva, ki je kmalu sledila. Uničujoči ogenj je opazoval tudi sedemletni deček, ki tedaj še ni vedel, kako dolge bodo sence plamenov, ki se lesketajo v njegovih očeh.

V Plečnikovem delu, če še enkrat poudarimo, se narodnostno ne kaže v obliki posnemanja ljudskega izročila in formalnega sloga, temveč v globljem dojemanju univerzalne govorce arhitekture (*genius aevi*) in neposrednem občutenu lokalnih prostorskih odnosov (*genius loci*). Moderno univerzalnost in narodno posebnost onkraj formalnih vzorcev pa poleg teoretičnih poskusov Dušana Grabrijana (1899–1952) v teoriji in praksi najbolj jasno izrazi Edvard Ravnikar (1907–1993). Arhitekt, ki se je učil pri Plečniku in le Corbusierju, je znal povezati univerzalno civilizacijo z avtonomno kulturo, še preden je Kenneth Frampton (1930) predstavil svoj kritični regionalizem. Da Ravnikar postane in ostane moderen ter ne izgubi stika s tradicijo, kar je ključni izziv za francoskega filozofa Ricoeurja (1913–2005), lahko pripoznamo še posebej pri stavbi Ferantovega vrta, kjer v moderno fasado vključi rotundo rimskega Foruma, in to naknadno, potem ko so jo šele v času gradnje našli arheologi. Po zmagi na mednarodnem natečaju za ureditev severnega dela Benetk, ki je bil največji uspeh slovenskega urbanizma, Ravnikar za prostorske vrednote Ljubljane in za moderno odprto slovenstvo navduši celo beneškega Slovenca, arhitekta Valentina Simonittija (1918–1989).

O narodnem in prosti rabi

Šele ko razločimo nacionalno strast in narodnostno zavest, destruktivni sunek od ustvarjalnega vzgiba, kult od kulture, se odpre prostor za narodnostno, po Hölderlinu, za prosto rabo nacionalnega, ki ne zdrsne več v nacionalizem. Kako »stati inu obstati«, se je med svojimi »Kranjci inu Slovenci« med prvimi spraševal že Trubar. »Spomni se, otrok, kako skrivenostno sta spojena narava in zgodovina sveta in kako različna je vzmet duha pri slehernem ljudstvu na zemlji« se je v času grajenja Berlinskega zidu nekaj let pred študentskimi protesti že v šestdesetih letih 20. stoletja v pesnitvi *Lipicanci* čudil Edvard Kocbek. Kaj ni čudenja vredno, da je nekdo v času, ko še nihče ni govoril o biotski in kulturni raznolikosti, tako preprosto in vendar celovito opozoril na nujnost različnosti, ne na razvezo, temveč na zvezo, na spoj narave in zgodovine. Pesnik je videl in vedel, čeprav so drugi tedaj z vsemi zgodovinskimi dosežki naravo predvsem izkoriščali ter v globoko razdvojenem, ideološko razklanem svetu gradili civilizacijo na uniformni identiteti in istosti. Sovraštvo do drugih, ki niso isti kakor ti, izhaja iz strahu pred samim sabo. Prav eksplozivna mešanica strahu in poguma je v jedru vseh nacionalizmov. Ne kult, ki zapira, da napetost narašča, kultura odpira. Samo če smo globoko zasidrani v lastni kulturi, se ne bojimo srečevanja z drugimi in drugačnimi. Ljubezen pomeni ne samo dopuščati, temveč sprejemati drugo v izvorni drugačnosti. Kaj

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

nas druži, če ne drugačnost? Družina in družba, dva ključna pojma imata svoj izvorni pomen v drugem.

Podobno kot je biotska raznovrstnost tista, ki vzdržuje dinamično ravnovesje in s tem življenje na Zemlji, je tudi kulturna raznolikost porok za ravnovesje družb in narodov. S spoštovanjem slehernega posameznika, njegovega kulturnega, narodnega in civilizacijskega okvira se lahko izognemo spopadu civilizacij in pripomoremo k sožitju kultur. Kakor vsaka kultura za svoj narod je tudi slovenska s svojimi najglobljimi vzgibi v jeziku in prostoru lahko zgled za ustvarjalnost in najboljši porok za obstoj v svetovljanstvu prekaljenega slovenstva.

Deček, ki je moral gledati, kako ognjeni zublji požirajo slovenski Narodni dom v Trstu, je bil Boris Pahor, »Romar med sencami«, kakor so njegovo *Nekropolo* prevedli dobrega pol stoletja kasneje Francozi. Čeprav ga je že »Kres v pristanu« usodno zaznamoval, je moral preživeti še dve desetletji fašističnega terorja nad primorskimi Slovenci, moral je romati skozi najgloblje sence in kroge treh nacističnih taborišč ter po vsem tem ostati ne samo živ, temveč do konca iskren in iskriv. Šel je tako globoko, da nanj nimajo vpliva ne črno-bele svetlobe modernih ideologij niti neonske luči postmodernih imagologij. Bil je žrtev fašističnega in nacističnega zatiranja ter komunističnega nadziranja, vendar je kljub trku z najhujšim ohranil prosto rabo nacionalnega in živ odnos do narodnega. Iz njegovih del veje občutek za človečnost posameznika, naroda in človeštva, prava mera za resničnost in pravičnost. Pahor ne prepričuje, nasprotno, kot pisatelj in človek prepriča, ker pričuje. V vsaki njegovi besedi, kakor v vsakem pravem pričevanju, se ohranja ne samo spomin, odpira se prostor za misel, še več – prostost za smisel.

Literatura

- ČOPIČ, Špelca, PRELOVŠEK, Damjan, ŽITKO, Sonja, 1991: *Ljubljansko kiparstvo na prostem*. Ljubljana: DZS.
- FRAMPTON, Kenneth, 2007: *Modern Architecture: a critical history*. London: Thames and Hudson.
- JENKO, Mojca, PEMIČ, Monika, 2009: *Od Narodnega doma do Narodne galerije*. Ljubljana: Narodna galerija.
- LAZARINI, Franci, 2010: Od Narodnega doma do Narodne galerije (recenzija). *Umetnostna kronika* 26. Ljubljana: ZRC SAZU.
- LIKAR, Darko, OSTAN, Aleksander S., PLETTERSKI, Andrej, ROŽIČ, Janko, ŠTULAR, Benjamin, 2008: *Sporočila prostora*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- PALLASMAA, Juhani, 2009: *Oči kože: arhitektura in čuti*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- PRELOVŠEK, Damjan, 1998: Narodni slog v slovenski arhitekturi. *Acta historiae artis Slovenica* 3. Ljubljana: ZRC SAZU.
- ROŽIČ, Janko, OSTAN, Aleksander S., 2008: *Ljubljana – Benetke: Nujnost nove urbane politike. Odprt krog*. Ljubljana: Ambient.

Izbirni tečaji

Jezikoslovni tečaj

Šekli

Literarni tečaj

Dejak, Jamnik, Strsoglavec

Parada mladih

Horvat

Kosi

Jelovšek

Kobos, Jurič

Cukijati

Gostenčnik

Matej Šekli

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'367.625:81'342.8

Oblikotvorje in jakostni naglas glagola v knjižni slovenščini¹

V prispevku sta s sinhronega vidika prikazana oblikotvorje in jakostni naglas glagola v knjižni slovenščini, in sicer po posameznih glagolskih vrstah in razredih. Obravnavane so oblikotvorne posebnosti posameznih nedoločniških in sedanjiških glagolskih oblik, jakostni naglasni tipi ter podani najznačilnejši zgledi. V podčrtih opombah je dodana kratka diahrona naglasoslovna interpretacija, podani so tonemski naglasni tipi in njihova praslovanska izhodišča.

The paper deals with morphology and dynamic stress in the verb in Standard Slovene from a synchronic point of view in relation to specific types and classes of verbs. Specific morphological aspects of individual infinitive and present verb forms and dynamic stress types are discussed, and typical examples given. A short diachronic interpretation of stress is given in footnotes, including tonemic stress types and their Proto-Slavic origins.

1 Uvod

1.1 Oblikotvorje

Oblikovno se slovanski glagol tradicionalno deli na glagolske vrste in razrede glede na nedoločniško in sedanjiško osnovo. Ta delitev je v slavistiki uveljavljena tako rekoč od njenih znanstvenih začetkov, in sicer po nedoločniški osnovi v slovanski filologiji (Dobrowsky² 1819: 92–93; Miklosich¹ 1875: 420–421, ²1876: 97–98) in po sedanjiški osnovi v (slovanskem) primerjalnem jezikoslovju (Schleicher 1852: 285–286, 345–346; ²1866: 790; Leskien⁶ 1922: 121–122, 138–139) (Nahtigal² 1952: 84–85).² V opisnih slovnicah knjižne slovenščine je ta delitev prisotna do *Slovenske slovnice* 1956 (Bajec-Kolarič-Rupel 1956: 179–202, 1968: 213–234),³ medtem ko je od *Slovenske slovnice* Jožeta Toporišiča iz leta 1976 delitev na nedoločniške in sedanjiške razrede nekoliko prilagojena slovenskemu jeziku (Toporišič⁴ 2000: 362–364, 370–373). Oblikovna delitev slovenskega glagola v pričujočem pisanju upošteva tradicionalno delitev.

1 Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCOLA (<http://ZRCOLA.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil dr. Peter Weiss.

2 Dobrowsky, Joseph: *Lehrgebäude der böhmischen Sprache*, Prag ¹1809, ²1819; Dobrowsky, Joseph: *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, Vindobonae 1822; Miklosich, Franz: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen: II. Stammbildungslehre*, Wien ¹1875, *III. Wortbildungslehre*, Wien ²1876; Schleicher, August: *Die Formenlehre der kirchenslavischen Sprache*, Bonn 1852; Schleicher, August: *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Weimar ¹1861–62, ²1866; Leskien, August: *Grammatik der altbulgarischen (althkirchenslavischen) Sprache*, Weimar ¹1871, Heidelberg ⁶1922.

3 Tradicionalna delitev glagola je prisotna na primer tudi v slovnicah knjižne hrvaščine (Barić idr. ²1997: 248–273).

1.1.1 Nedoločniška osnova

Nedoločniška osnova je del glagolske oblike pred obrazilom neosebne/nedoločne glagolske oblike (ki je tvorjena iz nedoločniške osnove) (sln. *pisa-* ← *pisa-ti*, *pisa-t*, *pisa-l-*, *pisa-n-*, *pisa-vš-*) ter je sestavljena iz korena in nedoločniške pripone (*pis-a*). Razlikujemo sedem nedoločniških pripon in posledično sedem nedoločniških glagolskih vrst: *nes-ø-ti*, *dvig-ni-ti*, *vid-e-ti/sliš-a-ti*, *mer-i-ti*, *del-a-ti*, *kup-ova-ti/boj-eva-ti*; brezpriponski glagoli so *bi-ø-ti*, *da-ø-ti*, *jes-ø-ti*, *i-ø-ti*. Iz nedoločniške osnove se tvorijo: dolgi nedoločnik z obraziloma *-ti*, *-či* (*pisati*, *peči*); kratki nedoločnik z obraziloma *-t*, *-č* (*pisat*, *peč*);⁴ namenilnik z obraziloma *-t*, *-č* (*pisat*, *peč*);⁵ opisni deležnik na *-l* z obrazilom *-l-* (*pisal-*), s pomočjo katerega se tvorijo zložene glagolske oblike kot predpreteklik (*pisal/pisala səm bil/bila*), preteklik (*pisal/pisala səm*), prihodnjik (*pisal/pisala bom*), pogojnik (*pisal/pisala bi*); trpni deležnik na *-n/-t* z obraziloma *-en/-jen/-n-*, *-t-* (*napisan*, *mlet*), s katerim se tvori trpni način (*napisan je bil*, *pisan je*, *napisan bo*); deležnik/deležje na *-ši/-vši* z obraziloma *-š/-vš-* (*prinesši*, *napisavši*).

1.1.2 Sedanjiška osnova

Sadanjiška osnova je del glagolske oblike pred obrazilom osebne/določne glagolske oblike (ki je tvorjena iz sedanjiške osnove) (sln. *piš-* ← *piš-e-*, *piš-i-*, *piš-oč-*) in je sestavljena iz glagolskega korena in sedanjiške pripone (*piš-e-*). Razlikujemo pet sedanjiških pripon in posledično pet sedanjiških glagolskih vrst: *nes-e-m*, *dvig-ne-m*, *pi-je-m/or-je-m*, *mer-i-m*, *del-a-m*, brezpriponski glagoli so *sə-ø-m*, *da-ø-m*, *je-ø-m*, *ve-ø-m*, *gre-ø-m*. Iz sedanjiške osnove se tvorijo: sedanjik (*pišem*); velelnik z velelniškimi priponami *-i-*, *-ni-*, *-V-j-/C-ji-*, *-i-*, *-aj-* (*nes-i!* *nes-i-te!*, *dvig-ni!* *dvig-ni-te!*, *pi-j!* *pi-j-te!/or-ji!* *or-ji-te!*, *mer-i!* *mer-i-te!*, *del-aj!* *del-aj-te!*); deležnik/deležje na *-č* z obrazilom *-č-* (*pišoč*, *ljubeč*); deležje na *-e* (*vede*, *igrage*).

	-e-	-ne-	-je-		-i-	-a-
Sadanjik						
Ed.	1. <i>nes-e-m</i>	<i>dvig-ne-m</i>	<i>pi-je-m</i>	<i>or-je-m</i>	<i>mer-i-m</i>	<i>del-a-m</i>
	2. <i>nes-e-š</i>	<i>dvig-ne-š</i>	<i>pi-je-š</i>	<i>or-je-š</i>	<i>mer-i-š</i>	<i>del-a-š</i>
	3. <i>nes-e-ø</i>	<i>dvig-ne-ø</i>	<i>pi-je-ø</i>	<i>or-je-ø</i>	<i>mer-i-ø</i>	<i>del-a-ø</i>
Dv.	1. <i>nes-e-va</i>	<i>dvig-ne-va</i>	<i>pi-je-va</i>	<i>or-je-va</i>	<i>mer-i-va</i>	<i>del-a-va</i>
	2. <i>nes-e-ta</i>	<i>dvig-ne-ta</i>	<i>pi-je-ta</i>	<i>or-je-ta</i>	<i>mer-i-ta</i>	<i>del-a-ta</i>
	3. <i>nes-e-ta</i>	<i>dvig-ne-ta</i>	<i>pi-je-ta</i>	<i>or-je-ta</i>	<i>mer-i-ta</i>	<i>del-a-ta</i>

4 V govorjeni slovenščini osrednjega prostora (z gorenjsko-dolenjsko narečno osnovo) je potrebno ločiti kratki nedoločnik (*kúpit*, *nósit*, *govórit*, *čésat*, *brát*, *spát*, *pít*) od dolgega nedoločnika z reduciranim izglasnim *i* kot posledico popolnega samoglasniškega upada (vokalne redukcije), značilne za osrednjeslovenski prostor (*kupít*, *nosít*, *govorít*, *česát*, *brát*, *spát*, *pít* < **kupíti*, **nosíti*, **govoríti*, **česáti*, **bráti*, **spáti*, **píti*). Kot je razvidno iz navedenih zgledov, je razlika med obema opazna pri nekaterih glagolih z naglasom na nedoločniški osnovi ali na izglasnem samoglasniku korena v dolgem nedoločniku. Oblike tipa *kupít*, *nosít*, *govorít*, *česát*, *brát*, *spát*, *pít* so torej glasovno popolnoma vzporedne oblikam tipa *otrôc so študíral* v *Lublán* < **otrôci so študírali* v *Ljubljnáni*.

5 Namenilnik se od kratkega nedoločnika pri nekaterih glagolih loči po naglasu (kratki nedoločnik *brát*, *spát*, *kovát*, *daját*, *pít* : namenilnik *brát*, *spát*, *kovát*, *daját*, *pít*).

Mn.	1.	nes-e-mo	dvig-ne-mo	pi-je-mo	or-je-mo	mer-i-mo	del-a-mo
	2.	nes-e-te	dvig-ne-te	pi-je-te	or-je-te	mer-i-te	del-a-te
	3.	nes-e-jo	dvig-ne-jo	pi-je-jo	or-je-jo	mer-i-jo	del-a-jo

Velelnik

Ed.	2.	nes-i-ø	dvig-ni-ø	pi-j-ø	or-ji-ø	mer-i-ø	del-aj-ø
Dv.	1.	nes-i-va	dvig-ni-va	pi-j-va	or-ji-va	mer-i-va	del-aj-va
	2.	nes-i-ta	dvig-ni-ta	pi-j-ta	or-ji-ta	mer-i-ta	del-aj-ta

Mn.	1.	nes-i-mo	dvig-ni-mo	pi-j-mo	or-ji-mo	mer-i-mo	del-aj-mo
	2.	nes-i-te	dvig-ni-te	pi-j-te	or-ji-te	mer-i-te	del-aj-te

Sedanjik in velelnik priponskih glagolov

1.1.3 Razmerje med nedoločniško in sedanjiško osnovo

Razmerje med nedoločniško in sedanjiško osnovo ni vedno enako razmerju 1 : 1, tj. eni nedoločniški priponi pogosto ustreza več sedanjiških pripon in obratno. Izhajajoč iz nedoločniške pripone in upoštevaje sedanjiško pripono so razmerja med nedoločniško in sedanjiško pripono naslednja:

	nedoločniška pripona	sedanjiška pripona	zgledi
I/1	-ø-	-e-	plesti pletem, krasti kradem
I/2			nesti nesem, gristi grizem
I/3			tepsti tepem, grebsti grebem, pleti plevem
I/4			peči pečem, striči strižem
I/5		-e-, -je-	jeti jamem, začeti začnem, žeti žanjem
I/6			žreti žrem, klati koljem, mleti meljem
I/7		-je-	piti pijem
II	-ni-	-ne-	dvigniti dvignem
III/1	-e-	-e-	razumeti razumem
III/2	-e-/a-	-i-	videti vidim, slišati slišim
IV	-i-	-i-	meriti merim
V/1	-a-	-a-	delati delam
V/2		-je-, -e-	orati orjem, rezati režem
V/3		-e-	brati berem
V/4		-je-	sejati sejem
VI	-ov-a-/ev-a-	-u-je-	kupovati kupujem, bojevati bojujem
VII	-ø- (-e-)	-ø- (-a-)	biti səm, dati dam, jesti jem, vedeti vem, imeti imam, iti grem

1.2 Naglas

Naglas glagola v knjižni slovenščini je bil v drugi polovici 20. in v začetku 21. stol. natančneje obdelan v Uvodu v *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, in sicer v razdelkih Sheme za dinamični naglas in oblikoslovje (SSKJ 1971: § 193–195) in Sheme za tonemski naglas (SSKJ 1971: § 209–211), delo Jakoba Riglerja, ter v *Slovenski slovnici* iz leta 1976 in kasnejših izdajah (četrta izdaja leta 2000) ter v *Slovenskem pravopisu* 2001 (SP 2001: § 914–920, 1202–1206), delo Jožeta Toporišiča.⁶ Rigler je naglas glagolskih oblik obdelal glede na naglas v nedoločniku in sedanjiku: 1. naglas je na istem zlogu nedoločnika in sedanjika: 1.1 naglas ni neposredno pred *-ti* in *-m*; 1.2 naglas je neposredno pred *-ti* in *-m*; 1.3 naglas ni neposredno pred *-ti* oziroma *-či* in ne neposredno pred *-m*; 1.4 naglas ni neposredno pred *-ti* in je neposredno pred *-m*; 2. naglas je na različnih zlogih v samem nedoločniku ali v nedoločniku in sedanjiku. Toporišič je v svoji slovnici naglas glagola obravnaval v poglavjih: Naglas sedanjiških oblik (Toporišič ⁴2000: 364–368), Naglas nedoločniških oblik (Toporišič ⁴2000: 373–383), Naglasni tipi glagolskih oblikotvornih vzorcev (Toporišič ⁴2000: 383–387). V zadnjem navedenem poglavju je povzetalno prikazan (jakostni) naglas glagola glede na razmerje naglasa v nedoločniku in sedanjiku ter (tonemski) naglas glagolov na *-i-ti* *-i-m*. Prikaz naglasnih tipov slovenskega glagola v pričečem članku sledi naglasoslovnim opisom glagola v predstavljenih kodifikacijskih priročnikih knjižne slovenščine.

Glede na naglasni tip je mogoče v knjižni slovenščini ločiti tri skupine glagolov: 1. priponski glagoli z ničto nedoločniško pripono (glagolska vrsta I) imajo precej raznorodne naglasne tipe in podtipe, v katere spada zelo majhno število sicer zelo pogostnih glagolov; 2. priponski glagoli z neničto nedoločniško pripono (glagolske vrste II–VI) izkazujejo sorazmerno dobro opisljiv sistem naglasnih tipov; 3. brezpriponski glagoli (glagolska vrsta VII) imajo večinoma vsak svoj naglasni vzorec. Iz povedanega sledi, da je naglas večine slovenskih glagolov mogoče sistematično podati s pomočjo opisa sistema naglasnih tipov.

Glagoli z neničto nedoločniško pripono (II–VI), tj. glagoli na *-ni-ti*, *-e-ti/-a-ti*, *-i-ti*, *-a-ti*, *-ov-a-ti/-ev-a-ti*, poznajo tri osnovne jakostne naglasne tipe, ki jih je mogoče definirati glede na naglas nedoločnika in sedanjika (naglas na korenju, naglas na nedoločniški/sedanjiški priponi). Pri posamezni skupini glagolov lahko kateri od naglasnih tipov tudi umanjka. Naglasne značilnosti posameznih naglasnih tipov so naslednje: **(a)** naglas na korenju v nedoločniku in sedanjiku: *méríti mérím* (*dvigniti dvignem*, *vídeti vídim*, *slišati slíšim*, *méríti mérím*, *délati délam*, *rézati rézem*, *dédrovati dédujem*); **(b)** naglas na nedoločniški priponi v nedoločniku in naglas na korenju v sedanjiku, pri čemer je glede na prisotnost/odsotnost dvojničnosti naglasa v nedoločniku mogoče razlikovati dva podtipa: podtip z dvojničnim naglasom v nedoločniku, tj. z naglasom na nedoločniški priponi ali na korenju: *ločíti/lóčiti lóčim* (*pahníti/páhniti páhnem*, *ločíti/lóčiti lóčim*, *méšati/mešáti méšam*, *kázati/kazáti kázem*, *dájati/dajáti dájem*); podtip z nedvojničnim naglasom v nedoločniku, tj. z naglasom samo na nedoločniški priponi: *nosíti nósim* (*knéníti krénem*,

⁶ V drugi polovici 19. stol. je o naglasu glagola izčrpano pisal Matija Valjavec v svojem delu *Prinos k naglasu u (novo) slovenskem jeziku*, ki je izhajalo v *Radu jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* v obdobju 1878–1895, in sicer v knjigah 63, 65, 67, 68, 71, 73, 74, 76, 77, 93, 94, 102, 105, 111, 118 v letih 1883–1994.

(*raz)uméti* (*raz)úmem*, *nosíti nósim*, *česáti čéšem*, *bráti bértem*, *peljáti péljem*); **(c)** naglas na nedoločniški priponi v nedoločniku in naglas na sedanjiški priponi v sedanjiku: ***moríti morím*** (*sedéti sedím*, *kričáti kričím*, *moríti morím*, *igráti igrám*, *tkáti tkém*, *darováti darújem*). Naglas posameznih oblik se znotraj posameznega naglasnega tipa nekoliko razlikuje. Naglasne značilnosti posameznih oblik naglasnega tipa zaradi omejitve prispevka niso posebej opisane in so razvidne iz preglednic pri obravnavi posameznih skupin glagolov in njihovega naglasa.

	(a)	(b)		(c)
II	dvígnoti dvignem	pahníti/páhniti páhnem	greníti krénem	–
III/1	–	–	(<i>raz)uméti</i> (<i>raz)úmem</i>)	sméti smém
III/2	vídeti vídim	–	–	sedéti sedím
	slíšati slíšim	–	–	kričáti kričím
IV	méríti mérím	ločíti/lóčiti lóčim	nosíti nósim	moríti morím
V/1	délati délam	méšati/mešáti méšam	–	igráti igrám
V/2	rézati réžem	kázati/kazáti kážem	česáti čéšem	–
V/3	–	–	bráti bértem	tkáti tkém
V/4	–	dájati/dajáti dájem	peljáti péljem	–
VI	dédovati dédujem	–	–	darováti darújem

Naglasni tipi glagolov z neničto nedoločniško pripono (glagolske vrste II–VI)

Oblikotvorje in jakostni naglas glagola v knjižni slovenščini sta v pričujočem prispevku podana s sinhronega vidika, in sicer po posameznih vrstah in razredih, definiranih na osnovi nedoločniške in sedanjiške osnove. Vsaka skupina glagolov je obravnavana v dveh razdelkih, ki sta: A. Oblikotvorje, B. Naglas. V razdelku o oblikotvorju je obravnavano tvorjenje oblik posamezne glagolske vrste ali razreda (posebnosti tvorbe posameznih oblik nedoločniške in sedanjiške osnove, premeni osnov, premene končnic). V razdelku o naglasu so prikazani jakostni naglasni (pod)tipi ter najznačilnejši zgledi posameznega (pod)tipa. Diahroni vidik problematike tonemskega naglasa, tj. prikaz tonemskih naglasnih tipov in njihovih praslovanskih izhodišč, je nakazan v podčrtnih

opombah.⁷ Razdelkom o oblikotvorju in naglasu sledi povzemalna preglednica, v katerih so znotraj posameznih jakostnih naglasnih tipov prikazane osnovne oblike nedoločniške in sedanjiške osnove. Oblike nedoločniške osnove se pojavljajo v naslednjem zaporedju: dolgi nedoločnik, kratki nedoločnik, namenilnik, deležnik na *-l* (moški spol ednine, ženski spol ednine, srednji spol ednine), deležnik na *-n/-t* (imenovalnik ednine moškega, ženskega, srednjega spola). Oblike sedanjiške osnove si sledijo v naslednjem zaporedju: sedanjik (prva oseba ednine, tretja oseba množine), velelnik (druga oseba ednine, druga oseba množine). Deležnik/deležje na *-ši/-vši* in deležnik/deležje na *-č* ter deležje na *-e* zaradi majhne pogostnosti niso prikazani (natančnejsi prikaz je v Toporišič ⁴2000: 380–381, 368; v SP 2001 pri posameznem glagolu v slovarju).⁸

2 Glagoli na *-ø-ti*

Nedoločniška pripona je *-ø-*, sedanjiški priponi sta *-e-*, *-je-*. Glede na izglasni glasnik korena se delijo na sedem razredov (*-t/-d-*, *-s/-z-*, *-p/-b/-v-*, *-k/-g-*, *-m/-n-*, *-l/-r-*, samoglasnik). Z oblikotvornega in naglasoslovnega vidika se zdi smotrno glagole te vrste razdeliti v tri skupine, ki jih tvorijo: 1. glagoli s korenom na zobnik, sičnik, ustničnik, mehkonebnik/šumnik s sedanjiško pripono *-e-* (I/1–4); 2. glagoli s korenom na nosnik in jezičnik s sedanjiškima priponama *-e-*, *-je-* (I/5–6); 3. glagoli s korenom na samoglasnik s sedanjiško pripono *-je-* (I/7).

2.1 Glagoli na *-ø-ti -e-m*

A. Oblikotvorje: Premene osnov se pojavljajo pri izglasnih soglasnikih korena in so opisane pri posameznih glagolskih razredih. Trpni deležnik je izpeljan s pripono *-en-* (*zaseden*, *pretresen*, *zanesen*). Premene končnic so odvisne od naglasnega tipa glagola, in sicer se pri glagolih naglasnega tipa *nêsti nêsem* v tretji osebi množine poleg končaja *-ê-jo* pojavlja tudi končaj *-ó* (*plétejo/pletó*, *nêsejo/nesó*, *têpejo/tepó*, *pêčejo/pekó*).

Zobniški razred, tj. tip *plesti pletem*, *krasti kradem*, sestavljajo glagoli s korenom na zaporniški zobnik *-t-*, *-d-* (*plet-*, *krad-*). Oblike nedoločniške osnove imajo premeno izglasnega korenskega zaporniškega zobnika s priorniškim zobnikom: *-t/-d- : -s-* (*plet-e-m*, *krad-e-m* : *ples-ø-ti*, *kras-ø-ti*).

Sičniški razred, tj. tip *nesti nesem*, *gristi grizem*, tvorijo glagoli s korenom na priorniški zobnik *-s-*, *-z-* (*nes-*, *griz-*). Oblike nedoločniške osnove izkazujejo premeno zvenečnosti izglasnega korenskega zvenečega sičnika: *-z- : -s-* (*griz-e-m* : *gris-ø-ti*).

7 Tonemski naglasni tipi glagola v knjižni slovenščini in njihovi praslovanski viri so obravnavani v Šekli 2005. Spoznanja o praslovanskem naglasu so tu povzeta v skladu z oblikoslovnim pristopom v slovanskom naglasoslovju, v okviru katerega so definirani praslovanski oblikotvorni naglani tipi a, b, c (pri glagolu na primer sedanjik z izjemo sedanjika na **-ě-je-*, **-a-je-* in nedoločnik z ničto nedoločniško pripono) ter praslovanski besedotvorni naglasni tipi A, B, C, D, E, F, G (pri glagolu na primer sedanjik na **-ě-je-*, **-a-je-*, nedoločnik z neničto nedoločniško pripono) (Stang 1957; Дыбо 1981, 2000; povzeto v Lehfeldt ¹1993, ³2009).

8 Zaporedje oblikovnih in naglasnih dvojnic je podano glede na pogostnost: najprej je navedena bolj pogostna dvojnica, za poševnico pa še manj pogostna dvojnica. Iz didaktičnih nagibov se polglasnik zapisuje s posebnim znakom *ø*. Stični vezaj levo od glagolskega korena nakazuje, da se glagol pojavlja samo v sestavljkah (*-makniti* na primer samo v sestavljenkah kot *u-makniti*, *pre-makniti*, *za-makniti* ...).

Ustničniški razred, tj. ***tepsti tepem, grebsti grebem, pleti plevem***, sestavljajo glagoli s korenom na ustničnike *-p-*, *-b-*, *-v-* (*tep-*, *greb-*, *plev-*). Oblike nedoločniške osnove poznajo dve premeni korena: a) pri glagolih s korenom na *-p-*, *-b-* prihaja do premene *-p-/b-* : *-ps-/bs-* (*tep-e-m, greb-e-m* : *teps-ø-ti, grebs-ø-ti*); b) pri glagolih s korenom na *-v-* prihaja do premene *-v-* : *-ø-* (*plev-e-m* : *ple-ø-ti*).

Mehkonebniško-šumniški razred, tj. tip ***peči pečem, striči strižem***, tvorijo glagoli s korenom na mehkonebnik/šumnik *-k-/č-, -g-/ž-* (*pek-/peč-, stig-/striž-*). Morfemska različica s korenom na mehkonebnik se z izjemo nedoločnika in namenilnika pojavlja v oblikah nedoločniške osnove (*pek-əl pek-la, strig-əl strig-la*), morfemska različica s korenom na šumnik pa z izjemo velelnika in dvojnične oblike tretje osebe množine sedanjika v oblikah sedanjiške osnove (*peč-e-m, striž-e-m*). V nedoločniku oz. namenilniku se pojavlja obrazilo glagolske oblike *-či* oz. *-č* in premena korena *-k-, -g- : -ø-* (*pe-či, stri-či*). V velelniku prihaja do premen izglasnega korenskega soglasnika *-č-, -ž- : -c-, -z-* (*peč-e-m, striž-e-m : pec-i! pec-i-te!, striz-i! striz-i-te!*). V obliki tretje osebe množine sedanjika se poleg oblik s sedanjiško pripono *-e-* in končnico *-jo* pri naglasnem tipu *pēči pēčem* pojavljajo tudi dvojnične oblike z morfemsko različico s korenom na mehkonebnik, z ničto sedanjiško pripono in naglašeno končnico *-ó* (*pēč-e-jo/pek-ø-ó*).

B. Naglas: Jakostna naglasna tipa se ločita glede na odsotnost/prisotnost širokega sredinskega samoglasnika *é/ô* v korenju: 1. tip ***sésti sédem*** z odsotnostjo širokega sredinskega samoglasnika *é/ô* v korenju z izjemo zaporedja *ól* ima v vseh oblikah naglas na korenju, pri čemer je mogoče ločiti podtip z naglasom na korenju tudi v oblikah velelnika z neničto končnico tipa ***sédite!*** (*gósti gódem, pásti pádem, rásti rástem, sésti sédem; grísti grízem, lésti lézem, mólsti mólzem, pásti pásem; skúbsti skúbem, zébsti zébem; léči léžem, striči strižem*) in podtip z dvojničnim naglasom na velelniški priponi v oblikah velelnika z neničto končnico tipa ***trésite!/tresíte!*** (*mésti métem / městi métem, préstí prédem / présti prédem; tréstí trésem; pléti plévem; séči séčem* (velelnik samo *secíte*), *stréči stréžem, tólči tólčem, vléči vléčem*); 2. tip ***nésti nésem*** z prisotnostjo širokega sredinskega samoglasnika *é/ô* v korenju in z naglasom na velelniški priponi v oblikah velelnika z neničto končnico tipa ***nesíte!*** (*bréstí brédem, městi métem, pléstí plétem, véstí védem; nésti nésem; grébsti grébem, hrópstí hrópem, sópstí sópem; pêči pêčem, réči réčem, téči téčem*).⁹ Razlike med naglasnima tipoma so naslednje: odsotnosti/prisotnosti kako-vostne premene korenskega samoglasnika v deležniku na *-l* (*sédəl sésla* : *nésəl nésla*), naglasno mesto deležnika na *-n* (*zaséden zasédena* : *prenesèn preneséna*), dvojničnost oblike za tretjo osebo množine sedanjika (*sédejo* : *nésejo/nesó*), naglasno mesto oblik velelnika z neničto končnico (*sédite* : *nesíte*).

⁹ Tonemski naglas: sln. ***sésti séděš***, hr./sr. *sjěsti sjěděš / sěsti sěděš*, rus. *сéсть сáдeшь* < psl. *sésti *sědešъ (a); sln. ***móči móreš***, hr./sr. *mòči móžěš*, rus. *мòчь мòжeши* < psl. *mot̪i *mòžešъ (b); sln. ***grísti grízeš***, hr./sr. *grísti grízěš*, rus. *гры́сть грызéши* < psl. *grýsti *gryzěšъ (a/c); sln. ***trésti trésem***, hr./sr. *trésti trésem*, rus. *трястú трясéши* < psl. *tréstí *tréseměšъ (c); sln. ***nésti néseš***, hr./sr. *něsti něsěš*, rus. *нестí несéши* < psl. *nesti *nesěšъ (c); sln. ***cvásti cváteš***, hr./sr. *cvásti cváteš*, rus. *цвeстí цвeтéши* < psl. *kvásti *kvátešъ (c).

sésti	trésti	nêsti
sést/sèst	trést/trèst	nèst/nêst
sést	trést	nèst/nêst
sédøl	trésøl	nésøl
sédla	trésla	nésla
sédlo	tréslo	néslø
-séden	trésen	nesén
-sédena	tréseña	neséna
-sédeno	tréseño	neséno
sédem	trésem	nêsem
sédejo	trésejo	nêsejo/nesó
sédi	trési	nési
sédite	trésite/tresite	nesíte

Glagol **môči mórem** v sedanjiku izkazuje premeno izglasnega korenskega soglasnika *g : r* in ima poseben naglasni tip. Svoj naglasni tip ima tudi glagol **cvästi cvätem / cvästi cvätem**.

môči	cvästi/cvästi
mòč	cväst
—	cväst
mógøl	cvätlø/cvætlø
môgla	cvätlà/cvætlà
môglo	cvätlò/cvætlò
—	-cväten -cvätena -cväteno
mórem	cvätem/cvätem
mórejo	cvätejo/cvätó/cvätejo
—	cväti/cväti cvätíte

2.2 Glagoli na -o-ti -e-m/-je-m

A. Oblikotvorje: Nosniški razred, tj. glagoli tipa *jeti jamem*, *žeti žanjem*; *ožeti ožmem*, *začeti začnem* sestavljajo glagoli s korenom na nosnik *-m-*, *-n-* (*jam-*, *žan-*; *žm-*, *-čn-*), medtem ko jezičniški razred, tj. glagoli tipa *klati koljem*, *mleti meljem*, *treti tarem*; *žreti žrem*, tvorijo glagoli s korenom na jezičnik *-r-*, *-l-* (*kol-*, *mel-*, *tar-*; *žr-*). Premene osnov v razmerju nedoločniška : sedanjiška osnova nastopajo v izglasju korena in so odvisne od naglasnega tipa glagola: 1. tip ***jeti jamem*, *žeti žanjem*** ima premenno *-e-* : *-am-/an-*; 2. a) tip ***ožeti ožmem*, *začeti začnem*** izkazuje premeno *-e-* : *-m-/n-*; b) tip ***žreti žrem*** ima premeno *-re-* : *-r-*; 3. glagoli *kleti kolnem*, *klati koljem*, *mleti meljem*, *treti tarem* izkazujejo premene *-le-* : *-ol-*, *-la-* : *-ol-*, *-le-* : *-el-*, *-re-* : *-ar-*.

Trpni deležnik je izpeljan s priponskim obrazilom *-t-* (*požet, zmlet, začet*), pri čemer imajo glagoli s premeno izglasja korena tipa *žreti žrem* deležnik tipa *žrt*. Premene končnic so odvisne od naglasnega tipa glagola, in sicer se pri glagolih naglasnega tipa *ožeti ožmèm, začeti začnèm, žréti žrèm* v tretji osebi množine poleg končaja *-e-jo* pojavlja tudi končaj *-ó* (*ožmèjo/ožmó, začnèjo/začnó, žréjo/žró*).

B. Naglas: Jakostna naglasna tipa se ločita glede na odsotnost/prisotnost naglasa na priponi: 1. tip *jéti jámem, žéti žánjem* ima (skoraj) v vseh oblikah naglas na korenju (*jéti jámem, snéti snámem, vnéti vnámem, vzéti vzámem, méti mánem, žéti žánjem; kléti kólnem, kláti kóljem, mléti méljem, tréti tárem*);¹⁰ 2. tip *ožéti ožmèm, začéti začnèm, žréti žrèm* ima v oblikah nedoločniške osnove naglas na korenju, v oblikah sedanjiške osnove pa naglas na priponi oz. končnici (*-četi -cnèm, -péti -pnèm, -téti -tmèm, -žéti -zmèm; -dréti -drèm, mréti mrèm, -préti -prèm, žréti žrèm; prijéti prímem, sprejéti spréjmém*; ta naglasni tip imata tudi glagola *-spéti -spèm* s sestavljenkami kot *prispéti, uspéti* in *vréti vrèm*, ki sicer sodita med glogole s korenom na samoglasnik).¹¹

žéti	mléti	začéti	žréti
žét/žét	mlèt/mlét	začét/začèt	žrèt/žrét
žét/žét	mlét	začét/začèt	žréti
žél/žél	mlèl/mlél	začél	žérل
žéla	mléla	začéla	žérла
žélo	mlélo	začélo	žérlo
žét	mlét	začét	žérт
žéta	mléta	začéta	žérта
žéto	mléto	začéto	žérто
žánjem	méljem	začnèm	žrèm
žánjejo	méljejo	začnèjo/začnó	žréjo/žró
žánji	mélji	zační	žrì
žánjite	meljíte	začníte	žríte

2.3 Glagoli na *-o-ti -je-m*

A. Oblikotvorje: Samoglasniški razred, tj. glagoli tipa *piti pijem*, sestavljajo glagoli s korenom na samoglasnik. Nedoločniška pripona je *-o-*, sedanjiška pripona je *-je-* (*pi-o-ti pi-je-m*). Trpni deležnik je izpeljan s priponskim obrazilom *-t-* (*zabit, napit*). Od premen končnic se v tretji osebi množine poleg končaja *-e-jo* pojavlja tudi končaj *-ó* (*bíjejo/bijó, pájejo/pijó*).

¹⁰ Glagol *kláti kóljem* ima deležnik na *-n* (-klán -klána -kláno). Glagol *tréti tárem* ima v veleliniku naglas na priponi (*tri tríte*).

¹¹ Tonemski naglas: sln. *žéti žánješ, mléti mélješ*, hr./sr. *žéti žánjëš, mljëti méljëš / mléti méljëš*, rus. *жéть жáнjeшь, молоть мéлjeшь* < psl. *žéti *žánješb, *méljëti *mélješb (a/b); sln. *začéti začnèš, žréti žrèš*, hr./sr. *ždrijéti/ždréti ždréš* < psl. *čéti *čánješb, *žerti *žbréšb (c).

B. Naglas: Jakostni naglasni tip *bíti bíjem, píti píjem* ima dva naglasna podtipa, ki se med seboj razlikujeta le v naglasu oblike moškega spola ednine deležnika na *-l*:¹² 1. podtip ***bíti bíjem*** izkazuje v obliki moškega spola ednine deležnika na *-l* kračino tipa ***bíl***, pri čemer predvsem glagoli s korenom na *-e-* izkazujejo dvojnično dolžino (*grél/grél, štél/štél*) (*bíti bíjem, bríti bríjem, kríti kríjem, -míti -míjem, -číti -číjem, ríti ríjem, šíti šíjem, žíti žíjem; čúti čújem, rutí rujem, zasúti zasújem, obúti obújem, səzúti səzújem; gréti gréjem, štéti štéjem*); 2. podtip ***píti píjem*** ima v obliki moškega spola ednine deležnika na *-l* dolžino tipa ***píl*** (*gníti gníjem, píti píjem, líti líjem, víti víjem* ‘upogibati, sukatiti, zvijati’, *víti víjem* ‘tuliti’).¹³

bíti	píti
bít/bít	pít/pít
bít, -bít/-bít	pít, -pít/-pít
bíl	píl
bíla	píla
bílo	pílo
bít	pít
bíta	píta
bíto	píto
bíjem	píjem
bíjejo/bijó	píjejo/pijó
bíj	píj
bíjte	píjte

Nekaj glagolov ne izkazuje sedanjiške pripone *-je-*, temveč sedanjiško pripono *-ne-* (*déti dénem, státi stánem* in sestavljenke kot *odéti odénem, vstáti vstánem*) ali sedanjiško pripono *-e-* s premeno korenskega zložnika *e, u : oj, ov* (*péti pójem, plúti plóvem, rjúti rjóvem / rjúti rjújem* in sestavljenke kot *zapéti, preplúti*). Glagol *znáti znám* in njegove sestavljenke kot *poznáti poznám, spoznáti spoznám* imajo sedanjiško pripono *-ø-*.

státi	déti	péti	plúti	znáti
stàt	dèt/dét	pèt/pét	plùt/plút	znàt
stát	dèt/dét	pét	plút	znàt
stàl	dèl/dél	pél	plúl	znàl
stála	déla	péla	plúla	znála
stálo	délo	pélo	plúlo	ználo

12 V govorjeni slovenščini osrednjega prostora (z gorenjsko-dolenjsko narečno osnovo) se kolikostna razlika med naglasnima podtipoma kaže v kakovostni razliki naglašenega zložnika: *ubov se je* ‘ubil se je’ : *napiv se je* ‘napil se je’ (tj. *u'bov se je* : *napi:u se je*).

13 Tonemski naglas: sln. ***bíti bíješ***, hr./sr. *bíti bíješ*, rus. *бить (бъеши)* < psl. **bíti* **bíješb* (a); sln. ***píti píješ***, hr./sr. *píti*, rus. *пить пьёши* < psl. **píti* **píjëšb*/**píjëšb* (c).

-stán	dét	pét	-plút	znán
-stána	déta	péta	-plúta	znána
-stáno	déto	péto	-plúto	znáno
stánem	dénem	pôjem	plôvem	znám
stánejo	dénejo	pôjejo/pojó	plôvejo	znás
stáni	dêni	pój/pôj	plôvi	znaj
staníte	deníte	pójte/pôjte	plôvi/plovíte	znájte

3 Glagoli na *-ni-ti -ne-m*

A. Oblikotvorje: Nedoločniška pripona je *-ni-*, sedanjiška pripona je *-ne-*. Trpni deležnik je izpeljan s priponskim obrazilom *-njen-* (*dvignjen*, *pahnjen*, *-krenjen*).

B. Naglas: Jakostna naglasna tipa sta: 1. ***dvigniti dvignem (a)*** (*pobégniti pobégnem*, *dárgniti dárgnem*, *dvigniti dvignem*, *gínti gínem*, *kániti kánem*, *márzniti márznem*, *otárpniti otárpnem*, *počépniti počépnem*, *rínti rínm*, *súniti súnem*); 2. ***takniti/tákniti táknam (b)*** z dvojničnim naglasom v dolgem nedoločniku, ki ima v večini primerov v korenju samoglasnik *a* (*dahniti/dáhniti dáhnem*, *dotakniti/dotákniti se dotáknem* *se*, *ganíti/gániti gánem*, *pahniti/páhniti páhnem*, *uganíti/ugániti ugánem*, *umakniti/umákniti umáknem*, *usahniti/usáhniti usáhnen*; *potegniti/potégniti potégnem*, *várniti/várniti várnem*); b) podtip ***greniti krénem (b)*** z naglasom samo na priponi v nedoločniku (*greniti krénem*, *ogníti se ógnem/ógnem se*, *skleniti sklénenem*, *toniti tónem*, *treniti trénem*, *upogniti upógnem/upógnem*, *zakleniti zaklénem*).¹⁴

dvigniti	pahniti/páhniti	greniti
dvígnit	páhnit	grenit
dvígnit	páhnit	grenit
dvígnil	páhnil	grenil
dvígnila	pahníla	grenila
dvígnilo	pahnílo	grenílo
dvígnjen	-pahnjen	-grenjen
dvígnjena	-pahnjena	-grenjena
dvígnjeno	-pahnjeno	-grenjeno
dvignem	páhnem	grenem
dvígnejo	páhnejo	grenéjo
dvígni	páhni	grení
dvígnite	páhnite/pahníte	greníte

¹⁴ Tonemski naglas: sln. *dvigniti dvígnes*, hr./sr. *dígnuti dígněš*, rus. *довинуть довинеши* < psl. *dvígnoti *dvígneš (A/a); sln. *greniti kréneš*, hr./sr. *krénuti kréněš* < psl. *krétnōti *krétnes (F/b); sln. *-takniti -tákneš*, hr./sr. *táknuuti tákneš*, rus. *ткнуть тъкнеш* < psl. *tъknōti *tъkneš (F/b).

4 Glagoli na *-e-ti/-a-ti*

Glagoli z nedoločniško pripono *-e-* se glede na sedanjiško pripono (*-e-*, *-i-*) delijo v dva razreda.

4.1 Glagoli na *-e-ti -e-m*

Glagoli z nedoločniško pripono *-e-* in sedanjiško pripono *-e-* so zelo redki. V to skupino spadajo le trije nesestavljeni glagoli: *uméti úmem* (in sestavljenke kot *douméti doúmem*, *razuméti razúmem*), *sméti smém*, *hotéti hóčem*. Njihove oblikotvorne in naglasne značilnosti so prikazane v preglednici.¹⁵

uméti	razuméti	sméti	hotéti
umèt/umét	razumèt/razumét	smèt/smét	hotèt/hotét
umèt/umét	razumèt/razumét	—	—
umèl/umél/úmel uméla umélo/umélo	razúmel razuméla razumélo	smèl/smél sméla smélo/smélo	hôtel hotéla hotélo
úmljen úmljena úmljeno	razúmljen razúmljena razúmljeno	—	hotèn hotêna hotêno
úmem úmejo	razúmem razúmejo	smém sméjo	hóčem ¹⁶ hóčejo/hoté
úmi úmite/umíte	razúmi razúmíte	—	hôti hotíte

4.2 Glagoli na *-e-ti/-a-ti -i-m*

A. Oblikotvorje: Nedoločniška pripona je *-e-/a-*, pri čemer se morfemska različica *-e-* pojavlja v položaju ne za soglasniki *č*, *ž*, *š* in morfemska različica *-a-* v položaju za soglasniki *č*, *ž*, *š*, sedanjiška pripona je *-i-*.

B. Naglas: Jakostna naglasna tipa sta: 1. **vídeti vídim (a)**, **slíšati slíšim (a)**, ki je zelo redek; 2. **sedéti sedím (c)** (*bədéti bədím*, *čepéti čepím*, *goréti gorím*, *gərméti gərmím*, *hitéti hitím*, *hrepéničti hrepéním*, *kipéti kipím*, *párdéti párdím*, *rdéti rdím*, *rjovéti rjovím*, *sedéti sedím*, *sledíti sledím*, *smárdéti smárdím*, *stárméti stármím*, *tléti tlím*, *tárpéti tárpím*, *veléti velím*, *vártéti vártím*, *želéti želím*); **kričáti kričím (c)** (*dišáti diším*, *dáržáti dáržím*, *gasíti*

¹⁵ Tonemski naglas: sln. **uméti úmeš**, **razuméti razúmeš**, star. *uméti uméješ*, hr./sr. *ùmjeti ùmijěš* / *ùmeti ùměš*, rus. *умéть умеешь* < psl. *(orž)uméti *(orž)uméješ (F); sln. **sméti směš**, hr./sr. *smjéti smijěš* / *směti směš*, rus. *смéть смеешь* < psl. *sъměti sъměješ (F); sln. **hotéti hóčes**, hr./sr. *htjéti/htěti hóčeš*, rus. *хотéть хóчешь* < psl. *хътěти *хóčeš (F./b).

¹⁶ Nikalne oblike sedanjika so *nóčem* *nóčeš* ...

*gasím, golčáti golčím, goréti gorím, kričáti kričím, ležáti ležím, mižáti mižím, molčáti molčím, vreščáti vreščím).*¹⁷

videti	sedeti	slisati	kričati
vídet	sedèt/sedét	slíšat	kričat
vídet	sedèt/sedét	slíšat	kričat
vídel	sedèl/sedél	slíšal	kričal
vídela	sedéla	slíšala	kričala
vídelo	sedélo	slíšalo	kričalo
víden	-sedèn	slíšan	kričán
vídena	-sedêna	slíšana	kričána
vídeno	-sedêno	slíšano	kričáno
vídim	sedím	slíšim	kričím
vídijo	sedijo/sedé	slíšijo	kričijo/kričé
-vídi	sédi	-slíši	kričí
-vídite	sedíte	-slíšite	kričíte

Glagola *státi stojím, báti se bojím* se izkazujeta premeno korena -ø- : -oj-. Poseben spre-gatveni vzorec imata še glagola *spáti spím, scáti ščíjem/ščím*.

státi	spáti	scáti
stàt/stát	spàt	scàt
stát	spát	scát
stál	spál	scál
stála	spála	scála
stálo	spálo	scálo
-stán	-spán	-scán
-stána	-spána	-scána
-stáno	-spáno	-scáno
stojím	spím	ščíjem/ščím
stojíjo/stojé	spíjo/spé	ščíjejo/ščíjo/ščé
stój	spì	ščíj/ščí
stójte	spíte	ščíjte/ščíte

17 Tonemski naglas: sln. *videti vîdîš*, hr./sr. *vîdjjeti/vîdeti vîdîš*, rus. *ви́деть ви́дишь* < psl. *vîdëti *vîdîš (A/a); sln. *sedeti sedîš*, hr./sr. *sjèdjjeti sjèdîš / sèdjjeti sèdîš*, rus. *си́деть си́дишь* < psl. *sèdëti *sèdîš (F₂/c); sln. *slisati slîšîš*, rus. *слыши́ть слыши́шь* < psl. *slýšati *slýšiš (A/a); sln. *kričati kričîš*, hr./sr. *kričati kriáš*, rus. *кричать кричáшь* < psl. *kričëti *kričiš (F₂/c).

5 Glagoli na *-i-ti -i-m*

A. Oblikotvorje: Nedoločniška pripona je *-i-*, sedanjiška pripona je *-i-*. Trpni deležnik na *-n* se tvori z dvema obraziloma, morfemskima različicama, katerih razvrstitev je odvisna od izglasnega soglasnika korena: 1. obrazilo *-jen-* se pojavlja pri korenih na *-n-*, *-r-*, *-l-* (*peniti, meriti, hvaliti* → *penjen, merjen, hvaljen*); 2. obrazilo *-en-* se pojavlja pri ostalih korenih, pri čemer lahko prihaja do premene izglasnega soglasnika korena, in sicer: a) pri korenih na soglasnike *č, ž, š* do premene ne prihaja (*ločiti, blažiti, sušiti* → *ločen, blažen, sušen*); b) pri korenih na soglasnika na *t, d* do premene *t, d* (*st, sl*) : *č, j (šč, šlj)* prihaja (*ukrotiti, posvetiti, pozlatiti; buditi, cediti, gladiti, graditi, roditi, bloditi, rediti, saditi, soditi, vaditi; častiti, gostiti, pustiti; misliti* → *ukročen, posvečen, pozlačen; bujen, cejen, glajen, grajen, rojen, blojen, rejen, sajen, sojen, vajen; čaščen, goščen, puščen; mišljen*) ali ne prihaja (*mlatiti, motiti, potiti; broditi, voditi* → *mlaten, moten, poten; broden, voden*), pri čemer je odsotnost/prisotnost premene določena slovarsko; c) pri korenih na soglasnika *s, z* prihaja do premene *s, z : š, ž* (*ponositi, prevoziti* → *ponošen, prevožen*)¹⁸ in pri korenih na soglasnike *p, b, m, v* prihaja do premene *p, b, m, v : plj, blj, mlj, vlj* (*kupiti, ljubiti, lomiti, loviti* → *kupljen, ljubljen, lomljen, lovljen*).

B. Naglas: Jakostni naglasni tipi so: 1. **mériti mérim (a)** (*báviti se bávím se, upáriti upárim, pláviti plávím, stáviti stávím, vésiti vésim; jázditi jázdim, láziti lázim, tláčiti tláčim, váditi vádim; bábiti se bábim se, gláditi gládim, jáviti jávím, mériti mérim, mísliti míslim, péiniti pénim, práviti právím, rániti ránim, síriti sírim, zdráviti zdrávím*); 2. **ločiti/lóčiti lóčim (b)** (*snubíti/snúbiti snúbim; blodíti/blóditi blódim, ločíti/lóčiti lóčim, mlatíti/mlátiti mlátim, motíti/mótiti mótim; belíti/béliti bélím, hvalíti/hváliti hválím, krožíti/króžiti króžim, ljubíti/ljúbiti ljúbim, služíti/slúžiti slúžim, sodíti/sóditi sódim*); **prosíti prósim (b)** (*točiti tóčim; broditi bródim, goníti gónim, lomíti lómim, molíti mólim, nosíti nósim, prosíti prósim, vodíti vódim, volíti vólím, vozíti vózim; selíti sélim, ženíti žénim*); 3. **moríti morím (c)** s posebnostjo naglasne premene oblike moškega spola ednine deležnika na *-l*, ki se pojavlja pri sestavljenih glagolih (*budíl, gojíl, gradíl, moríl, pustíl, sušíl, učíl : zbúdil, vzgójil, pregrádil, umóril, zapústil, posúšil, naučíl*) in pri glagolu *govoríti* : *govóril (budíti budím, dobíti dobím, drobíti drobím, dušíti duším, cedíti cedím, gojíti gojím, gubíti gubím, kazíti kazím, krotíti krotím, -ložíti -ložím, moríti morím, pojíti pojím, sadíti sadím, storíti storím, topíti topím, učíti učím, varíti varím; blažíti blažím, častíti častím, -daríti -darím, dražíti dražím, glušíti gluším, gostíti gostím, govoríti govorím, gradíti gradím, grešíti greším, kosíti kosím, krepíti krepím, krivíti krivím, plašíti plaším, potíti se potím se, pustíti pustím, redíti redím, rodíti rodím, sušíti suším, -svetíti -svetím, varíti varím, zlatíti zlatím)*.¹⁹

¹⁸ Glagoli tipa *nositi nosim* torej v deležniku na *-n* izkazujejo premeno izglasnega soglasnika korena (*ponositi : ponošen*), medtem ko je glagoli tipa *nesti nesem* ne (*prenesti : prenesen*).

¹⁹ Tonemski naglas: sln. **mériti mériš**, hr./sr. *mjèriti mjèriš / mèriti mèriš*, rus. *мे́рить мे́ришь < psl. *mérīti *mérīšъ (A/a)*; sln. **hvalíti hvális**, hr./sr. *hváliti hvális*, rus. *хвáлить хвáлишь < psl. *хвалíти *хвáлишъ (F-/b)*; sln. **nosíti nósiš**, hr./sr. *nòsiti nòsish*, rus. *носить носишиь < psl. *nosíti *nòsishъ (F-/b)*; sln. **moríti moríš**, hr./sr. *mòrīti mòrīš*, rus. *морить моришиь < psl. *moríti *morišъ (F-/c)*.

mériti	ločiti/lóčiti	nosíti	moríti
mérit	lóčit	nôsit	morít/morít
mérit	lóčit	nôsit	morít
méril = izméril mérila mérilo	lóčil = izlóčil ločila ločilo	nôsil = ponôsil nosíla nosílo	moril : umóril moríla morílo
mérjen mérjena mérjeno	lóčen lóčeno lóčeno	nóšen nóšena nóšeno	morjèn morjêna morjêno
mérím mérijo	lóčim lóčijo	nósim nósijo	morím moríjo/moré
méri mérите	lóči lóčite/ločíte	nôsi nosíte	môri moríte

6 Glagoli na -a-ti/-ja-ti

Glagoli z nedoločniškima priponama -a-, -ja- se glede na sedanjiško pripono (-a-, -je- oz. -e- s premeno izglasnega soglasnika korena, -e-, -je-) delijo v štiri razrede.

6.1 Glagoli na -a-ti -a-m

A. Oblikotvorje: Nedoločniška pripona je -a-, sedanjiška pripona je -a-. Oblikotvornih posebnosti v tej skupini glagolov skorajda ni. Gre za zelo produktivni tip, v katerega se vključujejo neologizmi in prevzeto besedje (glagoli na -irati kot *meliorirati melioriram*, *sanirati saniram*, *trenirati treniram*; pogovorno *četati četam*, *dejtati dejtam*, *guglati guglam*).

B. Naglas: Jakostni naglasni tipi so: 1. **délati délam (a)** z dvema naglasnima podtipom, in sicer sta to: a) podtip z naglasom na korenju v vseh oblikah, tudi v oblikah deležnika na -l z neničto končnico tipa **délala** (*bárvati bárvam*, *délati délam*, *díhati díham*, *glédati glédam* (velelnik *gléj/glèj gléjte*), *kídati kídam*, *kísati kísam*, *kúhati kúham*, *pádati pádam*, *púščati púščam*, *sánjati sánjam*, *sékati sékam*, *šíbati šíbam*, *tárgati tárgam*, *úpati úpam*, *žágati žágam*, *žvížgati žvížgam*); b) podtip z dvojničnim naglasom na nedoločniški priponi v oblikah deležnika na -l z neničto končnico tipa **čákala/čakála** in redkeje z dvojničnim naglasom v oblikah velelnika z neničto končnico tipa **čákajte/čakájte** (*čákati čákam*, *létati létam*, *strádati strádam*, *počívati počívam*); ta naglasni tip poznajo tudi ponavljali sestavljeni glagoli kot -bádati -bádam, -hájati -hájam, -nášati -nášam, -pájati -pájam, -vázati -vázam; *okopávati okopávam*, *-znávati -znávam*; glagoli z glagolsko pripono -va- kot -čívati -čívam, -grévati -grévam, -lívati -lívam, -mívati -mívam, -krívati -krívam, -pévati -pévam, -pívati -pívam, -rívati -rívam, -spévati -spévam, -žívati -žívam; *samévati samévam*, *zahtévati zahtévam*); 2. **méšati/mešáti méšam (b)** (*kópati/kopáti kópam*, *méšati/mešáti méšam*, *pláčati/pláčati pláciam*, *pomágati/pomagáti pomágam*, *stréljati/streljáti stréljam*, *vprášati/vprašáti vprášala*, *zídati/zidáti zídam*); 3. **igráti igrám (c)** (*garáti garám*, *godørnjáti godørnjám*, *igráti igrám*, *kapljáti kapljám*, *klepetáti klepetám*, *končáti končám*, *mæčkáti mæckám*, *pháti phám*, *ropotáti*

ropotám, šepetáti šepetám, teptáti teptám, trepetáti trepetám, veljáti veljám, vesláti veslám).²⁰

délati	čákatí	méšati/mešáti	igráti
délat	čákat	méšat	igrát
délat	čákat	méšat	igrát
délal	čákal	méšal	igrál
délala	čákala/čakála	mešála	igrála
délalo	čákalo	mešálo	igrálo
délan	čákan	méšan	igrán
délana	čákana	méšana	igrána
délano	čákano	méšano	igráno
délam	čákam	méšam	igrám
délajo	čákajo	méšajo	igrájo
délaj	čákaj	méšaj	igráj
délajte	čákajte/čakájte	méšajte/mešájte	igrájte

6.2 Glagoli na -a-ti -je-m/-e-m

A. Oblikotvorje: Nedoločniška pripona je -a-, sedanjiški priponi sta -je-, -e-. Redki glagoli imajo samoglasniško premeno v korenju tipa *ø : e* (*sрати, стлати* : *серjem, стелjem*). Dopolnjujoča razvstitev sedanjiške osnove je odvisna od izglasnega soglasnika korena: 1. glagoli s korenom na -n-, -r-, -l- imajo sedanjiško pripono -je- (*орати, стлати* : *орјем, стелјем*); 2. glagoli s korenom ne na -n-, -r-, -l- imajo soglasniško pripono -e- in izkazujejo premeno izglasnega soglasnika korena: a) -p-, -b-, -m-, -v- : *-plj-, -blj-, -mlj-, -vlj-* (*копати, зобати, јемати, девати* : *зобљем, копљем, јемљем, девљем*); b) -t-, -d- : -č-, -j- (*метати, глодати* : *мећем, глојем*); c) -s-, -z- : -š-, -ž- (*писати, казати* : *пишем, каžем*); č) -k-, -g-, -h-, -sk-, -sl- : -č-, -ž-, -š-, -šč-, -šlj- (*скакати, лагати,jahати, искати, послати* : *сакаћем, лаžем, јаћем, ишћем, пошљем*); d) -c- : -č- (*кликати* : *клићем*). Nekateri glagoli s premeno izglasnega soglasnika korena imajo dvojnični sedanjik na -a-m, ki pa je lahko manj pogosten (*дремати дримљем/дримам, копати копљем/копам, скрипати скриплјем/скрипам, зобати зобљем/зобам*), bolj pogosten (*девати девам/девљем, глодати глодам/глојем,jahатиjahам/јаћем, јокати јокам/јоћем, klepetати klepetам/кељећем, лескетати se/лескетам se, плакати плакам/плаћем, сукати сукам/сућем*) od sedanjika na -e-m ali celo odvisen od sestavljenosti glagola (*јемати јемљем* : *зажемати zajемам*).

B. Naglas: Jakostni naglasni tipi so: 1. **rézati réžem (a)**, pri čemer je mogoče ločiti dva podtipa, in sicer podtip z naglasom na korenju v vseh oblikah (*јахати jášem, plákatи pláčem, rézati réžem*)

²⁰ Tonemski naglas: sln. *délati délaš*, hr./sr. *djèlati djèlāš / dèlati dèlāš*, rus. *дёлать дёлаешь < psl. *dělati *dělaešь (A)*; sln. *mešáti méšas*, hr./sr. *mijéšati mijéšaš / měšati měšaš*, rus. *мешать мешаешь < psl. *měšáti *měšaješь (F)*; sln. *igráti igrás*, hr./sr. *igrati igrás*, rus. *играть игряешь < psl. *igráti *igráješь (F)*; sln. *kováti kúješ*, hr./sr. *kòvati kújëš*, rus. *ковать куёшь < psl. *koužáti *kujëšь (F, c)*.

réžem) in podtip z dvojničnim naglasom na nedoločniški priponi v oblikah deležnika na *-l* z neničto končico tipa ***klícala/klicála*** (*brísati brišem*, *dévati dévljem*, *drémati drémljem*, *glódati glójem*, *klícati klíčem*, *mázati mázem*, *súkati súčem*); 2. ***kázati/kazáti kážem (b)*** (*jókati/jokáti jóčem*, *kázati/kazáti kážem*, *písati/pisáti píšem*, *plésati/plesáti pléšem*, *skákati/skakáti skáčem*, *škripáti/škripáti škripljem*, *vézati/vezáti véžem*; *zobáti/zóbati zóbljem*); ***česáti čéšem (b)*** z dvema podtipoma, in sicer podtip z naglasom na širokem sredinskem samoglasniku korena v kratkem nedoločniku, namenilniku in obliki moškega spola ednine deležnika na *-l* (*če-sáti čéšem*, *klepáti klépljem*, *kopáti kópljem*, *metáti méčem*, *tesáti téšem*) ter podtip z naglasom na kratkem samoglasniku nedoločniške pripone v kratkem nedoločniku, namenilniku in obliki moškega spola ednine deležnika na *-l* (*iskáti iščem*, *klepetáti klepéčem*, *lagáti lážem*, *lesketáti se leskéčem se*, *posláti pósłjem*, *sráti sérjem*, *stláti stéljem*). Poseben naglasni tip imata glagola s širokim sredinskim samoglasnikom v korenu v sedanjiku *oráti órjem/órjem* (*orát, orát, orál orála orálo, orán orána oráno; órjem órjejo / órjem órjejo, órji/órji orjíte, jemáti jémljem (jemát, jemát, jemál jemála jemálo, jemán jemána jemáno; jémljem jémljejo, jémlji jemljíte)*).²¹

rézati	kázati/kazáti	česáti	iskáti
rézat	kázat	čēsat	iskàt
rézat	kázat	čēsat	iskàt
rézal	kázal	čēsal	iskàl
rézala	kazála	česála	iskála
rézalo	kazálo	česálo	iskálo
rézan	kázan	-česán	iskán
rézana	kázana	-česána	iskána
rézano	kázano	-česáno	iskáno
rézem	kážem	čéšem	íščem
rézejo	kážejo	čéšejo	íščejo
rézi	káži	čēši	íšči
rézite	kázite/kažíte	česíte	íšcite/iščíte

Skupini glagolov izkazujeta premeno zložnika v korenu *ov : u* (*kovati kujem*) in *uv : u* (*bljuvati bljujem*) ter imata lastna naglasna tipa ***kováti kújem (b)*** (*kováti kújem*, *snováti snújem*), ***bljúvati/bljuváti bljújem (b)*** (*rvatí rújem* in *rúvati rúvam*; *bljúvati/bljuváti bljúvam* in *bljúvati/bljuváti bljújem*, *kljúvati/kljuváti kljúvam* in *kljúvati/kljuváti kljújem*, *pljúvati/pljuváti pljúvam* in *pljúvati/pljuváti pljújem*, *ščúvati ščúvam* in *ščúvati ščújem*).

21 Tonemski naglas: sln. ***rézati réžeš***, hr./sr. ***rèzati rěžeš***, rus. *рёзать рёжешиь* < psl. **rézati *rěžešb* (A/a); sln. ***kazáti kážeš***, hr./sr. ***kázati kážeš***, rus. *каза́ть казеши́ть* < psl. **kazáti *kážešb* (F/b); sln. ***česáti čéšeš***, hr./sr. *česáti čéšeš*, rus. *чеса́ть чéшеши́ть* < psl. **česáti *čéšešb* (F/b).

kováti	bljúvati/bljuváti
kovát	bljúvat/bljuvát
kovát	bljúvat/bljuvát
kovál	bljúval/bljuvál
kovála	bljúvala/bljuvála
koválo	bljúvalo/bljuválo
-kován	-bljúvan/bljuván
-kována	-bljúvana/bljuvána
-kováno	-bljúvano/bljuváno
kújem	bljújem
kújejo	bljújejo
kúj	bljúj
kújte	bljújte

6.3 Glagoli na -a-ti -e-m

A. Oblikotvorje: Nedoločniška pripona je -a-, sedanjiška pripona je -e- (*br-a-ti ber-e-m, tk-a-ti tk-e-m*). Glagoli tega razreda z naglasnim tipom *bráti bêrem* izkazujejo samoglasniško premeno v korenju tipa *ø : e* (*br-a-ti : ber-e-m*) (*brati berem, prati perem, stlati steljem*), *ø : o* (*zv- : zov-*) (*zv-a-ti zov-e-m*).

B. Naglas: Jakostna naglasna tipa sta: 1. ***bráti bêrem (b)*** (*brati bêrem, práti pêrem, zváti zôvem*), pri čemer glagol *gnáti žénem* izkazuje kračino v nimenilniku in obliki moškega spola ednine deležnika na *-l* (*gnàt, gnàl*); 2. ***tkáti tkèm (c)*** (*tkáti tkèm, žgáti žgèm*).²²

bráti	tkáti
bràt	tkàt
brát	tkát
brál	tkál
brála	tkála
brálo	tkálo
brán	-tkán
brána	-tkána
bráno	-tkáno
bêrem	tkèm
bêrejo/beró	tkéjo/tkó
béri	tkì
beríte	tkíte

²² Tonemski naglas: sln. ***bráti bêreš***, hr./sr. *bráti bêrëš*, rus. *брать берёшь* < psl. **bvráti *berëšb* (F_z/c); sln. ***tkáti tkèš***, hr./sr. *tkáti tkëš/čëš*, rus. *ткать ткёшь* < psl. **tvkáti *tvčëšb* (F_z/c).

6.4 Glagoli na -ja-ti/-je-m

Glagoli z nedoločniško pripono *-ja-* in sedanjiško pripono *-je-* so zelo redki. V to skupino spada le nekaj nesestavljenih glagolov: *sejáti sêjem*, *sijáti sijem*, *dejáti dêjem/dém*; *peljáti péljem*; *dajáti dájem* in *dajáti/dájati dájem*, *majáti májem* in *májati májem*, *smejáti se smêjem se*.²³ Njihove oblikotvorne in naglasne značilnosti so prikazane v preglednici.²⁴

sejáti	peljáti	dajáti	dajati/dajáti
seját	pêljat	daját	dájat
seját	pêljat	daját	dájat
sejál	pêjal	dajál	dájal
sejála	peljála	dajála	dajála
sejálo	peljálo	dajálo	dajálo
-seján	pelján	daján	dájan
-sejána	peljána	dajána	dájana
-sejáno	peljáno	dajáno	dájano
sêjem	péljem	dájem	dájem
sêjejo	péljejo	dájejo	dájejo
sèj/séj	pêlji	dajaj	dájaj
séje	peljíte	dajájte	dájajte/dajájte

7 Glagoli na -ov-a-ti/-ev-a-ti/-u-je-m

A. Oblikotvorje: Nedoločniška pripona je *-ov-a-/ev-a-*, pri čemer se morfemska različica *-ov-a-* pojavlja v položaju ne za soglasniki *c, j, č, ž, š* (*kupovati, oskrbovati, sramovati se, udejstvovati se, pestovati, dedovati, stanovati, žalovati, mirovati, glasovati, obvezovati, rokovati se, potegovati, strahovati*) in morfemska različica *-ev-a-* v položaju za soglasniki *c, j, č, ž, š* (*sklicevati, bojevati se, varčevati, zadrževati, pospeševati*), sedanjiška pripona je *-u-je-*.

B. Naglas: Jakostna naglasna tipa sta: 1. **dédovati dédujem (a)**, pri čemer samo ta naglasni tip poznajo le redki glagoli (*péstovati péstujem*), pri večini glagolov pa je ta naglasni tip le manj pogostna dvojnica (*besedováti besedújem / besédrovati besédujem, dedováti dedújem / dédovati dédujem, kmetováti kmetújem / kmétovati kmétujem, koledováti koledújem / kolédrovati kolédujem, moledováti moledújem / molédrovati molédujem, napredováti napredújem / naprédrovati naprédujem, obedováti obedújem / obédrovati obédujem, pametováti pametújem / pámetovati pámetujem, svetováti svetújem / svétovati svétujem, škodováti škodújem / škódovati škódujem, verováti verújem / vérovati vérujem*); 2. **darováti darújem (b)** (*bojeváti se*

23 Manj pogostne oblikotvorne dvojnice so *peljáti peljám, májati májam, smejáti se smejím se*.

24 Tonemski naglas: sln. *sejáti sêješ*, hr./sr. *sijáti sijéš / sèjati sèjéš*, rus. *сéять сéеши < psl. *séjati *séješь (A/a); sln. peljáti pélješ < psl. *peláti *pélešь (F./b); sln. dajáti dáješ*, star. *dajáti dajéš < psl. *dajáti *daiješь (F./c)*.

25 V govorjeni slovenščini se v položaju za *c* pojavlja morfemska različica *-ov-a-* (pogovorno knjžno *brucovati, brucovanje* za zborno knjžno *brucevati, brucevanje*).

*bojújem se, darováti darújem, glasováti glasújem, godováti godújem, imenováti imenújem, kresováti kresújem, kupováti kupújem, mirováti mirújem, obvezováti obvezújem, oskrbováti oskrbújem, pospeváti pospešújem, potegováti potegújem, rokováti se rokújem se, skliceváti sklicújem, sramováti se sramújem se, stanováti stanújem, strahováti strahújem, udejstvováti se udejstvújem se, varčeváti varčújem, zadrževáti zadržújem, žalováti žalújem; sestavljeni drugotni ponavljali glagoli, tvorjeni od dovršnikov na -a-ti -je-m/-e-m: -pisováti -pisújem, -plesováti -plesújem, -kazováti -kazújem). Iz podanega je torej razvidno, da je naglasni tip *darováti darújem* najbolj razširjen naglasni tip glagolov te vrste v slovenskem knjižnem jeziku, medtem ko je naglasni tip *dérovati dédujem* v veliki večini primerov le dvojničen.²⁶*

dérovati	darováti
dérovat	darovàt
dérovat	darovàt
déroval	darovàl
dérovala	darovála
dérovalo	daroválo
-dérován	darován
-dérovana	darována
-dérovano	darováno
dédujem	darújem
dédujejo	darújejo
déduj	darúj
dédujte	darújte

8 Brezpriponski glagoli

A. Oblikotvorje: V sedanjiku se pojavlja ničta sedanjiška pripona, kar pomeni, da ima nesestavljeni osebna glagolska oblika navadno glasovno izražena samo dva morfema, in sicer koren in končnico (*sə-ø-m, da-ø-m, je-ø-m, ve-ø-m, gre-ø-m*). V sedanjiku imajo v drugi in tretji osebi dvojine ter v drugi osebi množine morfemske različice končnic: brezpriponsko *-sta, -sta, -ste* (*sta ste, dasta daste, jesta jeste, vesta veste, gresta greste*) : priponsko *-ta, -ta, -te*. V nedoločniku so brezpriponski *bi-ø-ti, da-ø-ti, jes-ø-ti, i-ø-ti*, glagol *vedeti* je priponski (*ved-e-ti*).

B. Naglas: Naglasne značilnosti posamezne glagolske oblike so razvidne iz preglednice, zaradi naglasnih posebnosti je namreč naglasni tip posameznega glagola težko določljiv.²⁷

²⁶ Tonemski naglas: sln. *dérovati dédujes*, hr./sr. *vjèrovati vjèrujëš / vèrovati vèrujëš*, rus. *вёровать вёруешь < psl. *dēdouati *dēduješь, *vērouati *vēruješь (A)*; sln. *darováti darúješ*, hr./sr. *daròvati dàrujëš*, rus. *даровать даруешь < psl. *darouáti *darúješь (F)*.

²⁷ Tonemski naglas: sln. *bíti*, hr./sr. *bìti*, rus. *быть < psl. *býti*, sln. *sòm* < **səm* < **smb* ≤ psl. **iesmb*; sln. *dáti*, hr./sr. *dàti*, rus. *дать < psl. *dáti*, sln. *dám*, hr./sr. *dâm*, rus. *дам < psl. *dámъ*; sln. *jéstí*, hr./sr. *jèsti*, rus. *есть < psl. *ěsti*, sln. *jém*, rus. *ém < psl. *ěmb*; sln. *védeti* < psl. **védëti*, sln. *vém* < psl. **věmb*; sln. *imétti*, rus. *иметь < psl. *ižmëti*, sln. *imâm*, hr./sr. *imám < psl. *ižmamъ*.

bíti	dáti	jésti	védeti
bít	dàt	jèst/jést	védet
–	dát	jést	–
bíl bilà biló/bilò	dál dála dálo	jédøl jédla jédlo	védel védela védelo
sèm²⁸	dám	jém	vém
sì	dás	jéš	véš
jè	dá	jé	vé
svà stà stà	dáva dásta dásta	jéva jésta jésta	véva vésta vésta
smò stè sò	dámo dáste dájo/dadó/dadé	jémo jéste jéjo/jedó	vémo véste vêjo/vedó
bódi bódite/bodíte	dàj dájte	jèj/jéj jéjte	védi védite

Glagol *imet i imam*, ki sicer ni brezpriponski, saj ima tako nedoločniško (*im-e-ti*) kot sedanjiško pripono (*im-a-m*), v sedanjiku dvojnično izkazuje končnice brezpriponske spregative (*imata imate / imasta imaste*). Sestavljenke glagola *iti grem* (*oditi, najti*) imajo v sedanjiku priponsko spregatev.

iméti	íti	odíti	nájti
imèt/imét	ít/ít	odít/odít	nájt
–	–	–	–
imèl/imél iméla imélo	šèl šlà šlò/šló	odšèl odšlà odšlò/odšló	nášel nášla nášlo
imám²⁹	grém/grém³⁰	odídem	nájdem
imáš	gréš/gréš	odídeš	nájdeš
imá	gré/gré	odíde	nájde
imáva	gréva/gréva	odídava	nájdeva
imáta/imásta	grésta/grésta	odídeta	nájdeta
imáta/imásta	grésta/grésta	odídeta	nájdeta

28 Nikalne oblike sedanjika so *nísem nísi ...* Prihodnjik se v sodobnem knjižnem jeziku sprega po brezpriponski spregativi (naglašene oblike se glasijo *bóm bós bó, bóva bóstva bóstva, bómo bóstve bódo/bójo*), v starejšem knjižnem jeziku se je spregal po priponski spregativi (*bódem bódeš ..., 3mn bódo*).

29 Nikalne oblike sedanjika so *nímam nímaš ...*

30 V sodobni knjižni slovenščini ima glagol *iti grem* še naglas tipa star. *grém gréš gré, grevà grestà grestà, gremò grestè grejò*. V starejšem knjižnem jeziku se je v sedanjiku spregal po priponski spregativi (*grédem grédeš ..., 3mn gredó*).

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

imámo	grémo/grêmo	odídemo	nájdemo
imáte/imáste	gréste/grêste	odídete	nájdete
imájo	gredó/gredò/grêjo	odídejo	nájdejo
imèj/iméj	pójdi	odídi	nájdi
iméjte	pójdite/pojdíte	odídite	nájdite

Krajšave

C = soglasnik; dv = dvojina; ed = ednina; hr./sr. = hrvaški/srbski, hrvaščina/srbščina; mn = množina; psl. praslovanski, praslovanščina; rus. = ruski, ruščina; sln. = slovenski, slovenščina; 1/2/3 = prva/druga/tretja oseba; V = samoglasnik.

Literatura

- BABIČ, Vanda, 2003: *Učbenik stare cerkvene slovanščine*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani: Oddelek za slavistiko, Oddelek za slovenistiko.
- BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, 1956 (1968): *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- BARIĆ, Eugenija, LONČARIĆ, Mijo, MALIĆ, Dragica, PAVEŠIĆ, Slavko, PETI, Mirko, ZEČEVIĆ, Vesna, ZNIKA, Marija, ²1997: *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- DOLGAN, Milan, 1998: *Pravilni in nepravilni glagoli v slovenščini: besednjak in učnojezikovna razprava*. Ljubljana: samozaložba.
- ДЫБО, Владимир Антонович, 1981: *Славянская акцентология*. Москва: Академия наук СССР: Институт славяноведения и балканистики.
- ДЫБО, Владимир Антонович, 2000: *Морфологизованные парадигматические акцентные системы*. Москва: Россиская академия наук: Институт славяноведения.
- LEČIČ, Rada, 2004 (2005): *Slovenski glagol: oblikoslovni priročnik in slovar slovenskih glagolov / Slovene verb: a morphological manual and dictionary of Slovene verbs*. Ljubljana: Založba ZRC. Prevodi v druge tujje jezike: *Das slowenische Verb: morphologisches Hand- und Wörterbuch der slowenischen Verben* (Ljubljana, 2006), *Il verbo sloveno: manuale morfologico e dizionario dei verbi sloveni* (Ljubljana, 2006), *El verbo esloveno: manual morfológico y diccionario de los verbos eslovenos* (Ljubljana, 2009, 2010).
- LEHFELDT, Werner, ³2009 ('1993): *Einführung in die morphologische Konzeption der slavischen Akzentologie*. München: Verlag Otto Sagner.
- NAHTIGAL, Rajko, ²1952 ('1938): *Slovanski jeziki*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- NAHTIGAL, Rajko, 1949: *Uvod v slovansko filologijo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- RAMOVŠ, Fran, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: Slovenska akademinja znanosti in umetnosti: Inštitut za slovenski jezik Franja Ramovša ZRC SAZU.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I*, 1970. Ljubljana: Slovenska akademinja znanosti in umetnosti: Inštitut za slovenski jezik Franja Ramovša ZRC SAZU.
- STANG, Christian S., 1957: *Slavonic Accentuation*. Oslo: Norske Videnskaps-Akademi i Oslo.
- ŠEKLI, Matej, 2005: Tonemski naglasni tipi glagola v (knjižni) slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 11/2. Ljubljana. 31–62.
- TOMŠIČ, France, 1943: *Starocerkvenoslovenska slovnica in čitanka za višje razrede srednjih šol*. Ljubljana: Pokrajinska šolska založba.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TOPORIŠIČ, Jože, ⁴2000 ('1976): *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- VALJAVEC, Matija, 1878–1895: *Prinos k naglasu u (novo)slovenskom jeziku*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjige XLIII, XLV–XLVIII, LVI, LVII, LX, LXIII, LXV, LXVII, LXVIII, LXXI, LXXIII, LXXIV, LXVI, LXVII, XCIII, XCIV, CII, CV, CXI, CXVIII, CXIX, CXXI. Zagreb: Dionička tiskara.
- VALJAVEC, Matija, 1897: *Glavne točke v naglasu književne slovenštine*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga CXXXII. Zagreb.
- ŽAGAR, France, ¹⁰2009 ('1985): *Slovenska slovnica in jezikovna vadnica*. Maribor: Obzorja.

Lijana Dejak, Tatjana Jamnik, Đurđa Strsoglavec
Ljubljana, Vnanje Gorice, Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 81'25=16=163.6

Prevajanje v slovenščino

Posebnost prevajalskega izbirnega tečaja je, da bomo prevajali literarna besedila, napisana v različnih slovanskih jezikih, v slovenščino, ki je za udeležence tuj jezik. To je smiselno iz več vidikov. Na tečaju bo poudarek na rabi slovenščine in tvorjenju besedil (kar prevajanje je) v slovenščini, razvijali bomo tako pisno kot govorno sporazumevalno zmožnost. Udeleženci bodo imeli priložnost obnoviti svoje znanje slovenskih slovničnih in skladenjskih konstrukcij ter leksikalnih enot in se naučiti številnih novih.

Tečaj je namenjen predvsem udeležencem na izpopolnjevalni stopnji, prilagojen pa bo tudi nadaljevalcem (nivojski pouk). Prevajali bomo sodobna in jezikovno manj zahtevna literarna besedila, kar je pogojeno s časom, ki je namenjen tečaju, ter jezikovnimi zmožnostmi udeležencev. Udeleženci bodo na prevajalskem tečaju lahko preverili in izboljšali svoje kompetence na področju izhodiščnega jezika, ciljnega jezika, izhodiščne kulture, ciljne kulture ter besedilno kompetenco na izhodiščnem področju, besedilno kompetenco na ciljnem področju ter poznavanje besedilnega sveta.

A special feature of this elective course is that we shall translate literary texts from other Slavic languages into Slovene, which for participants is a foreign language. This makes sense for a number of reasons. The emphasis on the course is on the use of Slovene and on text formation (which is what translation is) in Slovene, but we shall develop both written and spoken communicative skills. Participants will have the opportunity to refresh their knowledge of Slovene grammatical and syntactical constructions, as well as lexical units, and to learn a number of new ones.

The course is aimed primarily at participants at the advanced level, but will also be adapted to intermediate level participants (through ability grouping). In the light of the time available and the language capabilities of the participants, we shall be translating less linguistically demanding contemporary literary texts. The translation course will enable participants to verify and improve their competence in relation to the source and target languages and cultures, their textual competence in both domains, and their knowledge of the discourse world.

1 Prevajanje v slovenščino iz vzhodnoslovanskih jezikov

Na tečaju bomo prevajali krajše leposlovno besedilo iz ruščine v slovenščino. Pri tem bomo uporabljali rusko-slovenski slovar, ki pa ni dovolj obsežen, zato si bomo pomagali tudi z izvrstnim rusko-angleškim slovarjem ABBYY Lingvo in Velikim oxfordskim angleško-slovenskim slovarjem DZS. Slovensko besedilo bomo preverjali s *Slovarjem slovenskega knjižnega jezika* in *Slovenskim pravopisom* ter z različnimi pripomočki, ki jih najdemo na spletu (brskalnik Najdi.si, korpus Nova beseda, slovar Razvezani jezik itn.).

Če odmislimo razliko v pisavi, je med russkim in slovenskim besedilom na prvi pogled veliko podobnosti, vendar se bomo bolj posvetili razlikam in pastem pri prevajanju. Naj naštejem le nekatere med njimi.

Tukaj Rusi zapisujejo fonetično, vendar jih včasih »slišijo« zelo po svoje in jih spremenijo do neprepoznavnosti, zato jih je dostikrat težko rekonstruirati. V takih primerih si bomo pomagali s spletom, predvsem z russkim brskalnikom Yandex.

Za latinično zapisovanje russkih imen obstajajo v slovenščini posebna pravila, precej drugačna od angleških, ki jih po navadi uporabljajo Rusi (tudi v potnem listu).

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Različno je uradno naslavljjanje: v slovenščini *gospod/gospa* + *priimek*; v ruščini pa *ime* + *patronimik*. Nagovor »женщина« (ženska) je, denimo, v ruščini sprejemljiv, v slovenščini pa bi bil žaljiv in ga je treba zamenjati z »*gospa*«.

V pisni ruščini se veliko uporablja prislovni deležnik, ki ga v slovenščini bodisi razvežemo bodisi prevedemo s pridevnikom ali kako drugače. Он стоит, смущённо улыбаясь. – Stoji in se v zadregi nasmiha.

Ruski glagol ima celo pahljačo predpon z različnimi pomenskimi odtenki, dostikrat se več ruskih glagolov prevaja z enim slovenskim.

Glagoli se v obeh jezikih podobno delijo na dovršne in nedovršne, vendar se v ruščini nedovršnik uporablja širše, precej je primerov, ko se nedovršnik prevaja v slovenščino z dovršnikom.

Pomen glagolskih predpon je večinoma podoben v obeh jezikih, ne pa vedno, npr. *зачать* – *споčети*, *начать* – *заčети*.

Nekaj primerov medjezikovne homonimije ali tako imenovanih »lažnih prijateljev«:

белка – *veverica*, врач – *zdravnik*, завод – *tovarna*, кот – *maček*, наглый – *predrzen*, палец – *prst*, позор – *sramota*, понос – *driska*, хитрый – *zvit*, шкаф – *omara*.

Primeri različnih frazemov z enakim ali zelo podobnim pomenom:

- вставлять палки в колёса (dobesedno: *vstavljati palice v kolesa*) – metati polena pod noge,
- лёгок на помине (dobesedno: *lahek na spominu*) – mi o volku, volk iz gozda,
- на безрыбье и рак – рыба (dobesedno: *kadar ni rib, je tudi rak riba*) – v sili hudič muhe žre,
- обещать золотые горы (dobesedno: *obljubljati zlate gore*) – *obljubljati gradove v oblakih*,
- показать, где раки зимуют (dobesedno: *pokazati, kje raki prezimujejo*) – *pokazati vraga*,
- смотреть удочки (dobesedno: *namotati trnke/ribiške palice*) – odnesti pete.

Zaradi kulturne specifike nekatere ruske besede nimajo slovenske ustreznice in jih je treba prevesti opisno ali v različnih kontekstih različno. Značilen primer zelo težko prevedljive besede je быт/бытовой, ki pomeni 'vsakdanje življenje/vsakdanji, iz vsakdanjega življenja, navaden, praktičen, stanovanjski, komunalen, bel (bela tehnika), pomožen (pomožni prostori), žanrski (slikarstvo), nepovezan z delom (poškodba), fekalen (kanalizacija)' in še kaj.

Pozornost bomo namenili tudi nekaterim drugim kulturnim posebnostim, ki jih ni mogoče neposredno prevesti. Tak primer so npr. ruske (tudi ukrajinske ali beloruske) jedi. Premislili bomo, kaj je v vsakem konkretnem primeru bolje – najti podobno slovensko jed, prevesti opisno ali razložiti v opombi.

2 Prevajanje v slovenščino iz zahodnoslovanskih jezikov

Prevajanje iz enega slovanskega jezika v drugega se zdi na prvi pogled mala malica. Res si je slovenščina na primer s češčino strukturno veliko bližje kot pa z angleščino ali kitajščino, a zdi se, da je prav zaradi takšnih neredko neznatnih razlik prevajanje med slovanskimi jeziki polno čeri.

Na leksikalni ravni je past medjezikovna homonimija, ki je glavni razlog za medjezikovne interference. Npr. češko *les* pomeni 'gozd', *dřevo* 'les', *káče* 'račka', *opravit* 'usmrstiti', *rušit* 'motiti', poljsko pa *las* 'gozd', *stót* 'miza', *awantura* 'prepir', *morda* 'gobec', *zabić* 'ubiti'.

Prevedek v ciljnem jeziku mora biti pomensko, funkcionalno in stilistično ekvivalenten izrazu v izvirniku. Večbesednih leksemov, kot so frazemi, ne moremo prevajati po posameznih besedah

oziroma sestavinah frazema, temveč kot funkcionalno celoto. Pomen 'živeti s kom v nezakonski zvezi, brez poroke' v slovenščini izraža frazem *živeti s kom na koruzi*, v poljščini žyc z kimś na kocią łapę (dobesedno: živeti s kom na mačjo tačko), v češčini pa žít s někým na hromádce (dobesedno: živeti s kom na kupčku).

Pri prevajanju besedil v slovenščino bomo pozorni tudi na razlike v oblikoslovju. Primerjali bomo način jezikovne kategorizacije v različnih jezikih, kot se kaže v rabi števila (slovenski jezikovni sistem ima tri števila: ednino, dvojino in množino; češki, poljski in slovaški pa le dva, torej brez dvojine), v slovničnem spolu (npr. češ., polj., slš. *auto* (s) proti slov. *avto* (m)), poljubnostnih in nedoločnih ter oziralnih in vprašalnih zaimkih, prislovnih zaimkih kraja in smeri itn. (polj. *Chodź tu – Idź tam, Stoję tu – Stoisz tam*, češ. *Pojď sem – Jdi tam, Stojím tady – Stojíš tam*, slov. *Pridi sem – Pojdí tja, Stojim tu – Stojíš tam*).

Opazovali in analizirali pa bomo tudi medjezikovne razlike v besednjem redu. Pri tem bomo ponovili pravila slovenskega besednega reda v naslonskem nizu in členitvi po aktualnosti.

Ker bomo prevajali literarna besedila, bomo pozorni na slogovno plat prevoda. Poigravali se bomo s prvinami knjižnega in pogovornega jezika. Pri prevajanju si bomo pomagali z jezikovnimi viri in orodji, ki so dostopni na spletu.

3 Prevajanje v slovenščino iz južnoslovanskih jezikov

Na prvi pogled se zdi, da je prevajanje v/iz sorodnih jezikov zaradi sorodnosti precej lažje kot prevajanje v nesorodne jezike oziroma iz njih. Primer južnoslovanske jezikovne skupine dokazuje, da zna biti sorodnost med jeziki prej ovira kot prednost. To se kaže predvsem na leksikalni ravni oziroma v medjezikovni homonimiji. Tako se lahko zelo hitro zgodi, da npr. hrvaško ali srbsko čas postane slovensko čas (namesto hip, ura), zaseban zaseben (namesto ločen, poseben), *ljubimac* ljubimec (namesto ljubljenec, ljubljenček), *nogavice* nogavice (namesto hlačnice), *krut* krut (namesto tog, okoren), *jablan* jablana (namesto topol), *pristojan* pristojen (namesto omikan, vljuden) ali makedonsko *отруен* utrujen (namesto zastrupljen), *надлежен* nadležen (namesto pristojen), *вадити* vaditi (namesto kipariti), *како мене* kot mene (namesto kot/kakor jaz), *гледа* gledati (namesto videti) ipd.

Pozornost bomo namenili besednjemu redu, razlikam v rabi dovršnika in nedovršnika, prevajanju vprašalnega zaimka što v pomenu zakaj, prevajanju nedoločnega preteklika, deležnikom in deležjem ter iskanju prevodnih rešitev za kulturnospecifično besedišče.

Kot poseben sklop bomo obravnavali mašila ter kazalne zaimke in veznike v fatični funkciji, kar je v drugih južnoslovanskih jezikih zelo pogosto, v slovenščini pa ne v tolikšni meri, npr. *evo*, *eto*, *ete*, *eve*, *i*. Pomagali si bomo s spletnimi jezikovnimi viri in orodji ter slovarji.

Mojca Horvat

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'282'373.611

Sadni, zelenjavni in cvetlični vrt v slovenskih narečjih (po gradivu za SLA)

V članku bo predstavljena leksično-besedotvorna raznolikost narečnih poimenovanj za pomen 'manjše zemljišče, navadno blizu hiše, na katerem raste trava, drevje, se goji vrtnina, okrasne rastline', za kar se v knjižni zvrsti uporablja leksem *vrt* (s pridevnihi *sadni*, *zelenjavni*, *cvetlični*), v slovenskih narečjih pa več kot štirideset različnih poimenovanj. Narečna poimenovanja bodo obenem interpretirana s pomočjo lingvističnih kart, kjer so razvrščena po korenih ter pripomskih obrazilih.

The article considers the lexical and word-formational variety of expressions for 'a small piece of land, usually close to a house, on which grows grass, trees, food-bearing plants and flowers', which in the standard language is referred to as *vrt* (garden) with the adjectives *sadni*, *zelenjavni* or *cvetlični* (fruit, vegetable or flower), while in Slovene dialects there are more than forty different terms. The wide range of dialect expressions will be grouped in accordance with the root of the word, while with regard to distribution, the lexemes, interpreted with the help of a linguistic maps, will be grouped according to suffixal elements.

Referat predstavlja prispevek k aktualnemu projektu slovenske dialektologije – *Slovenskemu lingvističnemu atlasu* (SLA), saj temelji na zanj zbranem gradivu ter tehnikah in metodah, ki se pri njem uporabljajo. V Dialektološki sekiji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU trenutno potekajo zaključna dela pred izidom prvega leksičnega zvezka, ki naj bi izšel v letošnjem letu, zajemal pa bo besedje s pomenskega polja 'človek' (Smole 2006a). Z izidom prvega in vseh nadaljnjih zvezkov SLA se bo slovenski jezik vrisal na zemljevid slovanske in širše evropske geolingvistike¹ (Smole 2006b).

Pomen 'manjše zemljišče, navadno blizu hiše, na katerem raste trava, drevje, se goji vrtnina, okrasne rastline' (SSKJ) v knjižnem jeziku najpogosteje označimo z besedo *vrt*, ki ji dodajamo različne pridevниke, s katerimi opišemo vrsto prevladujočih kulturnih rastlin, ki rastejo v takem vrtu. Redkejša poimenovanja za enak pomen, ki jih navaja SSKJ ponavadi s kvalifikatorjem, so tudi: *cvetličnjak* (redko), *cvetnik* (zastar.), *cvetnjak* (redko), *divnjak* (zastar.), *gredica* (ekspr.), *ograd* (nar.), *sadonosnik* (zastar.), *sadovnik* (zastar.), *sadovnjak*, *sočivnjak* (zastar.), *vrtec* (ekspr.), *vrtek* (ekspr.), *vrtič* (star.), *vrtiček* (manjš.), *zelenjadnik* (knjiž. redko), *zelenjak* (zastar.) in *zelenjavnik* (knjiž. redko).

Analizirano narečno gradivo je iz zbirke za *Slovenski lingvistični atlas*, in sicer so odgovori na vprašanje 165 vrt, leta 1961 dopolnjeno² s podvprašanjema a) *sadni*, b) za *zelenjavo in rože*.

¹ Ob tem velja omeniti, da je bilo še poleg dvojinskih oblik (Jakop 2008) v letih 1988 do danes kartografiiranih več kot sto jezikovnih pojmov – glasoslovnih in oblikoslovnih, največ pa leksično-besedotvornih (*Ponovne objave člankov ... 2009*).

² Posledica je dvoplastno gradivo: pred letom 1961 so eksploratorji večinoma zapisovali narečno ustrezni leksema vrt brez dodatnih pomenskih odtenkov, z malo leksične in pretežno z glasovno diferenciacijo. Zato je starejše gradivo na karti prikazano s kvadrati črne barve.

V slovenskih narečijih se za obravnavani pomen uporablja množica izvorno raznolikih poimenovanj, v gradivu je zapisanih kar 47. Ta so lahko ponekod pomensko natančneje definirana – npr. *vrt* 'parcele v hribu z majhnimi njivami' (Rudno v Selški dolini), *ograd* 'drevesa okrog hiše' (Spodnji Kamenščak pri Ljutomeru), *vrt* 'ograjen prostor' (Brdo – Egg), *kapusišče* 'zeljnik' (Podklošter – Arnoldstein), pogosto pa so lahko tudi večpomenska – npr. *vrt* 'sadni, cvetlični in zelenjavni' (v večini govorov primorske narečne skupine).

Pomen in raznolikost narečnih poimenovanj za sadni, zelenjavni in cvetlični vrt

Za problemsko izhodišče smo si zastavili določitev območij s prisotnostjo/odsotnostjo korena *vrt-*, pri čemer se je pokazalo, da lahko celoten slovenski jezikovni prostor razdelimo v dve enoti. Skrajni severovzhod, ki omenjenega korena ne pozna,³ lahko namreč ločimo od ostalih področij z ločnico, ki od zahoda proti vzhodu poteka po državni meji med Slovenijo in Avstrijo (z izjemo osrednjih govorov rožanskega narečja) vse do Mežiške doline, nato pa po sredi mežiškega in severnopohorskega narečja do Maribora, kjer ločnica sovpade s tokom reke Drave in poteka preko Haloz, vse do stika slovenskega prostora s hrvaškim. Tako 'sadnemu vrtu' v narečijih koroške narečne skupine ter v južnopohorskem in slovenskogoriškem narečju rečejo *punrat*, v prleškem in prekmurskem narečju *sadovnjak* ali *ograd*, za 'zelenjavni vrt' imajo na tem območju lekseme *greda* v ziljskem in rožanskem narečju, v množinski obliki *grede* pa v prleškem in prekmurskem narečju, ter leksem *gartelj* prav tako v vseh narečijih koroške narečne skupine na avstrijskem Koroškem.

V drugi enoti, torej tisti, kjer je koren *vrt-* prisoten, nas je zanimalo, v kakšnem semantičnem razmerju so tvorjenke *vrt*, *vrtec*, *vrtček*, *vrtčič*, *vrtič*, *vrtiček*, *vrtlec* z netvorjenim leksemom *vrt*. Iz gradiva smo izluščili razmerja, kot na primer: v rezjanščini *vrt* pomeni nadpomenko za vse tri tipe vrtov, tvorjenka *vrtec* pa le 'zelenjavni vrt', v Mostu na Soči je *vrt* 'sadni vrt', zelenjava pa pri njih raste na *vrtičku*. V južnih govorih notranjskega narečja tvorijo areal leksemski pari *vrt* : *vrtčič/vrtec/vrtiček*, kjer vrt v vseh govorih (razen v Barki, kjer je nadpomenka) pomeni 'sadni vrt', tvorjenke pa 'zelenjavnega'. Areal para *vrt* : *vrtec* najdemo tudi v treh južnobelokranjskih točkah, par *vrt* : *vrtček* (obakrat v pomenu 'sadni' : 'zelenjavni') pa v treh dolenjskih točkah.

Podobno razmerje, kjer se tvorjenke iz istega korena razlikujejo glede na pomen, najdemo tudi v severnih govorih prekmurskega ter v dveh točkah prleškega narečja (Cvetkovci, Cirkulane), kjer 'sadovnjaku' rečejo *ograd*, tvorjenki *ogradček* oz. *ogradec* pa pomenita vedno le 'zelenjavni vrt'.

Leksemi za različne tipe vrtov so lahko v narečijih tvorjeni tudi iz različnih korenov, bodisi izvorno slovanskih bodisi neslovanskih. V osrčju dolenjskega narečja se v širšem arealu za 'sadni vrt' uporablja leksem *vrt*, za 'zelenjavni' pa *greda*, v treh točkah vzhodnodolenjskega narečja imajo za 'zelenjavni vrt' besedo *flančnik*. V gorenjski in rovtarski narečni skupini sobivata leksema *gartelj* (predvsem kot 'zelenjavni vrt', le enkrat kot 'sadni') in *vrt* oz. redkeje *sadovnjak*, posamično pa *sadni vrt*.

³ Znotraj tega območja se v petih točkah ta leksem pojavi kot drugi, in sicer v pomenu 'zelenjavni vrt' (Brdo – Egg, Lučane – Lutschach, Gibina, Ormož, Središče ob Dravi); sklepamo, da je bil v narečje morda pritegnjen iz knjižnega jezika.

Poimenovanja za 'cvetlični vrt' so v gradivu zapisana le redko:⁴ v dveh gorenjskih točkah (Selca, Tunjice) ga poimenujejo z leksemom *gartelj* oz. *garteljc* (zelenjavnemu vrtu rečejo *vrt* ali *zelnik*), v Poljanski dolini (Leskovica) *vrtiček*, v Dovjah na Gorenjskem in v Žusmu pa *greda* ('zelenjavni vrt' je tudi tu *vrt* ali *zelnik*).

Redkejša poimenovanja (npr. *flančnik* in *flančiček* v vzhodnodolenjskem podnarečju; leksemi s korenom *kapuS-* v koroški in primorski narečni skupini) so verjetno prvotno pomenila poseben tip zelenjavnega vrta (npr. gredice s sadikami), kasneje pa je prišlo do pomenskega prenosa oz. do posplošitve pomena na 'zelenjavni vrt'.

Prikaz obravnavanih leksemov na jezikovni karti

Način kartografiranja posamične karte je smiselno prilagoditi tipu gradiva. V našem primeru se je zaradi leksično-besedotvorne ter semantične diferenciacije zdelo smiselno izbrati simbolne karte, kjer so bili simboli za določene lekseme izbrani po urejenem sistemu. Za vsak koren besede (X) je bil izbran določen lik, za vsako priponsko obrazilo pa določena zapolnitev tega lika (glej *Legendo priponskih in predponskih obrazil* ter *Legendo korenov na karti*).⁵

S kombiniranjem likov (za koren besede) in njihovih notranjih zapolnitv (za predponska in priponska obrazila) tako oblikujemo simbole za leksično-besedotvorno raznolikost gradiva – npr. leksem *ogradček* je na karti prikazan s simbolom ○, ki označuje lekseme s korenom *grad-*, notranje pa je zapolnjen takole ♦, kar označuje pripono -č-ek; leksem *kolišče* je kartografiran s simbolom ▲, kjer △ pomeni koren *kol-*, notranja zapolnitev pa -išče, z enako notranjo zapolnitvijo, a drugačnim osnovnim likom, bo tako prikazan tudi leksem *kapuS-išče* ♦. S polnimi liki (npr. ●) so prikazani leksemi z ničto pripono. Zaradi strukturne povezanosti kartografiranih leksemov sta legendi vseh treh kart enaki.

Raznolikost gradiva je razvidna iz treh priloženih kart, kjer *Karta 1* prikazuje lekseme, ki v gradivu pomensko niso določeni (gradivo, zbrano pred razširitvijo vprašalnice), *Karta 2* lekseme za 'sadni vrt', *Karta 3* pa za 'zelenjavni vrt'. Leksemi za posamične pomene niso kartografirani (T004⁶ *kolišča* 'ograjen prostor za spuščanje mlade živine, svinj, žrebetc', T067 *kapusišče* 'zelnik', T154 *borjač* 'dvorišče', T228 *greda* 'ograjen vrt', T376 *ograd* 'za svinje', T396 *ograd* 'njiva pri hiši'). Enkratna poimenovanja so na kartah predstavljena s simbolom ★ (T079 *žardin* 'sadni vrt', T101 *verdura* 'zelenjavni vrt', T154 *borjač* 'dvorišče', T169 *leha* 'zelenjavni vrt', T180 *bržada* 'zelenjavni vrt', T332 *slog* 'zelnik', T339 *breg* 'sadni vrt', T339 *travnik* 'nejasno', T402 *cepičnjak* 'sadni vrt'). Izoglosa na *Karti 1* ločuje področji z (ne)obstojem korena *vrt-*. Poševnica ob številki nakazuje, da odgovor v gradivu ni zapisan, črta pod številko pa, da se gradivo v točki doslej še ni zapisovalo. Odsotnost simbola ob številki pomeni, da za posamezni tip vrta leksema v določeni točki ni.

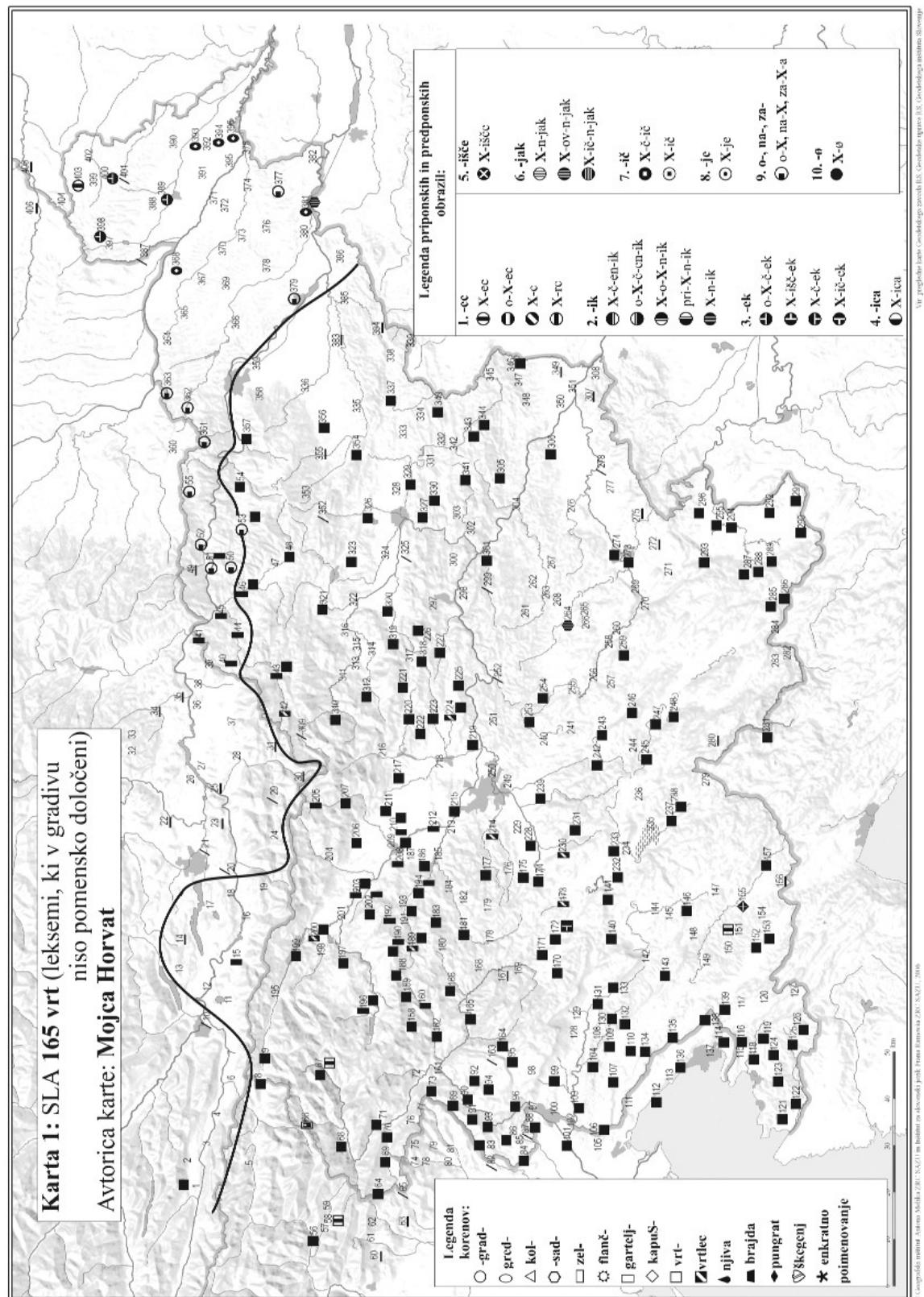
⁴ Zato tudi niso posebej kartografirana.

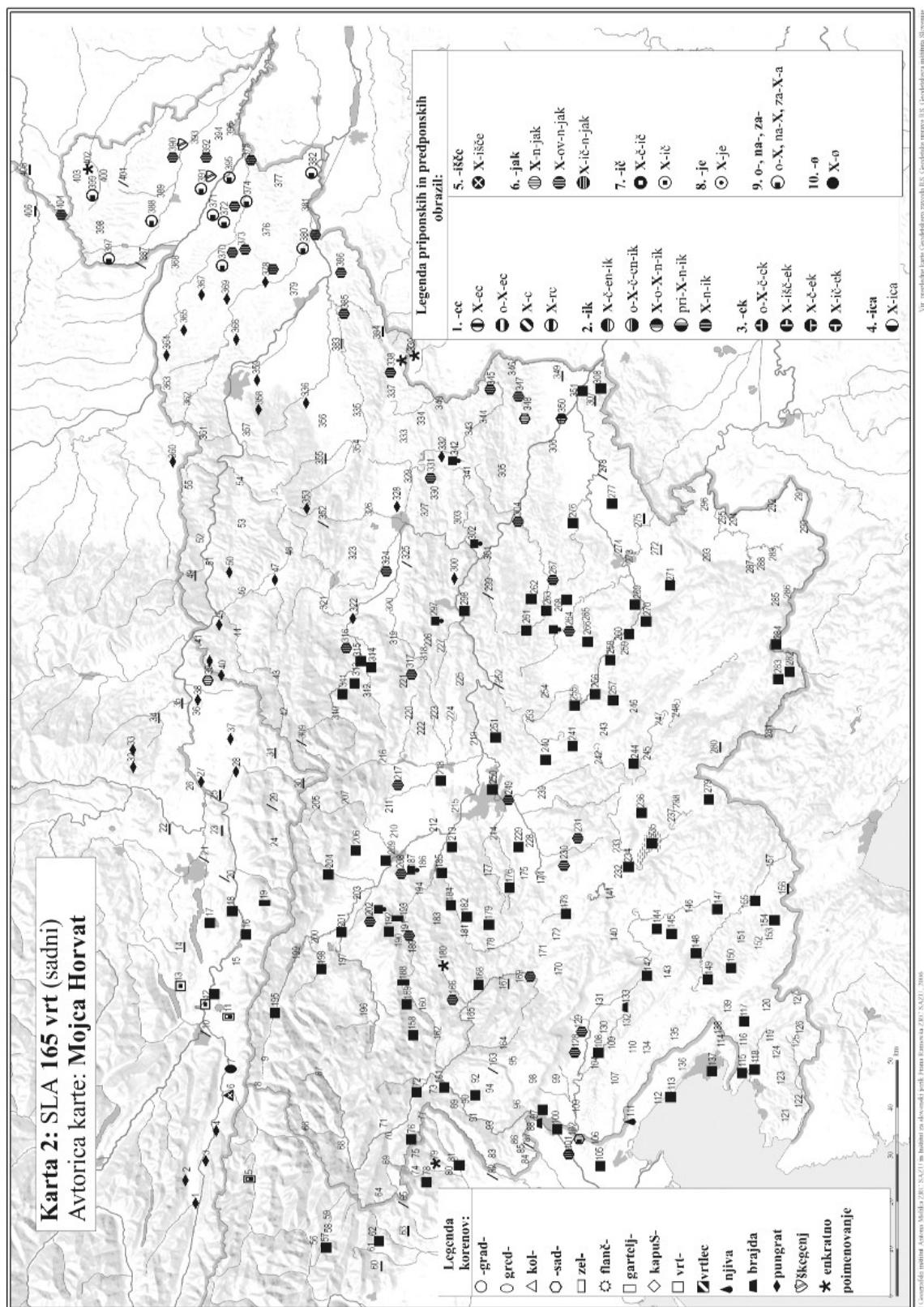
⁵ Za postavitev sheme besedotvornega členjenja leksemov sem izbrala simbol krog, ki omogoča največ različnih notranjih zapolnitv.

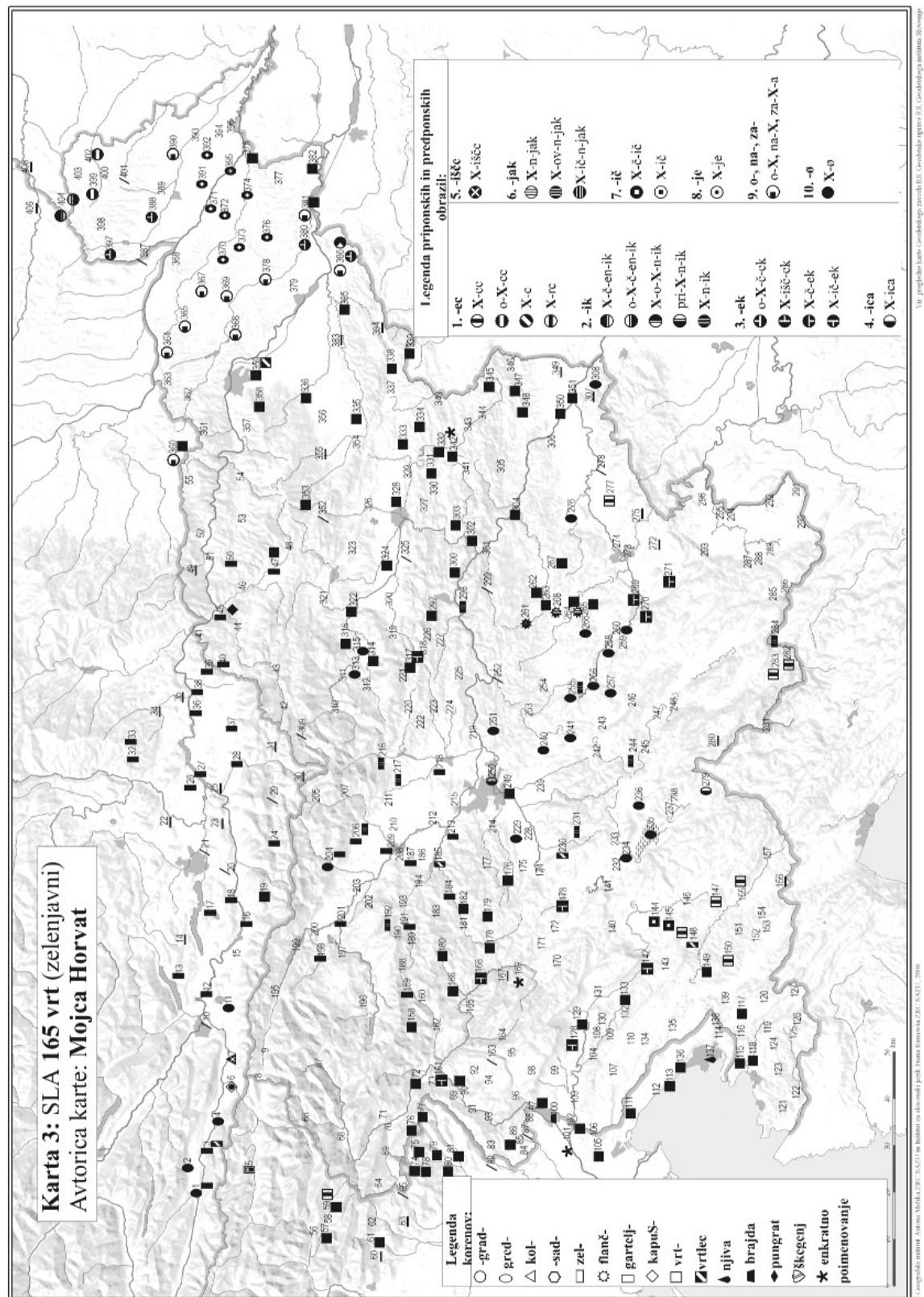
⁶ Številčenje krajevnih govorov ustreza številкам krajev v mreži točk za Slovenski lingvistični atlas, ki je objavljena v Benedik, Francka: *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA)*. Ljubljana, 1999 ali v elektronski izdaji *Ponovne objave kart ...* 2009.

Literatura

- BAJEC, Anton, 1950–1959: *Besedotvorje slovenskega jezika I–IV*. Ljubljana: SAZU.
- BENEDIK, Francka, 1999: *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA)*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC.
- BENEDIK, Francka idr., 2009: *Ponovne objave člankov s kartami za Slovenski lingvistični atlas* (do leta 2008). (Elektronski vir.) Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Franca Ramovša ZRC SAZU.
- BEZLAJ, France, 1976–2005: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–IV*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Avtorji gesel France Bezlaj, Marko Snoj in Metka Furlan.
- JAKOP, Tjaša, 2008: *Dvojina v slovenskih narečjih*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- PLETERŠNIK, Maks, 2006: *Slovensko-nemški slovar* (1894–1895). (Elektronska različica.)
- SŁAWSKI, Franciszek, 1974, 1976, 1979: Zarys słownictwa prasłowiańskiego. *Słownik prasłowiański I–III*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład narodowy im. Ossolińskich: Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk. 43–141, 13–60, 11–19.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), 2000. (Elektronska različica.)
- SMOLE, Vera, 2006a. Prvi zvezek Slovenskega lingvističnega atlasa: realnost ali utopija? Koletnik, Mihaela, Smole, Vera (ur.): *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah*. Maribor: Slavistično društvo (Zbirka Zora, 41). 226–234.
- SMOLE, Vera, 2006b. Stanje in perspektive slovenske lingvistične geografije. *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: materijaly i issledovanija: 2003–2005: sbornik naučnyh trudov*. Moskva: Institut russkogo jazyka RAN. 80–117.
- SNOJ, Marko, 22003 (11997): *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.
- STRIEDTER - TEMPS, Hildegard, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slowenischen*. Wiesbaden.
- Zbrano gradivo za SLA na Inštitutu za slovenski jezik Franca Ramovša pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Mateja Kosi

Ljutomer

UDK 811.163.6'282'367.634(497.4-18 Cven)

Poudarjalni členkovni konektorji v govoru prleške vasi Cven

V prispevku so obravnavani konektorji v spontano govorjenem narečnem besedilu. Opazovane so funkcija vzpostavljanja razmerij med deli besedila in vrste teh razmerij. V okviru razdelitve konektorjev na relativne, vezniške, prislovne in členkovne smo se omejili na natančneješo predstavitev narečnih poudarjalnih členkovnih konektorjev, ki so bili med členkovnimi najpogostnejši.

The paper deals with connectors in spontaneous dialect speech texts. The types of functional relations between different parts of the texts are commented on. Within the framework of the division of connectors into relative, conjunctional, adverbial and particle connectors, close attention was limited to the dialect use of emphatic particle connectors, which were the most frequent in the latter category.

1 Konektorji v prvenstveno govorjenih besedilih

Konektorji¹ opravljajo funkcijo vzpostavljanja tako kohezivnega kot koherentnega besedila. Poved kot osnovno enoto pisnega jezika je v govorjenem jeziku težko določiti, ker izrek v govorjenem jeziku navadno sestoji iz niza enot, ki bi jih z vidika tradicionalne slovnične delitve na povedi težko klasificirali (Zuljan Kumar 2007: 32). Zaradi tega je po eni strani v prvenstveno spontano govorjenih besedilih konektorje težje razvrščati v določene kategorije, po drugi strani pa imajo konektorji ravno zaradi slabše koherentnosti (in kohezivnosti) govorjenega besedila večjo vlogo, saj bistveno pripomorejo k razumevanju besedila. Lahko bi celo rekli, da v konkretnih besedilih tvorijo svojo vsebino razmerij nasproti siceršnji vsebini vključenih denotatov.

2

Konektorji v besedilu povezujejo besedilne enote različnega obsega, torej vzpostavljajo medstavčna in medpovedna razmerja, pa tudi razmerja med delom besedila in njegovim nadaljevanjem. Konektorsko skupino zapolnjujejo tipični izrazi različnih skladenjskih oziroma oblikoslovnih kategorij. Po klasifikaciji Vojka Gorjanca (1998: 369–372) jih delimo na relativne, vezniške, prislovne in členkovne konektorje, po besednovrstni pripadnosti sodijo k veznikom, členkom, prislovom in prislovnim izrazom. Jedrna je skupina vezniških konektorjev.

S pomenskega vidika delimo konektorske zveze na neopomenjevalne in opomenjevalne: prve povezujejo stavke na ravni površinske besedilne organizacije – konektor v tem pomenu ne vnaša dodatnega pomena, opomenjevalne konektorske zveze pa vnašajo tudi pomenska razmerja med

¹ Ang. connective, connector, fr. connecteur – izrazi se slovenijo tudi kot povezovalec, povezovalnik (Gorjanc 1998; Schlamberger Brezar 1998).

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

povezane dele besedila (Gorjanc 1998: 368). Izhodišče za uvrščanje narečnih konektorskih sredstev v oblikoslovno-skladenjske kategorije je besediloslovni vidik; funkcije konektorjev bomo opazovali v linearni izpeljavi besedila.²

3

Členkovni konektorji: navezovalna funkcija je pri členkih s povezovalno funkcijo veliko manj predvidljiva kot pri prislovih. Podobno kot prislovni tudi členkovni konektorji razvrstitveno niso vezani, ne pojavljajo se nujno na prvotnem konektorskem mestu. Členkovna skupina je definirana triplastno: 1. z razvrsttvijo – nestabilni konektorski položaj, 2. z odsotnostjo kohezivne vezi in 3. z modifikacijo dela besedila, ob katerega se razvrščajo (Gorjanc 1998: 372). Poseben problem pri členkovnih konektorjih so tisti, ki so izrazno prekrivni z vezniki, v obravnavanem narečnem gradivu predvsem '*vę: saj*', ter bi tako vsi z nestabilno pojavitvijo in – neglede na položaj – vzpostavljanjem enakega pomenskega razmerja v konektorski zvezi sodili med členkovne (Gorjanc 1998: 372).

Mojca Smolej (2004: 47–48) deli členke v šest skupin: (1) skupina pritrtilnih in nikalnih členkov, (2) skupina tvorcev stalnih sporočanskih oblik povedi, (3) modalni členki, (4) členki čustvovanja, (5) poudarjalni členki, (6) navezovalni členki oz. besedilni povezovalci. V raziskavi so bili členki razvrščeni po tej klasifikaciji, tu pa se bomo omejili samo na poudarjalne členkovne konektorje. Poleg teh sta se v vlogi pritrtilnih in nikalnih členkov v gradivu pojavila '*jå ja*' in '*nę ne*', v vlogi tvorcev stalnih sporočanskih oblik povedi '*vę: saj*', '*näj naj*', '*če: će*', '*tän tam*', '*nä ne*', '*vi:š vidiš*', modalni '*sä:vēdā seveda*', '*rę:sän res*', '*käjnē kaj da ne*', '*vändā menda*', '*tōčnō točno*', '*zixär zagotovo*', '*sp'lqx sploh*', '*pāč pač*'.³ Primer členkov čustvovanja se v gradivu ni pojavil.

V vlogi poudarjalnih členkovnih konektorjev so se v cvenskem govoru pojavili naslednji leksemi: '*šä:še*', '*żę:że*', '*såmo samo, le*', '*g'lix ravno*', '*bq:r vsaj*', '*ä'dinō edino, le*', '*bř:š bržčas, verjetno*', '*iták itak, tako in tako*', '*tüdī tudi*', '*pq: spet*', '*p'rāf prav*'.

Ponazarjalno gradivo:⁴

bar '*bq:r*'⁵ '*vsaj*'⁶ D: '**Bq:r** 'męsac d'ni:, kå'ręncā sä stro'kóvno 'räčä 'tötj 'dō:bj. // **Vsaj** m-sec dni, karenca se strokovno reče tej dobi.

2 Konektorje v okviru govornih dejanj, predvsem glede na funkcijo posameznega govornega dejanja, opazuje pragmatičnojezikoslovni pristop (Gorjanc 1998: 368–369 po Schlamberger Brezar 1998: 195, 197).

3 Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCOLA (<http://ZRCOLA.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil dr. Peter Weiss.

4 Zvočno in zapisano gradivo je del moje diplomske naloge *Vinogradniško in kletarsko izrazje v prleški vasi Cven* (mentorica: red. prof. dr. Vera Smolej, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2007). Informatorji: (A) Marija Makoter, (B) Miroslav Babič, (C) Ferdinand Rošker, (Č) Branko Kosi, (D) Anton Kosi, s črko (M) je označen moj govor. Informatorjem se za sodelovanje najlepše zahvaljujem.

5 V leksemu je izkazan refleks stalno dolgega a (ø:), vendar pa je v posameznih stavčnih položajih dolžina nepreprečljiva, lahko se izgovarja celo kratko.

6 Iztočnice so urejene po abecedi.

brž 'brž:š 'bržčas, verjetno': Č: 'Já, 'to: på 'ovi 'goräx, 'zütrå 'bo:dä 'nëksı 'popršäk 'brž:š. // Ja, to pa tisti zgoraj, jutri bo nek popršek 'rahel dež' **bržčas/verjetno**.

edino ä'dinö 'edino': B: Ä'dinö i'me:nå pår'cél so, 'zäj po 'surtåx, 'mi imä'nüvlämö, 'ké: jä muš'kåtnj, åli på 'mi 'måmö 'tå:n P'rëkmårçof 'dè:l, då jä 'so:sit P'rëkmåräc, 'såmo 'to: jä 'né: 'nëksö i'me:. // **Edino** imena parcel so, zdaj po sortah, mi imenujemo, kjer je muškatni, ali pa imamo tam Prekmurčev del, ker je sosed Prekmurec, samo 'ampak' to ni neko ime.

glih g'lix 'ravno': D: 'Tå:n sò g'lix fä'trunikä bi'lë:, 'nä? // Tam so **ravno** ferunike 'način rezi trte s širimi daljšimi reznički' bile, ne?

itak 'itåk 'itak': A: 'Zäj f pön'dé:läk. Čè på 'né:, på nás'lédnji 'tädän, 'n egdå v **ütü:gj** polö'vici. Sän p'rø:vilå, 'jesöš, på dö'tečås på däž ę p'räväč zäg'ni:lilo, på'b ögve, 'kákš ę v'rë:mä, på sän 'räklå, zä 'tistö 'änö s'töpnjo 'cukrá på 'itåk nä p'lö:čajö. // Zdaj v ponedeljek. Če pa ne, pa naslednji teden, nekdaj 'enkrat' v drugi polovici. Sem pravila 'rekla', jesus, pa do takrat pa bo že preveč zagnilo, pa bogve, kakšno vreme, pa sem rekla, za tisto eno stopnjo cukra 'sladkorja' pa **itak** ne plačajo.

pa 'pø: 'spet': A: 'Pëškj rä'gulilj. 'To: jä, 'to: jä bi'lö: š'tirjä 'møškj v 'änj 'jämj, 'te på sò 'pëškj kó'pålj, 'nä, 'pëškj skó'pålj, 'nä, 'te på sò 'pø: 'än 'fälät, 'pø: sò š'li: 'dälä, 'pø:. // Peš 'na roke' rigolali. To je, to je bilo širje moški v eni jami, potem pa so peš kopali, ne, peš skopali, ne, potem pa so **spet** en del, **spet** so šli dalje, **spet**.

prav p'räf 'prav': Č: 'Än 'kuj bi 'mögö 'bitj, 'mög:š ti **p'räf**, 'te: bi 'bo:jšå kvåli'tetå 'bi:lå, på 'mè:šå 'šumå. // En konj bi moral biti, ti imaš **prav**, potem bi boljsa kvaliteta bila, pa manjša suma 'manj poraščeno'.

samo 'såmo 'samo': A: 'Nä, 'tü: smø gå dí'ræk fk'räj ød'rezälj, d'vø: räz'ni:kå stå 'såmo. // Ne, tu smo ga kar stran odrezali, dva reznički sta **samo**.

še šä 'še': Č: In 'u:n šä må 'to: øx'rånjänö.⁷ // In on ima to **še** ohranjeno.

tudi 'tüdij 'tudi': A: 'Já, på d'vø: 'kujå, på d'vè:, d'vø: räz'ni:kå, 'nä. 'Rè:žä på 'tüdij, Trstä'ljö:k jä 'n egdå 'rezö, 'nëjä 'mëjö 'kujof, nå färunikä. // Ja, pa dva konja pa dve, dva reznički, ne. Reže pa **tudi**, Trstenjak je nekdaj rezal, ni imel konjev, na ferunike.

že žë 'že': D: P'räšå jä žë 'sé:lå. // Preša 'stiskalnica' je **že** sedla.

4 Sklep

V primerjavi s knjižnim jezikom in osrednjimi narečji so posebnost cvenskega govora naslednji poudarjalni členkovni konektorji: 'bo:r 'vsaj', 'brž:š 'bržčas, verjetno' in 'pø: 'spet', star germanizem g'lix 'ravno' pa je poznan tudi osrednjim narečjem.

Leksem *bar* v pomenu 'vsaj' je v Pleteršnikovem slovarju označen kot vzhodnoštajerski. Tudi v Bezlajevem etimološkem slovarju je označen kot prekmurski in vzhodnoštajerski in kot izposojen iz osmansko turškega *bari* 'vsaj'. V pomenu 'vsaj' ga najdemo še v naslednjih slovarjih: v *Slovarju*

⁷ Glasoslovne značilnosti govora: zastopniki psl. staroakutiranih dolgih in novoakutiranih kratkih samoglasnikov ter umično naglašenih *a*, *e*, *o* so v govoru večinoma še kratki. Dolgi naglašeni samoglasniki so: *i:*, *ü:*, *u:*, *é:*, *ö:*, *ɛ:*, *ɔ:*, *ää:*, *ää*: + *r*:;. Kratki naglašeni samoglasniki so: *i*, *ü*, *u*, *é*, *ö*, *ä*, *ää*. Nenaglašeni samoglasniki so samo kratki: *j*, *u*, *ø*, *ää*, *ää*: + *r*, *l*, *ŋ*.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

beltinskega prekmurskega govora, v Slovarju stare knjižne prekmurščine in v Porabsko-knjižnoslovensko-madžarskem slovarju.

Leksem *brž* se v Pleteršnikovem slovarju pojavi v pomenu brž da, torej 'bržčas, verjetno', označen je kot jugovzhodnoštajerski. V istem pomenu se pojavi tudi v hrvaškem etimološkem slovarju Petra Skoka, vendar v zapisu *brš*. Enako je zapisan tudi v *Slovarju beltinskega prekmurskega govora*, kot sopomenka iztočnice *brščas*.

Leksem *pa* v pomenu 'spet' najdemo v vseh spodaj navedenih slovarjih. Po *Slovenskem etimološkem slovarju* Marka Snoja je izpeljan iz starejšega *pak* in je že skupni praslovanski leksem (**pakъ*).

Slovarji

- BEZLAJ, France, 1976–2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V*. Ljubljana: SAZU.
MUKIČ, Franc, 2005: *Porabsko-knjižnoslovensko-madžarski slovar*. Szombathely.
NOVAK, Franc, NOVAK, Vilko (ur.), 1996: *Slovar beltinskega prekmurskega govora*. Murska Sobota: Pomurska založba.
NOVAK, Vilko, 2006: *Slovar stare knjižne Prekmurščine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
PLETERŠNIK, Maks, 2006: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
SKOK, Petar, 1974: *Etimografski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
SNOJ, Marko, 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Literatura

- GORJANC, Vojko, 1998: Konektorji v slovničnem opisu znanstvenega besedila. *Slavistična revija*, 46/4. 293–406.
SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, 2007: Vloga povezovalcev v govorjenem diskurzu. *Jezik in slovstvo* 52/3–4. Ljubljana. 21–32.
SMOLEJ, Mojca, 2004: Členki kot besedilni povezovalci. *Jezik in slovstvo* 49/ 5. 45–57.
SMOLEJ, Mojca, 2006: Nekatere skladenjske značilnosti spontano tvorjenih besedil govorcev Ljubljane. Novak Popov, Irena (ur.): *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: 42. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 22–34.
ZULJAN KUMAR, Danila, 2001: *Narečne interference v skladnji beneškoslovenskih besedil*. Magistrsko delo. Ment. red. prof. dr. Breda Pogorelec, soment. red. prof. dr. Zinka Zorko. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
ZULJAN KUMAR, Danila, 2007: *Narečni diskurz*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka Linguistica et philologica, 16).

Alenka Jelovšek

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'373.45=163.41/.42:070(497.4)

Nemilo posluževanje inozemskih inačic v žurnalističnih umotvorih: »srbohrvatizmi« v časniku *Delo* po letu 1991¹

V članku je predstavljeno pojavljanje srbohrvatizmov v časniku *Delo* po osamosvojitvi Slovenije. V prvih letih se njihovo število zaradi sprostitve purističnega nadzora po prenehanju političnega vpliva govorcev srbohrvaščine povija, nato pa pod vplivom SP 2001 v slovenščini poleg izrazov, ki so si pridobili pomenski odtenek ali so dojeti kot starinski in uporabljeni kot stilemi, ostanejo le še redki srbohrvatizmi.

The article discusses the use of Serbo-Croatisms in the newspaper *Delo* after Slovenia independence. In the early years their number grew, due to the relaxation of purist control after the ending of the political influence of Serbo-Croat speakers, but then, under the influence of the *Slovene Orthography* of 2001, there remained very few Serbo-Croatisms, other than those that have taken on a different shade of meaning or are perceived as old-fashioned and are used as stylemes.

V slovenščini se je skoraj od začetka razvoja knjižnega jezika pojavljal purizem, usmerjen proti dominantnim jezikom. V 16. stol. je Krelj kot alternativo prevzemanju iz nemščine zagovarjal črpanje hrvaškega besedišča, v protinemškem nacionalizmu 19. stol. pa so tovrstne ideje pri posameznikih postale vizija naravnega razvoja (Bezlaj 1965: 190). Kmalu je to rodilo novo nevarnost – namesto diglosičnega razmerja z nemščino so nekateri predlagali diglosično razmerje s srbohrvaščino² (oz. ilirščino). Ta nevarnost se je še povečala v Kraljevini SHS in »že obstoječi skepticizem, ali ni slavizacija šla že predaleč, se je sprevrgel v željo, da bi ta proces obrnili« (Thomas 1997: 146). Čeprav se je izposojanje nadaljevalo, so bile nove besede pogosto sprejete s sumničavostjo ali celo z odkritim odklanjanjem.

Vpliv srbohrvaščine se je po mnenju puristov kazal predvsem v novinarskem jeziku, ki je že od Breznika veljal za glavnega krivca za prevzemanje tujih izrazov.

Časniki nam rešujejo vprašanje slovenskega jezika v smislu starih ilircev, ki so žeeli, naj bi se slovenščina polagoma opuščala in nadomestila s srbohrvaščino [...] Časnikarski jezik je že opustil močne plasti slovenskega besednega zaklada, mnogo slovenskih oblik in skladenjskih posebnosti (Breznik 1982: 133).

Tudi v socialistični Jugoslaviji je srbohrvaščina ohranila privilegiran položaj, vendar so se v drugi polovici stoletja okrepila puristična prizadevanja in iz knjižnega jezika so srbohrvatizme postopoma odstranjevali predvsem prek jezikovnih kotičkov.³

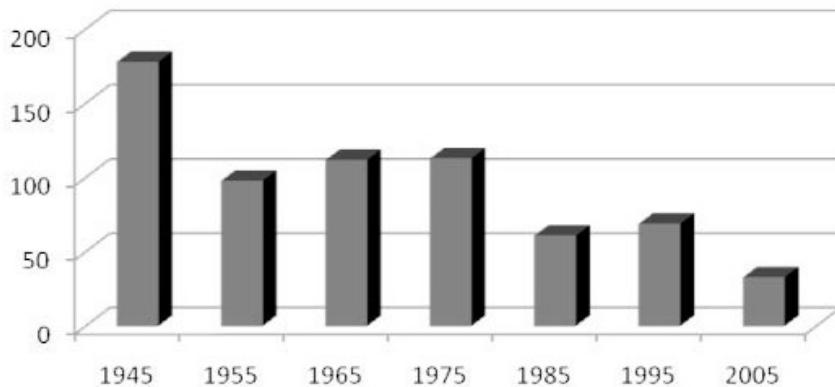
1 Članek je nastal na podlagi diplomskega dela *Srbohrvatizmi nekoč in danes: Analiza tiska med letoma 1945 in 2005*, mentorica red. prof. dr. Monika Kalin Golob.

2 Izraz srbohrvaščina se tu uporablja v genetolingvističnem smislu (Šekli 2004).

3 Konec sedemdesetih let in osemdeseta leta je zaznamoval vedno hujši pritisk srbohrvaščine, zato se je v tem obdobju okrepila jezikovnokulturna dejavnost: po eni strani si je gibanje pod naslovom Slovenščina v javnosti in kot njegov

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Z osamosvojitvijo je politični vpliv srbohrvaščine izginil, a ker se novinarji večinoma niso zamejali, so nekateri vplivi na jezikovni ravni ostajali. Analiza pojavljanja srbohrvatizmov v časopisu *Delo*⁴ je pokazala, da se je v prvih letih njihovo število v primerjavi s prejšnjim desetletjem celo zvišalo, nato pa je močno upadlo.

Graf 1: Število srbohrvatizmov v posameznih letih

Poleg leksikalnih srbohrvatizmov, ki so že v Pleteršnikovem slovarju označeni kot prevzeti iz hrvaščine/srbščine in jih pravopisi preganjajo že od prve polovice 20. stol. (*istoveten, obstojati*,⁵ *otvoriti, potankost, tvrdka* itn.), ter izrazov, ki so dobili poseben pomenski odtenek ali se uveljavili v določenih zvezah, tako da so v SSKJ in SP 2001 že nezaznamovani (*bivši, prekiniti* itn.), se leta 1995 v *Delu* spet pojavijo izrazi, ki so bili v prejšnjih desetletjih že pregnani (*sirovina, posluževati se, inozemstvo, izvežban, šire, vtem ko*). Še vedno se pojavljajo tudi skladenjski kalki (*izgubiti na čem, nepovratna raba izteči namesto izteči se, odreči se česa, podvomiti v*,⁶ *spor okoli, zahvaljujoč*). Presenetljivo pa je, da se je zmanjšalo število enakozvočnic, besed z izvirno različnim pomenom, pri katerih se je poleg domačega prevzel tudi srbohrvaški pomen, s čimer se je po Korošcu (1976: 25) nakrhal slovenski semantični sistem. V gradivu se jih je leta 1995 pojavilo le pet: *kolo (krog)*, ki pa je zaznamovan šele v SP 2001, *prilike (razmere, okoliščine)*, *zatajiti (odpovedati)*, ki je v SSKJ označen kot ekspresiven, slovensko sopomenko pa mu navaja šele SP 2001, *ne ležati komu kaj (ne iti, ne prijati)* in *nemil (neljub)*, ki ga ne navaja noben priročnik.

rezultat Jezikovno razsodišče prizadevalo za okrepitev javne vloge slovenščine, po drugi strani pa je bila to zlata doba kotičarskih prizadevanj (Kalin Golob 1996). Vse skupaj je povzročilo nov opazen upad rabe srbohrvatizmov.

4 Analiziranih je bilo šest številk *Dela* (oz. do 1959 Slovenskega poročevalca) vsakih deset let (1945–2005). Pri kvantitativni analizi sem vsako jezikovno sredstvo upoštevala samo enkrat. Nisem upoštevala vseh besed srbohrvaškega izvora, ampak sem kot merilo za vključitev določene besede izbrala njen naznamovanost v vsaj enem normativnem priročniku. Manj strogo merilo sem upoštevala pri besednih zvezah in homonimih, saj teh normativni priročniki pogosto ne navajajo ali razlagajo.

5 Pleteršnik izraza obstojati ne navaja, je pa prepovedan/odsvetovan v vseh pravopisih od SP 1935, navajajo pa ga tudi v kotičkih še po letu 1991 (Moder, Kalin Golob).

6 Zveza *podvomiti* v je med najbolj zaznamovanimi skladenjskimi srbohrvatizmi, ki se pojavi leta 1995: označijo jo vsi priročniki od SP 50, hkrati pa je tarča kritik skoraj vseh kotičkarjev. Vendar je vprašljivo, kolikšen je dejansko vpliv srbohrvaščine in koliko gre za analogijo po *verjeti v*. Tudi če je glavni izvor te vezave srbohrvaščina, je analogija gotovo vplivala na razširitev njene rabe.

Pričakovali bi, da bi bilo tovrstnih besed več, saj so običajno pisci zaradi načetosti semantičnega sistema v rabi negotovi; vendar se tu kaže vpliv lektorjev – pari enakozvočnic so osnova vseh lektorskih seznamov prepovedanih besed, nanje pa se osredotočajo tudi jezikovni kotički. Teh je bilo v obravnavanem obdobju precej manj kot v prejšnjem, tisti, ki so izhajali,⁷ pa so srbohrvatizme obravnavali redko, saj je glavno nevarnost začela predstavljeni angleščina. Tako si lahko povečanje števila srbohrvatizmov v *Delu* leta 1995 razlagamo tudi z delno sprostitevijo purističnega nadzora v samostojni državi, vplival pa je tudi relativno popustljiv odnos SSKJ do srbohrvaških izposojenk,⁸ ki ga je nato SP 2001 zaostril, hkrati pa s ponazarjalnim gradivom opozoril na semantične in skladenjske kalke ter poskrbel za njihovo nadaljnje lektorsko izganjanje iz slovenščine.

Vpliv SP 2001 se kaže tudi v gradivu iz leta 2005, kjer lahko najdemo samo še nekaj srbohrvatizmov. Posamezni so kljub morebitnemu odsvetovanju v pravopisu danes občuteni kot bolj ali manj nezaznamovani (*bodoči, kolajna, obrazložiti, osveščanje, proglašiti, proučiti, ravnovesje, važen*), kar kaže tudi stanje v Fidiplus,⁹ ne pravopisom ne kotičkarjem iz časopisa še ni uspelo pregnati izraza *pokazatelj* in kalka *doživljenjski*, številni izrazi pa imajo starinski prizvok in jih pisci uporabljajo za doseganje stilnih učinkov (*dopadljiv, obelodaniti, okinčati, potankost, struja, tajnost, umotvor*). Enakozvočnic je spet malo, pojavi se kolo, presenetljivo tudi *veren* v pomenu zvest, ki ga v gradivu ni bilo od leta 1965, pogost pa je izraz *grešiti* (*zgreševati*), ki ni zaznamovan v nobenem priročniku, kot srbohrvatizem pa ga označi Tina Verovnik v kotičku v *Pravni praksi* (2004).¹⁰

Bolj kot pri enakozvočnicah se vpliv srbohrvaščine tudi leta 2005 kaže na skladenjski ravnini, kjer se pojavljajo *izgubiti na pomenu, zahvaljujoč, sum pade na koga in nadejati se + dajalnik* na mesto rodilnika.

Stanje v *Delu* iz leta 2005 kaže, da so bili po delnem porastu po osamosvojitvi, ko se je puristični nadzor omilil, iz slovenščine odstranjeni skoraj vsi srbohrvatizmi razen tistih, ki so pridobili poseben pomenski odtenek ali so dobili starinski prizvok in se uporabljajo kot stilemi. Še vedno pa se kljub zaznamovanosti v SP 2001, ki navaja domače ustreznice, uporabljajo nekateri v prejšnjih obdobjih pogosti izrazi. Pojavljajo se tudi nekateri skladenjski srbohrvatizmi, po zaslugi lektorjev pa so redke enakozvočnice. Vpliv srbohrvaščine na slovenski novinarski jezik sicer še ni povsem izginil, vendar je s prenehanjem političnega vpliva omejen na ostaline iz prejšnjih obdobij.

7 Največ kotičkov je po letu 1991 napisal Janko Moder, ki jih je v *Nedeljskem dnevniku* izdajal od 1968 do 2006. V letih 1991 in 1992 je obravnaval več srbohrvatizmov zaradi povečane politične občutljivosti, od leta 1993 pa se je z njimi ukvarjal redko. Kotički so izhajali tudi v *Slovencu*. Med letoma 1993 in 1994 jih je Janez Dular napisal 30, vendar je samo v treh na kratko omenil prevzete besede iz srbohrvaščine. Za njim je kotiček leta 1994 prevzel Gradišnik, ki je edini pogosto pisal o srbohrvatizmih, tudi skoraj 10 let po osamosvojitvi Slovenije v kotičkih Za boljši jezik (*Družina*, 1999–2004). Omenjale so jih tudi avtorice jezikovnega kotička v *Pravni praksi* (med letoma 1999 in 2002 Monika Kalin Golob, v naslednjih letih pa še Tina Verovnik, Nataša Logar in Aleksandra Belšak). Opozarjale so na enakozvočnice (*koristiti, usluge*), še žive srbohrvatizme (*neobhodno, neumorno*), zavračale pa preganjanje besed, ki so v slovenščini doobile poseben pomenski odtenek (*zahvaljujoč*).

8 Moder ga je označil kot ne »posebno izbirčen cvetober slovenske stilistike, rajši kot tihi zagovor vseh mogočih potrebnih in nepotrebnih domaćih in tujih primesi ali celo smeti« (*Nedeljski dnevnik*, 27. 10. 2002: 6).

9 V njem je za vsako besedo najmanj 1000 zadetkov, pri večini bistveno več. Vendar je v vseh primerih razen pri kolajni, ki prevladuje v primerjavi z izrazom medalja (28155 : 17768), pojavitev slovenskih ustreznic nekajkrat toliko.

10 Gre za napačno obliko nedovršnika glagola zgrešiti, ki je v slovenščini *zgreševati*, v srbohrvaščini pa *grešiti*, vendar gre lahko v tem primeru tudi za znotrajjezikovni pojav in ne za prevzemanje.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Viri

- BAJEC, Anton (ur.), 1962: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- BREZNIK, Anton, RAMOVŠ, Fran (ur.), 1935: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Znanstveno društvo.
- Delo*, 1965, št. 318–323; 1975, št. 273, 275–278, 280; 1985, št. 272–277; 1995, št. 272–277; 2005, št. 272–277.
- PLETERŠNIK, Maks, 1974: *Slovensko-nemški slovar*: Reproducirani ponatis. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- RAMOVŠ, Fran (ur.), 1950: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikovnimi podatki*, 2005. Ljubljana: Državna založba Slovenije. (Elektronski vir.)
- Slovenski poročevalec*, 1945, št. 188–193; 1955, št. 272–277.
- TOPORIŠIČ, Jože, DULAR, Janez, JAKOPIN, Franc, MODER, Janko (ur.), 2003: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Znanstveno-raziskovalni center SAZU, Založba ZRC. (Elektronski vir.)
- <http://www.fidaplus.net>

Literatura

- BEZLAJ, France, 1965: Slovanske besede v slovenščini. Vurnik, France (ur.): *Jezikovni pogovori 1*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 190–195.
- KALIN GOLOB, Monika, 1996: *Jezikovna kultura in jezikovni kotički*. Ljubljana: Jutro.
- KOROŠEC, Tomo, 1976: *Poglavlja iz strukturalne analize slovenskega časopisnega stila: doktorska disertacija*. Ljubljana.
- MODER, Janko, 2002: Jezikovni kotiček. *Nedeljski dnevnik*, 27. 10. 2002. 6.
- ŠEKLI, Matej, 2004: Jezik, knjižni jezik, pokrajinski oz. krajevni knjižni jezik: genetskojezikoslovni in družbenojezikovni pristop k členjenju jezikovne stvarnosti (na primeru slovenščine). Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 41–58.
- THOMAS, George, 1997: The impact of purism on the development of the Slovene standard language. *Slovenski jezik 1*. 133–152.
- VEROVNIK, Tina, 2004: O grešenju in »grešenju«. *Pravna praksa* 23/28. 31.

Zuzanna Krystyna Kobos, Petra Jurič

Lodž, Ljubljana

UDK 811.16'367.622.22:159.942

Pogled v poljsko, slovensko in makedonsko jezikovno čustveno plat

Izražanje čustev nas povezuje ne glede na narodno identiteto, ker so čustva ena najpomembnejših sestavin človeške eksistence. Slovanska ekspresivna duša živi v nas skozi jezik ne glede na zemljepisni položaj; naj bo to »zadržana« slovenščina, »uživaška« makedonščina ali »čustvena« poljščina. Zrcalo konceptualizacije čustev v jeziku so med drugim tudi tu obravnavane ljubkovalnice.

The expression of feelings unites us no matter what our national identity, as the emotions are one of the most important ingredients of human existence. The Slav expressive soul lives in us through language, no matter where we are from: either »reserved« Slovene, »sybaritic« Macedonian or »emotional« Polish. One of the reflections of the conceptualisation of feeling in language dealt with here is pet names.

Vsi smo nagnjeni k izražanju čustev, naj bo to odkrito ali skrito očem drugih. Čustva so ena najpomembnejših sestavin človeške eksistence (Borek 2001: 228), izrazje zanja je pomensko zasičeno (Kovačev 1993: 106) in so »[...] izrazito vpeta v kakršno koli človeško komunikacijo [...]« (Muršič 2005: 52 po Svašek 2002: 11). Poleg tega je človek najbolj čustven med vsemi živimi bitji, saj »čustva, skupaj z razumom [...], predstavljajo tisto, kar definira samo bistvo, človečnost človeka, so bistvena dimenzija njegove subjektivitete in konstitutivna sestavina družbenih odnosov« (Šadi 1999: 9). Tudi Muršič, ki čustva obravnava z etnološke perspektive, pravi: »V resnici ne moremo ne govoriti ne razmišljati brez čustev in – kot človeška bitja – ne čustvovati brez razmišljanja.« (Muršič 2005: 49.)

Čustva in razum predstavlja tisto, kar je pri človeku bistveno, da ga dojemamo kot subjekt; bistvenega pomena pa so tudi kot sestavina družbenih odnosov. Izrazito čustveni smo, bolj ali manj, vsi »bratje Slovani«. Slovanska ekspresivna duša nas obdaja z vseh strani in živi v nas ne glede na zemljepisni položaj. Slovenščina bo osrednja in izhodiščna točka pri spoznavanju čustvenega angažmaja. Ker je v vodoru tujega vedno nekaj čara, je ne bomo »pustili same«, pač pa jo primerjamo z »južnjaško« uživaško makedonščino ter severnejšo poljščino, ki vendarle znata pokazati svojo čustveno plat. V pričujoči razpravi bomo skušali predstaviti, kako nas ta značilna slovanska čustvena mehkoba jezikovno opredeljuje.

Konceptualizacija čustev, tako pozitivnih kot negativnih, ni lahka naloga. Psihologi, ki se ukvarjajo s problematiko čustev, jasno razmejujejo čustva in jezik. To zanemarja bistveno vlogo jezika v celiem procesu izražanja in raziskovanja čustev. Čustva niso nek abstrakten pojem, nedosegljiv strokovni izraz, ki ga ne bi bilo mogoče ugotoviti ali dojeti. Medtem ko eni zagovarjajo trditev, da so čustva sama po sebi brez strukture (Będkowska - Kopczyk 2004: 68), drugi segajo po verjetno najbolj natančnem sporazumevalnem sredstvu, jeziku. Kajti »nič se ne zgodi brez jezika. Jezikovno ustvarjanje in posredovanje resničnosti [...] je nekaj človeštvu neodtujljivega« (Stabej 2008: 14).

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Ravno jezik, sredstvo unikatnega (v primerjavi z ostalimi živimi bitji) medčloveškega sporazumevanja, »omogoča [...] posameznikom določene skupnosti intersubjektivne kategorije za interpretacijo sveta« (Grabias 2005: 28).

S stilističnega vidika se čustva lahko »skrivajo« v določenih besedotvornih oblikah in prozodiji (višina ali ton glasu). Predvsem v pogovornem jeziku, kjer je svoboda izražanja največja, izražamo čustva s pomočjo substandardne leksike predvsem v »domačem okolju«, ko govorimo z bližnjimi (Minova - Gjurkova 2003: 220). Ta jezik v prispevku imenujemo »pogovorni intimni jezik«. Čustveno obarvanost oz. zaznamovanost lahko izkažemo s pomočjo besedotvornih modifikacijskih obrazil. Značilnost, da imajo manjšalnice načeloma še kak dodaten konotativni pomen, se kaže v vseh treh jezikih. Strogo ločevanje med manjšalnicami in ljubkovalnicami je praktično nemogoče (obrazila so namreč ista), za kateri pomen gre, je mnogokrat mogoče razbrati šele iz konteksta. Prav na to opozarja Koneski, ki jih obravnava združeno kot manjšalno-ljubkovalne tvorbe (Koneski 2003: 68–70). Na ta način lahko zaznamujemo tako slabšalnost kot tudi ljubkovalnost.

Čustveno obarvanost lahko opazimo tudi v oblikah lastnih imen v vseh treh obravnanih jezikih. Čustvena narava človeka in čustva so v zadnjih letih postala zelo privlačna tema za raziskovanje. Nekateri govorijo celo o svojevrstnem pojavu »afektualne« revolucije. Čeprav se pogovorni intimni jezik, za katerega predvidevamo, da je v njem stopnja izražanja čustev najvišja, še vedno umika pred javno publiko (kajti intimo se varuje, brani pred vdorom zunanjega sveta), lahko dobimo vsaj delen pogled vanj s pomočjo spletnih odsegov živega jezika.

Zasebni pogovori ljudi naj bi imeli eno skupno značilnost, in sicer uporabo ljubkovalnih oblik lastnih imen ter drugih intimnih vzdevkov (t. i. *afektonimov* – pol. *afektonimy* tudi *odapelatywa*). Če se ustavimo pri ljubkovalnih modifikacijah lastnih (krstnih) imen, velja po Rosiński - Mamej omeniti, da »hipokoristične imenske inačice implicirajo manjšo distanco, bližino in povezanost ter vplivajo tudi na vzdrževanje specifičnega prijetnega vzdušja« (Rosińska - Mamej 2007: 48). Ne glede na to, v katerem jeziku poteka (po)govor, je toplina v medosebnih odnosih zelo dragocena in olajšuje ne zgolj sam postopek razumevanja, ampak tudi (so)delovanja.

Pozitivna čustva izražamo preko afektonimov, ti so »intimni vzdevki, s katerimi ljudje imenujejo svoje življenjske partnerje, družinske člane in bližnje prijatelje« (Bańko, Zygmunt 2010: 6). Obogatenost določenega jezika z afektonimi je odvisna od čustvenosti, značaja ali temperamenta posamezne skupnosti. Raziskave so pokazale, da je splošna značilnost afektonimov oz. njihov najznačilnejši element povezava z izrazi za živali, hrano, sladke izdelke, dele telesa in vrednosti oz. dragocenosti.

Klasifikacijo in zaporedje vzdevkov smo povzeli po Perlinu in Milewski (Perlin, Milewska 2000: 166–167), ki sta zadevne nadimke v poljskem jeziku¹ razdelila na pomenske skupine, ki so njihova prvotna osnova in si po pogostosti sledijo takole:

poimenovanja za živali in žuželke:

- slovenščina: *muci/mucka, miška, medo, muc, muca, muci, ovčka, tigerček, vrabček, zajček, žabica*, tudi *pujsek* ali *ščurček*;
- poljščina: *kotek/koteczek, myszka/myszeńka, małpka/małpeczka/małpiątko, miś/misio/*

¹ Primere v slovenščini in makedonščini sva poiskali iz spletnih virov (forumov, klepetov ipd.) ter živega jezika ulice.

misiak/misiaczek, pszczółka, baranek, jelonek, rybka/rybeńka/rybeczka, sarenka, ślimaczek, tygrys/ek, robaczek, żabka;

- makedonščina: *маче/маченце, глувче/глувченце, мече/меченце, еленче, рипка/рипче/рибичка, срничка, жапче.*

Ieksemi s pomenom 'ljubi/ljuba':

- slovenščina: *ljubi/a, lubi, najljubši/najljubša, ljubezen moja, sreča moja;*
- poljščina: *kochanie/koffanie, miłości ma, moje ty szczęście;*
- makedonščina: *убав/а, срце мое, љубов моја, среќо моја;*

Ieksemi, ki pomenijo 'nekaj vrednega':

- slovenščina: *dragec/ica, złatica, biser, biserček;*
- poljščina: *skarb/skarbek, mój drogi/najdroższy, moja droga/najdroższa, perełko;*
- makedonščina: *златен/златна, мој драги/моја драга;*

poimenovanja za nebesne pojave in bitja:

- slovenščina: *zvezdica, angelček, sonce/sonček;*
- poljščina: *gwiazdka/gwiazdeczka, słońce/słońko/słoneczko, aniołek/aniołeczek;*
- makedonščina: *звезда/свездичка, сонце/сонценце, ангел/ангелче;*

ljubkovalni oz. hipokoristični izrazi za majhne otroke:

- slovenščina: *bejbi, otročiček;*
- poljščina: *dziecińka, mała, małeństwo;*
- makedonščina: *мил/мила/мило, мали, мала/малечка;*

poimenovanja za cvetne vrste:

- slovenščina: *roža/rožica, vrtnica;*
- poljščina: *stokrotka, różyczka, kwiatuszek, grzybek;*
- makedonščina: *цветче/цвету мој;*

Ieksemi, ki se nanašajo na (najpogosteje sladko) hrano, sladice in sladkarije:

- slovenščina: *cukerček, sładkorček, piškotek, čokoladka, marmeladka, knedeljček, buhteljček, bučka, jagoda, štrukeljček;*
- poljščina: *truskaweczka, nektarynka, słodzik, czekoladka, rodzynek, ptyś, grzybek;*
- makedonščina: *шеќер/шеќерче, чоколада/чоколатче;*

poimenovanja za like iz risank, mitov, stripov:

- slovenščina: *škratек;*
- poljščina: *lala/laleczka;*
- makedonščina: *кукла/кукличе;*

poimenovanja za dele telesa:

- slovenščina: *srček/srčica/srčka;*
- poljščina: *buziaczek, serduszko, dupeczka;*
- makedonščina: *срце/срценце/срцика;*

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

vladarski in njim sorodni nazivi:

- slovenščina: *kralj/kraljica/kraljična/kraljičnica, princ/princes(k)a;*
- poljščina: *królewicz, mój rycerz, królewna, księżniczka;*
- makedonščina: *крал/кралица, принц/принцеза/принцезичка;*

poimenovanja psihofizičnih značilnosti:

- slovenščina: *debelinko/debelušček, črnček, suhec;*
- poljščina: *grubasek, pieszczoch/pieszczoszek, pączek/pączuś;*
- makedonščina: *келавко, бушавко;*

poimenovanja opravljenih družinskih vlog:

- slovenščina: *ženka, hčerkica, sinček;*
- poljščina: *żonka, córeczka, syneczek;*
- makedonščina: *женичка/женица, керкичка, синче;*

neologizmi, leksemi z nejasno etimologijo, prevzete besede:

- slovenščina: *hani bani, hanči bananči, bejbi, butla;*
- poljščina: *ciapek, niunia, minia, ruptuś, tuptuś, darling;*
- makedonščina: *цуцо, фраер, хани, бејби;*

primarno negativni vzdevki (ki izgovarjani z ljubeznijo izgubljajo negativen prizvok in pridobivajo pozitivnega) oz. afektonimi nasprotne čustvene vrednosti:

- slovenščina: *moja pošastka, strari/a, vražiček;*
- poljščina: *potworek;*
- makedonščina: *гаволче, враже.*

Afektonimi izražajo še dve značilnosti jezika, in sicer večjo prisotnost mehkih soglasnikov ter značilnih pripon. Mehki soglasniki č, dž, š, ž, ň so karakteristična lastnost poljskih afektonimov; njihova prisotnost v afektonimih je pomembna, saj izgovarjava le-teh aludira na majhne živali in neodrasle osebe (Bańko, Zygmunt 2010: 133). Slovenščina takih mehkih glasov nima, a ima na razpolago sprednje soglasnike, ki jih je veliko v modifikacijskih priponah manjšalniškega značaja: -ič, -iček, -ček, -čka itn. Makedonščina sicer pozna mehka soglasnika ſ in r, vendar pri tvorjenju afektonimov nista relevantna. Podobno kot slovenščina tudi makedonščina uporablja modifikacijske pripone: -če, -иче, -ичка itn.

Zdi se, da se »intimna plat« slovanskih jezikov kar blešči od prisrčnih ljubkovalnic. Ne glede na to, ali smo na severu, jugu ali nekje vmes in v različnih kulturnih svetovih, zelo radi »cukramo« naš grenek vsakdanjik, vsaj z besedami. Ponekod je enostavno, ker zlahka najdemo jezikovni ustreznik: *cukrčke, sončke ali srčke* poznamo v vseh treh jezikih. Še zanimivejše pa je, če se začnemo ukvarjati s posebnostmi določenega jezika, ki jih ne moremo dobesedno prenesti iz enega jezika v drugega. Vedno, ko imamo opravka z več kot enim jezikom, in predvsem, ko nam je drugi jezik tuj, moramo biti izjemno pozorni glede uporabe in načina tvorjenja manjšalnic. Saj se lahko zgodi, da to, kar velja za deminutiv v enem jeziku, kot taka oblika v drugem jeziku ne obstaja. Če je rezultat takšne zmede le smeh zbujoča situacija, ga lahko sprejmemo z nasmehom. Včasih pa vendarle

lahko pride do dvopomenske situacije, v kateri lahko nehote koga užalimo. Dober primer je v obravnavanih jezikih pomenska disonanca v dojemanju pripone *-ica*. Pripona *-ica* je namreč najpogosteje slovensko manjšalno obrazilo pri izrazih ženskega spola (Stramlič Breznik 2007, 2008) in tudi najpogosteje modifikacijsko obrazilo, npr. *ljubica*, *dragica*, *zvezdica*. Obrazilo *-ica* se v slovenskem jeziku zelo pogosto uporablja tudi pri tvorbi ženskih oblik množice izrazov, npr. *rokavica*, nazivi poklicev, npr. *ministrica*, *predsednica*. V makedonskem jezikovnem sistemu ga poznajo kot enega od štirih ženskospolskih obrazil, vendar ni najpogosteje. Drugače se pripona uporablja v poljščini, kjer je v ekspresivnih izpeljankah načeloma označevalec slabšalnosti, npr. *aktorzyca* 'slabšalno od aktorka' (igralka), *kochanica* 'slabšalno od kochanka' (ljubimka) (Grzegorczykowa, Pužnina 1979: 72–73).

Zdi se, da je v poljščini, makedonščini in slovenščini precej besedotvornih možnosti za izražanje čustvenega odnosa, čeprav je čustvo samo po sebi vsekakor težko opisati. V prispevku je prikazan samo del tistega, s čimer lahko svojo emocionalno plat izrazimo jezikovno (ljubkovalnice). Vsekakor pa, kar poudarja poljska dvojezična jezikoslovka Wierzbicka, »iz jezika ni izhoda« (Wierzbicka 2007: 56 po Appignanesi, Garrat 1995: 76), celo ali predvsem, ko prehajamo iz enega v drugega ali/in še v tretjega. In ravno zaradi tega je vsako medjezikovno potepanje zanimivo.

Literatura

- BAŃKO, Mirosław, ZYGMUNT, Agnieszka, 2010: *Czułe słówka. Słownik afektonimów*. Wydawnictwo PWN. Warszawa.
- BĘDKOWSKA - KOPCZYK, Agnieszka, 2004: *Jezikovna podoba negativnih čustev*. Ljubljana: Študentska založba. 58–112.
- BOREK, Małgorzata, 2001: O wyrażaniu uczuć i emocji. Habrajska, G. (ur.): *Język w komunikacji*, t. 2. Łódź: Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego. 228–234.
- GRABIAS, Stanisław, 2005: Interakcja językowa i jej uwarunkowania. Perspektywa lingwistyczna. Bartmiński, Jerzy, Majer - Baranowska, Urszula (ur.): *Bariery i pomosty w komunikacji językowej Polaków*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie - Skłodowskiej. 19–44.
- GRZEGORCZYKOWA, Renata, PUŽNINA, Jadwiga, 1979: *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego: rzeczowniki sufiksalne rodzime*. Warszawa: Wydawnictwo PWN. 72–87, 114–211, 290293.
- KONESKI, Kiril, 2003. Deminutivno-hipokoristični nazivi. *Zboroobrazovanjeto vo sovremeniot makedonski jazik*. Skopje: Filološki fakultet »Blaže Koneski«. 68–70.
- KOVAČEV, Asja Nina, 1993: Spoznavanje implikacije emocij. *Psihološka obzorja. Horizons of psychology* 2/3–4. Ljubljana: Društvo psihologov Slovenije in DZS d. d. 105–115.
- MINOVA - GJURKOVA, Liljana, 2003: *Stilistika na sovremeniot makedonski jazik*. Skopje: Magor.
- MIODEK, Jan, 2010: *Miodek: jo ci przaja*. http://wyborcza.pl/1,97847,7483062,Miodek__jo_ci_przaja.html?as=3&ias=3&startsz=x
- MURŠIĆ, Rajko, 2005: *Etnologija s čustvi – pogled s strani*. http://www.etno-muzej.si/pdf/0354-0316_14_Mursic_Etnologija.pdf
- PERLIN, Jacek, MILEWSKA, Maria, 2000: Afektonimy w polskim, francuskim, hiszpańskim i niderlandzkim. Analiza morfologiczna i semantyczna. Nowakowska - Kempna, Irena, Dąbrowska, Anna, Anusiewicz, Janusz (ur.): *Język a Kultura 14. Uczucia w języku i tekście*. Wrocław: Wiedza o kulturze. 165–173.
- ROSIŃSKA - MAMEJ, Agnieszka, 2007: Funkcje form adresatywnych towarzyszących aktom prośb we współczesnym języku polskim 11 (16). *Central and Easter European Online Library*. 4255.
- STABEJ, Marko, 2008: Človek človeku jezik. Pezdirc Bartol, Mateja (ur.): *Slovenski jezik, literatura, kultura in mediji*. 44. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko. 9–14.
- STRAMLIČ BREZNIK, Irena, 2010: Besedotvorna kategorija manjšalnic v slovenščini in makedonščini. *Tretja makedonsko-slovenečka naučna konferencija*. Skopje: Filološki fakultet »Blaže Koneski«, Univerzitet »Sv. Kiril i Metodij«. 199–210.
- ŠADL, Zdenka, 1999: *Usoda čustev v zahodni civilizaciji*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

- ŠADL, Zdenka, 2003: Emocionalizacija javne sfere. Emocionalna zasičenost medijev, ekshibicionizem politikov in komodifikacija emocij. *Teorija in praksa. Družboslovna revija XL/5.* Fakulteta za družbene vede. Ljubljana. 937–954.
- WIERZBICKA, Anna, 2007: *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury.* Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. 15–77.
- ZARĘBINA, Maria, 1954: O niektórych sposobach spieszczzeń. *Język Polski XXXIV.* Kraków. 181197.

Ana Cukijati

Nova Gorica

UDK 821.163.6.09 Pajk P.

Spodbude literarnega ustvarjanja Pavline Pajk

Pavilna Pajk, rojena Doljak, velja za prvo damo slovenskega ženskega romana in povedi. Italijanščina je bil njen pogovorni jezik vse do petnajstega leta, ko je manjši primorski kraj Solkan v bližini Gorice postal njena domovina, slovenščina njen materni jezik, solkanska čitalnica pomembno kulturno okolje, s spodbudami Matije Doljaka in Karla Lavriča pa je začela z avtorskim pesnjenjem. Na začetek njene literarne poti sta vplivala predvsem jezikovni in kulturni položaj solkanskega in goriškega okolja, politični vpliv je bil zgolj posreden.

Pavilna Pajk, née Doljak, is the first lady of Slovene women's novels and tales. Her everyday language until the age of 15 was Italian, but when the small seaside settlement of Solkan near Gorica became her home, Slovene her first language and the Solkan reading room an important cultural environment, and she was encouraged by Matija Doljak and Karel Lavrič, she started to write. Her initial literary steps were influenced above all by the linguistic and cultural environment in Solkan and the Gorica area, whereas any political influence was only indirect.

Uvod

V raziskavi z naslovom Spodbude literarnega ustvarjanja Pavline Pajk¹ so bili raziskani dejavniki, ki so vplivali na začetek literarne poti ene izmed prvih slovenskih pesnic in pisateljic, Pavline Pajk (1854–1901). Bila je osrednje ime slovenskega ženskega pisanja v drugi polovici 19. stol., vendar smo se v raziskavi oddaljili od njenih literarnih del, ki so bila že večkrat predmet različnih literarnih vrednotenj, in raje raziskali tiste dejavnike, ki so pozitivno in pomembno vplivali na začetek ustvarjanja njene literature.

Pri iskanju in opisovanju različnih vplivov na začetek literarne poti Pavline Pajk smo se omejili na obdobje, ki je pomembno vplivalo na začetek njenega slovstvenega udejstvovanja, časovno omejenega z letnicama 1866 in 1876. Določili smo hipotezo, da je na začetek literarne poti Pavline Pajk vplival jezikovni, kulturni in politični položaj okolij, v katerih je odraščala. S tem smo odkrivali in raziskovali podatke, s katerimi se ni doslej še nihče podrobnejše ukvarjal. Uporabljena je bila interdisciplinarna metoda, ki je bila v osnovi literarnozgodovinska, delno pa tudi socio-lingvistična, saj so v ospredju raziskave prav družbeni vidiki, ki so pomembno vplivali na začetek literarne kariere Pavline Pajk.

Ženska literatura

Ženska literatura (čigar avtorice so ženske, glavni literarni lik zaseda ženska predstavnica, delo pa je namenjeno predvsem ženskim bralkam) je dolgo veljala za manjvredno, nepopolno, trivialno,

¹ Raziskava je daljši povzetek diplomskega dela z naslovom *Spodbude literarnega ustvarjanja Pavline Pajk*, nastalega pod mentorstvom red. prof. Igorja Sakside in izr. prof. Vesne Mikolič na Oddelku za slovenistiko Fakultete za humanistične študije Koper Univerze na Primorskem v študijskem letu 2008/2009.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

lahko in »plažno«, te oznake pa je dobila na podlagi uporabljenega nedovršenega jezika in izbrane vsebine, ki naj bi bila vse prej kot zahtevna in premišljeno nanizana. Preden so se z omenjenim pojmom začeli ukvarjati pri nas, so temu »problemu« veliko pozornosti posvečale številne evropske feministične literarne teoretičarke. Njihove ugotovitve so spodbudile tudi slovenske teoretike, da so se spopadli s pomenom pojma ženska literatura in ga skušali pripisati našim avtoricam. Preden pa so se prve slovenske avtorice začele uveljavljati med številnimi moškimi stanovskimi kolegi, so se morale uspešno vključiti v javno življenje, ki jim v začetku 19. stol. ni bilo preveč naklonjeno. Razmere so se izboljšale šele po revolucionarnem letu 1848, ki je prineslo spremembe na različnih področjih, zlasti političnih, kulturnih in jezikovnih, ki so skupaj tvorila slovensko narodno zavest. Tako so se pri nas prve ženske pesnice in pisateljice (Fany Hausmann, Luiza Pesjakova, Josipina Turnograjska, Pavlina Pajk) pojavile v drugi polovici 19. stol., ko smo lahko začeli govoriti o slovenski ženski književnosti. Svoje literarne stvaritve so objavljale v slovenskih časopisih, ob koncu 19. stol. pa se je na naših tleh že oblikovalo žensko časnikarstvo.

Pavlina Pajk (1854–1901)²

Jezikovni, kulturni in politični položaj okolij, v katerih je Pavlina Pajk odraščala in postajala literarno dejavna, je osrednja tema naše raziskave. To je bilo v času čitalniškega gibanja v drugi polovici 19. stol. na obrobju slovenskega kulturnega prostora v slovensko-italijanskem obmejnem pasu. Ob tem odkrivamo vplive na začetek njene literarne poti. Ti so bili jezikovni, saj se je rodila (v mestu Pavia) v Italiji, kjer je živila do svojega šestega leta, ko je zaradi smrti obeh staršev prišla živet k stricu Matiji Doljaku v Solkan pri Gorici. Iz italijanskega okolja se je preselila v slovenski jezikovni prostor. Ob tem je zamenjala tudi kulturno in politično okolje, ki sta druga dva pomembna dejavnika vpliva na njeno literarno ustvarjanje. Slovensko se je na skrivnem začela učiti šele pri šestnajstih letih, ko so v Doljakovo hišo zahajali zavedni slovenski izobraženci. Postala je aktivna članica tako v solkanski kot goriški čitalnici v vlogi igralke in deklamatorke. Svojo prvo objavo je doživelja pri devetnajstih letih, 19. junija 1873, ko je v časopisu *Soča*, takrat glasilu mlado-slovenskega društva goriških Slovencev *Soča*, izšla njena črtica *Prva ljubezen*. Pri dvaindvajsetih se je poročila s starejšim profesorjem slovenščine, vdovcem Jankom Pajkom, in se preselila v Maribor. Med vplive lahko štejemo še slovenske avtorje in urednike iz druge polovice 19. stol., ki jih je osebno (s)poznala in si z nekaterimi tudi dopisovala, ter druge naše in tuje literate (Eugenie Marlitt, France Prešeren, Josip Stritar), ki jih je prebirala. Življenjepis Pajkove prinaša številne podatke iz različnih obdobjij njenega življenja, med drugim tudi nekatere spodbude literarnega ustvarjanja. Spoznamo, da je bilo njeno otroštvo sprva črno, saj je pri šestih letih postala sirota, odraščanje pri stricu Matiji Doljaku pa ji je znova povrnilo voljo do življenja, do poznanja narodne pripadnosti, domovine, maternega jezika in nato slovstvenega delovanja. Med letoma 1866 in 1876 je tako na Pavlino vplivalo več dejavnikov, zlasti pa osebnosti, ki so jo pozitivno spodbudile

² Napisala je šest obsežnih romanov (*Arabela, Roman starega samca, Spomini tete Klare, Dušne borbe, Slučaji usode, Judita*), osem novel (*Odlomki iz ženskega dnevnika, Roka in srce, Blagodejna zvezdica, Mačeha, Pripovednik v sili, Očetov tovariš, Igra s srečo, Uslišana*), sedem povesti (*Planinska idila, Dora, Domačija nad vse, Najgotovejša dota, Prijateljev sin, Obljuba, Najdena*), izdala je več pesniških zbirk, pisala je tudi aforizme.

k učenju slovenskega jezika, branju slovenskih literarnih del, čitalniškemu udejstvovanju in nato samostojnemu pesnjenu.

Pavlinin stric Matija Doljak, njegov priatelj ter Pavlinin učitelj slovenskega jezika in deklamiranja Karel Lavrič, Štefan Širok kot domnevna neuslišana ljubezen so osrednje (moške) osebnosti, ki so v času Pavlininega bivanja v Solkanu, čigar okolje je bilo prav tako močna spodbuda, pomembno vplivale na njen jezikovni razvoj, narodno prebujenje in slovstveno delo. Veliko vlogo je pri tem imel tudi pesnik Josip Cimperman, ki ga osebno sicer ni poznala, si je pa z njim dve leti vztrajno dopisovala in mu v pismih razkrila mnoge informacije, pomembne prav za našo raziskavo. Tudi Janko Pajk, Pavlinin mož, je vplival na njeno delovanje, saj jo je pri pesnjenu spodbujal in njene pesmi objavljal v *Zori*, kjer je bil urednik. Po Pavlininem odhodu v Maribor in dalje v tujino se je njena literarna pot, zlasti kot prozaistke, le še plodno razvijala, začetne spodbude pa niso bile nikoli pozabljene, saj se jih je večkrat spominjala tudi v svojih kasnejših delih.

Čitalniško gibanje, ki je združevalo kulturno in politično udejstvovanje, je pomembno vplivalo zlasti na Pavlinino kulturno zavest. Goriška in zlasti solkanska čitalnica sta ji nudili okolje, v katerem je zrasla kot igralka, deklamatorka in kasneje kot samostojna pesnica. Kljub temu, da je bilo življenje Pavline Pajk zaznamovano predvsem z moškimi osebami, ki so bile politično aktivne, pa sama političnega vpliva osebno in direktno ni čutila, ker ni bila članica nobene politične stranke ali političnega gibanja. S politiko je bilo vedno precej zaznamovano tudi (ožje) okolje in čas, v katerem je odraščala, kar je posledično vplivalo na kulturni razvoj teh okolij.

Hipotezo, da je na literarno ustvarjanje Pavline Pajk vplival jezikovni, kulturni in politični položaj okolij, v katerih je odrasla, lahko skorajda v celoti potrdimo. Če vzamemo Solkan za osrednje okolje, v katerem je odrasla in tam spoznala, da je njen materni jezik slovenščina in ne italijanščina, v kateri je bila vzgojena, ter bila kulturno dejavna v solkanski čitalnici, lahko s tem potrdimo tisti del hipoteze, ki pravi, da je na njeno literarno ustvarjanje vplival jezikovni in kulturni položaj tega okolja, medtem ko je politični položaj okolja nanjo vplival le posredno, saj ni bila dejavna v nobeni politični stranki, obkrožale pa so jo politično aktivne osebnosti, ki pa nanjo s svojimi nazori niso vplivale.

Literatura

- BOROVNIK, Silvija, 1995: *Pišejo ženske drugače?* Ljubljana: Mihelač.
- CUKIJATI, Ana, 2009: *Spodbude literarnega ustvarjanja Pavline Pajk*. Diplomsko delo (mentor: red. prof. Igor Saksida, somentorica: izr. prof. Vesna Mikolič). Koper: Fakulteta za humanistične študije.
- ERJAVEC, Fran, FLERE, Pavel, 1926: *Starejše pesnice in pisateljice. Izbrani spisi za mladino*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- GLONAR, Joža, 1924: Mlada leta Pavline Pajkove. Hočevar, Pavla (ur.): *Ženski svet*. Glasilo ženskih društv v Julijski krajini. Žensko dobrodelno udruženje v Trstu. Trst: Tiskarna Edinost. 1–3, 27–30, 53–56, 79–81, 105–108, 127–130, 150–152, 174–178.
- GOVEKAR, Minka (ur.), 1926: *Slovenska žena*. Ljubljana: Splošno žensko društvo.
- HLADNIK, Miran, 2001: *Ne, na parnas pa že ne!* <http://www.ff.uni-lj.si/slovjez/mh/parnas.html>
- HLADNIK, Miran, 2007: Prva dama slovenskega ženskega romana. Šelih, Alenka idr. (ur.): *Pozabljena polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Tuma, d. o. o. in SAZU.
- KMECL, Matjaž, 2001: Pavlina Doljak Pajkova, pogled nanjo ob stoletnici smrti. Marušič, Branko (ur.): *Jako stara vas na Goriškem je Solkan. Zbornik ob tisočletnici prve omembe kraja*. Solkan: Krajevna skupnost Solkan. 390–395.
- MARUŠIČ, Branko (ur.), 1967: *Stoletnica slovenske čitalnice v Solkanu (1867–1967)*. Solkan, Nova Gorica. Pripravljalni odbor pri Krajevni organizaciji SZDL Solkan.
- MARUŠIČ, Branko, 1985: *Primorski čas pretekli*. Koper: Založba Lipa.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

- MARUŠIČ, Branko (ur.), 2002: *Goriški spomini. Sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1928*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- MARUŠIČ, Branko, 2005: *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem (1848–1988)*. Nova Gorica: Goriški muzej.
- MIHURKO PONIŽ, Katja, 1999: Priovedna besedila slovenskih pisateljic – sodobnic Zofke Kveder. *Jezik in slovstvo*, 45/4. Ljubljana. 121–132.
- RAKUŠA DEBELAK, Manja, 1954: *Življenje in delo Pavline Pajkove*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- VODOPIVEC, Peter, 1994: Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje. *Zgodovina za vse I/2*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje. 30–44.
- VODOPIVEC, Peter, 2006: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.

Januška Gostenčnik

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 398.3:2-167.62(497.1/6=163)

Vzporednice med demonskimi bitji na južnoslovanskem območju – nekrščene duše otrok in karakondžoli z delovanjem v »nekrščenih dnevih«

V pričujočem prispevku bo v uvodu predstavljeno predkrščansko pojmovanje obdobja dvanajsterih noči (od 25. decembra do 6. januarja), čas zimskega solsticija, ter simbolika vode oz. krsta. Dalje sledi opis demonov, ki se pojavljajo v slovenski mitologiji, in sicer duše umrlih nekrščenih otrok. Nato se bodo iskale vzporednice z demonskim bitjem karakondžolom, ki je poznan na južnoslovanskem območju in ki je dejaven v t. i. »nekrščenih dnevih«.

In this paper are first presented pre-Christian ideas of the twelve days (from 25 December to 6th January), the time of the winter solstice, and the symbolism of water or baptism. There follows a description of the demons that occur in Slovene mythology, specifically the souls of unchristened dead children. Parallels are then sought with the demonic creature the *karakondžol*, which is known in South Slav areas and is active on »unbaptised days«.

S prihodom krščanstva so se nekdanji poganski obredi in prazniki le navidezno končali. Dejansko so se le prekrili oz. preoblikovali, še vedno pa so ohranjali enako časovno umestitev, ki je bila vezana predvsem na različna dogajanja v naravi in s tem povezanimi človeškimi dejavnostmi. Tudi obdobje okrog današnjega božiča, ko zemlja počiva, je že od nekdaj znano kot čas, v katerem vladajo demonična bitja. Najbolj »nevorno« pa je bilo prav v času, ko je bilo sonce najniže, torej v zimskih nočeh med božičem in svetimi tremi kralji (Ovsec 1992: 50). To so dnevi od dogovorjenega dneva Jezusovega rojstva, torej 25. decembra, do prihoda svetih treh kraljev oz. Gospodovega razglašenja, kar se postavlja na 6. januar.¹ To so t. i. nekrščeni dnevi ali »nečisti dnevi«, med katerimi »se ni priporočljivo« ne roditi ne umreti. To je torej čas, ko Jezus po svojem rojstvu še ni bil niti krščen niti obrezan, Gospodovo obrezovanje se je namreč zgodilo šele osem dni po njegovem rojstvu.

Zaščita pred zlobnimi dejanji različnih demonov je odvisna od določenih dni v letu glede na ljudski koledar. Tako so tudi načini obnašanja in vedenja v »nevarnih« dneh med seboj različni. Po splošnih pojmovanjih so se takrat vračali rajniki, zemljo pa so obiskovala tudi druga nadnaravna bitja oz. demoni, najbolj agresivni med njimi pa so bili čarownice, hudiči, karakondžoli in vampirji (Ovsec 1992: 50). Nespoštovanje teh drugače tabuizirano spoštovanih dni vodi do pojavljanja demonskih sil s tragičnimi izidi, ki so opisani v zgodbah in pesmih. S spoštovanjem prepovedi početja določenih aktivnosti in z izogibanjem nečistih demonskih krajev² se demona lahko obranimo, in sicer na različne načine. Med drugim tudi tako, da oseba na obrazu nosi masko, kar naj bi

1 Vsi navedeni datumi sledijo gregorijanskemu oz. sončnemu koledarju, ki je bil v večjem delu Evrope sprejet leta 1582, pravoslavne dežele pa so ga sprejele šele v prvi polovici 20. stol.

2 Demonski kronotopi zla so v folklorni tradiciji vezani na mesta, v katerih se ne živi (mlin na vodo, pokopališče, jama) ali pa so težko dostopna (gozd, skalovje, pečina).

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

pokazalo nezainteresiranost in neprestrašenost človeka. Simbolično je prav molk tisti, s katerim so se ljudje tudi na Slovenskemlahko napada divje jage v dvanajsterih nočeh, saj je molk oz. (navidezna) neprestrašenost ena boljših zaščit pred zlimi silami. Seveda pa poznamo tudi druge načine, kako se ubraniti demonov, recimo, prav nasprotno, s povzročanjem hru-pa na različne načine.

Obdobje zimskega solsticija, ko staro leto umre in se začenja novo, je že od nekdaj burilo domišljijo indoevropskih ljudstev. Od tod grško-latinska simbolika solsticijskih vrat, ki jih predstavljata dva obraza boga Jana (Chevalier, Gheerbrant 1993: 557), ambivalentnega boga prehodov, po katerem je poimenovan mesec januar. V tem času so se v cesarskem Rimu praznovale saturnalije, poimenovane po rimskem bogu Saturnu, ki je med drugim vladal tudi popivanju in divjim zabavam; to je bil tudi čas rojstva »nepremaganega Sončnega boga«, ki so ga Rimljani praznovali 25. decembra.

Na isti dan, ko se je po zimskem solsticiju praznovalo vnovično rojstvo sonca (lat. *natalis solis*) (Chevalier, Gheerbrant 1993: 364), naj bi se rodil tudi nepremagljivi bog sonca (lat. *sol invictus*) Mitra. Privrženci Mitrovega kulta, ki je bil še močno prisoten ob začetkih krščanstva in izhaja iz Perzije, so poznali krvavo žrtvovanje bika. Poškropljeni z vročo krvjo bika, ki je prerodila telo in dušo vernika, so bili tako lahko vnovič rojeni v večnost. To bi morda lahko povezali s simboliko vode (saj le-ta lahko simbolizira tudi kri), ki je kot sredstvo očiščevanja (npr. v islamu), obnavljanja in preporoda prisotna pri različnih ljudstvih sveta. Vlogo moralnega očiščenja, ki odstrani izvirni greh, v obliki krsta, kot ga pozna krščanski svet danes, je pridobila šele s prihodom krščanstva. Sam obred potopitve oz. škropljenja z vodo pa je kot simbol regeneracije in vir življenja že od nekdaj znan tudi pri drugih ljudstvih po svetu. Naslovnica ima voda raznovrstno simboliko, pri starih Slovanih (Mencej 1997: 154) predstavlja tudi mejo med svetovoma živih in mrtvih, saj je imela voda veliko vlogo pri obredih ob pokopu.

Slovani so poznali dve oblici smrti, t. i. »dobro« in »slabo« smrt (Ovsec 1991: 227). »Slaba« smrt pomeni bodisi umreti nendaravne smrti, torej prezgodnje ali nasilne, bodisi umreti pred krstom. Po starem ljudskem verovanju je bil otrok do krsta v stalni nevarnosti pred zlimi duhovi, škopnjaki, uroki, čarownicami (Kumer 1987: 143). Duše otrok, ki so umrli pred svojim krstom, so t. i. *nekriščeniki* (tudi *navje, mavje, movje*). Ti so po svoji smrti postali demonska bitja, ujeta med dvema svetovoma, njihova duša pa se je, po večini slovanskih verovanj, preselila v ptico, ki je trajni simbol razpetosti med zemljo in nebom. V slovanski mitologiji so prav te duše otrok lahko v obliki ptic sedele na drevesu ob reki, ki je vodila v onostranstvo, bile so torej ujetne med svetovoma živih in mrtvih.

V slovenski mitologiji se pojavljajo različna poimenovanja za duše umrlih nekriščenih otrok, in sicer v Prekmurju *brezglavjek* oz. *brezglavci*, ki se lahko pojavljajo v temi v obliki žarečega snopa na nebu. Po Rešku (1995: 49) so te otroke pokopavali izven pokopališča, okrog katerega so nato nesrečno krožili ter držali svojo glavo pod roko, saj niso mogli oditi ne v nebesa ne v pekel. Na Pohorju so jim rekli *žive* (Kropej 2008: 279), na Štajerskem *hudourniki*, na slovenskem zahodu in na Gorenjskem pa *vedomci*, ki so se prikazovali v različnih oblikah, največkrat pa kot lučke (Kropej 2008: 281). Obstajajo seveda tudi različni načini, kako te nesrečne duše odrešiti, recimo poškropitev z blagoslovljeno vodo.

Neodrešene duše nekrščenih otrok so ostajale v t. i. predpeku oz. limbu, ki pa je popolnoma rimskokatoliško verovanje. Prostega vstopa v nebesa namreč niso imeli, saj niso prejeli zakramaenta svetega krsta in torej niso bili očiščeni izvirnega greha. Isto usodo so imeli zarodki, ki jih je ženska splavila, hoté ali nehoté. Vsi so bili torej »nečisti«, saj jih Bog ni sam poklical k sebi. Vse to pa je seveda le človeško tabuiziranje nenaravnosti smrti otroka, ki predstavlja mladost in nedolžnost.

Podobno mitizacijo otroške ali nasilne smrti najdemo tudi južno od slovenskega kulturno-jezikovnega območja, kjer se pojavlja demon *karakondžol*.³ Poreklo mita je med drugim tudi tu povezano s »slabo« smrtjo, vendar pa tudi z obdobjem t. i. nekrščenih dni. Na določenih območjih Balkana se je namreč verjelo, da otrok, ki se rodi v teh »nevarnih« dnevih, ne bo imel dobrega življenja oz. da je on sam karakondžol.

Demon karakondžol ni poznan pri vseh južnoslovanskih narodih, temveč le pri Makedoncih, Srbih, Bošnjakih in Bolgarih ter nekaterih drugih neslovanskih narodih na Balkanu. Verovanje v karakondžola se pojavlja torej v balkanskem prostoru, predvsem pri tistih narodih, ki so bili pod turško oblastjo in grškim kulturnim vplivom. Tudi samo ime za to demonsko bitje je grškega porekla (gr. *καλικάντσαροι*), ki je v slovanske jezike prišlo preko turškega jezika. Najverjetnejše je tudi sam mit o njem nastal z zlitjem slovanskih in nekih tujih elementov, z očitnim vplivom antičnih mitoloških likov.

Karakondžoli so bitja s svetlimi očmi s sposobnostjo metamorfoze v katero izmed živali. Opisi fizičnega izgleda se od območja do območja razlikujejo. Ponekod (Radoviško) opisujejo karakondžole kot grozljiva in črna bitja z veliko glavo. Po srbskem verovanju imajo lahko tudi železne zobe (t. i. *gvozzuba*).

Karakondžoli so bili dejavni enkrat v letu in to vedno ponoči. Prihajali so iz svojih bivališč, votlin, rek in drugih mest ter škodovali ljudem vse do petja prvih petelinov. V ljudskih verovanjih so znani napadi karakondžolov nad zapoznanimi nočnimi potniki. Potnik, ki ga je karakondžol jahal, je čutil na sebi veliko težo, se potil od utrujenosti, od teže pa se je pogrezal v zemljo. V Pirinski Makedoniji verjamejo, da se karakondžoli skrivajo pod ledom, pojavljajo se samo pozimi, do takrat pa spijo v rekah. Zato tudi mesecu januar rečejo »karakondžovski mesec«.

Obstaja tudi vrsta obredov, kako se karakondžola ubraniti. Tako v Skopski Črni gori v času med božičem in epifanijo ženske zaradi strahu pred karakondžoli niso po večerji ničesar delale. Po nekaterih verovanjih tega kraja so karakondžoli nevidna bitja z obliko človeka, ki se pojavljajo ponoči, in kličejo tisto žensko, ki je »kršila pravila«. Podobna verovanja so tudi med ljudmi v okolini Skopja, kjer ženske v večernem času, ko se je pojavljala karakondžol, zaradi strahu pred njim, niso krpale, šivale ali prale in niso hodile iz hiše.

3 V različnih južnoslovanskih jezikih oz. slovarjih najdemo fonetične in besedotvorne različice ter prevode te besede, in sicer *karakondol* m., s prevodom *baraba*, *capin* v makedonsko-slovenskem slovarju, z razlagom *čarovnik*, *vampir*, *hudoben človek* v slovarju makedonskega jezika z dodanim kvalifikatorjem pogovorno, obliko *karakonda* in *karakondula* s prevodom *čarovnica*, *vešča*, *pošast*, *prikazen* v Jurančičevem srbohrvatsko-slovenskem slovarju, v Škaljičevem slovarju turcizmov pa *karakonžula* in *karakandžula* z razlagom, da je to *obdobje okoli božiča, ko se pojavlja karakandžoloz*. Dalje Škaljič razлага iztočnico *karakonžoloz* kot *črni demon, zli duh, ki se, po ljudskem verovanju, pojavlja okrog božiča* ter iztočnico *karakondža* kot *čarovnico*, iztočnico *kondžahija* pa kot *žensko, podobno čarovnici*.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Pri Srbih so karakondžoli izključno ženski demoni, imenovani karakondžola, v obliki starke z dolgimi nohti in železnimi zobmi in (zelo pogosto) z rogovi. Po srbskem verovanju karakondžola ponoči jezdi na človeku po vasi ali čez reko in ga strašansko fizično utrudi, medtem ko ženske muči na druge načine. Včasih jih opraska obraz z nohti, včasih jih utopi v vodi ali pa jih meče z gora. Ponoči se potika okoli hiše in opreza za neposlušnimi otroki, še posebej za tistimi, ki so ponoči zunaj. Po navadi je karakondžola skrita nad podbojem vrat in takoj, ko se otrok pojavi, mu skoči za vrat in ga začne udarjati z batom, nato pa ga odvleče v jazbino, kjer ga poje.

V prispevku so predstavljena demonska bitja, ki so prisotna v slovenski mitologiji, in sicer gre za duše umrlih nekrščenih otrok, ki se na Slovenskem pojavljajo pod različnimi poimenovanji. Nato so se iskale vzporednice med njimi in demonom karakonžolom, ki je poznan samo na južnoslovanskem območju in deluje v t. i. dvanajsterih nočeh, v obdobju med božičem in prihodom svetih treh kraljev. V ospredju je simbolika vode oz. krsta ter povezava z obdobjem zimskega solsticija, ki je bilo pomembno in simbolično za indoevropska ljudstva že dolgo pred prihodom krščanstva.

Literatura

- BAUMGARTNER, Anne S., 1995: *A comprehensive dictionary of the gods*. New Yersey.
- CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain, 1993: *Slovar simbolov: miti, sanje, liki, običaji, barve, števila*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- DIMITROVSKI, Todor, 1961–1966: *Rečnik na makedonskiot jazik: so srpskohrvatski tolkuvanja*. Skopje: Prosvetno delo.
- DOLINAR, M. France, 1991: *2000 let krščanstva: Ilustrirana zgodovina Cerkve v barvah*. Ljubljana: Mihelač.
- JURANIČ, Janko, 1972: *Srbskohrvatsko-slovenski slovar*. Ljubljana: DZS.
- KELEMINA, Jakob, 1930: *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva z mitološkim uvodom*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- KROPEJ, Monika, 2008: *Od ajda do zlatoroga: slovenska bajeslovna bitja*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva.
- KUMER, Zmaga, 1987: *Pesmi in šege moje dežele*. Ljubljana: DZS.
- KÜHAR, Števan, 1988: *Ljudsko izročilo Prekmurja*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- LEGER, Louis, 1984: *Slovenska mitologija*. Beograd: Grafos.
- LENZENWEGER, Josef, BENEDIK, Metod, ŠTUHEC, Ivan, 1999: *Zgodovina katoliške cerkve*. Celje: Mohorjeva družba.
- MENCEJ, Mirjam, 1997: *Pomen vode v predstavah starih Slovanov o posmrtnem življenju in šegah ob smrti*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- NOVŠAK, France, 1982: *Makedonsko-slovenski slovar*. Ljubljana: DZS.
- OVSEC, Damjan J., 1991: *Slovenska mitologija in verovanje*. Ljubljana: Domus.
- OVSEC, Damjan J., 1992: *Velika knjiga o praznikih: Praznovanja na Slovenskem in po svetu*. Ljubljana: Domus.
- REŠEK, Dušan, 1995: *Brezglavjek: zgodbe iz Prekmurja*. Ljubljana: Kmečki glas.
- SCHAUBER, Vera, SCHINDLER, Michael, 1995: *Svetniki in godovni zavezniki za vsak dan v letu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SVETIEVA, Ana, 2002: He is a dog, but I am a bigger dog than he is. *Studia mythologica Slavica* 5. 131–144.
- ŠKALJIĆ, Abdulah, 1965: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.
- ŠMITEK, Zmago, 2004: *Mitološko izročilo Slovencev: svetinje preteklosti*. Ljubljana: Študentska založba.
- TOLSTAJA, Svetlana, RADENKOVIĆ, Ljubinka, 2001: *Slovenska mitologija*. Beograd: Zepter Book World.
- VRAŽINOVSKI, Tanas, 1995: *Narodna demonologija na Makedoncite*. Skopje: Matica makedonska, Prilep: Institut za staroslovensko kulturo.

www.rastko.org.yu/rastko/delo/10038
www.stlazaire.com/NewFiles/DISS01.html
www.kns.us.edu.pl/artykul/rozne/035.html

Ekskurzija

Narat

Predstavitev
avtoric in
avtorjev

Jožica Narat

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 908(497.4 Dolenjska)

Celodnevna ekskurzija po Dolenjski: kulturna dediščina ob dolenjski avtocesti

Letošnja ekskurzija nas bo vodila iz Ljubljane proti jugovzhodu po široko odprti, pretežno ravninski pokrajini, ki jo z obeh strani obdajajo mehki dolenjski griči, od Trebnjega naprej porasli s trto in pozidani z zidanicami. Tu je domovina cvička in prijaznih, gostoljubnih ljudi z značilno pojoco govorico. Ustavili se bomo v Stični, na Muljavi, v Novem mestu ter obiskali gradova Otočec in Struga.

This year's excursion will take us from Ljubljana towards the south east, across a mainly level landscape, bounded on both sides by gentle hills, which after Trebnje are covered with grapevines and vineyard cottages. This is the home of the wine Cviček and friendly, hospitable people with their characteristic sing-song accent. We shall stop in Stična, Muljava and Novo mesto, and visit the castles of Otočec and Struga.

Prazgodovina

Zgodnjo naselitev tega področja nam potrjujejo številne arheološke izkopanine vzdolž naše poti. Tako so že dolgo znana pomembna najdišča na **Magdalenski gori** nad Šmarjem - Sapom in v **Viru** pri Stični (železnodobni naselbini), pred kratkim so arheologi razkopavali tik ob muljavski cerkvi, med gradnjo avtoceste so dela močno zastajala zaradi novih najdb pri Biču, tj. tik za Ivančno Gorico, **Novo mesto** pa lahko z bogatim arheološkim muzejem ohranja svoje najdbe, najstarejše iz pozne bronaste dobe, kar doma.

Pomembno je biti ob glavni prometnici

Vozne poti so od nekdaj pospeševale naselitev v neposredni bližini. V smer, kamor smo se odpravili, je v rimske dobi vodila glavna cesta Emona–Siscia in trase kasnejših glavnih cest na tem področju od rimske niso veliko odstopale. V isti smeri je speljana tudi železniška proga Ljubljana–Novo mesto–Metlika. Avtocestni križ, ki središčni položaj Ljubljane še posebej izpostavlja, bo kmalu dokončan in medkrajevne razdalje bodo s tem bistveno skrajšane. Tako se ljudje, ki so zaposleni v Ljubljani, lažje odločajo za življenje na cenejši »deželi«, in to ne le domačini, ampak tudi številni priseljenci od tu in tam, ki se zaradi delovne in družabne povezanosti z Ljubljano pogosto ne vživijo v krajevne razmere in hodijo »domov« največkrat le prespat. Ob dolenjski avtocesti je prvo tako, danes že mestno naselje, **Grosuplje**, ki je od jugovzhodnega ljubljanskega roba oddaljeno po avtocesti pribl. 10 km in se je od leta 1961 povečalo za kar 600 odstotkov. Sedem kilometrov naprej je odcep za zgodovinsko mestece **Višnja Gora**, vendar to ni izraziteje vplivalo na širitev kraja. Očitno še vedno deluje višnjanski polž s svojo počasnostjo in preudarnostjo, zato so prebivalci bolj zazrti v slavno preteklost kot v izzivov polno naporno prihodnost. Za ilustracijo naj povem, da Višnjani nimajo niti svojega bankomata. V središču Višnje Gore, ki ni samostojna občina, je nekdanja mestna hiša z obnovljenim napisom, pred obnovljeno podružnično cerkvijo sv. Ane

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

je spomenik slavnemu, za vsak primer priklenjenemu polžu kot simbolu kraja, malo niže pa stoji prav tako obnovljena graščina. Stara trška podoba središča je zaščitena, kljub majhnosti in nerazvitosti pa ostaja Višnja Gora uradno še vedno zgodovinsko mesto – in to najmanje slovensko – kar je postala iz strateških razlogov med turškimi vpadi leta 1478. V Višnji Gori je tudi začetek 15 km dolge Jurčičeve pešpoti, ki se vzpone do Starega gradu in nad polževskim smučiščem do cerkve sv. Duha ter se nadaljuje po rahlo valoviti pokrajini proti Jurčičevi Muljavi. Da se začne pot v Višnji Gori, ni slučajno, saj je Jurčič tu leto dni obiskoval osnovno šolo, kasneje pa je Višnjo Goro, zlasti pa Višnjane, predstavil v dveh znanih humorističnih delih: v *Kozlovski sodbi v Višnji Gori* ter v *Zakrpani Višnji Gori in raztrganem Žužemberku*. V Višnji Gori je dolga leta služboval Janez Cigler, avtor prve slovenske povesti *Sreča v nesreči* (1836), v 16. stol. pa se je tu rodil Janez Čandek, prevajalec prvih *Evangelijev* in *listov* in *Kanizijevega Katekizma* (1612 in 1615).

Z dolenjske avtoceste, ki vodi proti Novemu mestu in naprej proti Zagrebu, bomo prvič odvili pri izvozu *Ivančna Gorica*. Ivančne Gorice kot naselja pred letom 1945 sploh ni bilo, nekaj hiš ob železniški postaji je bilo zaselek Stične, zdaj pa je tu sedež občine, srednješolski center, zdravstveni dom, industrijsko-obrtna cona, sedež župnije in cela nova naselja. Na prvem križišču bomo zavili desno proti Stični, leva smer pa bi nas pripeljala naravnost na Muljavo.

Pri belih menihih

Zgodovina **Stične** se po bogatih arheoloških najdbah s tega področja piše od 13. stol. pr. n. št. Obiskali bomo cistercijanski samostan, ki je deloval od ustanovitve leta 1135/36 do zaprtja 1784, po več kot stoletni ukinitvi pa je leta 1898 redovno spet zaživel. V samostanskem kompleksu si bomo ogledali samostan, baziliko in verski muzej.

Cerkev je, kot vse cistercijanske cerkve, posvečena Materi božji in je bila ob nastanku največje svetišče na našem ozemlju. Pri predelavah romanske osnove na srečo niso porušili, ampak so jo samo barokizirali, in tako je v evropskem merilu ključni spomenik cistercijanske romanike. Najdragocenejši je križev pot Fortunata Berganta iz leta 1766, pomembne pa so bile tudi Janečkove orgle, od katerih je ohranjeno samo še ohišje. Za baziliko je bila razglašena leta 1936 ob osemstotletnici samostana. V cerkvi so še Plečnikov tabernakelj, Kvaternikov lestenc pod kupolo, po Bitenčevih načrtih urejen prezbiterij z oltarjem ter krstilnica po Bitenčevih in Kregarjevh načrtih.

O muzeju so začeli razmišljati po izselitvi gimnazije in osnovne šole leta 1980, ideja pa se je uresničila z zaposlitvijo prvega kustosa leta 1991. V muzeju je več stalnih zbirk: samostanska zbirka likovnih del, starin, inkunabul, arhivskih listin; zbirka slik p. Gabrijela Humeka; Baragova zbirka, ki jo je v Kanadi zbral duhovnik Karel Ceglar in obsega zbirko originalnih knjižnih del, predmetov

Stički samostan

in korespondenco Friderika Barage, Ceglar pa je zbral tudi bogat knjižni fond slovenske izseljenske literature iz ZDA, Kanade, Argentine in Avstralije; Ašičeva spominska soba z osebnimi predmeti in priročno lekarno ter Kozlevčarjeva soba s starinami.

Stiški cistercijanski samostan je bil stoletja središče kulturnega in verskega življenja v tem delu Dolenjske. Za sloveniste je samostan pomemben zlasti zaradi *Stiškega rokopisa*. To so štiri slovenska verska besedila z dodanimi glosami, zapisana v samostanu v 1. polovici 15. stol. (1428 in 1440), ki so pomemben pisni dokument o javni rabi slovenščine v cerkvi v tistem času in o njenem takratnem zgodovinskem stanju. Ima znake dolenjščine, med besedjem so že opazni germanizmi. Original hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.

V samostanu so med drugim še samostanska jedilnica, opatova kapela (po drugi vojni je v samostanu desetletja gostovala gimnazija in v kapeli je bila telovadnica) in spominska soba najbolj znanega slovenskega zdravilarja z zelišči p. Simona Ašiča; nanj spominja pred vhodom v samostan lepo urejen zeliščni vrt s patrovim spomenikom.

Muljavci veljajo za zgovorne

Druga postaja našega dolenjskega popotovanja je **Muljava**, kjer se je 4. marca 1844 rodil Josip Jurčič, slovenski pisatelj in časnikar. Čeprav je umrl star šele 37 let (3. maja 1881), je ustvaril izjemen pisateljski opus. Na njegov razvoj je močno vplival ded po mamini strani Jankovič, odličen pripovedovalec, ki ga je navdušil za ljudsko slovstvo in pripovedništvo. Z objavami ljudskih pripovedek in pravljic je svojo pisateljsko pot začel že pri sedemnajstih letih in ljudskim motivom ostal zvest s predahi do konca. Razlika je le v mestu teh motivov in načinu njihove obdelave v posameznih literarnih delih. Rad jih je predeloval in vključeval v zgodovinske ali sodobne zgodbe, pri tem pa gre že za vplive njegovega drugega literarnega učitelja in predhodnika, Frana Levstika, prav tako Dolenjca, a z velikolaškega konca, ki je menil, da mora pisatelj nadaljevati tam, kjer je narod nehal. Vsekakor so na Jurčičeve že tako bogato domisljijo s svojimi pripovedmi močno vplivali pripovedovalci, največkrat vaški posebneži, medtem ko je skušal Levstik Jurčičeve pisateljevanje usmeriti tudi v bolj realistično smer, med njegove kmete, ne le obrobneže. Tako je bil Jurčič v svojem času naš najplodovitejši prozaist s širokim vsebinskim razponom: od turških, rokovnjaških, tihotapskih do grajskih, kmečkih in meščanskih zgodb. Enako lahko trdimo za njegov slogovni razpon, ki sega od čisto ljudskega preko izrazito romantičnega do realističnega. Njegovo *Zbrano delo* obsega enajst knjig.

O Jurčičevi popularnosti veliko povejo zapisi v časopisu *Slovenec* ob odkritju spominske plošče na Muljavi leta 1882, tj. leto po njegovi smrti: iz Ljubljane se je pripeljalo 48 voz z 250 gosti, med njimi so bili državni (dr. Vošnjak) in deželni poslanci (Valentin Zarnik, Luka Svetec) ter znani umetniki (Simon Gregorčič, Davorin Jenko), med potjo so jih ustavliali in pozdravljali župani, na Muljavi pa se je zbralo okrog 5000 ljudi. Slavnostni govornik je bil pisatelj Janko Kresnik, ki je bil z Jurčičevim delom tudi tesneje povezan, saj je dokončal njegov roman *Rokovnjači*. Skratka, veliko ljudsko slavje in globok poklon slovenskemu pisatelju.

Na Muljavi je zelo lepo ohranjena in vzdrževana pisateljeva rojstna hiša z že omenjeno spominsko ploščo, pred njo pa stoji pisateljev doprsni kip. Hišo je leta 1826 postavil Jurčičev ded, njena oprema pa spregovori o načinu življenja v dolenjskih vaseh ok. leta 1850. Je namreč tipična dolenjska hiša s tremi prostori: ima direkten vstop v vežo s črno kuhinjo, od tam v hišo, ki je osrednji in

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

največji prostor, tretji prostor pa je mala hiša ali mali konec. V vseh prostorih je stanovanjsko-gospodinjska oprema iz tega obdobja: odprto ognjišče, kmečka peč s klopjo, postelja, zibka, skrinja, mentrga, miza s klopmi in stoli. Za glavni prostor je značilen bogkov kot, obkrožen s svetimi podobami. V nekdanjih gospodarskih objektih sta prav tako stara oprema in staro orodje. Izjema je kašča, kjer je postavljena Jurčičeva literarna zbirk. Z muzejskega stališča gre za preplet literarne in gospodarske zgodovine ter etnologije. Večina objektov v tem kompleksu – hiša, kašča, čebelnjak, Krjavljeva bajta – je kritih s slamo, kar je danes že težko obnavljati ali na novo prekrivati, saj je vedno manj ljudi, ki to obrt še obvladajo. Na Dolenjskem teh mojstrov ni več, tako da morajo najemati mojstre iz Prekmurja. Kozolec je mlajši, saj so ga postavili pisateljevi nečaki. Za nas je zanimiv zlasti zato, ker so tovrstne priprave za sušenje nekaterih poljskih pridelkov posebnost slovenskega prostora v svetovnem merilu, ta tip – toplar ali vezani kozolec, ker sestoji iz dveh vrst stebrov z latami, povezanih s skupno streho, in vmesnim prostorom za seno – pa je značilen za Dolenjsko. Brez Jurčiča in njegove nadarjenosti in delavnosti, s čimer je položil trdne temelje slovenski prozi, ter posluha njegovih sorodnikov skansena na Muljavi verjetno ne bi bilo.

Domačini že leta ohranajo živ spomin nanj in njegovo delo z dramatizacijami in uprizoritvami njegovih romanov in povesti v domačem narečju na prostem, največkrat prvega slovenskega romana *Deseti brat*. Zlasti prepričljiv je Krjavelj s svojim sočnim pripovedovanjem. Poznam dva Krjavlja, ki se sicer precej razlikujeta, a sta oba odlična, kar kaže na avtentičnost tega literarnega lika. Tone Tekavec je že umrl, nasledil ga je Muljavec Jernej Lampret, ki je sicer učitelj in že 16 let ivanški župan. Pri grajskih in meščanskih likih amaterski igralci radi zapadejo v recitativnost in togost. Prav na dan našega obiska bodo uprizorili *Tihotapca*.

Tudi množično organiziran pohod po Jurčičevi pešpoti, ki vodi od Višnje Gore (kraja njegovega šolanja in dogajanja duhovite *Kozlovske sodbe v Višnji Gori*) do Muljave, prispeva k boljšemu poznavanju njegovega življenja in dobe, v kateri je živel, ter k popularizaciji njegovih del. Podobno velja tudi za gostilno pri Obrščaku, kjer se še najde kak dolenjski posebnež z radovednimi in po dolenjsku zgovornimi poslušalcii.

Na koncu omenimo še muljavsko cerkev Marijinega vnebovzetja iz 1. polovice 15. stol. s freskami Janeza Ljubljanskega iz leta 1456, ki veljajo za njegovo najboljše delo. Znamenit je glavni oltar iz leta 1674, ki velja za odlično rezbarsko in pozlatarsko delo ter se je pred kratkim vrnil iz restavratorske delavnice.

Spominska plošča v kuhinji Jurčičeve domačije

Krjavljeva koča

Intermezzo z Barago, Trebnjem in Šentrupertom

Po vrnitvi na avtocesto, ki bo za 15 kilometrov žal kmalu prekinjena, bi jo lahko pred Trebnjem spet zapustili in obiskali **Malo vas**, rojstni kraj svetniškega kandidata Friderika Ireneja Barage (1797–1868), znamenitega misijonarja med Indijanci v Severni (polnočni) Ameriki, avtorja številnih nabožnih uspešnic v slovenščini (najbolj znana *Dušna paša*) in očipvejsko-angleškega in angleško-čipvejskega slovarja, še danes modernega zaradi pragmatičnega pristopa, ter očipvejske slovnice. Med Indijanci je preživel polnih 38 let, zadnjih 15 kot škof, in že leta 1837 v nemščini napisal zanimivo knjigo o njihovem življenju (*Geschichte, Charakter, Sitten und Gebräuche der nordamerikanischen Indier*), kasneje prevedeno tudi v slovenščino in francoščino. V njegovi rojstni hiši sta urejeni dve spominski sobi, ki nas seznanjata z njegovim življenjem in delom, zlasti med Indijanci. Konec junija je v spomin nanj vsako leto organiziran peturni pohod po t. i. Baragovi krožni poti, ki se začne in konča v Trebnjem.

Približujemo se **Trebnjemu**, staremu naselju z mladim cvetočim gospodarstvom in živahnim naseljevanjem. Pred več kot 40 leti je vodila skozi kraj ena sama resna cesta, stanovanjskih hiš ni bilo veliko, blokov še manj, prevladovalo je kmečko prebivalstvo, zaradi oddaljenosti od drugih središč pa je imelo kar nekaj zunanjih znakov središča, to so šola, zdravstveni dom, sedež župnine, policija. In bilo je kar sedem gostiln – ob eni sami cesti. Težko, da jih je danes več. Danes ima Trebnje razvito industrijo in avtomobilsko trgovino s servisi, zlasti je znano podjetje Trimo, ki izdeluje strešne kritine. Pred župnijsko cerkvijo stoji blizu vhoda kip Friderika Barage, na cestni strani pa fascinanten spomenik prve svetovne vojne. Če bi v Trebnjem zavili proti Mirni in naprej proti **Šentrupertu**, bi prišli na področje, ki ga strokovno obvladuje predsednica letosnjega seminarja prof. dr. Vera Smole, domačinka in dialektologinja, ki ostaja tesno povezana s svojimi kraji. Res škoda, da ni izbrala tega odcepa. Morda ga bo čez leta, ko bo izpeljan najnovejši šentruperski projekt: Park kozolcev, ki skuša rešiti, strokovno zavarovati in predstaviti čim več tovrstnih objektov naše kulturne dediščine.

Intermezzo s Pavčkom in Trško goro

Nekaj kilometrov od Trebnjega je na levi, blizu glavne ceste, vas Šentjurij na Dolenjskem, rojstni kraj slovenskega pesnika Toneta Pavčka, ki je s svojim življenjskim vitalizmom in notranjo občutljivostjo močno zaznamoval slovensko poezijo v zadnjih šestdesetih letih.

Po nekaj kilometrih vožnje bomo pri prvem izhodu za Novo mesto avtocesto spet zapustili. Na levi je **Trška gora** z vinogradi, pred sabo vidimo **Gorjance**, na desni pa **Kočevski rog**. Vinograde smo lahko občudovali že kmalu za Trebnjem, ko nas začnejo na gosto razparcelirani griči s prav toliko zidanicami nemo vabiti v svoje razkošje. Na pokušino vin ali kar tako, za dušo. Zidanica z vinogradom je nuja tako za meščana v bloku kot za kmeta na vasi. To je identifikacijski znak, s tem lastništvtom šele postaneš »ta pravi«. Lahko si brez stanovanja, brez hiše, ne moreš pa biti brez vinograda. Avto potrebuješ zares le zato, da se pripelješ do vinograda. Saj to je noro, a zdaj vem: Vinogradi, to je tisto, kar severnemu delu avtocestne doline manjka do popolnosti. Četudi samo, da jih gledamo, ali pa sploh samo zato, da jih gledamo.

Na okljukih Krke

Prestolnica Dolenjske nas bo najprej nasitila, nato pa jo bomo spoznavali med sprehodom. **Novo mesto** je upravno, gospodarsko, kulturno, izobraževalno in cerkveno središče Dolenjske z vsemi potrebnimi atributi. Prve pogoje za to je začelo izpolnjevati leta 1365, ko je naselju na okljukih Krke Rudolf IV. podelil mestne pravice in je zato prevzelo ime Rudolfswerd, tj. Rudolfov, na začetku 15. stol. pa se pojavi že ime Neustadl (Novo mesto). Leta 1472 so se v mestu naselili frančiškani, ki so kasneje (1746–1870) vodili znano novomeško gimnazijo. Leta 1493 je bil pri cerkvi sv. Nikolaja ustanovljen kolegijatni kapitelj, kjer je bila od ustanovitve do leta 1778 tudi šola za dečke. Z ustanovitvijo kapitla je postalo Novo mesto duhovno središče sicer geografsko nepovezanega teritorija, za mesto pa je to pomenilo ekonomske ugodnosti in prisotnost več izobražencev, ki so zasedali sedeže v kapitlu. Leta 2006, tj. po več kot 500 letih, je kapiteljska cerkev postala stolnica, saj je v bivši proštiji sedež nove škofije, kar je logična posledica njenega predhodnega položaja. Umetnostnozgodovinsko je cerkev znamenita zlasti zaradi Tintorettove oltarne slike sv. Nikolaja.

S svojo privzdignjeno lego na griču kapiteljska cerkev ne le da obvladuje celotno mesto, ampak zarisuje skupaj z očarljivimi krškimi okljuki na dnu značilno mestno veduto, vidno iz zraka. Na slikovitem Bregu, po katerem se spuščamo od kapitla h Krki, so nekoč »študentske mame« oddajale sobe dijakom. Danes je v veliki meri ohranjena stara arhitektura, spremenjena je le kritina. Arhitekturno je zelo zanimiv Glavni trg z značilno strukturo trga iz 2. polovice 16. stol.: obrtniško-trgovske hiše z zunanjimi arkadami in atrijsko dvorišča, prav tako večkrat arkadno oblikovana. Vodnjak, ki je delo M. Mušiča iz leta 1955, je nastal na mestu, kjer je bil do leta 1903 star litoželezni vodnjak, ki ga je literarno upodobil Dragotin Kette v pesmi *Na trgu*.

Na potepu bomo skušali na ozadju zgodovinskih stavb in ulic ujeti sodobni utrip mestnega središča, ustaviti pa se nameravamo zlasti tam, kjer so se nekoč zadrževali znameniti kulturniki. Veliko jih je v Novem mestu preživelilo le dijaška leta, med njimi: pesnik Dragotin Kette s čutnimi ljubezenskimi verzi; pesnik Miran Jarc s temačno poezijo, po njem se imenuje knjižnica; dramatik Slavko Grum s strašljivo Gogo. Nekatere je privedla v Novo mesto poklicna pot, npr. novomeškega kanonika Matija Kastelca, pomembnega slovaropisca in prevajalca *Svetega pisma* s konca 17. stol.; v 2. polovici 20. stol. je tu deloval slikar Vladimir Lamut. Spet drugi so se za bivanje v Novem mestu odločili iz osebnih razlogov, npr. Prešernova muza Julija Primic, por. Scheuchenstuehl, njen grob je ohranjen na sredi šmihelskega pokopališča; pisatelj Janez Trdina s svojimi znamenitimi *Bajkami in povestmi o Gorjancih* – po njem se imenuje novomeški kulturni dom. Največ je takih, ki so se v Novem mestu rodili in tam preživelgi mladost: Anton Podbevšek z drzno futuristično pesniško zbirkjo *Človek z bombami* – v mestu se ohranja spomin nanj v imenu gledališča; slikar in grafik Božidar Jakac v Novem mestu ostaja živ s številnimi slikami, risbami in grafikami, stalno razstavljenimi v Jakčevem domu; glasbenik Marjan Kozina s simfonično pesnitvijo *Bela krajina*; jezikoslovec Rajko Nahtigal s *Slovanskimi jeziki* idr. Pozorni bomo na kraje, kjer nastaja/domuje kultura danes. Znan

Novo mesto

je bogato opremljen novomeški arheološki muzej, saj gre za področje s številnimi izkopavanji, a ga zaradi pomanjkanja časa ne bomo obiskali. Današnje prometne in internetne povezave omogočajo ljudem, da se dnevno prevažajo v Ljubljano ali kam drugam oziroma da opravljajo delo kar doma. Tak je tudi literarni zgodovinar Marijan Dović, zaposlen na ZRC SAZU v Ljubljani.

Gospodarska uspešnost in številna delovna mesta, zlasti tovarna zdravil Krka in tovarna avtomobilov Revoz, podpirata Novo mesto in širšo okolico ter gospodarsko močno podprtano sosednjo Belo krajino. Delovnih mest je veliko tudi zaradi razvitega šolstva, saj je tu tradicionalno izobraževalno središče tega dela Slovenije, zadnja leta celo z zametki visokega šolstva, dalje zaradi dobro razvitega zdravstva, npr. z že desetletja znanimi očesnimi specialisti, zaradi občinskih in državnoupravnih služb, številnih trgovin itn.

Otočec in Struga

Nekaj kilometrov od dolenske prestolnice je v prelepleni zelenini Krke in bohotnega drevja obnovljeni grad **Otočec**, za bolj petične danes hotel z golf igriščem, nam pa bo davno preteklost pričaral spremem pri »graščaku«. Za romantične so primernejše prijazne sprehajjalne poti; ena od njih nas pripelje do zadnje točke našega potepanja: do graščine **Struga** nekaj minut stran, kjer nam bosta grajske zgodbe pripovedovala gradnika Volk Turjaški in njegova žena Eleonora Sobjevska. V graščini Struga je opremljena soba slovanske mitologije. V skladu s slovansko gostljubnostjo bo poskrbljeno tudi za pogostitev. Literarno sta gradova povezana v Tavčarjevi noveli *Otok in Struga*, Otočec pa je kraj dogajanja tudi v njegovi povesti *Janez Sonce*.

Grad Otočec

Graščina Struga

Jedača, pijača in glasba

Dolenjci so se nekdaj zelo skromno prehranjevali. Prevlačevali so močnik, krompir, žganci, zelje in repa, kruh so pekli doma. V kmečki peči so kuhalni tudi ostalo hrano. Zelenjave še danes na kmetih ne poznajo veliko. Kot priboljšek so si privoščili štruklje, špehovko in kakšno klobaso, seveda ne kuhanje v cvičku, kot nam jo za domačo ponujajo jedilniki v »domačih« gostilnah. Meso je bilo domače in divjačinsko (npr. polje) in se je jedlo samo ob nedeljah, praznikih in težjih kmečkih delih. V mestu je bilo pa že takrat precej drugače, v veliki meri seveda odvisno od denarja.

Tudi pili so nekoč Dolenjci največ tisto, kar so iztisnili iz doma pridelanega sadja, tj. v revnejših krajih šmarnico, v razvitejših pa žlahtnejša vina, najraje zanimivo in manj alkoholno dolensko mešanico iz različnih rdečih in belih sort, poimenovano cviček. Ime cviček je tudi zakonsko

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

zaščiteno, ugotovljeni so zdravilni učinki pri kardiovaskularnih obolenjih in nižja vsebnost alkohola je postala naenkrat njegova prednost. Cvičku sta na Dolenjskem posvečeni kar dve tradicionalni prireditvi: Cvičkarija in Teden cvička. Še vedno pa se na veliko kuha žganje, saj je na podeželju veliko sadja, tudi slabše kvalitete, ki ga je nekako treba porabiti.

Svojo veselo naravo Dolenjci radi izrazijo tudi z glasbo. Malo za Trebnjem, desno od glavne ceste, v oddaljeni vasici Jordankal se je rodil Lojze Slak, pop ikona slovenske narodnozabavne glasbe s svojo znamenito predelano diatonično harmoniko (fajtonarico), ki je v več kot 40 letih glasbene kariere izvedel s svojim ansamblom nad 400 lastnih izvirnih skladb in številnih priredb. Na Trški gori ima vinograd in tudi on je znan pridelovalec in častilec cvička.

Za konec

Če se ozremo nazaj po avtocestni dolini, vidimo, da tod živijo veseli ljudje, ki radi kaj dobrega pojedo in popijejo, ki se radi družijo v gostilnah in na organiziranih pohodih, ki pa znajo tudi vzeti usodo v svoje roke in odgovorno delati. Mehka dolenjska pokrajina jim nudi prijazno bivališče, pet-stometrske dolenjske gore pa so ravno dovolj visoke, da se z njih vidi tudi kam drugam, a ne predaleč. In tako ostajajo zadovoljni doma ali pa se vračajo v domače kraje vsaj za konec tedna. Saj ima vendar vsak vinograd svojo zidanico (danes vikend).

Nepreverjeni ljudski glas pravi, da so na Dolenjskem nekoč živeli Kelti, ki so izumrli, ker so preveč pili in preveč govorili. Bogve, kako je bilo s tem v resnici. Morda je pa kakšen le ostal v genih Dolenjcev. So znaki, ki kažejo na to.

In kaj dela Dolenjci za Dolenjce? Narečje, seveda. Primož Trubar je v 16. stol. povzdignil dolenjščino v knjižni jezik in tako je ostalo do druge polovice 18. stol., ko jo je izrinila gorenjščina v vokalizmu; v konzonantizmu pa je knjižni jezik veliko bolj dolenjski. Za dolenjščino je značilen pojoč tonemski naglas, dvoglasnik ej (*strejha*), u namesto nekaterih ozkih o (*must*), ponekod aka-nje (*lapata*) pa še kaj. Posebno na podeželju je narečna govorica še zelo živa, medtem ko se v večjih krajih blizu Ljubljane vse bolj približuje osrednjemu pogovornemu jeziku, Novo mesto pa ohranja prepoznavno nadnarečno mestno govorico.

Prav za konec pa naj s svojo pesniško govorico spregovori Tone Pavček (Dolenjske bližine 1998: 24):

Moj rojstni kraj

*Nekje na Dolenjskem so kraji,
kjer dosti je trnja in dosti rož,
a zemlja je žena, ki že s smehljaji
vžge srca najtrdnejših mož.*

*Tam pesmi so pisana polja,
verzi samotne ozke poti
in trdna, nezmagana volja
kot ritem povsod valovi.*

*Tam žita, do prsi visoka,
vsako poletje šume
in vsaka dlan je topla, široka,
kot so široki in dobri ljudje.*

[...]

*Nekje na Dolenjskem so kraji,
hiša, vinograd, košček poljà ...
Tam so meseci sami maji,
tam sem nekoč bil doma.*

Predstavitev avtoric in avtorjev

Izr. prof. dr. **Milena Mileva Blažić** je po študiju (1985) na Filozofski fakulteti v Ljubljani na Oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo nadaljevala magistrski (1997) in doktorski študij (2001). Leta 1992 je izdala knjigo *Kreativno pisanje* in kasneje tudi delovne zvezke (1995, 1996 in 1997). Objavila je knjigo (*Skrivni bralni zakladi*, 2000, 2001), piše članke, izvaja seminarje ter sodeluje na mednarodnih srečanjih v Sloveniji in tujini. Od leta 1994 se aktivno udeležuje mednarodnih srečanj (Oxford, Roehampton - London idr.), kjer se tudi znanstveno-strokovno izobražuje. Je soavtorica nagrajenih beril (Bolonja 2003, Frankfurt 2003) *Svet iz besed* od 4.-9. razreda (2002-2005). Raziskovalno-znanstveno, strokovno in pedagoško se ukvarja z didaktiko književnosti, mladinsko književnostjo, ustvarjalnim pisanjem, teorijo mladinske književnosti, sodobno mladinsko književnostjo (primerjalno, problemsko, subverzivno, večkulturno mladinsko književnostjo), teorijami pravljic, primerjalno analizo pravljic ter poučevanjem književnosti in multimedijev. Je članica znanstvenega združenja Nordic Network for Children's literature (2002). Zaposlena je na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani kot izredna profesorica za didaktiko slovenščine in docentka za slovensko književnost. Je mentorica študentskih projektov Wikipedija, kjer ustvarjajo spletni portal slovenske mladinske književnosti, in Wikivir, kjer ustvarjajo zbirke slovenskih mladinskih leposlovnih besedil (od 2007/08 dalje).

Milena.Blažic@pef.uni-lj.si

Ana Cukijati, doma iz Nove Gorice, je diplomantka slovenistike in študentka italijanistike na Fakulteti za humanistične študije Koper Univerze na Primorskem. Udejstvuje se na področju književnosti in novinarstva. Svoja literarna dela je večkrat prijavila na literarne natečaje, redno objavlja članke v različnih edicijah ČZD Primorske novice (*Goriška, Istra, BonBon, Tv Okno, Primorske novice*), avtorsko pripravlja, lektorira in prevaja različne vrste besedil ter vodi tečaje slovenščine za tujce. Je dobitnica nagrade Srečko Kosovel Univerze na Primorskem ter nagrade Urada Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu za diplomsko delo *Spodbude literarnega ustvarjanja Pavline Pajk*.

ana.cukijati@gmail.com

Lijana Dejak je po poklicu profesorica ruskega in angleškega jezika s književnostjo. Takoj po končanem študiju se je začela ukvarjati s prevajanjem in tolmačenjem kot samostojno dejavnostjo. Prevajala je strokovna besedila z različnih področij, največ gradbeništva in arhitekture. Zadnja leta prevaja literarna in literarno teoretična dela, predvsem pa sodobno rusko prozo.

lijana.dejak@telemach.net

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Januška Gostenčnik, mlada raziskovalka v Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, je študentka na doktorskem študiju Ijubljanske Filozofske fakultete, smer zgodovinsko jezikoslovje. Diplomirala je iz hrvaškega, srbskega in makedonskega jezika ter iz primerjalnega slovanskega jezikoslovja. V svoji disertaciji se bo ukvarjala s slovensko-hrvaškimi izoglosami, predvsem z morfologijo in morfonologijo z diahronega vidika.

januskag@gmail.com

Mojca Horvat je leta 2007 diplomirala na Filozofski fakulteti v Ljubljani in se isto leto zaposlila kot mlada raziskovalka na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU, kjer sodeluje pri projektih Slovenski in Slovanski lingvistični atlas. Od februarja leta 2010 je asistentka za slovenščino na Filozofski fakulteti. Z referati o prekmurskem narečju oziroma o leksiki slovenskih narečij ter o geolingvistiki nasploh se je predstavila na domačih in mednarodnih simpozijih (npr. Obdobja 26, simpozij Življenje in delo Jožeta Borovnjaka, GIS v Sloveniji, konferenca za kartografijo Srednje in Vzhodne Evrope, Dialekti v stiku 4, simpozij v organizaciji Mednarodnega združenja za dialektologijo in geolingvistiko).

mojca.horwat@gmail.com

Dr. **Najda Ivanova** je profesorica srbsčine in hrvaščine na Katedri za slovansko jezikoslovje na Sofijski univerzi »Sv. Kliment Ohridski«. Težišče njenih raziskav je vezano na teorijo in zgodovino južnoslovanskih knjižnih jezikov. Bila je lektorica bolgarskega jezika med letoma 2001 in 2005 na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

naida_iv@yahoo.com

Tatjana Jamnik je prevajalka češke in poljske književnosti, pesnica in pisateljica, urednica in lektorica za leposlovje pri različnih slovenskih založbah ter učiteljica slovenščine kot tujega jezika.

tatjana.jamnik2@guest.arnes.si

Alenka Jelovšek je diplomirana slovenistka in novinarka ter študentka tretjestopenjskega bolonjskega programa Slovenistika. Trenutno je zaposlena kot asistentka v Sekciji za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša. Prispevek je nastal na podlagi njenega diplomskega dela *Srbohrvatizmi nekoč in danes: analiza tiska med letoma 1945 in 2005* (mentorica red. prof. dr. Monika Kalin Golob).

alenka.jelovsek@zrc-sazu.si

Petra Jurič je absventka na Ijubljanski Filozofski fakulteti in je tik pred zagovorom diplome s področja makedonske književnosti in razvoja makedonskega jezika. V času študija se je v okviru študijskih smeri izpopolnjevala na različnih fakultetah v Beogradu, Zagrebu in Skopju. Ukvaja se predvsem s prevajanjem iz makedonščine v slovenščino ter poučevanjem slovenščine za tujce, trenutno pa sodeluje pri izdelavi slovensko-makedonskega slovarja.

juricpetra@yahoo.com

Dr. Simona Klemenčič je znanstvena sodelavka v Etimološko-onomastični sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in asistentka na Oddelku za primerjalno in splošno jezikoslovje FF. Ukvarja se predvsem s slovensko etimologijo in indoevropsko dialektologijo (razčlenitev indoevropskega jezikovnega prostora, korespondence med posameznimi indoevropskimi jeziki, katerih nastanek lahko postavimo v čas po razpadu indoevropskega prajezika, predistorične migracije) ter uporabnostjo primerjalnega jezikoslovja kot zgodovinske znanosti.

simona.klemencic@guest.arnes.si

Zuzanna Krystyna Kobos je svojo študijsko dogodivščino s slovenščino uspešno zaključila pred nekaj tedni na domači Univerzi v Lodžu na Poljskem z zagovorom magistrske naloge *Koncepcjonalizacja deminutivów w hipokoristykach poljskiej i słoweńskiej* pri dr. Władysławu Kryzi, ki jo je pionirsko napisala v diplomskem, tj. slovenskem jeziku. Zdaj se skrbno pripravlja za doktorski študij, ki naj bi bil posvečen pojavi poljsko-slovenske in slovensko-poljske dvojezičnosti. Slovenščino je izboljševala na različnih izmenjavnih štipendijah na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Leta 2009 je bila prva Erasmusova praktikantka na Centru za slovenščino kot drugi/tuji jezik na ljubljanski univerzi. Publicira na študentski, znanstveni in strokovni arenih doma kot v tujini.

zuzia.kobos@gmail.com

Mateja Kosi je študentka 2. letnika magistrskega študija zgodovine in dialektologije slovenskega jezika na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete v Ljubljani pri mentorici red. prof. dr. Veri Smole, po izobrazbi prof. slovenščine in zgodovine. Raziskovalno se ukvarja z glasoslovno, oblikoslovno, naglasoslovno, leksično in s skladensko analizo govora vasi Cven v prleškem narečju panonske narečne skupine.

mateja18@yahoo.com

Dr. Drago Kunej je diplomiral na Fakulteti za elektrotehniko in računalništvo v Ljubljani ter magistriral in doktoriral na Akademiji za glasbo Univerze v Ljubljani s področja akustike. Zaposlen je na Glasbenonarodopisnem inštitutu ZRC SAZU kot vodja zvočnega arhiva. Na Akademiji za glasbo in Oddelku za muzikologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani predava predmet Glasbena akustika. Področje njegovega raziskovalnega dela sega na proučevanje in zaščito, konzerviranje, restavriranje, dokumentiranje, presnemavanje in arhiviranje zvočnega gradiva. Novejša raziskovanja posveča tehničnim in metodološkim postopkom zvočnega snemanja za raziskovalne namene ter proučevanju prvih etnomuzikoloških zvočnih posnetkov, s poudarkom na slovenskem gradivu. Je aktivni član različnih mednarodnih združenj ter sodelavec številnih društev in strokovnih komisij.

drago.kunej@zrc-sazu.si

Jožica Narat sodeluje pri nastajanju slovarja slovenskih protestantskih piscev iz 16. stol., ki je delovna naloga Sekcije za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša. Ukvarja se zlasti z besedoslovno in slovaropisno problematiko stare knjižne slovenščine od 16. do 19. stol., tako osrednjega kot prekmurskega knjižnega jezika. V svojih raziskavah rada obravnava

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

posamezne pomenske skupine ali zanimive jezikovne drobce. Lektorira strokovna in leposlovna besedila.

jozica.narat@zrc-sazu.si

Izr. prof. dr. **Irena Orel** je študirala slovenski in francoski jezik s književnostma na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je diplomirala leta 1982, magistrirala 1989 in doktorirala 1994 (*Predložni sistem v razvoju slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stoletja*). Od leta 1983 do 1986 je bila tehnična delavka na Inštitutu za slovenski jezik ZRC SAZU in sodelovala pri 3. knjigi *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, v letih 1986–1989 pa mlada raziskovalka v sekiji za zgodovino slovenskega jezika istega inštituta. Leta 1990 se je zaposlila na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani. V svojem pedagoškem in raziskovalnem delu obravnavala zgodovinsko oblikoslovje, besedoslovje, slovaropisje, zgodovino slovenistike in razvoj slovnične zgradbe slovenskega jezika v besedilih od 10. do 19. stol. V letih 2000 in 2001 je bila predsednica Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture na FF v Ljubljani in urednica dveh zbornikov predavanj, 2005 predsednica mednarodnega simpozija Obdobja 24 in urednica zbornika *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*. Od 1998 je članica uredniškega odbora *Slavistične revije*.

irena.orel@amis.net

Red. prof. dr. **Vladimir Osolnik** se je rodil v Ljubljani leta 1948. Diplomiral je na Filološki fakulteti v Beogradu (1972) iz južnoslovanskih jezikov in književnosti in svetovne književnosti z literarno teorijo ter doktoriral na Filozofski fakulteti v Ljubljani (1992) s tezo o literarnem delu P. P. Njegoša in literarni vedi; na Filozofski fakulteti na Oddelku za slovanske jezike in književnosti se je zaposlil leta 1987; od leta 2002 na Oddelku za slavistiko vodi katedro za zgodovino hrvaške in srbske književnosti. V dolgoletnem raziskovalnem delu se je seznanil z izvirnimi in vsestransko bogatimi južnoslovanskimi književnostmi, s katerimi se tokovi slovenske književnosti tesno prepletajo, ter o njih poročal na številnih znanstvenih simpozijih doma in na tujem.

vladimir.osolnik@ff.uni-lj.si

Doc. dr. **Vincenc Rajšp** je zgodovinar, predavatelj predmeta Zgodovinska kartografija na Univerzi v Kopru, od leta 2000 direktor Slovenskega znanstvenega inštituta na Dunaju. Raziskovalno se ukvarja z naslednjimi področji: zgodovino kartografije, reformacijo, cerkvenimi reformami od cesarja Jožefa II. do prve polovice 19. stol. ter cerkveno in družbeno zgodovino 19. stol.

vincenc.rajsp@szi-dunaj.at

Prof. dr. **Jože Ramovš** (roj. 1947) je diplomiral iz skupinskega dela na Višji šoli za socialno delo v Ljubljani, doktoriral iz filozofske antropologije pri prof. dr. Antonu Trstenjaku na Teološki fakulteti ter opravil specializaciji iz Frankove logoterapije in iz zakonske komunikacije v Münchnu. Je predstojnik Inštituta Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje (www.instantrontrstnjaka.si), raziskovalec in predavatelj na več fakultetah, njegova bibliografija šteje nad tisoč objav. Zadnji dve desetletji je njegovo glavno delovno področje medgeneracijsko sožitje in komunikacija ter družbena, družinska in osebna priprava ljudi na kakovostno staranje v razmerah

naglega staranja prebivalstva in drugih vidikov demografske krize v Sloveniji in Evropi. Je avtor novih socialnih modelov krajevnih medgeneracijskih središč in socialne mreže za kakovostno staranje in solidarno sožitje generacij, spoznanj o socialnem imunskem sistemu ter o antropohigieni za krepitev telesnega, duševnega, duhovnega, socialnega, razvojnega in eksistencialnega človekovega zdravja.

joze.ramovs@guest.arnes.si

Izr. prof. dr. **Andrej Rozman** je na Filozofski fakulteti v Bratislavi leta 1974 končal študij iz slovaškega jezika in književnosti. V letih 1975–1977 je bil lektor in korektor pri Tiskarni REK v Velenju, od leta 1977 zaposlen na Rudarskem šolskem centru v Velenju kot profesor slovenskega in ruskega jezika, od leta 1991 je zaposlen kot lektor za slovaški jezik na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Leta 1996 je uspešno opravil doktorski rigoroz na Filozofski fakulteti v Bratislavi in leta 1999 zagotviral doktorsko delo na FF UK v Bratislavi. Strokovno obravnava slovensko-slovaške kulturne odnose, prevaja iz slovaške književnosti. Pri predavanjih obravnava predvsem slovaško književnost.

andrey.rozman@guest.arnes.si

Janko Rožič je arhitekt, urbanist, eseijist in kulturni delavec. Deluje kot arhitekt v svobodnem podjetju, kot urednik ter publicist v literarnih in filozofskih revijah ter kot vodja kulturnega programa v Hostlu Celica. Bil je asistent raziskovalec na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani (1988 do 1996) in svetovalec Ministrstva za kulturo (2005–2007). Je pobudnik in arhitekt Hostla Celica, ustvarjalnega procesa preobrazbe vojaških zaporov, ki so ga skupaj z umetniki iz KUD Sestava izvedli med letoma 1993–2003. Lonely Planet je Celico leta 2006 razglasil za »the hipest hostel on the world«. Je soavtor projekta in zagovornik poglobitve železnice v Ljubljani (Odpri krog, 2002–2008). Bil je komisar razstave Ljubljana – Benetke na Arhitekturnem bienalu Architecture Beyond Building v Galeriji A A v Benetkah (2008). Skupaj s sodelavci iz Odprega kroga je vodil in sodeloval na številnih arhitekturno urbanističnih delavnicah od Bohinja, Bleda, Gorij, Bovca, Gornje Radgona, Maribora do Cetinja in Cambridgea. Je soavtor knjige *Sporočila prostora* (2008), ki so jo skupaj s kolegi arhitekti in arheologji izdali pri ZRC SAZU. Skozi teoretično in praktično delo, ki temelji na uvidih v prostorske in jezikovne vzorce, povezuje lastno ustvarjalnost z najsodobnejšimi umetniškimi, znanstvenimi in filozofskimi koncepti in z najstarejšimi modrostmi umeščanja v prostor. V skladu z izvirno razvito metodologijo v svojem delu in delovanju povezuje naravo in kulturo v smeri razvoja, ki ni samo trajnosten, temveč zares trajen. Je avtor številnih člankov, razprav in esejev v arhitekturnih in kulturnih revijah.

janko.rozic@gmail.com

Red. prof. dr. **Marko Snoj** se je po doktoratu iz indoevropskega primerjalnega jezikoslovja na ljubljanski Filozofski fakulteti (1989) kot Humboldtov štipendist izpopolnjeval na Univerzi v Regensburgu (1991–1992). Poleg več etimoloških, imenoslovnih in akcentoloških razprav je napisal pet knjig, *Kratko albansko slovničico* (Ljubljana 1991), *Rückläufiges Wörterbuch der albanischen Sprache* (Hamburg 1994), *Slovenski etimološki slovar* (Ljubljana 1997, 2003, ponatis 2009), *Slovar jezika Janeza Svetokriškega I–II* (Ljubljana 2006) in *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen* (Ljubljana 2009). Od druge do zadnje knjige je sodeloval pri nastajanju Bezlakevega

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Etimološkega slovarja slovenskega jezika I–V (Ljubljana 1977, 1982, 1995, 2005, 2007). Je predstojnik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in redni profesor na Oddelku za primerjalno in splošno jezikoslovje Ljubljanske Filozofske fakultete, kjer predava Indoevropsko primerjalno slovnico: akcent in prevoj in Uvod v etimološko metodo in študij virov.

marko.snoj@zrc-sazu.si

Doc. dr. **Đurđa Strsoglavec** je docentka za hrvaško in srbsko književnost na Oddelku za slavistiko FF UL. Predmet njenega pedagoškega in znanstvenega interesa so južnoslovanske književnosti in prevodoslovna vprašanja prevajanja iz/v sorodne jezike.

durđa.strsoglavec@guest.arnes.si

Matej Šekli (1976, Šempeter pri Gorici) je leta 2001 diplomiral iz primerjalnega slovanskega jezikoslovja in slovenštine ter leta 2007 doktoriral iz jezikoslovja, oboje na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Je docent za področje primerjalnega slovanskega jezikoslovja na študijskem programu Primerjalno slovansko jezikoslovje na Oddelku za slavistiko FF UL ter sodelavec Dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Njegova znanstvenoraziskovalna področja so primerjalno jezikoslovje slovanskih jezikov, zgodovinska slovница in narečjeslovje slovenskega jezika ter slovensko imenoslovje. Leta 2008 je izšla njegova monografija *Zemljepisna in osebna lastna imena v kraju Livek in njegovi okolici* (zbirka Linguistica et philologica, 22, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU).

matej.sekli@guest.arnes.si

Asist. dr. **Luka Vidmar** je zaposlen na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Po zaključenem študiju umetnostne zgodovine ter primerjalne književnosti in literarne teorije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani je magistriral leta 2005 in doktoriral leta 2009. Ukvarya se s književnostjo, likovno umetnostjo in kulturo baroka ter razsvetljenstva v slovenskih deželah, predvsem z Akademijo operozov, Ljubljansko Semeniško knjižnico in z Zoisovim krogom. Leta 2004 je pripravil elektronsko izdajo *Korespondenca Žige Zoisa*, leta 2007 souredil elektronsko izdajo dveh verzij romana *S poti* Izidorja Cankarja, leta 2009 pa pripravil izdajo štirih najstarejših pregledov književnosti na Slovenskem, ki so delo Trubarja, Hrena, Valvasorja in Dolničarja. Ureja umetnostno topografijo z naslovom *Leksikon cerkva na Slovenskem*, ki izhaja od leta 2004.

lvidmar@zrc-sazu.si

Izr. prof. dr. **Andreja Žele** je višja znanstvena sodelavka in vodja Leksikološke sekcije na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Do zdaj je izdala tri monografije s področja skladnje, in sicer *Vezljivost slovenskega knjižnega jezika* (2001), *Glagolska vezljivost: iz teorije v izraz* (2003) in *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov* (2008). Od leta 2002 je kot nosilka predmeta Skladnja slovenskega jezika na Filozofski fakulteti (Oddelek za slovenistiko in Oddelek za slavistiko) v Ljubljani vključena v podiplomske (magistrske in doktorske) študijske programe; po semestrih tudi pogodbeno predava.

andreja.zele@siol.net